

EDİTÖRDEN

Adalet her zaman çok büyük olaylar, haksızlıklar ile ilgili değildir. Milyonlarca kişiyi ilgilendiren bir karardan tutun da bir taşı binanın doğru yerine koymak veya trafikte geçiş üstünlüğüne riayet etmek de adalete dâhildir. Her şeyde olması gerektiği gibi adalet değerlendirmelerimiz de bireyden topluma doğru yayılmalıdır. Diğer bir ifade ile âdil olmak, insanın vicdanında başlamalı ve somuta uzanan bir çizgide gerçekleşmelidir.

Adaletin çatısı tek tür, tek inanç, tek dil, tek ırk gibi teklik üzerine inşa edilemez. Bu şekilde inşa edilen mülkün temelini yıkımı da kaçınılmaz olacaktır. Kime ve neye adalet gerekiyorsa adalet onun için gerçekleştirilmelidir. Yarattırılmış olmak bunun için yeter-sebeptir. Mutlak manada adaletin dünyada gerçekleşmeyeceği inancını taşıyoruz. Bununla birlikte habbeden kubbeye her konuda adaleti önüne alarak hüküm vermeli insan. Adaleti boynuzlu koyunun boynuzsuz koyundan hakkını alacağı güne bırakmadan dünyada gerçekleştirmenin yollarını aramalı, hakkı hak sahibine teslim etmeye ve teslim ettirmeye yardım etmeli, bunu yaparken gayretin ötesinde çaba sarf edilmelidir.

Dosyamız İstanbul Müftüsü Rahmi Yaran'ın kaleme aldığı İslâm Kültüründe Adalet Anlayışı isimli çerçeve yazı ile başlamaktadır. Konunun tarihi, ideolojik ve felsefi yönünü kaleme alan Emre Bağçe, Alev Erkilet ve Ünal Kılıç'ın makalelerinin ilgi çekici olduğunu söylemeliyim. Osmanlı Devleti tecrübesinden temyiz uygulamaları, adalet dairesi, adalete şahit mekanlar içerikli makaleler dönemle ilgili fikir sahibi olmanızı sağlayacak. Ehl-i kitabın adalet teorisi, uygulama ile karşılaştırma açısından önemle okunması gereken bir makale. Medine Vesikası bağlamında Doğu-Batı adalet kültürüne bakış, Kur'an'ın dünyevi amacı, Efendimiz (s.a.v.)'den adalete dair örnekler, zekat ve sadakanın sosyal paylaşım açısından önemi, divan edebiyatında adalet izlenimleri, ailede adaletin gerçekleşmesi gibi mevzuları ele alan makalelerimizle dosyamız zengin bir içeriğe sahip. Değerli ilim adamları Hüseyin Hatemi, Ali Bardakoğlu ve Sâcid Adalı ile gerçekleştirdiğimiz söyleşilerimiz ufuk açıcı. Sinemaya yansıyan kahraman figürlerin karakter analizleri sinema yazımızda. Ve Adalet Kitaplığı dopdolu, hepsini okumak isteyeceksiniz.

Herkes ve her şey için adaletin gerçekleştiği bir dünya temennisiyle...
Emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Saygılarımla
Kerime Cesur

4

İSLÂM KÜLTÜRÜNDE
ADALET ANLAYIŞI

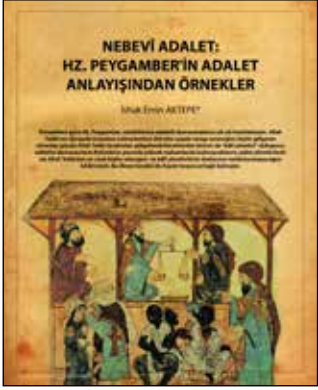
DOÇ. DR. RAHİMİ YARAN

12

NEBEVÎ ADALET:
HZ. PEYGAMBER'İN ADALET
ANLAYIŞINDAN ÖRNEKLER

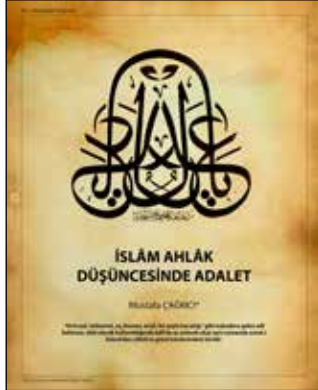
DOÇ. DR. İSHAK EMİN AKTEPE

16

İSLÂM AHLÂK
DÜŞÜNCESİNDE ADALET

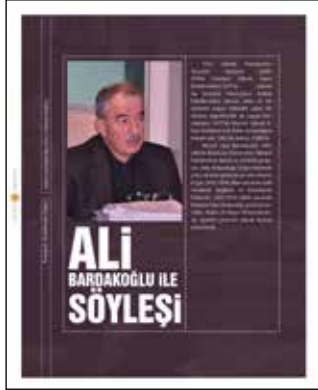
PROF. DR. MUSTAFA ÇAĞIRICI

36

SÖYLEŞİ

PROF. DR. ALİ BARDAKOĞLU

60

KLASİK EDEBİYATIMIZIN
AYNASINA YANSIYAN ADALET

YRD. DOÇ. DR. AHMET KARATAŞ

66

MÜLKÜN TEMELİ
ADALET

PROF. DR. ALİ AKPINAR

70

KÖTÜLÜK PROBLEMİ KARŞISINDA
ETKİLİ ÖĞRETİ: HİKMET VE ADALET

YRD. DOÇ. DR. EMİNE ÖĞÜK

80

İSLÂM TARİHİNDE İSYANLAR VE
ÂDİL YÖNETİM TALEPLERİ

PROF. DR. ÜNAL KILIÇ

92

HZ. PEYGAMBER'DEN
SELÇUKLULARA EMÂN GELENEĞİ

DOÇ. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI

102

OSMANLILAR'DA SİYASET KURUMU
OLARAK ADALET DAİRESİ

PROF. DR. EİDER OKUMUŞ

130

SÖYLEŞİ

PROF. DR. SACİT ADALI

140

ADALET
KİTAPLIĞI

KÂMİL BÜYÜKER

7

OSMANLI DEVLETİ'NİN
SON DÖNEMİNDE
YAYIMLANAN İKİ MECMUA

8

KUR'ANDA DİNİN
DÜNYEVİ AMACI
PROF. DR. MURAT SÜLÜN

20

YAHUDİLİK VE HİRİSTİYANLIK'TA
ADALET
PROF. DR. ÖMER FARUK HARMAN

25

MEDİNE VESİKASI BAĞLAMINDA İSLÂM VE
BATI'DA ADALET KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ
YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA KELEBEK

30

DÜNDEN BUGÜNE BATI'NIN İNSAN
HAKLARI ALGISI VE BU KONUDA
YAPILAN HUKUKİ DÜZENLEMELER

35

MEDİNETÜ'L-FÂZILA

43

İSLÂM DÜNYASI YİTİRDİĞİ
ADALET DUYGUSUNA MUHTAÇ
PROF. DR. AHMET KAVAS

48

İSLÂM'IN KÖPRÜSÜ ZEKÂT VE SADAKANIN
SOSYAL PAYLAŞIM AÇISINDAN ÖNEMİ
PROF. DR. MEHMET ERDOĞAN

52

ADALETİN ÖĞRENİLDİĞİ YER: AİLE
FATMA BAYRAM

56

ADALETİ YAŞAYARAK ÖĞRENMEK
AYHAN BAŞAK

59

HZ. ÖMER'İN
EBÜ MUSA el-EŞ'ARÎ'YE MEKTUBU

76

SÖYLEŞİ
PROF. DR. HÜSEYİN HATEMİ

84

HAK VE ADALETLE TAÇLANDIRILAN BİR
İDARİ PORTRE: HZ. ÖMER
DOÇ. DR. İSRAFİL BALCI

91

ÇİZGİ
OSMAN TURHAN

98

OSMANLI DEVLETİ'NİN GELENEKSEL
TEMİZ UYGULAMALARI
DOÇ. DR. İLHAMİ YURDAKUL

106

ADALETE ŞAHİT MEKÂNLAR
ABDULKERİM YATÇIN

111

DİVÂN-I HÜMÂYÜN ŞİKÂyet
DEFTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
DR. MUSTAFA KÜÇÜK

116

İDEOLOJİLERİN ANLAM
DÜNYASI VE ADALET
PROF. DR. EMRE BAĞÇE

125

BİR VEZİRİN OĞLUNA NASİHATİ
YRD. DOÇ. DR. ÖZGÜR KAVAK

126

MÜKEMMEL TOPLUM ÖZGÜR BİREYE KARŞI:
ANTİ-ÜTOPYALARDA ADALET SORUNU
DOÇ. DR. ALEV ERKİLET

135

VEFEYÂT
DAVUT ÖZGÜL

136

SİNEMA
MURAT PAY

144

BULMACA

İSLÂM KÜLTÜRÜNDE ADALET ANLAYIŞI

Rahmi YARAN*

Ebu Yusuf bir şahsın adalet sahibi sayılmasının ölçüsünü şöyle belirtmiştir: “Büyük günah işlemez, küçük günahı ısrar etmez, kusurları örtmesi açığa vermesinden, doğrusu yanlışıdan daha fazla olur, şahsiyeti (mürûet) zâhirdir, hem dindarlığından hem de şahsiyetinden dolayı doğruyu konuşur, yalandan kaçınır.”

*Doç. Dr., İstanbul Müftüsü.

□Adalet, zulmün ve haksızlığın zıddıdır. Cevherî aynı kökten olan ve aynı anlamı taşıyan “adl” (الْعَدْلُ) kelimesini, zulmün zıddı (خلاف الجور) diye açıklar. Cürçânî adaletin kelime manasını dürüstlük (الاستقامة) olarak verdikten sonra fıkıh terimi olarak manasını “dinen sakıncalı olan şeylerden kaçınmak suretiyle hak yol üzere dürüst olmak” (الاستقامة على طريق الحق بالاجتناب عما هو محظور دينا) belirtir. Cürçânî “adaletli” anlamındaki “adl” kelimesinin fıkıh terimi olarak ne anlama geldiğini açıklarken “büyük günahlardan kaçınan, küçük günahlarda ısrar etmeyen, doğruları daha fazla olan ve düşük işlerden uzak duran kimse” (من اجتنب الكبائر ولم يصر على الصغائر وغلب صوابه واجتنب الأفعال الخسيسة) der.

Adalet, öncelikle bir ahlâk terimidir ve bu manada da onu tek kelime ile açıklayacak olursak “dürüstlük” diyebiliriz. Allah Kur’an-ı Kerim’de birçok defa adalet vurgusu yapar. Cuma günleri hutbeden sonra okunması âdet haline gelmiş olan Nahl sûresinin 90. âyeti bunlardan biridir. Bu âyette Allah; adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emrettiğini çok açık ve net olarak zikreder. Kur’an adalet üzerinde o kadar titiz durur ki düşmanlara karşı bile adaletten ayrılınmamasını ister. Nitekim Yüce Allah Mâide sûresinin 8. âyetinde “Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun. O, takvaya daha yakındır.” buyurur. Mâide sûresinin 2. âyetinde de aynı konu vurgulanır: “Bir kavme, Mescid-i Haram’a girmenizi engellediklerinden dolayı kininiz, sizi mütecâviz davranmaya sevk etmesin”.

Kur’an’da adalet anlamında kullanılan başka bir kelime de “kıst” (الْقِسْطُ) kelimesidir. Bu kelimenin “if’âl” babından türevi olan (أَقْسَطَ) kelimesi de “adaletli davrandı” demektir. Allah bu kelimeler ve türevleriyle de adaletin zorunluluğuna dikkat çeker ve Müslümanların âdil olmasını ister. Bunlar arasından Nisâ sûresinin 135. âyeti şöyledir: “Ey iman edenler! Kendinizin, anne-babanızın ve akrabalarınızın aleyhine bile olsa Allah için şahitlik yapanlar, adaleti ayakta tutanlar olunuz”. Mâide sûresinin yukarıda sözünü ettiğimiz 8. âyetinin ilk cümlesi de yaklaşık ifadelerle adalet vurgusu yapar.

Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde adaletli olanların Allah katında nurdan minberler üzerinde olacaklarını haber verir ve onları “hükümlerinde, aileleri ve idareleri altında bulunanlar hakkında adaletli olanlar” şeklinde tekrar detaylandırır.¹ Hem bu hadisten hem de Kur’an’dan ve diğer hadis metinlerinden anlıyoruz ki İslâm’ın istediği adalet, sadece yargı görevi yapan hâkimlerin adaleti

ile sınırlı değildir. İnsan, hayatının her safhasında âdil olmalıdır. Hangi seviyede olursa olsun yetkisini kullanırken de adaletten ayrılmamalıdır. Özellikle adaletli yöneticiler övülmüştür. Adaletli yönetici, kıyamet gününün çok sıkıntılı ve bunalıtlı sıcakların olduğu devresinde Allah’ın gölgesinden istifade edecekler arasında sayılmıştır.² Adaletin yönetim için ne kadar önemli olduğu öteden beri vurgulanmış, kültürümüzde yer almış, Hz. Ömer’e nispet edilen “Adalet mülkün temelidir” (العدل أساس الملك) özdeyişi bazı nahiv kitaplarımızda bile yer almıştır. Buradaki mülk, yönetim, devlet idaresi demektir. Nitekim bu kökten türeyen “melik” kelimesi, “mutlak otorite sahibi” anlamında Allah’ın güzel isimlerindendir ve aynı zamanda de “kral” anlamında kullanılır. Devletin, uzun ömürlü olması için adaletin ne kadar önemli olduğu vurgusu da “kâfir devlet adaletli olursa uzun süre yaşar ama zalim devlet Müslüman da olsa uzun süre yaşamaz” şeklinde yine kültürümüzde yer etmiştir. Burada zalim Müslüman devletten maksat, idarecileri zalim Müslümanlardan oluşan devlettir.

Devlet yönetiminde görev alanların adalet konusunda çok hassas olmaları gerekir. Bu hassasiyet zorunluluğu yürütme faaliyetleri gibi yasama ve yargı faaliyetlerini de kapsar. Çünkü kamu adına yüklenilen bütün faaliyetler bazen açıkça belirtilmesi de hep adalet şartı ile verilmiş ve alınmış mesuliyetlerdir. Mecelle’nin 58. maddesi “Raiyye yani tebea üzerine tasarruf maslahata men’üttür.” şeklindedir. Bu kaide birçok Arapça fıkıh ve kavâid kitabında “تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة” (İmâmın halkla ilgili tasarrufu maslahata uygun olma şartına bağlanmıştır) şeklinde yer almıştır. Burada imamdaki maksat bütün Müslümanları temsil eden en üst yöneticidir. İslâm hukuk sistematğinde bütün devlet yetkilileri yetki ve görevi ondan aldıkları ve bir nevi onun adına hareket ettikleri için kaide aslında bütün devlet yetkililerini kapsayan genişliktedir ve bu çerçevede anlamı şudur: Devlet yetkililerinin halk ile ilgili olarak verecekleri her karar, yapacakları her uygulama maslahata yani Müslümanların ve halkın genel menfaatine uygun olmalıdır. Bunun açıklamasında devlet yetkililerinin halk üzerindeki konumu ve yetkisi yetimin velisinin, yetim üzerindeki yetkisine benzetilmiştir. İnsan kendisi ve malı üzerinde yetki kullanırken

helal dairesinde kalmak şartıyla serbest hareket etme hakkına sahiptir. Ama yetimin malı üzerinde velisi herhangi bir tasarrufta bulunacaksa bu derece serbest hareket etme hakkına sahip değildir. O, yetimin menfaatine en uygun seçeneği uygulamak zorundadır. Kendi

Fıkıhta adalet konusu bilhassa devlet başkanı/halife/imam, hâkim/kadı, şâhit konularında genişçe ele alınır. Bu üçünün de adaletli olması istenir. Kendisine birçok hukukî yetki tanınan veli de adaletli olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yayımlanan İki Mecmua

*Adl ü İhsân dergisi meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamının dağılmaya başladığı bir dönemde yayın hayatına başlamıştır. 6,19 Nisan 1327 tarihlerinde olmak üzere sadece iki sayı çıkar. Gazetenin temel vasfı mizahî bir eleştiri üslubu kullanmasıdır. 19 Nisan 1327. Sayı 2

Resmin altında yer alan ifade:

Fas'ın Mukâsemesi (Fas) parçalanıyor on iki milyonluk bir hükümet-i islamiyenin namı harita-i alemden siliniyor... Faslılar ise hâlâ birbirinin gözünü çıkarmakla, kanını dökmekle meşgul... ibret!..

*Arapça neşredilen el-Adl mecmuasının Adl ismi ile Türkçe olarak basılan kısmıdır.

Numara 5. 24 Zilkâde 1330/26 Teşrîn-i Evvel 1328.

Fotoğrafın altında yer alan ifade:

İşkodra'dan Tuz'a sevk olunan erzakı nakleden kayıkçı- larla askerlerin Karadağlılar tarafından burun ve dudaklarının kat'ı suretiyle icra edilen hareket-i vahşiyâneden bir numûne.

Görünüz ey âlem-i medeniyet! Görünüz ey Osmanlılar! Zulüm görün hem ırklarını kurtarmak bahanesiyle harp eden vahşiler neler yapıyor! "Bir tokat vurana diğer yüzünü uzat" diyen Hz. Mesih'e peyrevlik iddia eyleyen katı yürekli canavar Karadağlılar ne şenaatler icra ediyor! Bu hale karşı âlem kan ağlasın! Medeniyet-i hâzıra siyahlar giyerek matem tutsun! İnsanîyet hicabından kızsarsın!

sine tanınan velilik yetkisini kullanırken buna dikkat etmelidir. Devlet veya halk adına yetki ve inisiyatif kullananlar da böyledir. Halkın menfaatine olmayan hiçbir yetkiyi kullanamazlar ve halkın menfaatine olan birkaç seçenek varsa bunlardan da en iyisini tercih etmek durumundadırlar. Bunu İmam Şâfiî'nin "مِزْلَةُ الْإِمَامِ مِنَ الرَّعِيَةِ مِزْلَةُ الْوَلِيِّ مِنَ الْيَتِيمِ" (İmamın halk üzerindeki konumu, velinin yetim üzerindeki konumu ile aynıdır) şeklinde dile getirdiği belirtilir. Buna göre yasama organı yasama faaliyetini icra ederken halkın maslahatına/menfaatine en uygun düzenlemeyi yapma durumundadır. Buradaki "yasa"yı da geniş anlamda kullanıyoruz ve genelge dâhil her türlü mevzuat düzenlemesini bu çerçevede görüyoruz. Yürütme organı da kendine tanınan yetkileri kullanırken aynı titizliği göstermeli ve adaletten ayrılmama bir yana adaletle uygun birden fazla seçenek söz konusu ise onların en uygununu ve en iyisini uygulamalıdır. Aynı durum yargı işlevi gören hukuk adamları için de geçerlidir. Onlar da kendilerine tanınan çerçeve içinde en uygun kararları vermelidir. Allah Nisâ sûresinin 58. âyetinde "Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verirken adaletle hüküm vermenizi emrediyor." buyurur. Buradaki "hüküm verme" veya "hükmetme" işini de sadece mahkemelerde verilen hükümle sınırlı tutmak yanlış olur. Yürütmenin kararları da bir hükümdür. Nitekim "hâkim" kelimesi yönetici anlamında da kullanılmıştır. Sözlükte hüküm sahibi demek olan "hükümdâr" kelimesi de geniş yetkileri olan en üst yönetici anlamında kullanılır.

Adaletli olma zorunluluğu sadece devlet veya kamu adına kullanılan yetkilerle sınırlı değildir. Aile içi adalet, özellikle çocuklar arasında ayırım yapmamak Peygamber Efendimiz'in özenle üzerinde durduğu bir konudur. O, "Çocuklarınız arasında âdil olunuz." buyurur. Karısı Amre'nin talebi üzerine oğlu Numan'a bir şeyler hibe eden Beşîr b. Sa'd, yine karısının isteği ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gider ve onun bu işte şahit olmasını ister. Önce Beşîr'e bütün çocuklarına böyle hibede bulunup bulunmadığını soran ve "hayır" cevabını alan Peygamber Efendimiz bu haksız olaya şahit olmayı reddeder. Bazı rivayetlerde ayrıca "Beni zulme şahit tutma" veya "Ben zulme şahitlik etmem" buyurduğu da yer alır.³

Adalet kelimesinin fıkıh ve hadis terimi olarak kullanılışı da anlatılan bu manalara uzak değildir. Kelimenin belirgin vasfı, haksızlık yapmamak, güvenilir olmaktır. Fakat burada sadece insanlara karşı değil, Allah'a karşı haksızlık da adaleti zedeleyici kabul edilmiştir. Fıkıhta adalet konusu bilhassa devlet başkanı/halife/imam, hâkim/kadı, şâhit konularında genişçe ele alınır. Bu üçünün de adaletli olması istenir. Kendisine bir-

çok hukukî yetki tanınan veli de adaletli olmalıdır. Adalet vasfını kaybeden velinin yetkileri tartışmalıdır. Böyle bir veli kan bağı ile öncelikle velilik hakkına sahip olsa bile bu hakka bağlı yetkileri kullanamaz ve velilik hakkı, normal sıra itibarıyla ondan sonrakine ait olur.

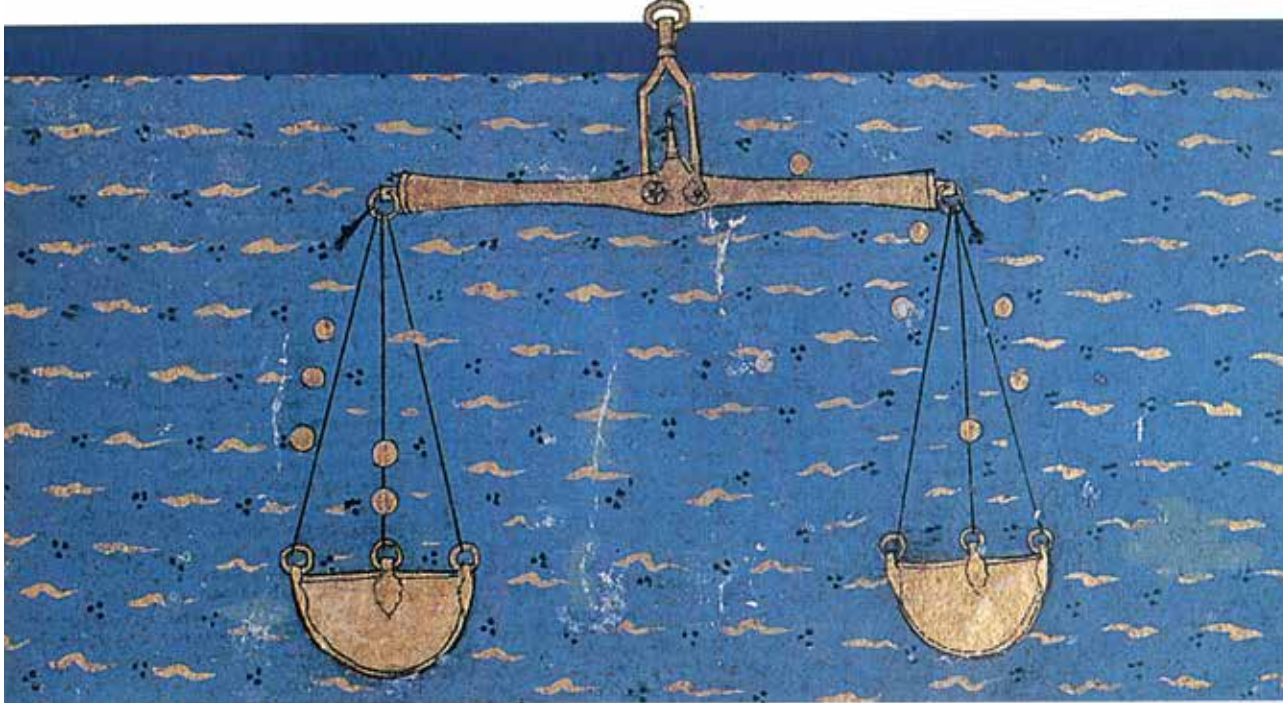
Fıkıhta adalet kelimesi çoğu kere fıkı kelimesinin karşılığı olarak kullanılır. Nitekim Mergînânî, şahitliği kabul edilip edilmeyeceklerden bahsederken "Hasenâtı seyyiâtından çok olan, büyük günahlardan kaçınan kimselerin şahitlikleri kabul edilir" der ve konu ile ilgili en doğru değerlendirmenin bu olduğunu söyler. İbn Hümâm, Ebû Yusuf'tan nakledilen adalet tanımının daha kapsamlı olduğunu belirtir. Buna göre Ebu Yusuf bir şahsın adalet sahibi sayılmasının ölçüsünü şöyle belirtmiştir: "Büyük günah işlemez, küçük günahta ısrar etmez, kusurları örtmesi açığa vermesinden, doğrusu yanılsından daha fazla olur, şahsiyeti (mürüet) zâhirdir, hem dindarlığından hem de şahsiyetinden dolayı doğruyu konuşur, yalandan kaçınır."⁴ Burada dindarlık yanında şahsiyete de vurgu yapılmış, adaletin; dindarlık yanında şahsiyetine düşkün, insanların bu konudaki değerlendirmesini önemseyen kimselere ait bir özellik olacağı belirtilmiştir. Fıkıh kitaplarında aslında mübah gibi görünen bazı fiilleri işleyenlerin şahitliğinin kabul edilmeyeceğine dair ibarelerin altında bu gerekçe ve bakış açısı vardır. Bu gibi fiiller, sahibini mutlak manada fasık veya adaletsiz yapmaz. Fakat toplumun değer yargılarını önemsemeyen bu insanların yalan da söyleyebileceği düşüncesiyle onların şahitliğine şüphe ile bakılmıştır. Bu değer yargılarının zaman ve zemine göre değişebileceği akıldan uzak tutulmamalıdır.

Hadisçiler, ravinin adalet sahibi olması üzerinde titizlikle dururlar. Onlara göre bir ravi şu beş vasfı taşırsa adalet sahibi sayılır: Müslüman, akıllı, bâliğ (ergin/reşit), takva sahibi, şahsiyetli (mürüvvet/mürüet sahibi). Buradaki son iki şart, fıkıhçıların adalet anlayışıyla örtüşmektedir. Çünkü buradaki takva sahibinden maksat, büyük günahlardan kaçınmak ve küçük günahlarda ısrar etmemek olarak açıklanmıştır. Şahsiyet sahibi olmak da insanın kişiliğini zedeleyen, ona hâlel getiren iş ve davranışlardan uzak olmak anlamındadır. Fıkıhçılar bu iki hususu adalet kavramı içinde değerlendirirler. Müslüman, akıllı ve bâliğ olmak bazı yetki ve görevler için onlara göre de şarttır ama bu, adalet kavramı içinde değerlendirilmez. ■

D İ P N O T L A R

1. Müslim, İmâra, 18.
2. Buhârî, Cemâat, 8; Zekât, 15; Muhâribîn, 4.
3. Buhârî, Hibe, 11, 12; Şehâdât, 9; Müslim, Hibât, 9-19.
4. Fethu'l-kadir, Kahire 1319, VI, 490. Ayrıca bk. Zeylâi, Tebyînu'l-hakâik, Kahire 1314, IV, 225-226.

KUR'AN'DA DİNİN DÜNYEVÎ AMACI

Murat SÜLÜN*

Kur'an'ın nazil olduğu ortamda, tam bir hukuksuzluğun (fitne) hüküm sürdüğü dikkate alınırsa, Kur'an'ın, bu keşmekeşe son vererek sağlam bir hukuk sistemi (din) yerleştirmeyi amaç edindiği görülür.

□ Hakka, hukuka, güvenlik, esenlik, barış ve huzura susayan insanlık için gür ve berrak bir pınar olan Kur'an'ın içeriği son derece sağlam, açık ve nettir: Allah katında yegâne din; "Allah'tan başka tanrı yoktur!" diyerek sadece Hakk'a teslimiyet göstermek ve kendisini bağlayan her türlü zinciri kırarak kendini özgürleştirmektir. Bu teorik kabul, sosyal alanda her şeyden evvel; can, mal, namus, akıl ve düşünce emniyeti olarak tezahür etmektedir.

Kur'an'ın amacı, "dini tamamen Allah'a özgü kılmak"¹ ve bunu gerçekleştirinceye kadar mücadele etmektir. Kur'an'ın nâzil olduğu ortamda, tam bir hu-

kuksuzluğun (fitne) hüküm sürdüğü dikkate alınırsa, Kur'an'ın, bu keşmekeşe son vererek sağlam bir hukuk sistemi (din) yerleştirmeyi amaç edindiği görülür; her şeyin kayıt altında olduğu kanaatinin insanlara kazandırıldığı bir sistem. Nitekim, Kur'an Ehl-i Kitap'a mükemmel olmasa da belli bir hukuk düzenine sahip oldukları için, "ellerindeki yasaları hakkıyla uygulamaları"² gerektiğini hatırlatmakla yetinmiştir.

Hayatın tüm yönlerini ilgilendiren din; "insan için en hayırlı olan ne ise onu kendi hür iradesiyle o şeye götüren ilâhî sistem"³ şeklinde tanımlanmıştır. Dinin tamamen Allah'a özgü kılınması, yapılan her şeyin, sa-

dece Allah gözetilerek, hakka, hukuka dayalı evrensel emir ve yasalar çerçevesinde gerçekleştirilmesi anlamına gelir.

Kur'an; insanın hem Allah ile hem çevresiyle hem de bizzat kendisiyle ilişkilerini düzenlemektedir. Medenî sûrelerde yoğunlaşan bu düzenlemeler, müstakil bölümler halinde değil, sûrelere dağıtılmış vaziyettedir. Yalnız, İsrâ Sûresi'nin 22-39. âyetlerindeki emir ve yasalar –Mi'rac armağanları olarak– insanlara dünya-âhiret mutluluğunun ipuçlarını vermektedir.⁴ Bu âyetlerde; sadece Allah'a kulluk etmek, ana-babaya iyi davranmak, sadece Allah'a güvenip dayanmak, cezalandırırken insafli olmak, yetimleri koruyup kollamak, anlaşmalara sadık kalmak ve mütevazî olmak emredilmektedir. Bunun yanı sıra; israf, cimrilik, zina, cana kıymak, bilhassa kendi evlâdını katletmek, ölçü ve tartıda hile yapmak, kesin bilgi sahibi olmadığı konularda konuşmak yasaklanmaktadır.

Gücün değil, hakkın esas alındığı bir düzen kurmaya çalışan Kur'an-ı Kerim'in hukuk sistemi, hikmete⁵ dayalı olup gönüllülük esastır. Toplumsal yapının temel unsurlarından aile, hukuk, yönetim, tıp, eğitim, askeriye gibi toplumsal bir kurum olan din, günlük hayata geçirilen değerlerin, ahlâk normlarının, kısaca, kültürün aslî dinamiklerinin temel kaynağıdır. İnsanın kendini tanımladığı kimliğin oluşmasında da önemli bir rol oynamaktadır.⁶ Din olmadığı takdirde kanunî hükümlerin etkisizliği şüphesizdir; çünkü siyasî kanunlar, kendi başına yetersiz, çaresiz ve dinin hazırladığı bir ahlâk üstüne yerleşmedikçe askıda kalır. Din, isteklerini içimizden gelen hakiki arzular üzerine yaymıştır.⁷ Kur'an'ın ahlâk kanunu soğuk ve formel bir 'kesin buyruk'tan ibaret değildir; aynı zamanda, eşzamanlı olarak korku ve ümide, sevgi ve bağlılığa dayanır.⁸ Kur'an'ı bütün insanlığa hitap eden hem mülkî hem bir ibadet kitabı hem de bir anayasa ve siyasî ve dinî bir bağ olarak gören⁹ Cemil Meriç; hiçbir anayasanın, taraftarlarını kendisine gönülden bağlayan Kur'an-ı Kerim kadar âmir olamayacağını vurgulamıştır.¹⁰

Dinin dünyevî ve uhrevî amaçlarının gerçekleşmesi için Kur'an, şahsî sorumluluk ilkesini öne çıkartmaktadır. Sorumluluğun

şahsiliği prensibi,¹¹ Kur'an'ın en büyük ilkelerinden biridir. Kur'an'da başkasının günahının yüklenilebileceğine dair bir iki ayet¹² bulunmakla birlikte, bunlar genelde putların ve liderlerin Allah katındaki şefaahatlerini reddetme bağlamında varit olmuştur. Nitekim inkârcıların, günümüzde sık sık söylendiği gibi, iman edenlere; "Siz bizim yolumuzu izleyin; günahı boynumuza!"¹³ demeleri üzerine, "Onların günahından bir şey yüklenebilecek değiller; yalan söylüyorlar!"¹⁴ buyrulurken, müminlerin zihninin çelinmesi önlenmeye çalışılmıştır. Bu âyetlerde lider konumundakilerin azaplarının katmerleneceği belirtilmekle birlikte, kendilerinin de tâbilerinin de şahsî sorumlulukları yok sayılmamaktadır.

Bununla birlikte, sorumluluğun şahsiliği prensibi "Her koyun kendi bacağından asılır" şeklinde anlaşılabilir, yer yer umursamazlığa yol açmakta; zaman zaman "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın!" felsefesi zihinleri işgal edebilmektedir ki, Kur'an bu noktada devreye kolektif sorumluluk kavramını sokmaktadır.¹⁵

Sosyal bir varlık olan insan, sadece kendi inisiyatifinden değil, aynı zamanda -bir ölçüde- başkalarınınkinden de sorguya çekilecektir. Onlara engel olmak için gücünün yettiği bütün meşru araçlar vasıtasıyla müdahale etmeyip, yaptıklarına seyirci kaldığında, aynı gemide yol aldığı hemcinslerinin yaptıklarından etkileneyecektir; dolayısıyla çevresinden de sorumludur. Çekimser kalmak, pasif bir suç ortaklığıdır.¹⁶ Nitekim İsrâiloğulları içerisindeki inkârcıların lânetlenmelerinin temel sebebi¹⁷ işledikleri fenalıktan birbirlerini vazgeçirmemeleri¹⁸ ve dinî ve siyasî elitlerin rüşvet yiyerek halklarına zulmetmeleri idi.¹⁹ Kur'an bunu önlemek adına –polis ve jandarma teşkilatlarının esasını oluşturan– emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker ilkesini getirmiş ve Ümmet-i Muhammed'in, Allah'a iman ederek bu ilkeyi ifa ettikleri takdirde ancak en hayırlı ümmet olabileceğini belirtmiştir.²⁰

Kur'an âyetlerini bir piramide benzetecek olursak,

Kur'an'ın ahlâk kanunu soğuk ve formel bir 'kesin buyruk'tan ibaret değildir; aynı zamanda, eşzamanlı olarak korku ve ümide, sevgi ve bağlılığa dayanır.

piramidin –temelini teşkil eden– en geniş kısmını ahlâkî emir-yasak ve tavsiyelerle itikadî ilkeler;²¹ piramidin daralmaya başladığı orta kısımlarını ibadetle ve günlük muâmelelerle ilgili âyetler, en

üst kısmını ise ceza hukuku ile ilgili birkaç ayet oluşturmaktadır. Ancak vahiyler herhangi bir sınırla birbirinden ayrı vaziyette değil, aksine, iç içe geçmiş durumdadır; herhangi bir hüküm verilirken hatta tarihî bir olay anlatılırken, ahlâkî endişeler hemen devreye sokulur. Ferdi esas alan, ona sorumluluk ve hesap endişesi aşılayarak ahlâkî ve itikadî açıdan arı-duru bir yapı kazandırmaya çalışan ayetlerin çoğunlukta olması tesadüf değildir.

Kur'an-ı Kerim şu an elimizde bir bütün hâlinde bulunduğu için, Kur'an vahyinin olgulara paralel olarak peyderpey indirilmiş olduğuna pek dikkat edilmemekte ve nüzül ortamından farklı bağlamlarda yaşayan müminler, kendilerini bütün âyetlerin muhatabı gibi algılamaktadır. Oysa Kur'an homojen bir ahvâl ve şerâit içinde indirilmiş değildir: Kur'an'ın indiği 23 yıllık süreç, müminlerin güvenliği-anarşiyi, savaşı-barışı, sevinci-hüznü,

İlk peygambere gönderilen vahiyle son peygambere gönderilen vahiyle elbette aynı olmayacaktır; çünkü insanoğlu hemen her açıdan değişmekte, başkalaşmakta, tekâmül etmektedir.

zaferi-hezîmeti, bolluğu-kıtlığı yaşadıkları bir zaman dilimidir. Kur'an, müminlerin güçsüz olduğu şartlara yönelik çözümlerin yanı sıra, güçlü oldukları dönemin daha karmaşık ilişkilerini düzenleyen hükümler de getirmiştir; ancak bunlar azdır. Aynı konu çerçevesindeki bütün âyetler bir araya getirildiğinde, farklı hükümlerle karşılaşılabilmesinin sebebi de budur; bu farklılıklarla karşılaşıldığında, nesh mekanizmasının çalıştırılması yerine, bunlara evrensel/ilâhî 'emr'in uygulama alanını genişleten birer açılım olarak bakılmalıdır.

Bu bakımdan, ilgili husus emr edilmekte midir yoksa tavsiye mi edilmektedir, iyi belirlenmelidir. [Aksi takdirde, Allah'ın yapılmasını –sadece– tavsiye ettiği şeyler farîzaya, kaçınılmasını tavsiye ettiği şeyler de harama dönüşmüş olacak; imkânlar daralacak, hayat zorlaşacak; insanlar hayatın acımasız gerçekleri ile dinden anladıkları teferruat arasında bocalayıp duracaklardır.] Sadece fıkhnın benimsediği âyetlerle dinî-seküler bütün beşerî hukuk sistemlerinde aksiseda bulan âyetler²² arasında; Ümmet-i Muhammed'e emredilen bir şeyle herhangi bir tarihî olay anlatılırken geçiveren tavsiye ya da emirler arasında; muhkem ifadelerle muğlak ifadeler arasında fark gözetilmiş olabileceği ihtimal dışı tutulmamalıdır. Sözelimi **قضى** kelime köküyle bildirilen bir emirle diğerleri bir tutulmamalıdır. İlgili âyetler²³ dikkatle okunduğunda görüleceği üzere, hüküm asla değişmeyecek kesin olgular **قضى** fiiliyle ifade edilir. Bunlar "ezmânın tegayyuru ile ahkâmı tebeddül edebilecek"²⁴ hususlar değildir. İsrâ 23'teki tevhîd ve ana-babaya saygı gibi... Yine, **أمر** fiili kullanılarak emredilen ya da **نهى** fiili kullanılarak yasaklanan konular²⁵ çok daha önemli, evrensel nitelik arz ederler. Bu bağlamda özellikle Hz. Peygamber'e emredilip yasaklanan hususlar dikkat çekici olup, son derece hayati konulardır. Unutulmamalıdır ki Kur'an'ın hukukî 'ilke'leri, bugün hemen bütün dünya hukuk sistemleri tarafından benimsenmiştir. Dolayısıyla, ahkâm âyetlerinin ne kadar mahallî ne kadar evrensel olduğu belirlenmeli;

yani âyetin, ilâhî-evrensel emr alanına mı yoksa beşerî-mahallî şeriat alanına mı girdiği tespit edilmeli ve Mecelle'nin şu büyük kaidesi uygulanmalıdır: Ezmânın tegayyuru ile ahkâmın tebeddülü inkâr olunamaz.

Bu bakımdan, Kur'an'ın evrensel nuru, "Reel uygulama alanı var mı yok mu, insanlar buna hazır mı, bu uygulamaları hak ediyorlar mı?" diye bakmadan, ukûbâta feda edilmemelidir. Ahlâk, itikat, ibâdet, muâmelât ve ukûbâtta oluşan beş katmanlı Kur'an piramidinin en dar, en küçük uç kısmındaki birkaç cezaî hükme reel hayatta yer açacağız, derken, koca bir piramit toprağa gömülmemelidir.

İlâhî vahyin gayesi kâinatta mevcut her şeyin kendisi için belirlenen saha içinde gelişerek mükemmelleşmesini sağlamaktır.²⁶ Nitekim sonraki dinî öğretiler bazı kadim öğretileri tâdil veya ilgâ etmiştir. İlk peygambere gönderilen vahiyle son peygambere gönderilen vahiy elbette aynı olmayacaktır; çünkü insanoğlu hemen her açıdan değişmekte, başkalaşmakta, tekâmül etmektedir. İmanî ve ahlâkî hakikatler ise bütün öğretilerde ibkâ edilmiştir. Kur'an-ı Kerim bu realiteyi nesh olarak nitelendirmiş ve ilgâ edilen âyetlerin yerine denklelerinin ya da daha iyilerinin mutlaka gönderildiğini belirtmiştir.²⁷

Aklın yolu birdir. Bilgiseven'in de belirttiği gibi, çeşitli ülkelerde, çeşitli zamanlardaki hukuk sistemlerinin şekli farklılığına (çevre şartlarının farklılığından doğan çeşitliliğe) rağmen, âdil ülkelerin hukuku arasında temelde birleşme durumu vardır, diyebiliriz. Bu temel, bilerek veya bilmeyerek dayanan tevhid temelidir. Dolayısı ile Kur'an'ın genel ilkelerine uyularak her devrin sosyal şartlarına göre takip edilecek hukuk politikası, dünyevî hukuk yardımıyla fert ve cemiyet âhengini kurabilir. Tevhid prensibinin bir tabii hukuk olması ve tabiat kanunu olarak geçerli bulunması, tevhidin (ona aykırı hareket edildiği zaman ortaya çıkan zararlarla ispatlanan) determine karakterini gösterir.²⁸

Yazımızı evrensel hukuk ilkelerini yansıtan Kur'an âyetleri ile bitirelim:

* Hiç kimse gücünün yetmediği bir şeyle mükellef kılınmaz.²⁹

*Kötülüğe verilecek karşılık, dengi bir kötülüktür.³⁰

*Dinde zorlama olmaz.³¹

*Hiçbir yük sahibi başkasının yükünü yüklenemez.³²

*(Allah katında) herkes, kendi kazanacaklarına karşılık rehin tutulmaktadır (borcunu bizzat ödeyecektir).³³

*Azıtmaksızın ve çizmeyi aşmaksızın, zorda kalan-

lar için günah söz konusu değildir.³⁴

*Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmederken âdilâne hükmetmenizi emreder.³⁵

*Yönetirken onlara danış;³⁶ (Allah'ın has kulları) yönetirken birbirlerine danışsınlar.³⁷

* Antlaşmalarınıza bağlı kalın.³⁸

* Mallarınızı haksız vesilelerle yemeyin.³⁹

* Günahta ve saldırıda değil, hayırdan ve Allah bilincinde yardımlaşın.⁴⁰

* Şahitliği gizlemeyin.⁴¹

* Allah için, dosdoğru ve âdil birer şahit olun. Bir kavme duyduğunuz hınç sizi adaletten ayırmasın. Daima âdil olun; bu Allah bilincine daha uygundur.⁴²

* Herhangi bir hususta çekeşecek olursanız, konuyu Allah ve Resulüne (yani Kur'an ve Sünnete) arz edin.⁴³ ■

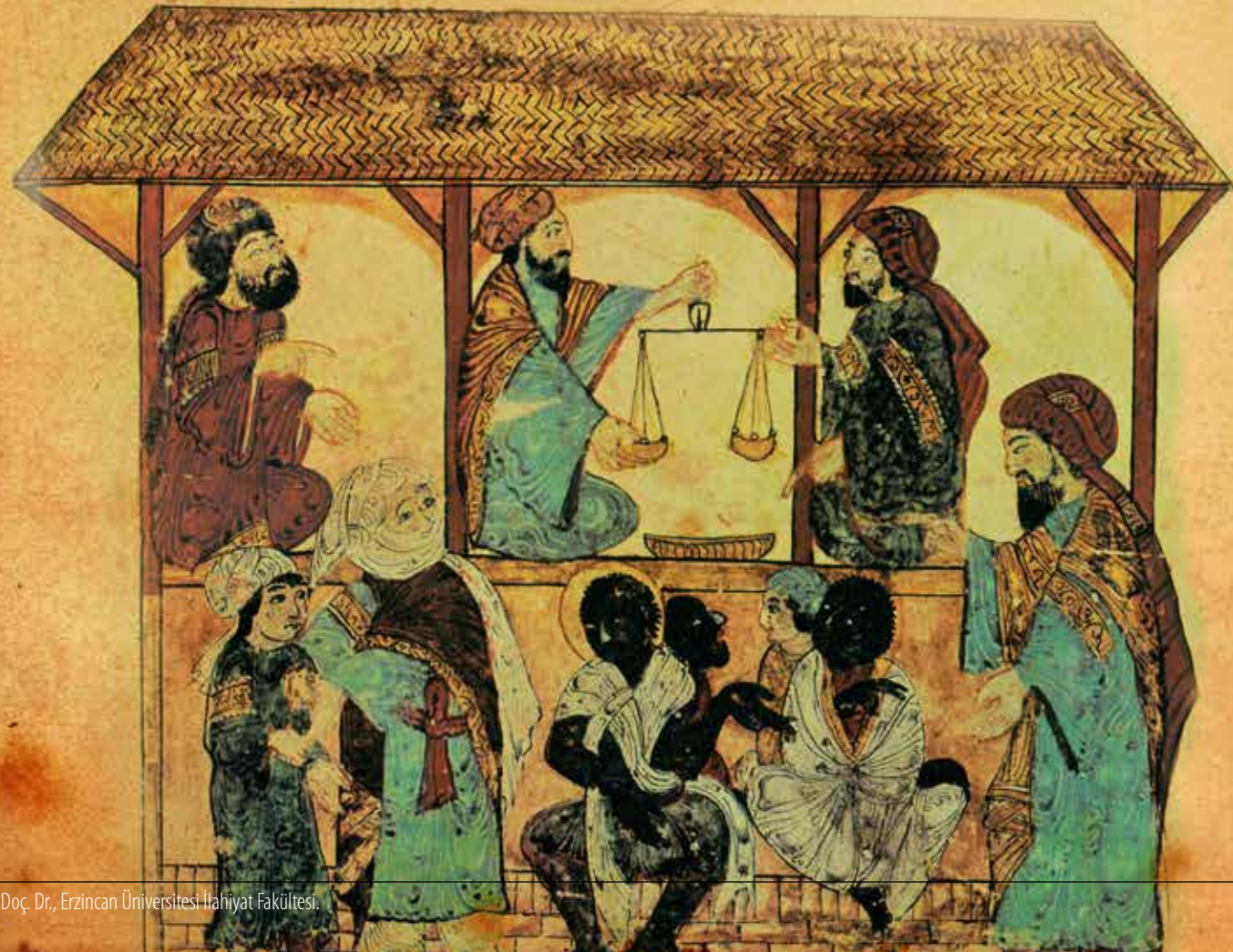
D İ P N O T L A R

1. Bakara, 2/193.
2. Bkz. Mâide, 5/43-50.
3. Seyyid Şerif Cürani, et-Târifât, Beyrut 1988, "din" md.; Tehânevî, Keşşâfu Istilâhâtı'l-Fünûn, İstanbul 1984 (Kal-kütta, 1862'den tıpkı basım), "din" md.
4. İsrâ, 17/22-39.
5. Bkz. İsrâ, 17/38.
6. Necdet Subaşı, Türk Aydınının Din Anlayışı, İstanbul 1996, s. 174.
7. Ahmet Kabaklı, Mâbet ve Millet, İstanbul 2002, s. 80-81 (Schiller'den naklen).
8. Hilmi Z. Ülken, Âşk Ahlâkı, s. 45 vd.
9. Cemil Meriç, Bu Ülke, İstanbul 1992, s. 171.
10. Cemil Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İstanbul 1997, s. 235.
11. Örnek olarak bkz. Bakara, 2/134, 141; Necm, 53/38-39.
12. Nisâ, 4/85; Nahl, 16/25; Ankebût, 29/13.
13. Ankebût, 29/12.
14. Ankebût, 29/12.
15. Enfâl, 8/25.
16. M. Abdullah Draz, Kur'an Ahlâkı, çev. E. Yüksel-E. Günay, İstanbul 1993, s. 81.
17. Bu sebepler Nisâ, 4/155-161'de topluca verilir.
18. Mâide, 5/79.
19. Mâide, 5/62-63.
20. Bkz. Âl-i İmrân, 3/104, 110.
21. İlmî/fennî âyetler de genelde Allah'ın varlığı, birliği ve insanlara aktığı nimetler kapsamında geçmektedir.
22. Kur'an'ın Türkiye ve Avrupa'daki mer'î/modern hukuka etkilerini çeşitli ilkelerin ve kanun maddelerinin Kur'an'daki temelleri için bkz. Mustafa Reşit Belgesay, Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk –Mevzuat-İçtihat-Tatbikat-, İstanbul 1963, 405 sh.
23. Öm. Enfâl, 8/93; Hicr, 15/66; İsrâ, 17/4; Ahzâb, 33/36; Sebe', 34/14; Zümer, 39/42; Fussilet, 41/12.
24. Zaman değişikçe hükümler de değişebilir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Erdoğan, İslâm Huku-kunda Ahkâmın Değişmesi, İstanbul 1990.
25. Öm. Nahl, 16/90; Arâf, 7/29.
26. Fehmi Cumaloğlu, "Vahyin Şümûlû", İslâm'ın İlk Emri Oku, 1969, VII/87, s. 6.
27. Bkz. Bakara, 2/102. Bkz. Muhsin Demirci, Vahiy Gerçeği, İstanbul 1996, s. 84 vd.
28. Amiran K. Bilgiseven, Din Sosyolojisi, İstanbul 1985, s. 330.
29. Bakara, 2/233. Ayrıca Bakara, 2/286.
30. Şûrâ, 42/40.
31. Bakara, 2/256.
32. Enâm, 6/164.
33. Müddessir, 74/38.
34. Bakara, 2/173.
35. Nisâ, 4/58.
36. Âl-i İmrân, 3/159.
37. Şûrâ, 42/38.
38. Mâide, 5/1.
39. Nisâ, 4/29.
40. Mâide, 5/2.
41. Bakara, 2/283.
42. Mâide, 5/8.
43. Nisâ, 4/59.

NEBEVÎ ADALET: HZ. PEYGAMBER'İN ADALET ANLAYIŞINDAN ÖRNEKLER

İshak Emin AKTEPE*

Rivayetlere göre Hz. Peygamber, sahâbilerine adaletli davranmalarını sık sık hatırlatmıştır. Allah Teâlâ'nın dünyada insanlara zulmedenlere âhirette azapla cevap vereceğini, hiçbir gölgenin olmadığı günde Allah Teâlâ tarafından gölgelendirileceklerden birinin de "âdil yönetici" olduğunu, adaletle davrananların Rahmân'ın yanında yüksek makamlarda bulunacaklarını, zalim yöneticilerin ise Allah Teâlâ'dan en uzak kişiler olacağını ve âdil yöneticilerin dualarının reddolunmayacağını bildirmiştir. Bu ilkeye kendisi de hayatı boyunca bağlı kalmıştır.

*Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

□Kur'an-ı Kerim'in nâzil olduğu ortamda adaletli bir yapı olmadığı anlaşıyor. Akrabalık, kavmiyetçilik, düşmanlık, zenginlik, soyluluk ve güçlülük gibi faktörler insanların adaletsiz davranışlar sergilemelerine sebep olmaktadır. Rivâyete göre Mahzumoğullarına mensup soylu bir kadın hırsızlık yaptı. Hak ettiği cezanın uygulanmasını istemeyen ailesi, Efendimiz (s.a.v.)'in çok sevdiği Üsâme b. Zeyd (r.a.)'i aracı olarak gönderdi. Resûlullah bu konuda yapılan aracılığa sinirlendi ve Müslümanlara hitap ederek "Sizden öncekilerin (bazı rivayetlerde İsrâiloğullarının) helâk olması, fakirler hırsızlık yapınca had uygulayıp nüfuzlu ve zengin olanları cezadan muaf tutmalarındandır. Vallahi Muhammed'in kızı Fatıma da hırsızlık yapsa onun elini keserdim" buyurdu.¹ Önceki milletlerin helâkinin adaletsizliklere bağlanması daha sonra şu veciz ifadede tekrarlanacaktır:

"العدل أساس الملك" / Adalet mülkün temelidir". Adalet istikrarın ve medeniyetin kaynağıdır. Dinin aslı ilkelerinden biridir. Toplumun ve fertlerin huzur içinde hayat-yetlerini sürdürmesinin sebebidir. Rabbimiz Kur'an-ı Kerim'in muhtelif âyetlerinde adaletli davranmayı tekrar tekrar emretmiş² ve kendi aleyhlerine bile olsa adaletten şaşmamalarını Müslümanlardan isteyerek şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın); çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpı-tırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır".³ Bu ilâhî emirler, Efendimiz tarafından Müslümanlara duyurulduğu gibi bizzat örneğiyle de müşahhaslaştırılmış ve ümmetin temel değerleri arasına dahil edilmeye çalışılmıştır.

Rivayetlere göre Hz. Peygamber, sahâbilerine adaletli davranmalarını sık sık hatırlatmıştır. Allah Teâlâ'nın dünyada insanlara zulmedenlere âhirette azapla cevap vereceğini⁴, hiçbir gölgenin olmadığı günde Allah Teâlâ tarafından gölgelendirileceklerden birinin de "âdil yönetici" olduğunu,⁵ adaletle davrananların Rahmân'ın yanında yüksek ma-

kamlarda bulunacaklarını,⁶ zalim yöneticilerin ise Allah Teâlâ'dan en uzak kişiler olacağını⁷ ve âdil yöneticilerin dualarının reddolunmayacağını⁸ bildirmiştir. Bu ilkeye kendisi de hayatı boyunca bağlı kalmıştır.

İnsan önce kendi nefesine karşı âdil davranmalıdır. Kaynaklarımızda geçen bir habere göre Hz. Peygamber, gündüzleri oruç tutup geceyi ibadetle ihyâya çalışan Abdullah b. Amr'a şöyle demiştir: "Abdullah! Duyduğuma göre gündüz oruç tutup gece ibadet ediyormuşsun. Böyle yapma! Bedeninin, gözlerinin ve hanımının senin üzerinde hakları vardır. Oruç tutabilirsin ama bazen de oruç tutma! Her aydan üç gün tutarsan hep oruç tutmuş gibi olursun".⁹ Aynı ifadeler Selmân-ı Fârisî tarafından Ebu'd-Derdâ'ya söylenmiş ve Resûlullah da bu sözleri onaylamıştır, zira "Her hak sahibine hakkı verilmelidir".¹⁰

Resûlullah'ın önemli uyarılarından biri de aile fertleri arasında ayırım yapmamakla ilgilidir. Sahîhayn'da ve başka bazı kaynaklarda yer alan bir habere göre babası, Numan b. Beşîr'i Hz. Peygamber'e getirip ona bir köle bağışladığını söylemiştir. Bunun üzerine Resûlullah "Bütün çocuklarına bağışta bulundun mu?" diye sormuş ve "hayır" cevabını alınca muhatabına bağıştan dönmesini tavsiye etmiştir. Bazı rivayetlerde Efendimiz'in "Allah'tan korkun ve çocuklarınıza âdil davranın" ve "Beni buna şahit tutmayın! Zira ben haksızlığa şahit olmam!" buyurduğu nakledilmiştir.¹¹ Bazı âlimler bu hadise dayanarak çocuklardan yalnızca birine bağışta bulunmayı (hatta fazla öpmeyi) kabul etmezken, bazı İslâm fakihleri bu hadisteki emri bağlayıcı kabul etmemiş ve kişinin çocuklarından yalnızca birine bağışta bulunmasını mekruh olmakla birlikte caiz görmüşlerdir.¹²

Müslüman, elinin altında bulunan yetimlere ve hizmetçilerine de âdil davranmalı, ihtiyaçlarını en uygun şekilde karşılamalı ve güçlerinin yetmeyeceği sorumluluklar vermemelidir. Yetim malına el uzatmak Kur'an-ı Kerim'de şöyle karşılık bulmuştur: "Yetim malına haksızca el uzatanlar bilsinler ki ateş yiyorlar ve kesin olarak cehenneme girecekler".¹³ Rivâyete göre Efendimiz, "Elinizin altındakilerin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayınız. Onların gücünü aşan işleri vermeyiniz" buyurmuştur.¹⁴ Hatta bazı rivâyetlerde onların yiyecek ve giyecek konusunda ayrı tutulmamaları ve eğer güçleri yetmeyecek işler verilmişse

Müslüman, elinin altında bulunan yetimlere ve hizmetçilerine de âdil davranmalı, ihtiyaçlarını en uygun şekilde karşılamalı ve güçlerinin yetmeyeceği sorumluluklar vermemelidir.

verilmemişse

onlara yardımcı olunması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵ İş yaptırmak için kiralanan insanlara ücretlerinin hemen verilmesi¹⁶ aksi takdirde ücretleri verilmezse kıyamet günü Resûlullah'ın gazabına uğrayacakları kaydedilmiştir.¹⁷

Peygamberimiz'in hayvanlar hakkında da mühim emir ve tavsiyeleri olmuştur. Aşırı zayıf düşmüş bir deveyi görünce "Bu konuşamayan hayvanlar hakkında Allah'tan korkun! Binilecek haldeyken binin, yenilecek haldeyken yiyin!" buyurmuştur.¹⁸ Her ne kadar isnadı tenkid de edilmiş olsa Resûlullah Efendimiz'den şöyle bir söz de nakledilmiştir: "Hayvanlarınızı yollarda ve çarşılarda sandalye gibi kullanmayın".¹⁹ Yani hayvan üzerinde otururken birbirinizle sohbete dalmayın! Bir başka husus da hayvanların gereksiz yere öldürülme-leridir. Bu noktada da şöyle bir nebevî uyarı nakledil-

miştir: "Serçe ve daha küçük şeyleri boş yere öldürenler mutlaka bunun hesabını Allah'a verecekler!"²⁰

Komşuya haksızlık da Resûlullah'ın üzerinde önemle durduğu konular arasındadır. Komşu hakkı Cebrâil (a.s.) tarafından o kadar vurgulanmıştır ki, Resûl-i Ekrem Efendimiz komşu da mirasçı sayılacak diye düşünmüştür.²¹ Komşusuna haksızlık etmeyeceğinden emin olunmayan kişinin imanı sorgulanmış ve Allah'a üç kez kasem edilerek böyle bir kişinin mümin olamayacağı²² ve cennete giremeyeceği²³ ifade edilmiştir. Namazı, orucu ve verdiği sadakaları dillere destan olmuş bir kadının komşusuna eziyeti sebebiyle cehennemlik olduğu söylenmiştir.²⁴

Hz. Peygamber'in adaletini gösteren rivâyetlerden biri de hayatının son dönemlerinde sahâbilerine yaptığı konuşmayla ilgilidir. Nakledildiğine göre Resûlullah

Efendimiz sahâbeye etkili bir konuşma yapmış ve şöyle demiştir: "Müslümanlar! Allah adına ve üzerinizdeki hakkım için söyleyin. Kime bir haksızlık etmişsem kıyamet günü hesaplaşmadan evvel gelsin hakkını alsın!" Efendimiz bu sözlerini üç defa tekrarlayınca Ukkâşe adlı yaşlı bir sahâbî ayağa kalkmıştır. Bir sa-vaştan dönerken Resûlullah'ın elindeki değneğin bile-rek ya da bilmeyerek kendisine vurduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber kısas uygulayabileceğine hükmetmiş ve evden değneğin getirilmesini istemiştir. Başka sahâbilerin araya girip kısası kendilerinde uygulamasını istemelerine rağmen bu uygun görülmemiş ve sonunda Resûlullah karın kısmını açarak vurmasına izin vermiştir. Ukkâşe de bunu fırsat bilip Efendimiz'in karnı-nı öpmüştür.²⁵ Yine rivâyete göre Resûlullah'ın birşeyler dağıttığı bir anda birisi gelip dağıtılan eşyalara yönelince Hz. Peygamber elindeki dalla ona vurmuş; fakat hemen ardından onun da kendisine vurmasını istemiştir.²⁶ Yine kendisinden alacağını isteyen sahâbiye diğer ashâb-ı kirâm kızınca "Hak sahibinin söz hakkı vardır" karşılığını vermiştir.²⁷ "Kimin bende alacağı varsa alsın ya da helâl etsin. Rabbime tertemiz varmak isterim" buyurmuştur.²⁸ Bu olaylar Hz. Peygamber'in sadeliğine, kibirli olmayışına ve adaletine en güzel örneklerdir.

Hz. Peygamber'in İslâm toplumunda anlaşmazlık yaşanmaması için koyduğu kurallarda adalet ilkesini esas aldığını söyleyebiliriz. Örneğin ödeme vadesi belirsiz bırakılan satışları (habelü'l-habele), garar/bilinmezlik içeren alım satımları, alınacak malı inceleme fırsatı vermeyen sözleşmeleri (mülâmese, münâbeze), satılacak malı olduğundan daha iyi gösterme çabalarını (musarrat gibi), üreticilerin pazar fiyatını öğrenmesine mâni olma uğraşlarını (telakki'r-rukban), malın fiyatını yükseltmek için kurgu yapmayı (neceş), karşılıklı bedellerin eşit olup olmayacağı tam kestirilemeyen satışları (müzâbene, muhâkale) ve olgunlaşıp olgunlaşmayacağı belli olmayan malların satımını (muhâdara) yasaklaması, tamamen tarafların adaletle alışveriş yapmalarını temin etmeye yönelik kurallardır.²⁹

Hz. Peygamber'in muamelede bulunduğu insanlara karşı da adaletli ve merhametli olduğu görülmektedir. Rivâyete göre yaptığı bir alışveriş için ödeyeceği bedeli tartıya koyan sahâbiye "İyi tart hatta biraz da fazla tart."

Adalet mülkün ve medeniyetin temeli, zulüm ise yıkım ve anarşinin sebebidir. Adalet İslâm'ın en önemli esaslarından biridir. Müslüman Rabbine, kendisine, elinin altındakilere ve çevresindekilere zulmetmeyen, herkesin kendisinden emin olduğu kimsedir.

buyurmuştur.³⁰ Yine borcunu öderken aldığından daha güzeliyle öde-miş, "En hayırlınız borcunu en iyi şekilde ödeyeninizdir" demiştir.³¹ Hâsılı, Efendimiz haksızlık ve adalet-sizlikten uzak bir hayat yaşamıştır.

Sonuç

Adalet mülkün ve medeniyete-

tin temeli, zulüm ise yıkım ve anarşinin sebebidir. Adalet İslâm'ın en önemli esaslarından biridir. Müslüman Rabbine, kendisine, elinin altındakilere ve çevresindekilere zulmetmeyen, herkesin kendisinden emin olduğu kimsedir. Hz. Peygamber hayatı boyunca adalet ilkesinden ayrılmamış ve bunu ümmetine talim etmiştir. Kimseye haksızlık etmemiş, merhametli davranmış ve adaletle yönetilen bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Fakat tarih boyunca İslâm ümmeti ne yazık ki iç karışıklıklardan çoğunlukla kurtulamamıştır. Ümmetin günümüzde ve geçmişte girdiği krizlerin ve iç çalkantıların temelinde adaletsiz yönetimlerin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Kurtuluş âdil, çalışkan, güçlü, şuurlu ve üretken bir toplumun inşasından geçmektedir. ■

D İ P N O T L A R

1. Buhârî, Sahih, V, 23; Müslim, Sahih, III, 1315-1316; Nesâî, Sünen, VIII, 71.
2. Örneğin bk. Nisâ, 4/58; Mâide, 5/8; En'âm, 6/152; Hüd, 11/85.
3. Nisâ, 4/135.
4. Müslim, Sahih, IV, 2017.
5. Buhârî, Sahih, I, 133; II, 111; VIII, 163; Müslim, Sahih, II, 715; Tirmizî, Sünen, IV, 598.
6. Humeydî, Müsned, I, 501; İbn Ebî Şeybe, Musannef, VII, 39; Müslim, Sahih, III, 1458.
7. Tirmizî, Sünen, III, 609. Bu hadis Tirmizî tarafından "hasen garip" diye nitelenmekle birlikte Elbâni tarafından "zayıf" sayılmıştır.
8. Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Müsned, IV, 310; İbn Mâce, Sünen, I, 557; Tirmizî, Sünen, IV, 672; V, 578.
9. Ahmed b. Hanbel, Müsned, XI, 448; Müslim, Sahih, II, 817.
10. Buhârî, Sahih, III, 38; VIII, 32; Tirmizî, Sünen, IV, 608.
11. Mâlik, Muvatta, II, 751; Buhârî, Sahih, III, 157; Müslim, Sahih, III, 1241-1244.
12. Tirmizî, Sünen, III, 641; İbn Battâl, Şerhu Sahihü'l-Buhârî, VII, 98.
13. Nisâ, 4/10.
14. Humeydî, Müsned, II, 289; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XII, 324; Müslim, Sahih, III, 1284.
15. Buhârî, Sahih, III, 149.
16. İbn Mâce, Sünen, II, 817.
17. Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIV, 318; Buhârî, Sahih, III, 90.
18. Ebû Dâvud, Sünen, III, 23; İbn Huzeyme, Sahih, IV, 143.
19. Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXIV, 392.
20. Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Müsned, IV, 37; Abdurrezzâk, Musannef, IV, 450; Nesâî, Sünen, VII, 206.
21. Buhârî, Sahih, VIII, 10; Müslim, Sahih, IV, 2025; Ebû Dâvud, Sünen, IV, 338.
22. Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Müsned, II, 676; Buhârî, Sahih, VIII, 10.
23. Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIV, 444; Müslim, Sahih, I, 68.
24. Ahmed b. Hanbel, Müsned, XV, 421; Heysemî, Mevâridü'z-zamân, s. 503.
25. Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, III, 58; Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ, IV, 73.
26. Ahmed b. Hanbel, Müsned, XVII, 328; Ebû Dâvud, Sünen, IV, 182; Nesâî, Sünen, VIII, 32.
27. Buhârî, Sahih, III, 116; Müslim, Sahih, III, 1225; Tirmizî, Sünen, III, 600.
28. Abdurrezzâk b. Hemmâm, Musannef, IX, 469.
29. İlgili hadisler için bk. Buhârî, Sahih, Kitâbü'l-büyû.
30. İbn Ebî Şeybe, Musannef, IV, 456; Ebû Dâvud, Sünen, III, 245; Nesâî, Sünen, VII, 284.
31. Buhârî, Sahih, III, 99; Müslim, Sahih, III, 1224; Tirmizî, Sünen, III, 600.
32. Tirmizî, Sünen, III, 609. Bu hadis Tirmizî tarafından "hasen garip" diye nitelenmekle birlikte Elbâni tarafından "zayıf" sayılmıştır.

İSLÂM AHLÂK DÜŞÜNCESİNDE ADALET

Mustafa ÇAĞRICI*

“Orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” gibi mânalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda esmâ-i hüsnâ’dan (Allah’ın güzel isimlerinden) biridir.

□“Davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” gibi anlamlarda masdar-isim olan adaletin, ahlâk, felsefe, kelâm, fıkıh ve hadis gibi İslâmî ilimlerde geniş bir kullanım alanı vardır. Kelime terim olarak bireyin dürüst ve güvenilir olmasını, insanların hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamalarını, bireysel ve toplumsal ilişkilerin dirlik ve düzenlik içinde sürdürülmesini sağlayan temel erdemi ifade eder. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan ve “orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” gibi mânalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda esmâ-i hüsnâ’dan (Allah’ın güzel isimlerinden) biridir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Adalet

Adalet, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hüküm verme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır. İnfitâr Sûresi’nin 7. ve 8. âyetlerinde insanın fizyolojik ve fizyonomik yapısındaki uyum, âhenk ve estetik görünüm adalet kavramıyla ifade edilmektedir. Başka âyetlerde de insanın ruhî ve mânevî yapısında bulunan ve sonraları İslâm filozoflarınca inâyet ve nizam kavramlarıyla açıklanacak olan denge (itidal) ve âhenk, adâlet kavramının kapsamına giren “ahsen-i takvîm”¹ ve “tesviye”² tâbirleriyle dile getirilmiştir. Şûrâ Sûresi’nin 15. âyetinde, Hz. Peygamber’in adâlet sıfatını kazanabilmesinin şu şartlara bağlandığı görülmektedir: Risâlet görevini yerine getirmesi, ilâhî emirlerin gösterdiği şekilde doğru olması, bu konuda insanların keyfi istek ve arzularını hesaba katmaması ve Allah’ın daha önceki kitaplarda bildirdiği ebedî gerçeklere inanması. Buna göre adâlet, dâimi bir doğrulukla ve ahlâkî yasalara itaatle gerçekleşen ruhsal denge ve ahlâkî yetkinliktir. İslâm ahlâkçılarının itidal ve adalet kavramlarıyla ifade ettikleri bu denge ve yetkinliğin oluşmasıyla insanın davranışları da aşırılıklardan uzak olarak meydana gelebilecektir.³ Kur’ân-ı Kerîm’de İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen “vasat ümmet”⁴ tâbirindeki vasat kelimesi de bütün müfessirlerce “adâlet” mânasında anlaşılmıştır. Buna göre İslâm ahlâkı toplumsal bünyede de aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını ön görmüştür.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre insanın Al-

lah katında en üstün değer ölçüsü olan takvâ⁵ erdemine nâil olabilmesi için âdil olması⁶ ve adaletli söz söylemesi⁷ gerekir. Esasen doğrulukla (sıdk) birlikte adalet (adl) de ilâhî kelâmın birer niteliğidir.⁸ Adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyet yani gerçeklik, doğruluk ve dürüstlüktür. Hidayete hak sayesinde ulaşılabilceği gibi adâlet de hakka uymakla sağlanır.⁹ Hak, objektif bir kavram ve sabit bir yasa ilkesidir. Bunu ifade eden bir âyette, hakka konu olan bir davada hüküm verilirken, kendi lehine hükmedilmesi halinde bundan memnun olan, fakat aleyhine hükmedilmesi durumunda bu hükmü tanımayan insanlar için “işte bunlar zalimlerdir”¹⁰ buyrulur. Şu halde Kur’ân-ı Kerîm’in öğretisine göre adalet mutlak ve sarsılmaz bir ilkedir; şahsî menfaat temini, akrabalık, düşmanlık gibi göreceli durumlar, taraflardan birinin soylu veya aşağı tabakadan olması, bedenî veya ruhî bakımdan kusurlu bulunması gibi ahlâk yasasını ilgilendirmeyen sebepler bir hakkın ihlâlını, örtbas edilmesini ve sonuç olarak adâlet ilkesinden sapmayı mâzur göstermez.¹¹ Bir âyette şöyle buyrulur: “Eğer hak, onların keyfi arzularına uysaydı göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu.”¹² Bu sebeple İslâm düşüncesinde, “Yer gök adaletle ayakta durur” sözü bir özdeyiş haline gelmiştir.¹³

Kur’ân-ı Kerîm’de hak ve adaletin mutlaklığı ve sarsılmazlığı öylesine vurgulanmıştır ki bizzat Allah’ın âhirette hiçbir haksızlığa mahal verilmeyecek şekilde adaletle hükmedeceği ve onun bu vaadinin kesin (hak) olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Hatta Kur’ân-ı Kerîm’in bu yaklaşımı Mu’tezile mezhebinin, adalet ve hakkaniyet ilkelerine uymayı Allah için bir gereklilik (vâcip) saymasına yol açmıştır.¹⁵ Şu var ki Allah’ın adaleti diğer sıfatları gibi eksiksiz olduğu halde, sınırlı yeteneklere sahip olan insanın gösterdiği adalet her zaman az çok kusurlu olmaktadır.¹⁶

İslâm Düşüncesinde Adalet

İslâm düşüncesinde adalet, öncelikle ontolojik bir kavram olarak ele alınmış ve bu kavram “feyz veya sudûr sırasında her varlığın, kendi mertebesine göre ‘İlk Varlık’tan (el-Vücûdü’l-evvel, Allah) bir varlık payı alması” şeklinde açıklanmıştır. Buna göre Allah’ın adaleti, var olan her şeye varlık hiyerarşisi içindeki durumuna göre tamlik ve mükemmellik kazandırmasıdır.¹⁷ Böylece İslâm filozofları ilâhî inâyete

İslâm düşünürleri kâinatın her alanında var olduğunu kabul ettikleri nizamı, tabiatı gereği medenî varlıklar sayılan insanların birbirleri arasındaki ilişkilerde de aramışlardır. Buna göre sosyal hayat, zorunlu olarak, fertler arasında ortak münasebetler kurulmasıyla gerçekleşir.

bağlı olarak adaletin, varlık sahnesinde yer alan her varlığın bütün gelişim safhalarında ve hatta her cüzünde tecelli ettiğini söylemişlerdir. Nitekim Fârâbî insanın bio-psişik yapısının işleyişinde de adaletin bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre kalbin hizmetinde bulunan beyin, onun ısını dengede (itidal) tutar ve bu sayede “öğrenme ve hatırlama, tahayyül ve düşünme gibi psikolojik aktivitelerin sağlıklı bir şekilde işlemesi” demek olan adâlet gerçekleşir. Bunun sonucunda da insana yakışır fiiller, iyi ve dengeli davranışlar doğar.¹⁸

İslâm düşünürleri, insanın ahlâkî mahiyetini de yine ni-

zam fikrinden hareketle açıklamışlar ve bu alandaki adâleti öteki temel faziletlerin uyumlu bir sonucu saymışlardır. Eflatun’dan beri devam eden ve İslâm ahlâkçılarınca bazı değişikliklerle benimsenen görüşe göre, insan nefsinin düşünme (veya bilgi) gücü, öfke gücü ve arzu (şehvet) gücü olmak üzere üç temel yetisinden üç fazilet doğar. Bunlar sırasıyla hikmet, cesâret (şecâat) ve iffettir. Adalet ise bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılan dördüncü temel fazilettir. Ancak ünlü ahlâk düşünürü İbn Miskeveyh, adaletin diğer faziletlere üstünlüğünü, “Adalet faziletlerden biri değil, onların tümüdür” şeklinde ifade etmiştir.¹⁹

İslâm ahlâkçıları, “Hikmet müminin yitiğidir”²⁰ anlamındaki Peygamber irşadından hareketle, İslâm’ın temel prensipleri ile bağdaşabilen diğer görüşler gibi yukarıda belirtilen fazilet görüşünü de benimsemişlerdir. Gazzâlî’ye göre, esasen Hucurât Sûresi’nin 15. âyeti bu temel faziletleri ihtiva etmektedir.²¹ İslâm ahlâk literatüründe, ilk üç faziletten her biri farklı terimlerle ifade edildiği halde, dördüncü fazilet daima adâlet olarak isimlendirilmiştir. Meselâ İbn Sînâ,²² İbn Miskeveyh²³ ve Gazzâlî²⁴ dört temel fazileti “hikmet, şecâat, iffet, adâlet” başlıkları altında incelerken, İbn Hazm²⁵ bunları adalet, fehm (anlama, kavrama yeteneği, akıl), cûd (cömertlik) ve necde (cesaret, yiğitlik) şeklinde ifade etmiştir.

Kadîm ahlâk felsefesinde önemli bir yeri olan, “Her erdem, ifrat ve tefritten ibaret iki erdemsizliğin ortasıdır” şeklindeki vasat ve itidal görüşü, İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh gibi bir kısım İslâm düşünürü tarafından ilk üç fazilet (hikmet, şecâat, iffet) ile birlikte adalet faziletine de uygulanmış, adaletin zulüm ve inzulâm (zulme boyun eğme) diye adlandırılan iki erdemsizliğin ortası olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık, adalet faziletinin sadece zıddının bulunabileceği, bunun da zulüm (veya aynı anlamda cevr) olduğu görüşü de yaygındır. Nitekim Gazzâlî şöyle der: “Adâlet sıfatı kaybolursa bundan fazlalık veya eksiklik (ifrat-tefrit) şeklinde iki taraf doğmaz; sadece zıddı ve karşıtı doğar ki o da cevrdır.²⁶

Bütün ahlâkî faziletleri yukarıda işaret edilen dört esasa dayandıran ve böylece dört ana başlık altında inceleyen İslâm düşünürleri, adâletten doğan alt faziletlerle çeşitli isimler vermiş ve değişik sayılarla sınırlandırmışlardır. Meselâ Osmanlı ahlâk düşüncesinin seçkin isimlerinden Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlâk-ı Alâî’sinde “Adaletin Nevileri” başlığı altında²⁷ verilen liste şöyledir: Sadakat, ülfet; vefâ, şefkat, sıla-i rahim, mükâfat (iyiliğin karşılığını verme), hüsn-i şerike (ortak işlerde dürüst hareket etme), hüsn-i kazâ (hakları gü-

zellikle ödeme), teveddüd (dost kazanma), teslim, tevekkül, ibadet. Bu listenin büyük ölçüde İbn Miskeveyh’in Tehzîbü’l-ahlâk’ına dayandığı anlaşılmaktadır.²⁸

İslâm düşünürleri kâinatın her alanında var olduğunu kabul ettikleri nizamı, tabiatı gereği medenî varlıklar sayılan insanların birbirleri arasındaki ilişkilerde de aramışlardır. Buna göre sosyal hayat, zorunlu olarak, fertler arasında ortak münasebetler kurulmasıyla gerçekleşir. Toplum yapısının oluşması ve sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi bu münasebetlerin -İbn Sînâ’nın tâbirleriyle- kanun (sünnet, şeriat) ve adalet ilkelerine uygun şekilde düzenlenmesine bağlıdır; bu son durum da kanun koyucuya ve adâlet uygulayıcısına ihtiyaç gösterir. İbn Sînâ’ya göre evrenin düzenini sağlayan “ilk (ilâhî) inâyet”, toplum düzeninin gerçekleştirilebilmesi için adaleti icra edecek “sâlih bir insan”ın varlığını, böylece hayırlı bir sosyal düzenin kurulmasını mümkün kılmıştır.²⁹ İslâm felsefesinde peygamberlik müessesesi, bu şekildeki ilâhî inâyetin zaruri sonucu olarak görülmüştür.

Bu suretle siyaseti bir peygamber mesleği kabul eden İslâm düşünürleri, siyasetçileri toplumun hem maddî hem de mânevî gelişmesini sağlamakla yükümlü saymışlardır. Yöneticiler, toplumu ahlâk kurallarına ve sosyal düzene (âdet) uygun yaşamaya yöneltmek maksadıyla kanunlar koyarken, “aşırılıklardan uzaklık” anlamını da içeren adaleti daima gözetmelidirler. Bunun için kanunlar ne çok sert ne de çok yumuşak olmalı, aksine bir denge (itidal) taşımalıdır.³⁰ Böylece adalet ve itidal, etimolojik bakımdan olduğu gibi kavram olarak da aynileşmiş olmaktadır.

İslâm düşünürlerine göre adâletin yakından ilgili olduğu diğer bir kavram da eşitliktir (müsâvât). Hatta İbn Miskeveyh, adaletle eşitliği eş anlamlı sayar.³¹ Fârâbî’nin de belirttiği gibi³² her bir insanın kemal ve fazilet sayılan bazı nitelikleri sadece kendisini ilgilendirir, bazıları da diğer insanlarla münasebetlerine yansır. İşte adalet bu ikinci grubuna girer. Bu sebeple adalet, servet ve imkânların paylaşılması, alışveriş gibi iradî muameleler ile zulüm ve haksızlığa konu olabilecek diğer uygulamalarla ilgili bir ilkedir.³³ Fârâbî bu bakımdan adaleti, ortak menfaatlerin paylaşılmasına ve bu payların korunmasına ilişkin olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır.³⁴ Bunların ilkinde “koruyucu adalet”, ikincisine “paylaştırıcı adalet” denir. Bu alanlarda eşitliği gözetmek adâletin gereğiye de bu mutlak bir eşitlik değildir. Zira İbn Miskeveyh’in örneğiyle, bir mühendisle bir beden işçisinin eşit zamandaki mesaipleri birbirine eşit olarak değerlendirilemez.³⁵

Adalet kavramını oldukça geniş ve sistematik şekilde

ele alan düşünür olarak bilinen İbn Miskeveyh’e göre, toplumsal münasebetlerdeki dengenin (itidal) yahut adalet ve eşitliğin sağlanmasında temel kaynak din (şeriat), temel vasıtalar ise -Aristo’nun tâbirleriyle- “konuşan kanun” demek olan hâkim ve “sessiz kanun” demek olan paradır. Paranın bu özelliği, ticaret gibi hakka konu olan işlemlerde eşitlik ve adaleti sağlama fonksiyonundan ileri gelir. En büyük kanun (en-nâmûsü’l-ekber), bütün kanunların öncüsü Allah’ın kanunu, ikincisi hâkim, üçüncüsü paradır. Toplumun bütün fertleri ve zümreleri arasındaki ilişkilerde denge, dolayısıyla sosyal adâlet (el-adlû’l-medenî) bu kanunlar sayesinde gerçekleşir.³⁶

İbn Miskeveyh’in Aristo’ya nisbet ettiği hâkim ve para ile ilgili fikirler Nikomahos Ahlâkî’nin “V. Kitab”ında yaklaşık ifadelerle yer almaktaysa da,³⁷ burada “Allah’ın kanunu” ile ilgili herhangi bir ifade geçmemektedir. Ayrıca Aristo, eşitlik ve sosyal adaletin uygulanması bakımından köle-efendi ayırımına giderek köleleri sosyal adaletin dışında tutarken,³⁸ İslâm ahlâkçıları böyle bir ayırmadan yana olmamışlardır.■

D İ P N O T L A R

1. Tîn, 95/4.
2. Şems, 91/7.
3. İsrâ, 17/29; Furkân, 25/63, 67, 68; Fetih, 48/29.
4. Bakara, 2/143.
5. Hucurât, 49/13.
6. Mâide, 5/8.
7. En’âm, 6/152.
8. En’âm, 6/115.
9. A’raf, 7/159, 181.
10. Nûr, 24/48-51.
11. Mâide, 5/8; Nisâ, 4/3; Âl-i İmrân, 3/75.
12. Mü’minün, 23/71.
13. Meselâ bk. Gazzâlî, İhyâ, Beyrut 1403/1983, II, 45; İbn. Kayyîm el-Cevziyye, İlmü’l-muvakk’în, Beyrut 1973, IV, 373; Muhammed Abdüh, et-Taassub, Kahire (Matbaatü’l-Menâr), s. 16.
14. Yûnus, 10/54-55; Enbiyâ, 21/47; Zümer, 39/69.
15. Geniş bilgi için bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Adl”, DİA, I, 387-388.
16. Bir örnek için bk. Nisâ, 4/129.
17. Fârâbî, el-Medinetü’l-fâzıla, Kahire, ts. (Matbaatü’l-Vîl), s. 10; es-Siyasetü’l-medeniyye, Haydarâbâd 1346, s. 29, 33.
18. Bk. el-Medinetü’l-fâzıla, s. 54.
19. Tehzîbü’l-ahlâk, Beyrut 1398, s. 111.
20. Tirmizî, “İlim” 19; İbn Mâce, “Zühd”, 15.
21. İhyâ, III, 55.
22. es-Şifâ “el-İlâhiyyât I”, nşr. İbrâhîm Medkûr, Kahire 1343, s. 455.
23. Tehzîbü’l-ahlâk, s. 18.
24. İhyâ, III, 53-55.
25. Ahlâk ve Davranış Tarzları: Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi, trc. M. Çağrı, Ankara 2012, s. 75.
26. İhyâ, III, 54; Mizânü’l-amel, Kahire 1328, s. 91.
27. Ahlâk-ı Alâî, Bulak 1248, I, 61-63.
28. Bk. Tehzîbü’l-ahlâk, s. 32-33.
29. es-Şifâ, “el-İlâhiyyât I”, s. 441-442; en-Necât, Kahire 1357/1938, s. 303-304.
30. İbn Sînâ, es-Şifâ, “el-İlâhiyyât I”, s. 454-455.
31. Tehzîbü’l-ahlâk, s. 141-142.
32. el-Medinetü’l-fâzıla, s. 22.
33. İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 120.
34. Mâcid Fahrî, el-Fikrû’l-ahlâkî el-Arabî içinde, Beyrut 1978, s. 77-78.
35. Tehzîbü’l-ahlâk, s. 128.
36. Bk. İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 126-127.
37. Aristoteles, İlmü’l-ahlâk, trc. A. Lütfî es-Seyyid, Kahire 1343/1924, V, 4, 7, 5, 8-13.
38. a.g.e., V, 6, 6, 11, 9.
39. Bakara, 2/143.

YAHUDİLİK VE HİRİSTİYANLIK'TA ADALET

Ömer Faruk HARMAN*

“Hükümde haksızlık etmeyeceksiniz; yoksula ayrıcalık göstermeyecek, güçlüyü kayırmayacaksın ve komşuna adaletle hükmedeceksin... Kardeşine yüreğinden nefret beslemeyeceksin; komşun günah işlerse onu uyaracaksın, yoksa sen de günah işlemiş olursun. Öç almayacaksın ve kavminin oğullarına kin tutmayacaksın ve komşunu kendin gibi seveceksin.”

□ Adalet, sözlükte hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk, herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme olarak tanımlanmaktadır.¹

Adalet kavramı öncelikle hukukî bir durumu çağırıştır-makta ve temelde hukuk kurallarına uygunluğu içermektedir. Davaların görüldüğü mekânlar adalet sarayı diye adlandırılmakta ve hâkimler, kanuna veya geleneğe riayetle adaleti sağlamakta, haksızlığı önleyip hak edene hakkını teslim etmektedir. Hukuk, devletin koyduğu, toplum düzeni için gerekli kurallar olduğuna, adalet de kötünün cezalandırılması, iyinin mükâfatlandırılması esasına dayandığına göre hukuk her zaman adalet için gereklidir ve adaleti hedeflemeyen hukuk da hak dağıtan kurum değildir. Adalet kavramı insanların toplum içindeki davranışlarıyla ilgili olduğundan, ahlâk ve din kurallarıyla da ilişkilidir. Hukukî anlamın dışında ahlâkî açıdan adalet ise herkese, kanun ve gelenek tarafından belirlenmiş olmasa da, hak ettiğinin verilmesidir.² Adalet eşitlik değildir ve eşitlikten çok daha geniş bir kapsama sahiptir. Kanun karşısında insanların eşit olması, hiç kimsenin kayırlaması içindir, ancak herkesi eşit hale getirmek adaletin sağlanacağı anlamına gelmemektedir.

Din, insanı muhatap almaktadır ve insanın mutluluğu için vardır. Mutluluk ise adaletin sağlanması ile mümkün olur. Bu sebeptendir ki dinde aslolan adaletin tesisidir. İlâhî dini insanlara tebliğ eden peygamberlerin hepsi haksızlığa karşı direnmiş, zulme ve zalimlere karşı çıkmış, zayıfın güçlü tarafından ezilmemesi için uğraşmış, adaletin tesisi yolunda mücadele etmiştir. Genelde bütün dinlerde, özelde ise kaynağı ilâhî vahiy olan dinlerde hedef, adaletin sağlanmasıdır. Tevrat'a göre Allah, Adem ile Havva'yı yaratmış ve onlara "Verimli olun, çoğalın, yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun" demiş,³ dolayısıyla insanı, bütün diğer varlıklara adaletle davransın diye halife seçip görevlendirmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre de insan halife olarak yaratılmış,⁴ emrine musahhar kılınan bütün varlıkları ilâhî kurallara uygun ve adaletle yönetmekle görevlendirilmiştir.⁵

Tevrat'a göre ilk ata Hz. Adem'den on nesil sonra gelen Hz. Nuh da "sadık adamdı, çağdaşları arasında kâmil biriydi, Tanrı yolunda yürüdü ve Rabbin gözünde lütuf bulmuştu"⁶ Hz. Nuh'a da Tanrı "Verimli olup çoğalın, yeryüzünü doldurun. Yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümü sizden korkup ürkecek. Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir. Kanınız dökülürse hakkınızı kesinlikle arayacağım. Her hayvandan hesabını soracağım. Her

insandan, kardeşinin canına kıyan herkesten hakkını arayacağım. Kim insan kanı dökerse, kendi kanı da insan tarafından dökülecektir. Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Verimli olun, çoğalın, yeryüzünde üreyin, artın" demektedir.⁷ Nuh kanunları da denilen ve Tanrı'nın Hz. Nuh'a emrettiği temel kurallar arasında "Âdil bir yargı sistemi oluşturmak ve ona uyulmasını sağlamak" emri de vardır⁸ ve Hz. Nuh'a verilen kurallar Müslümanlar için de geçerlidir.⁹

Yine Tevrat'a göre Tanrı, Hz. İbrahim hakkında "Doğru ve âdil olanı yaparak yolumda yürümeyi oğullarına ve soyuna buyursun diye İbrahim'i seçtim" demektedir.¹⁰ Bu örneklerde görüldüğü gibi adaletle davranma bütün peygamberlerin tebliğ ettiği ilâhî mesajda yer almaktadır.

Yahudilik'te Adalet Kavramı

Her ne kadar Hz. Musa tebliğ ettiği dine Yahudilik dememişse de, Hz. Musa'nın kavmi olan İsrailoğulları'nın benimsediği inanca, Hz. Musa'dan asırlarca sonra "Yahudilerin dini" anlamında Yahudilik denilmiştir ve Tevrat, bu dinin temelini teşkil etmektedir. Dolayısıyla Yahudilik'teki her hangi bir konu ele alınırken öncelikle Tevrat'a bakmak gerekmektedir.

Yahudi kutsal kitabı Tanah'ta adalet kavramı, İbranice Tsedaka sözcüğü ile karşılanmaktadır. Bu kelime, Türkçedeki "hayırseverlik" sözcüğü gibi "fakirlere, ihtiyaçlılara veya diğer değerli amaçlar için para vermek ve yardımda bulunmak" anlamına gelmekle birlikte kök olarak İbranice'de "adalet ve doğruluk" anlamındadır.¹¹ Yahudi Kutsal Kitabında aynı zamanda hem adalet hem de doğruluk anlamlarında kullanılmaktadır.

Yahudilik'te adalet kavramı Tanrı ve insanlar olmak üzere iki açıdan ele alınabilir. Yahudilik'te adalet her şeyden önce Tanrı'nın sıfatıdır. Tanah'a göre Allah âdil bir hâkimdir.¹² Onun adaleti ulu dağlar gibidir,¹³ Onun adaleti ebedi adalettir ve şeriatı hakikattir.¹⁴ Adaleti ebediyyen duracaktır.¹⁵ Rab doğru ve âdildir, adaleti sever.¹⁶

Tanrı yarattıklarına karşı âdildir, asla zulmetmez, yaptığı ahdi bozmaz. Adaleti gereği suçluları cezalandırır. Adaleti gereği sadece İsrail'in düşmanlarını değil, İsrail'deki suçluları da cezalandırmaktadır. Âdil olan Tanrı adaletle davranmayı istemektedir. O şöyle demektedir: "Kötülük için çokluğun peşinde olmayacaksın ve bir davada adaleti bozmak için çokluğun ardınca saparak söylemeyeceksin ve fakiri davasında kayırmayacaksın, Yoksula karşı adaleti saptırmayacaksın".¹⁷ "Hükümde haksızlık etmeyeceksiniz; yoksula ayrıcalık gös-

termeyecek, güçlüyü kayırmayacaksın ve komşuna adaletle hükmedeceksin... Kardeşine yüreğinden nefret beslemeyeceksin; komşun günah işlerse onu uyuracaksın, yoksa sen de günah işlemiş olursun. Öç almayacaksın ve kavminin öğullarına kin tutmayacaksın ve komşunu kendin gibi seveceksin".¹⁸ "Âdil ve doğru olanı koruyup yerine getirin. Çünkü doğruluğum gelmek, adaletim görünmek üzeredir.¹⁹ "Sen yaşayasın ve Allah'ın, Rabbin sana vermekte olduğu diyarı miras olarak alsın diye adaletin, yalnızca adaletin ardınca yürüyeceksin".²⁰

Tevrat'a göre adalet gerçekleştirilirken haksızlık yapılmamalı, önce şikâyetin mahiyeti incelenmeli, bu yapılmadan ceza verilmemelidir. Bu husus Tevrat'ta şu şekilde ifade edilmektedir: "Ve Rab dedi: Sodom ve Gomorra'nın feryadı büyük ve onların günahı çok ağır olduğu için, şimdi ineceğim ve bana gelen feryadına göre tamamen yaptılar mı göreceğim ve yapmadılarsa bileceğim".²¹ Tanrı daha sonra meleklerini gönderir ve şehir halkı helak edilir.²²

Adaletin eksiksiz uygulanması, Talmud'un pek çok öğretisi ile ortaya konmuştur. Mesela Rabbi Şimeon ben Gamaliel şöyle demektedir: Kâinat üç temel üzerine kuruludur ki bunlar da adalet (din), hakikat ve barıştır. Kutsal Kitapta adalet, insanlığın ve Tanrı ile uyum içinde yaşamanın ön şartı olarak vaz' edilmiştir. Adalet (din), mahkemedeki (beth din) hâkim (dayan) tarafından gerçekleştirilmektedir.

Yahudilik'te adaletin iki farklı boyutu vardır ki biri adaletin kesin olarak uygulanması, diğeri ise merhamet boyutudur. Rabbanî literatür Tanrı'nın, Elohim adıyla ifade edilen adaleti ile Yahve adıyla ifade edilen merhameti arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. İlâhî adalet doktrininin tabii sonucu mükâfat ve cezaya inanmaktır. Ancak adaletin tahakkukunda nihai hedef cezalandırmak değil, nasıl ki Tanrı son ana kadar günahkârın tövbesini bekliyorsa, suçluyu yeniden topluma kazandırmaktır. Bu durumda Tanrı, insanlara yönelttiği yasalarına tam bağlılık talep ederken; sadece yasalarına göre karar vermez, insanoğlunun zaaflarını dikkate alır. Aksi halde herkesin cezalandırılması gerekecektir. Adalet ve merhametin kaynaşması, Kutsal Kitap'ta sıkça karşılaşılan bir olgudur. Nitekim Tanrı, Hz. İbrahim'in yakarışlarına kulak vererek, cüz'î sayıda dürüst insan bulunduğu takdirde bile; yok etmeye karar verdiği Sodom ve Gomorâ kentlerini bağışlayabileceğini bildirir.²³ Aynı şekilde Tanrı, Yahudi halkını altın buzağıya taptıkları gerekçesiyle yok etmeye

karar verince, Hz. Musa'nın çağrısına kulak verir.²⁴ Yahudi dini dualarında Tanrı'nın yüce yargıçlığına sıkça değinilir. Günlük üç ibadette yer alan Amida'da Tanrı'nın "merhametli ve adaleti seven hükümdar" olduğu yer alır.

İnsanoğlunun, Tanrı'nın erdemlerini taklit etmesi gerektiği ilkesine istinaden, insanlar da merhametle bezenmiş adaleti sergilemekle yükümlüdürler. Hz. Musa halkına: "Adaleti, yalnızca adaleti izleyeceksiniz." demiş,²⁵ din bilgeleri de dünyanın "gerçek, adalet ve barış tarafından korunduğu" mesajını dile getirmişlerdir.²⁶

Adalet kavramı insanlar için kullanıldığında hakkaniyet ve dürüstlük kurallarına riayet ile İlâhî emirlere uymak anlamlarına gelmektedir. Eski Ahit'te "Ey İnsanlar! Rab iyi olanı size bildirdi; âdil davranmanızdan, sadakati sevmenizden ve alçakgönüllülükle yolunda yürümenizden başka Tanrınız Rab sizden ne istedi?" denilerek²⁷ adaletli olmak hem emredilmekte hem de teşvik edilmektedir.

Adalet arzusu sosyal refahın temeli ve Kutsal Kitap hukunun temel ilkesidir. "Yaşamak ve Tanrınız Rabbin size vereceği ülkeyi miras almak için adaletin, yalnız adaletin ardınca gidin"²⁸ ifadesi hukukî temeli, "Ama her şeye rağmen Rab adaletinden ötürü yüceltilecek"²⁹ ifadesi de ahlâki temeli açıklamaktadır.³⁰

Yahudilerin bekledikleri Mesih'in bir özelliği de adaleti tesistir. Eski Ahit'te Mesih, "Fakirlere adaletle hükmedecek, memleketin fakirleri için doğrulukla karar verecek, dünyaya ağzının değneği ile vuracak ve kötüyü dudaklarının soluğu ile öldürecek ve belinin kuşağı adalet ve kalçalarının kuşağı sadakat olacak" (İşaya 11/4-5) diye nitelenmektedir.

Yahudi Kutsal Kitabında adalet ile ilgili bu kuralların yanında insanların, Yahudi olanlar ve diğerleri olarak ikiye ayrılması, Yahudi olmayanlarla ilgili farklı hüküm ve uygulamaların olması da kitabî ve tarihî bir gerçektir.³¹

Yahudi ilâhiyatında "İlâhî Adâlet" in tanımı önemli bir meseledir. Niçin iyi ve masum insanın ıstırap çektiği ve kötü insanın rahat bir hayat sürdüğü konusu hem Mezmurlar'da³²

hem de Eyüp bölümünde ele alınmaktadır.³³ Yahudilik bu dünya hayatında iyilerin sıkıntı çekmesi ve kötülerin rahat etmesi konusunu, ilâhî hikmet ve adaletin, beşer idrakini aşar nitelikte olmasıyla açıklamaktadır. Mezmurlarda bu, "Budala adam bilmez ve ahmak şunu anlamaz. Kötülerin ot gibi bitmesi ve hep fesat işleyenlerin çiçeklenmesi

Nuh kanunları da denilen ve Tanrı'nın Hz. Nuh'a emrettiği temel kurallar arasında "Âdil bir yargı sistemi oluşturmak ve ona uyulmasını sağlamak" emri de vardır ve Hz. Nuh'a verilen kurallar Müslümanlar için de geçerlidir.

onların ebediyyen helak olmaları içindir"³⁴ şeklinde yorumlanmaktadır. Yahudi tarihinin muhtelif dönemlerinde özellikle Mabel'in birinci ve ikinci yıkılışı, Engizisyon, Yahudilerin İspanya'dan ve Portekiz'den kovulmaları, 1648-1649 Ukrayna Katliamları, Nazi katliamı İlâhî adalet konusunu gündeme getirmiştir.

Hristiyanlıkta Adalet Kavramı

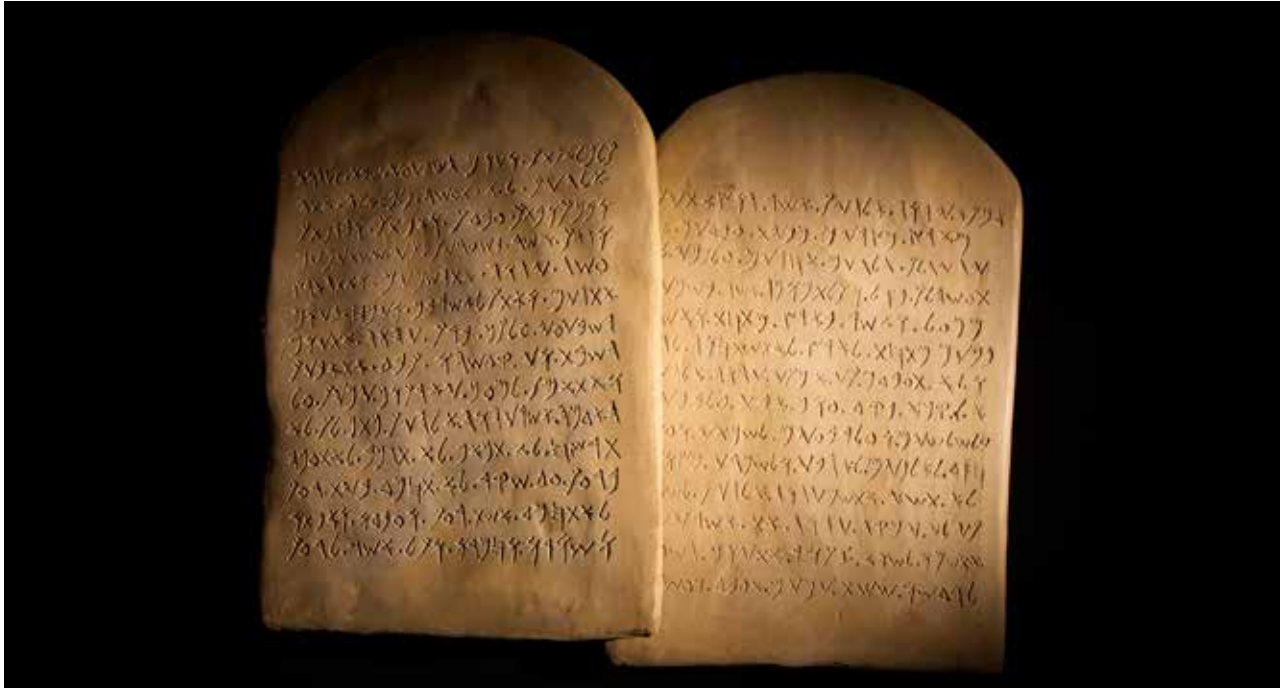
Hristiyanlıkta da adalet hem Tanrının bir sıfatıdır hem de Tanrı-evren ve insan-evren ilişkisinde esastır. Geniş anlamda adalet, Tanrının adaletini taklit ve Onun şeriatına uygun davranış olduğundan, Hristiyan Kutsal Kitabı Yeni Ahit'te de adalet, Yahudi Kutsal Kitabı Eski Ahit'tekine benzer. Buna göre âdil ve dürüst olmak, Tanrı'nın iradesine uygun hareket etmek, hayat tarzıyla Tanrı'nın rızasını kazanmak demektir.

"Tanrı'nın adaleti" ifadesi Yeni Ahit'te sadece Saint Paul'un Romalılara mektubunda geçmektedir.³⁵ İncillere göre Hz. İsa " Görünüşe göre yargılamayın, yargınız âdil olsun",³⁶ "Ey âdil Baba! Dünya seni bilmedi ben ise seni bildim,

bunlar da beni senin gönderdiğini bildiler",³⁷ "Ne mutlu doğruluğa (adalete) acıkıp susayanlara. Çünkü onlar doyurulacaklar. Ne mutlu doğruluk (adalet) uğruna zulüm görenlere. Çünkü göklerin egemenliği onlarındır" demektedir.³⁸

Saint Paul'e göre âdil Tanrı, Mesih aracılığıyla insanlara adaletini vermiştir. Tanrı'nın verdiği bu nimete karşı insanın görevi merhametle kendini gösteren imandır ki bu da en üstün ahlâki değerdir.³⁹ Paul'e göre aklanma ancak İsa Mesih'e tabi olmakla mümkündür.⁴⁰

Tanrı'nın adaleti, doğruluğu ve aklaması çoğu zaman ayrı kavramlar olarak ele alınır. Hâlbuki doğruluk, adalet ve aklama kavramları Kutsal Kitap'ta çoğu kez eşanlamlı olarak veya birbirini tamamlar biçimde kullanılmaktadır: " Ama şimdi şeriatı bağımsız olarak Tanrı'nın insanı nasıl aklayaacağı açıklandı. Şeriat ve peygamberler buna tanıklık ediyor. Tanrı insanları İsa Mesih'e olan imanlarıyla aklar. Bunu iman eden herkes için yapar. Hiç ayırım yoktur. Çünkü herkes günah işledi ve Tanrı'nın yüceliğinden yoksun kaldı. İnsanlar İsa Mesih'te olan kurtuluşla Tanrı'nın lütfuyla, karşılıksız olarak aklanırlar. Tanrı Mesih'i, kanıyla günahları bağışlatan ve iman-

la benimsenen kurban olarak sundu. Böylece adaletini gösterdi. Çünkü sabredip daha önce işlenmiş günahları cezasız bıraktı. Bunu, âdil kalmak ve İsa'ya iman edeni aklamak için şimdiki zamanda kendi adaletini göstermek amacıyla yaptı".⁴¹

Hristiyan teolojisine göre Eski Ahit döneminde Tanrı, insanın ihtiyacı olan hususları, insana ilişkin vaadlerini, karşılıklı yükümlülükleri ahit yaparak bildirmiştir. Bu çerçevede Adem'le, Nuh ile, İbrahim ile, Musa ile ve diğer Beni İsrâil peygamberleri ile çeşitli ahitler yapılmış, ilâhî adaletin gerçekleşmesi ve haksızlığın önlenmesi için gerekli şartlar belirtilmiştir.

Hristiyan inancına göre Yeni Ahit döneminde adalet, doğruluk ve aklanma kavramlarının temeli Tanrı'nın, Mesih'e iman edenleri "bağışlanmış ve kabul edilmiş" ilan etmesine dayanmaktadır. Artık kurtuluş şeriat kurallarına uymakla değil, İsa Mesih'i kabul edip yolundan yürümekle mümkündür.

Hristiyan teolojisine göre adalet, merhametle iç içedir hatta merhamet ön plandadır. Affedicilik, sevgi ve hoşgörü esastır. Hz. İsa, Yahudilik'te ön planda olan cezalandırma yerine affetmeyi, Yahudilik'te ihmal edilen, ötekine karşı hoşgörülü olmayı öne çıkarmaktadır. Dağ vaazı buna örnektir: "Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin denildiğini işittiniz fakat ben size derim: Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki göklerdeki Babanızın oğulları olasınız; zira o güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğdurur ve salih olanlar ile olmayanların üzerine yağmur yağdırır"⁴²

ifadeleri bunu göstermektedir. "Göz yerine göz, diş yerine diş denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Kötüye karşı koyma ve senin sağ yanağına vurana ötekini de çevir. Ve eğer biri seninle mahkemeye gidip senin gömleğini almak isterse ona abanı da ver"⁴³ sözleri Yahudilikte adaletin gerçekleşme yollarından biri olan kısas uygulamasına karşı af ve hoşgörü ön plana çıkarmaktadır. Fakat ne yazık ki Hristiyanlık tarihi bunun tam aksini göstermektedir. ■

D İ P N O T L A R

1. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara 1988, I, 13.
2. Vocabulaire de Theologie Biblique, Paris 1962, s. 514.
3. Tevrat, Tekvin 1/28.
4. Bakara, 2/30
5. Nisâ 4/58; Hac, 22/65; Lokman 31/20; Câsiye, 45/13; Şûrâ 42/15; Mâide, 5/8; En'âm, 5/152; Tevrat, Tekvin 6/8-9.
6. Tevrat, Tekvin 9/17.
7. Talmud, Sanhedrin 56a.
8. Şûrâ 42/13.
9. Tevrat, Tekvin 18/19.
10. Dictionnaire Encyclopedique du Judaïsme, Paris 1993, s. 213.
11. Mezmur 7/11
12. Mezmur 36/6-7; 71/19.
13. Mezmur 119/142, 160.
14. İşaya 51/8.
15. Tevrat, Tesniye 32/4; Mezmur 11/5-7; Ezra 9/15.
16. Tevrat, Çıkış 23/2,6.
17. Tevrat, Levililer 19/15-18.
18. İşaya 56/1; Yeremya 22/3;
19. Tevrat, Tesniye 16/20.
20. Tevrat, Tekvin 18/20-21.
21. Tevrat, Tekvin 19/1-28.
22. Tevrat, Tekvin 18/22-32
23. Tevrat, Çıkış 32/7-14.
24. Tevrat, Tesniye 16/20.
25. Mişna, Avot, 1:18.
26. Eski Ahit, Mika 6/8.
27. Tevrat, Tesniye 16/20.
28. Eski Ahit, İşaya 5/16.
29. The Oxford Dictionary of the Jewish Religion, New York 1997, s. 385-386.
30. Baki Adam, Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, İstanbul 2002, s. 24-25; Hamza Üzümlü, Tevrat ve Talmud'a Göre Yahudi Olmayanların Statüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
31. Mezmur 92/6-7.
32. Kitabı Mukaddes, Eyüp Kitabı.
33. Mezmur 92/6-7.
34. Yeni Ahit, Romalılara Mektup 1/17; 3/5, 21, 25; 10/3.
35. Yuhanna 7/24.
36. Yuhanna 17/25.
37. Matta İncili, 5/6, 10.
38. Ph. Delhaye, "Justice", Catholisme, Paris 1967, VI, 1290.
39. H. Lesetre, "Justice", Dictionnaire de la Bible, Paris 1912, III, 1876.
40. Yeni Ahit Romalılara Mektup 3/21-26.
41. Matta İncili, 5/43-45.
42. Matta İncili 5/38-40.

MEDİNE VESİKASI BAĞLAMINDA İSLÂM VE BATI'DA ADALET KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ

Mustafa KELEBEK*

Batılı düşünürler, kendi toplumlarını merkeze koyarak Doğu-Batı ayrımı yapmayı geleneksel bir kültür olarak sürdürdüler. Onlara göre Doğu, ilkeliliğin ve geri kalmışlığın yurdudur. Buna karşılık Doğu toplumları, özellikle İslâm toplumları, bu anlayışı kerih görmüşler ve Doğu'nun, medeniyet havzasına olan katkılarını ön plana çıkarmaya çalışmışlardır.

□ Hz. Âdem'in yaratılışı ile başlayan beşerî hayat, medenî fıtrat üzere kurulmuş ve değişik toplumlar halinde yeryüzüne dağılmıştır. İnsan, hem bireysel hem de toplumsal hayatta adalet üzere yaşamaktan sorumlu tutulmuştur.

İslâm tarihi araştırmacılarından Mahmud Şâkir, her toplumun, temel itikadî değerleri üzerine hayat sürdüğünü, toplum hayatında etkili olan kültürel değerlerin mutlaka bu inanç esaslarına bağlı olarak geliştiğini, egoist sistemleri inanç haline getiren toplumlarda ise ötekilere karşı kuralsızlığın etkin olduğunu dile getirir.¹

Doğu'dan Batı'ya akan medeniyet nehrinin Gırnata'daki ünlü temsilcilerinden İbn Hazm (ö. 456/1063), el-Muhallâ adlı eserinde, ilk 99 meseleyi tevhidî ontolojiye tahsis eder. "Yeryüzünde hayat süren her bir kişinin, bütün benliğini saran bir samimiyetle Allah ve Resûlüne bağlı kalması gereğini, bu durumun, insan olmanın onuru olduğu kadar, mümince hayat sürmenin de nihai şartı olduğunu" ifade eder.² Bütün kullarına, şahdamarlarından daha yakın olan Allah'a imanını, en önemli mesele olduğunu, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, Müslim-gayrimüslim, bütün ins ve cinne Peygamber olarak geldiğini belirtir.³

*Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Bu yazıda, İslâm dünyasında ve Batı'da “adalet kültürü”, bu kültürün esasını oluşturan “değer ölçüleri”, “adalet üzerine düzenlenmiş yazılı belgeler”, “zulmün -adaletsizliğin-hâkimiyeti” ve “adaletin yeniden tesisine duyulan ihtiyaçlar” üzerinde durulacaktır.

Doğu-Batı Ayrımı ve İslâm

Batılı düşünürler, kendi toplumlarını merkeze koyarak Doğu-Batı ayrımı yapmayı geleneksel bir kültür olarak sürdürdüler. Onlara göre Doğu, ilkeliğin ve geri kalmışlığın yurduydur. Buna karşılık Doğu toplumları, özellikle İslâm toplumları, bu anlayışı kerih görmüşler ve Doğu'nun, medeniyet havzasına olan katkılarını ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Doğu'yu önemseme ve daha ileri değer ölçülerine sahip olduğunu vurgulama, İkbâl ve Necip Fazıl'da etkin bir şekilde görülür.

İslâm'ın temel değer ölçüleri açısından olaya bakıldığında, Doğu da Batı da Allah'ındır⁴ ve O, kullarına karşı çok merhametlidir. Rahmeti her şeyi kuşatır.⁵ Adaleti, zalimleri susturacaktır.⁶ Allah kendisine ortak koşulmasını ise kabul etmez.⁷

Adalet ve Hak Kavramları

Adalet kavramı İslâmî literatürde, hukuk, felsefe, ahlâk, siyaset ve sosyal ilimlerin ortak konusudur.⁸ Hukukî açıdan adalet, bir hakkın hak sahibine teslim edilmesi olarak tanımlanabilir. İlerlemiş toplumlar, kişi hak ve özgürlüklerine dikkat eden toplumlardır. Bu toplumlarda adalet tam olarak uygulanır, zulme rastlanmaz.⁹

Meşrû sistem ve âdil yönetim tarafından kişiye aidiyeti müsellemlen olan değerlere “hak” denir.¹⁰ Esasen, hakkın kaynağı bizatihi Allah'tır; ilâhî vahiyle meşrû kılınan prensiplerdir. İslâm hukukunda “hak” ikiye ayrılır:

Hukukullah: Hukukullah, “Allah'a ait haklar” demektir. Yani salt ilâhî adaletin ve rahmetin gereği olarak emredilen, sadece Allah'a ait olan, başka hiç kimseye aidiyeti mümkün olmayan haklardır. Bu hakların, insanlar tarafından kaldırılması ve savsaklanması mümkün değildir. Bu haklar, müspet emirler ve menfî yasaklar şeklinde kendini gösterir. Müspet haklar, Allah'ın inananlardan yapılmasını emrettiği fiil ve davranışlardır. Meselâ, Allah insanlara “adaletli” davranmayı emretmiştir. İlâhî adalet, müsbeti ifa, menfiden menetme şeklinde tecelli eder.

Hukuku'l-ibâd: Kişisel haklara, “hukuku'l-ibâd” adı verilir. Başka bir ifade ile “şahsî hak” deyimi ile ifade edilen bu hak-

ların, dokunulmazlık özelliği vardır. Bu hakların önemli bir özelliği de hak sahibinin hakkını iskat edebilmesidir. Başkası üzerindeki şahsî hakkından açık irade beyanıyla vazgeçen bir şahıs, bir daha o hakkı ileri süremez. Zira böyle bir hak, keenlemyekun durumundadır.

Bir şahıs, başkasının hakkını ihlal etmediği sürece kendi hakkını özgürce kullanır. Başkasının hakkını ihlal eden haklar, “hak” kavramı içinde değerlendirilemez. Yani, menfî ve gayrimişru fiiller hak kavramı içinde ele alınamaz. Zira, bir hakkın zıddı da hak olamaz. Bir hakkı yok eden fiil ve icraat hak olamaz. Hiçbir gayrimişru fiil hak olamaz.

Adalet Kültürü ve Sosyal Alana Yansımaları

Kur'an-ı Kerim, insan hayatı için gerekli olan temel ölçü ve ilkeleri bildirir. Kötü düzen ve yönetimleri “zulûmât (nursuz katı karanlıklar)” deyimi ile belirtir. Zulûmâtın alternatifi, tekil bir kelime olan “nûr (aydınlık, gerçek)” ile ifade edilir.¹¹ Bu bağlamda devlet, “nûr”un ülke halkı için pratize edilmiş sistematik organizasyonu olup, bu organizasyonda zulûmâta meyilli insanların oluşturduğu beşerî sektöre “mele” (toplumun ileri gelen grubu), ekonomik gücü tekelleştiren sektöre ise “mütrefin” (kolay ve müreffeh bir hayat yaşayan varlıklı, masraflı, nüfuz sahibi kişiler) denir.¹² Tarihî süreç içinde bazen bu sınıfın devlet eliyle üretildiği, devleti kurtarma adına, bizzat onu ele geçirme ameliyelerine başvurulduğu tarihî gerçekler olarak gözlemlenmektedir.¹³

Yine Kur'an, Musa (a.s.)'nin zalim bir devlet otoritesi ile mücadele ettiğini belirtir,¹⁴ İbrahim (a.s.)'dan sonra kralların, halkın hayatı ve malları üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurduklarını¹⁵ beyan ederek iktidarın halkın aleyhine ve zalimâne kullanılmasını çirkin bulur. Tevhid, özgürlük ve adalet isteyenlerin diri diri yakılmaya maruz kalmalarını, Rabbanî yardıma yol açan bir zulüm olarak niteler.¹⁶ Mısır'daki Firavun yönetiminin iki peygamber aracılığı ile sarsıldığını haber verir, rejimin devrilmesi için tertip edilen öncü hareketleri¹⁷ ve Davut (a.s.) ile Süleyman (a.s.)'ın âdil yönetimlerini över.¹⁸ Sebe'lilerden sonra Yemen'de hükümlen olan Tubba' kavmi ile Eyke halkının, zulümleri nedeniyle helak edildiklerini bildirir¹⁹ ki, Hamidullah; Ragıp el-İsfehânî'nin Tubba' Krallığı'nın yönetim şekli hakkında bilgi verdiğini zikreder.²⁰

İslâm kamu hukukunda Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olarak yer alan hadis literatürü bu konuda zengin bir alana sahiptir.²¹ İslâm tarihi, adalet ilkesinin sosyal arenada önemli yansımalarının bulunduğu güzel sahnelerle doludur. Nite-

Birleşmiş Milletler Genel Merkezi, New York

kim Hz. Ebu Bekir halife olunca yaptığı konuşmada "Ey insanlar, en hayırlınız ben olmadığım halde halife seçildim. Ben Allah'a itaat ettiğim sürece bana itaat ediniz. Yanlış yaparsam beni düzeltiniz", demiştir.

Hz. Ömer, davalı olarak girdiği mahkemede kadının (Zeyd b. Sabit) halifeye saygısından dolayı ayağa kalkması üzerine Zeyd'e hitaben: "Eğer senin nazarında Ömer ile herhangi bir adam eşit değilse hâkimlik makamına layık değilsin" dedi.²² Yine Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eşari'ye yazdığı bir mektubunda, "Sana takdim edilen delilleri dikkatle incele ve adaleti sağla" yazmıştır.

İslâm ve Batı Kültürü Arasındaki Farklı Algı ve Yaklaşımlar

İslâm Adalet Kültüründe Kâinata Bakış

Varlık âlemi; Hâlik (Yaratıcı) ile mahlûkat (yaratılanlar) şeklinde özetlenebilir. Mülk Allah'ındır²³ ve mülkü belli bir ahenk içinde dilediğine verir.²⁴ Bir Müslüman, sadece kendi dindaşlarına değil, diğer insanlara da âdil davranmak zorundadır. Gayrimüslimlere de adaletsiz davranamaz, zulmedemez.²⁵ Sadece, zalimlere karşı direnir ve hakkını yedirmez.

Çağdaş İslâm toplumunun oluşmasına katkı sağlayan bazı Müslüman bilim adamı ve düşünürleri de Kur'an rehberliğinde tanzim edilen bir hayatı esas kabul ederler.²⁶ Bunlar arasında, Mevdûdî (ö. 1979), Fazlurrahman (ö. 1988), İsmail Raci Farukî (ö. 1986), Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Muhammed Arkûn, Malay İslâm Kültür Havzasının önemli temsilcisi Seyyid Muhammed Nakîb el-Attas, İranlı Düşünür Seyyid Hüseyin Nasr ile Hasen Hanefî Haseneyn, Nasr Hamid Ebu Zeyd, Hüseyin Atay, Hayrettin Karaman ve Bekir Topaloğlu gibi bilginlerin adı burada zikredilebilir. Necip Fazıl öncülüğünde yetişen, Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, Akif İnan, Erdem Beyazıt, Rasim Özdenören tarafından devam ettirilen Anadolu Müslüman düşünürlerinin çağrılarının özü de, Kur'an'a bağlılıktan geçer.

Avrupa'nın göbeğinde azınlık halinde ve ağır baskı altında yaşayan bir Müslüman toplumu, Bosna-Hersek-lileri, azınlık halinden hâkim toplum haline getiren, baskılara boyun eğmeyen, özgürlük savaşçısı, âdil yönetici, bilge insan, Aliya İzzetbegoviç'i saygıyla anmak isteriz. O da toplumuna, Kur'an eksenli bir dünya hayatı önerirken barışı ve özgürlüğü tavsiye etmektedir.

Batı Kültüründeki İnsanı Merkeze Alma ve Ötekileme Anlayışı

Batı düşünce paradigmasında insan merkezli ontolojik yapının temeli Elenizme dayanır. Bu düşünce sisteminde, antropomorfik (insanı tanrılaştıran) bir yapı vardır. Bunun aksine Hint ve Mısır Uygarlıklarında ise insanı hiçe sayan kast sistemi hâkimdir. Her iki anlayış da -bir birine zıt gibi görünse de- İslâm adalet anlayışına ve değer ölçülerine uymaz. Her ikisi de insanın değerini küçültmektedir. İnsanı Tanrı makamına çıkarmak da onu sefil bir mahlûk görmek kadar yanlışır.

Adaletin tesis ve temini en ileri seviyede devlet tarafından sağlanır. Genel bir tanımlama ile devlet; sınırları belli bir ülke üzerindeki otoriteyi ifade eden siyasal organizasyonun adıdır.²⁷ Devletin adaleti sağlamadaki rolünü, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi İslâm filozofları ele alıp anlatmışlardır.²⁸

Fârâbî (ö. 339/950), el-Medînetü'l-fâzıla'sında, âdil ülkeyi (erdemli kenti) sağlıklı bir vücuda benzetir. Nasıl ki o vücudun merkezi ve reisi konumundaki organı kalb ise, erdemli kente de bir başkan gerekir. Ona göre, erdemli kentin mukabili “el-Medînetü'l-câhile”(zulüm ve kaos ülkesi)'dir.²⁹ Kutadgu Bilig, Fârâbî'nin el-Medînetü'l-fâzıla'sından yaklaşık bir asır sonra Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından Karahanlı Hüküm-

darı Süleyman Arslan Han'ın oğlu Buğra Karahan'a 1069 yılında tamamlayıp sunduğu 6645 beyitten oluşan ve özellikle devlet teşkilatında idare ve yürütmeyi adalet üzere ele alan manzum bir eserdir.

İslâm devletler hukuku (siyer) üzerine ilk eser yazan ve bu bahsi talebelerine okutan Ebu Hanife (ö.150/767) olmuştur.³⁰ Daha sonraki İslâm hukukçuları da bu konuyu müstakil olarak işlemişlerdir. Hamidullah, Orta çağ boyunca Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki münasebetlerin devam ettiğini, devlet üzerine düşünen ilk Rönesans müelliflerinin İslâmı yakından tanışan İspanya ve İtalyalı olduklarını, hatta bazı Batılı müelliflerin bu etkileşimi kabul ettiklerini ifade eder.³¹

Medine Vesikası ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Üzerine

Medine Vesikası, İslâm tarihinde ilk yazılı “anayasa” örneğidir. Anayasanın tanzim tarihi 622 yılıdır. Bu anayasaya göre ülke vatandaşları, etnik yapılarına, inanç ve kültürlerine bakılmaksızın aslî vatandaş kabul edilmektedir.³² Günümüzde, insan hakları üzerinde duran bazı araştırmacılar, insan haklarının 18. asırda başladığını söyleyerek, Medine Vesikasını görmezlikten geliyorlar. Tarihî seyr açısından insan haklarına daha yakından bakıldığında, temel insan haklarının “Medine Vesikası” ile başladığı söylenmelidir.

Hukuk toplumda ahlâk ve adalet anlayışının hâkim kılınmasına yönelik normatif kurallar koyduğu görülür. Esasen İslâm hukuku iki ana kaynağa dayanır. Bunlardan birisi Kitap, diğeri ise Sünnettir. Kitap ve Sünnette bulunamayan hükümler, yine Kitap ve Sünnetin taşıdığı ruha uygun olan ferî delillere başvurularak sonuçlandırılır. Bu durum anayasal nitelik taşıyan metinler açısından da aynıdır.³³ Kur'an, “adl”, “kısı”, “mizân” kelimeleri ile hukuk sistemlerinin adalet ilkesine göre düzenlenmesi gereğini beyan etmekte, doğru öğretinin gerçekleşmesi adına direnen gençleri destanlaştırmaktadır.³⁴

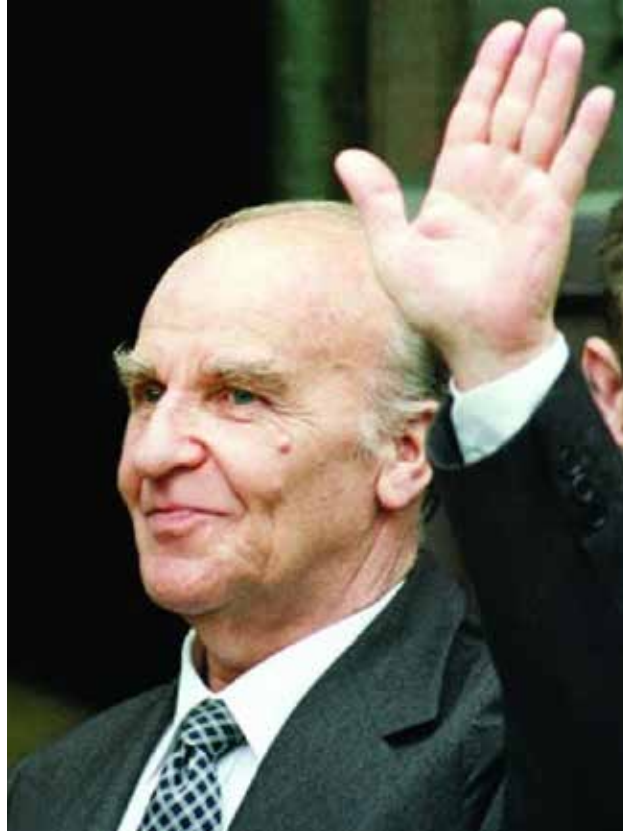
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (Universal Declaration of Human Rights), Medine Vesikası'ndan on üç asır sonra, 1948 yılında, BM Genel Kurulu'nun Paris'te yapılan oturumunda kabul edilen 30 maddelik bir bildiridir. Bu bildiriyle taahhüt edilen insan haklarına rağmen insanlık hala kan ve göz yaşı içinde hayat sürmektedir.

Medine Vesikasının Güncelleştirilme Zarureti

Medine Vesikası Adaletin Tesisi ve Tatbikini İster

Medine Vesikası bütün Müslü-

Aliya İzzetbegoviç

manların âdil bir organize içinde olmalarını ve zulmü önlemelerini emreder.³⁵

Medine Vesikası Kişinin Kendi Ülkesinde Aşağılanmasına Karşıdır

Günümüz Batı adalet kültüründe sürekli değişen ve sadece hâkim toplumun menfaatlerini gözetken anlayışın değiştirilmesi gerekir. Nitekim Hasan Fehmi, bu gerçekten hareketle, Bulgaristan Müslümanlarının ülkenin yerli ahalisi olduğunu ve aslî vatandaş olmaları gerektiğinden “azınlık” statüsünde aşağılanamayacaklarını vurgulamaktadır.³⁶

Medine Vesikası Aşağılayıcı Bir Azınlık Tanımına Karşıdır.

Azınlık (الْأَقَلِّيَّة) deyimini, daha ilk telaffuz şekliyle bile insan zihnine kekre gelen, despotik bir tahakkümü, küstah bir galibiyeti (الْأَغْلَبِيَّة) ve çoğunluğu çağrıştırmaktadır. Azınlık (minorite/manyuhctbo) deyimini, Batı uygarlığında tezgâhlanan, uzun süre İslâmî literatüre girememiş bir deyimdir. Oysa Medine Vesikası bütün vatandaşlarını ülkenin aslî vatandaşı saymaktadır.³⁷

Kur'an-ı Kerim, insan hayatı için gerekli olan temel ölçü ve ilkeleri bildirir. Kötü düzen ve yönetimleri “zulümât (nursuz katı karanlıklar)” deyimini ile belirtir. Zulümâtın alternatifi, tekil bir kelime olan “nûr (aydınlık, gerçek)” ile ifade edilir.

Medine Vesikası Ötekileştirmeye Karşıdır

İslâm adalet kültüründe Müslüman, kendisi gibi düşünmeyen, kendisi gibi inanmaya gayrimüslim azınlıklara kötü muamele yapılamayacağını hükme bağlamıştır.³⁸

Medine Vesikası Sürekli Savaş Kışkırtıcılığına Karşıdır

İnsan hakları kavramının, tanımına uygun olarak evrensel geçerliliği olan bir değerler sistemi oluşturması, ikiyüzlü anlayış ve çifte standarttan uzak, âdil bir zemine oturması şarttır.³⁹ Müslümanların gayrimüslimlerle ilişkileri barış ortamına dayanır ve Müslümanlar hiçbir zaman barışı bozan ilk taraf olamazlar.⁴⁰ İslâm, Müslümanların güçlü bir işbirliği içinde olmalarını emreden hükümler getirmiştir. Bunun gerçek sebebi, yeryüzünün fesada bulayan despotik anlayışları ve saldırıları önlemek ve âdil barışı sağlamaktır.⁴¹ İslâm, bizzat birilerini İslâm'a sokmak için yapılan baskıyı meneder. Baskıyla Müslüman olan gayrimüslimin ihtidasını kabul etmez ve onu –kendi isteğiyle kabul edinceye kadar- eski dinine iade eder.⁴²

Medine Vesikası Ahlâksızlığa ve Adaletsizliğe Karşıdır

Toplumun içinde bulunduğu şartlar ve akıl reel değer ölçülerini, ahlâk ve adalet ise ideal değerlerin kaynağıdır. İdeal değer yargılarına göre belirlenmiş olan adalet ilkesini belli bir çıkar çevresinin menfaatlerini gözetmeksizin herkese eşit uygulamayı hedefleyen devlet, “hukuk devleti”dir. Teolojik ve ahlâki manasıyla adalet, bütün boyutlarıyla iç arınımlığın ve ruhî safvet ve dinî prensiplerin fonksiyonel yapısı bütün hukuk anlayışlarının ortak görüşü durumundadır.⁴³ Adaletle yönelmeyen bir hukuk, anlamını yitirir, daha doğrusu hukuk olmaktan çıkar. İnsanın iç dünyasında örgütlenen bu değer yargıları, dışa dönük davranışları düzenleyen hukuk için büyük önem taşır.⁴⁴ Hukuk felsefesi açısından bir devletin hukuki nitelik kazanması, o devletin adalet ve ahlâk normlarına göre objektif ve samimi davranmasıyla mümkün olabilecektir.

Medine Vesikası Kendini Kural Üstü Görmeye Karşıdır

Medine Vesikası'nın ilkeleri, bizzat Hz. Peygamberin kendi nefsinde uygulamasıyla evrensellik kazanmıştır. Hz. Âişe'nin O'nun ahlâkının Kur'an ahlâki olduğunu vurgulaması bizzat Kur'an'ın, “muhakkak sen yüce bir ahlâk üzeresin”,⁴⁵ buyruğu, vesikanın adalet üzere uygulayıcısının başta Resûlullah olduğunu vurgulaması, İslâm adalet kültüründe hiç kimsenin kural dışı kalamayacağını gösterir.⁴⁶

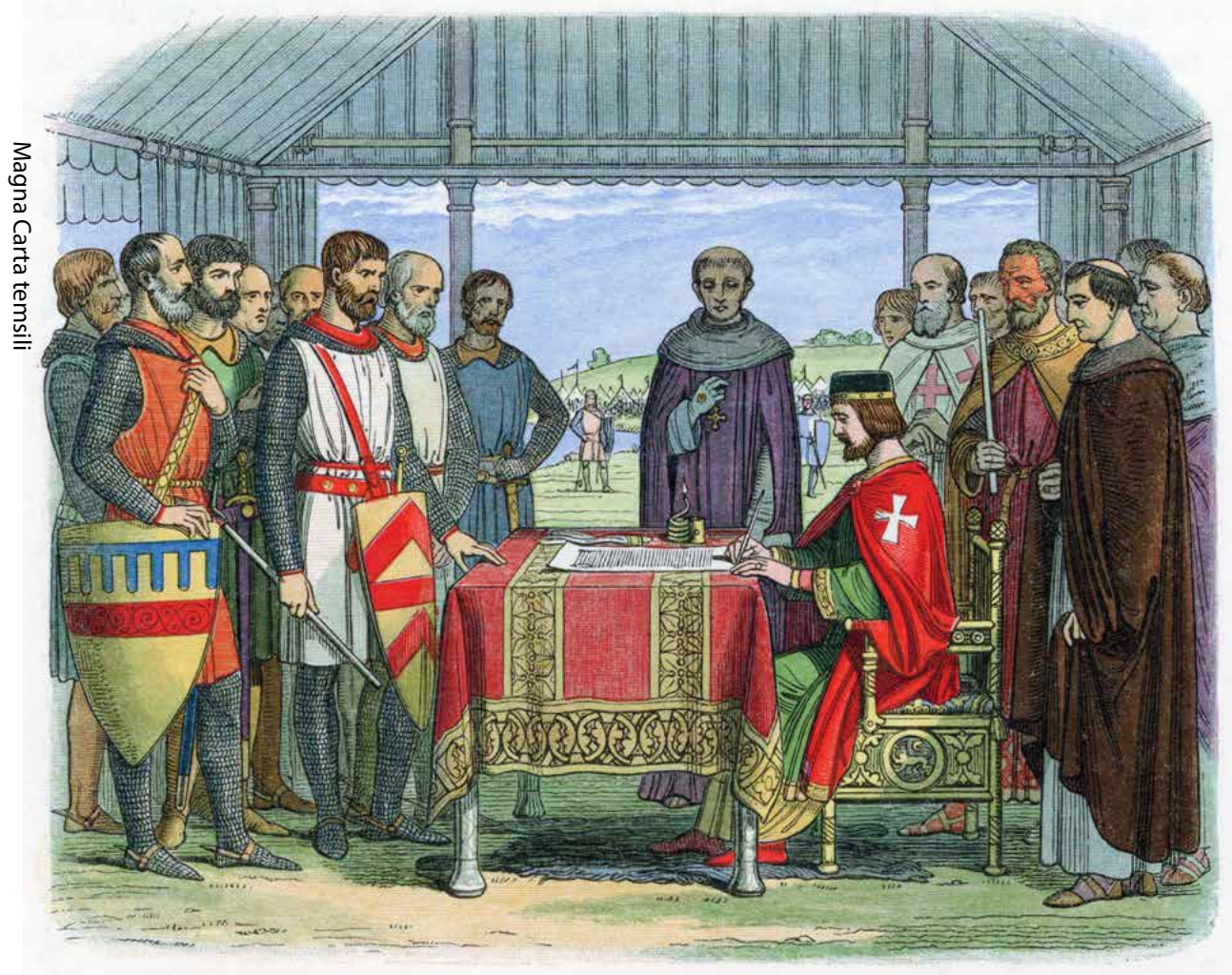
Medine Vesikası'nın, kendisinden önceki Doğu ve Batı

uygarlıklarını etkileyen bazı teori ve uygulamalara şahit tarihî atmosfer içinde, kendisine özgü anayasal bir nitelik içinde vücut bulduğu, Platon ve Aristoteles'in düşündüğü monarşik, oligarşik, aristokratik ve demokratik ütopyalardan farklı; sınıf, kişi ve kabile rejimlerinin bütün izlerini kökünden silen, halk kesimlerinin bütününe yönetimde yer veren, tek başkan ve tek anayasalı, hukukun üstünlüğüne inanmış ve bu inancını kollayan ve koruyan bir yapılanmayı, büyük modellere ışık tutacak sadelikte sunduğu söylenebilir. ■

D İ P N O T L A R

1. Mahmûd Şakir, et-Târîhu'l-İslâmî, Beyrut 1985, I, s. 15-19.
2. Abdullah Çolak, “İbn Hazm ve el-Muhallâsı”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), sayı: 3, s. 155-182.
3. Arâf, 7/158; En'âm, 6/130; Cın, 72/1, 13; İbn Hazm, el-Muhallâ, I, 27.
4. Bakara, 2/107, 115, 142; Gâfir, 40/16.
5. Arâf, 7/156.
6. Bakara, 2/165; Nisâ, 4/168; Arâf, 7/165; Yûnus, 10/13; Hûd, 11/67; Nahl, 16/85.
7. Nisâ, 4/48, 116.
8. Mustafa Çağrı, Gazâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı, İstanbul 1982, s. 180-181.
9. İsmet Kayaoglu, “İslâm'da Adalet Mefhumi”, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXVII (1985), s. 201-206.
10. Ahmed İsevî, “Nazarıyetü't-teassûf fî isti'mâli'l-hakk fî'l-fikih'l-İslâmî”, Mecelletü'l-İlûmî'l-Kâdûniyye ve'l-İktisâdiyye, I/5, (1963), s. 8.
11. İbrahim, 14/ 5; Bakara, 2/257.
12. Hûd, 11/27; Suarâ, 26/ 34-35; Neml, 27/32; Mü'minun, 23 /33; Sâd, 38/69; İsrâ, 17/16.
13. Ali Buluç, Din ve Modernizm, İstanbul 1995, s. 90-97.
14. Yûnus, 10/90; Zuhuf, 43/51.
15. Bakara, 2/258.
16. Enbiyâ, 21/ 68.
17. Arâf, 7/110-112.
18. Enbiyâ, 21/105.
19. Duhân, 44/37; Kaf, 50/ 14.
20. Hamidullah, a.g.e., s. 151.
21. Bk. Yusuf Doğan, Hadislerde Kamu Hukuk Kavramlarının Semantik Tahlihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997.
22. Şibli Numani, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, çev. T.Y. Alp, II, s. 94.
23. Bakara, 2/107; Âl-i İmrân, 3/26, 189; Mâide, 5/17-18, 40; Arâf, 7/157; Tevbe, 9/116; Nûr, 24/42; Furkân, 25/2; Fâtır, 35/13; Zümer, 39/6, 44; Gâfir, 40/16; Şûrâ, 42/49; Zuhuf, 43/85; Câsiye, 45/27; Hadid, 57/2, 5; Teğâbün, 64/1; Mülk, 67/1; Bûrûc, 85/9.
24. Bakara, 2/251; Âl-i İmrân, 3/26; Yûsuf, 12/101.
25. Mâide, 5/32; Mü'mtehine, 60/8.
26. Daha geniş bilgi için bk. Mustafa Kelebek, “İslâm Hukukunda Azınlık Hakları ve İmam Serahsî'nin Azınlık Haklarına Bakışı”, Gündişnik Na'vîsiya İslâmski İnstitüt/Vüksek İslâm Enstitüsü Yıllığı, (2010), sayı: 2, s. 108-173.
27. Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, DİA, İstanbul 1994, IX, s. 235.
28. A.g.m., IX, s. 237.
29. Fârâbî, fasıl: 29, s. 131-136, fasıl: 30, s. 142-145.
30. Ahmet Özel, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı, İstanbul 1984, s.20.
31. Muhammed Hamidullah, “İslâm'da Devlet İdaresi”, s.55-56.
32. İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk. Cemal Sabit, Kahire 1998, II, s.111; Kur'an, insan topluluklarını peşinden sürükleyecek kadar güçlü olan etkin şahsiyetlere “imam”, imamın peşinden giden organize insan topluluklarına ise “ümme” deyimini kullanır. (bk. Bakara, 2/124; Enbiyâ, 21/73; Arâf, 7/181; Kasas, 28/41; İsrâ, 17/71-72; Nisâ, 4/41; En'âm, 6/38). Ayrıca bk. Medine Vesikası, md. 20.
33. Aydın, “Anayasa”, I, II, s.154.
34. Âl-i İmrân, 3/18; Mâide, 5/106-109; Nahl, 16/90; Kehf, 18/9-31; Hadid, 57/25.
35. Vesika, md. 1, 2, 13, 17, 23; İbn Hazm, el-Muhallâ, I, 65-68.
36. Hasan Fehmi, “Telhis-i Hukuk-ı Düvel”, (Osmanlıca), Matbaa-i Amire, İstanbul 1300, s. 144-145. Bu eserin Osmanlıca bir nüshası için bk. Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü Vidin Kenti Bölge Müftülüğü Kütüphanesi.
37. Medine Vesikası, md. 24, 25.
38. Mâide, 5/8; Medine Vesikası, md. 37; Ebu Bekr Cassâs, “Ahkâmü'l-Kurân”, II, s. 397; Ahmet Özel, İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri, Ankara 1996, s. 4.
39. Ahmet Davutoğlu, “İnsan Hakları Kavramının Zihniyet Boyutu ve Siyasi Kullanımı”, Demokratik Hukuk Devletinde Temel Hak ve Hürriyetler, İstanbul 1997, s. 99.
40. Enfâl, 8/61; Mü'mtehine, 60/8-9; Özel, a.g.e., s. 7.
41. Enfâl, 8/73.
42. Bakara, 2/256; Kehf, 18/29; Özel, a.g.e., s. 9-10.
43. Hüseyin Hatemi, Hukuk Devleti Öğretisi, İstanbul 1989, s.7-9.
44. Vecdi Aral, Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine, İstanbul 1971, s. 9-11.
45. Kalem, 68/4.
46. Medine Vesikası, md. 23.

DÜNDEN BUGÜNE BATI'NIN İNSAN HAKLARI ALGISI VE BU KONUDA YAPILAN HUKUKÎ DÜZENLEMELER*

Magna Carta temsili

Hakları çiğnenen bir kimsenin yardımına milletlerarası toplumun gelmesi insan hakları doktrininin tabiatında mevcut olmakla birlikte diğer devletlerin bunu başka amaçlar için suiistimal etmesi de ihtimal dahilindedir.

□ Diline, dinine, ırkına, cinsiyetine, milliyetine, sosyal statüsüne ve rengine bakılmaksızın insana insan olduğu için tanınan hakların geneline insan hakkı denilmektedir. İnsan hakları doktrini çerçevesinde insan, coğrafi sınırlar dikkate alınmaksızın içinde yaşadığı toplum ve mekândan bağımsız bir varlık olarak algılanmakta ve hak sahibi kabul edilmektedir. İnsan hakları kavramı gücünü baskın fizikî güç karşısında hakkın, doğrunun, iyiliğin ve faziletin üstünlüğünü ifade etmesi, insanı yarattığı güzellikte kabul edip insanlar arasında onların sorumlu olmadığı sebeplere dayanarak ayırım yapmamasından alır. İnsan haklarının tarifi ve kapsamı üzerinde uzlaşmanın zorluklarına rağmen her ırktan, renkten, cinsten ve inançtan insanı kucaklayacak bir insan hakları tanımı yapılsa bile bunun mevcut kurumsal yapıları ve inanışları rahatsız etmeyeceği söylenemez. Daha da önemlisi insan hakları demokrasinin varlığını, hukukun üstünlüğünü gerektirir ve bunu sağlayacak rejim sayısı da dünyada fazla değildir. Bu takdirde insan haklarının bütünüyle gerçekleşmesini istemek, aynı zamanda adını koymadan rejim değişikliği talebi olarak da görülebilecektir. Öte yandan devletlerin siyasî rejimleri ve yapıları bakımından taşıdıkları farklar bir yana bırakılsa bile, insan hakları doktrini öngördüğü iç ve dış koruma özelliği sebebiyle bugünkü millî devlet yapısı ile de ciddi zıtlıklar taşıyabilir. Çünkü insan hakları her şeyden önce ferdi, devlete karşı korumayı amaçlar, devletin vatandaşlarına uyguladığı muamele için milletlerarası alanda hesap vermesini öngörür. İnsan haklarını korumanın haricî boyutu devletin iç işlerine müdahaleyi gerektirir, bu da devletin millî hâkimiyetiyle çatışır. Ayrıca hakları çiğnenen bir kimsenin yardımına milletlerarası toplumun gelmesi insan hakları doktrininin tabiatında mevcut olmakla birlikte diğer devletlerin bunu başka amaçlar için suiistimal etmesi de ihtimal dahilindedir. O zaman kaçınılmaz olarak insan haklarının devlete karşı, fakat devletin içinde ve devlet tarafından korunmasının yollarını aramak, bu konuda millî standartları, milletlerarası standartlara yaklaştırmak ve bu standartları uygulamak için devletin gücünü devreye sokmak gerekli olmaktadır. İnsan haklarını milletlerarası alanda korumanın millî alanda korumaya göre tâli derecede olması da bundandır.

Bugün dünyada hâkim olan insan hakları kavramı Batı kökenlidir. Kaynağını yine Batı'da doğup gelişen tabii hukuk düşüncesinden almıştır. XVI. yüzyılda modern devletin ortaya çıkmasıyla birlikte yönetimi elle-

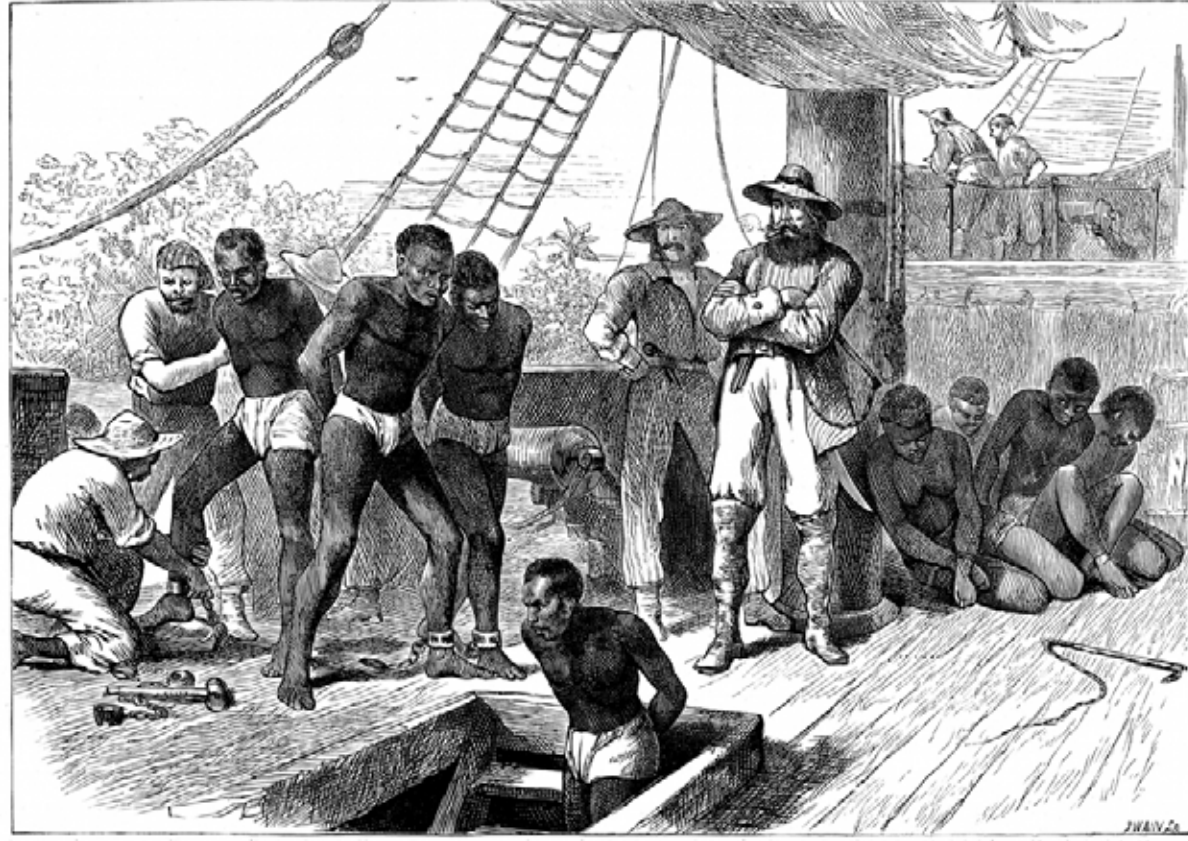
rinde bulunduranların istibdadına karşı felsefi olarak ferdin korunmasını amaçlayan bu anlayış John Locke, Jean Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi filozoflara çok şey borçludur. Tabii hukuk doktrinine göre insan bazı temel haklarla birlikte dünyaya gelir. Bunlar şahsa bağlı, devredilmez, vazgeçilmez haklardır. İnsan tabiatı gereği bunlara kendiliğinden sahiptir. Temel haklar insanların siyasî toplumu kurmalarından önce de vardı. Ortak güvenliklerini sağlamak için bazı haklarını topluma devrettiler. Bu devri bir çeşit sosyal mukavele ile gerçekleştirdiler ve haklarının geriye kalan kısmını alıkoyup muhafaza ettiler. Bunun pratik sonucu ferdin devlete karşı dokunulmaz bir özgürlükler alanı elde etmesi, devletin de ferdin bu haklarına dokunamaz olmasıdır. Devlet ferdin haklarını ancak tanıy ve düzenler, fakat yaratmasına gerek yoktur, onlar zaten vardır. Onları ortadan kal-dırması mukavele-ye aykırı olur ve ferdin direniş hakkının doğmasına yol açar.

İnsan Haklarının Devletler Statüsünde Tanınması

Fert haklarının tanınıp garanti edilmesinde önemli bir rol oynadığı inkâr edilemeyen bu felsefi yaklaşım, ilk somut etkisini Amerika bildirilerinin düzenlenip kabul edilmesinde göstermiştir. 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirisi'ne göre bütün insanlar eşit, özgür ve bağımsızdır. Doğuştan sahip oldukları bu haklar topluma katılmakla ellerinden alınamaz. 4 Temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık Bildirisi'nde ise bütün insanların eşit yaratıldığı, Tanrı'nın insanlara kimsenin ellerinden alamayacağı haklar bahsettiği, bu haklar arasında özgürlük ve mutluluğu arama hakkının bulunduğu ifade edilmektedir. Tabii haklar doktrini, aynı etkiyi 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi üzerinde de göstermiştir. Bildiriye göre insanlar hukuken özgür ve eşit doğarlar ve öyle kalmakta devam ederler. İnsanların özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme hakları vardır. Suçta kanunilik ilkesi esastır. Suçluluğu ispat edilinceye kadar herkes masumdur. Bildiride ayrıca kişi güvenliği, fikir ve kanaat özgürlüğü, ifade özgürlüğü düzenlenmiştir. Özgürlük, "başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme" olarak

tanımlanırken hak ve özgürlüklerin tanınması ve garanti edilmesinde hâkimiyetin esas itibarıyla millette olduğu vurgulanmıştır. Bu bildirilerin başta gelen özelliği, evrensel ve soyut bir karakterde ve böylece herkese uygulanacak özellikte olmalarıdır.

Devletler sadece sözleşmede tanınan haklara saygı gösterme borcu altında değildir; aynı zamanda daha alt düzeylerde meydana gelen ihlalleri önleme ya da ihlâl olduysa bunun sonuçlarını giderme yükümlülüğü altına da girmişlerdir.

ON BOARD A SLAVE-SHIP.

Batı ülkelerinin bir bölümünde meydana gelen bu gelişmelere temas edilirken İngiltere'de bunlardan önce meydana gelen bazı gelişmeleri de belirtmek gerekir. Başta 15 Haziran 1215 tarihli Magna Carta olmak üzere sonraki yıllarda da krala kabul ettirilen belgelerle sağlanan önemli anayasal gelişmeler, dünyada genel olarak insan için bir düzen getirmekten ziyade İngilizlerin pratik ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştı. Fakat yine de getirdikleri haklar bakımından daha sonraki Amerikan bildirilerini etkilemişlerdir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da liberal anayasa anlayışının hâkim olduğu görüldü. Esasen savaşı kazanan devletler liberal anlayışı temsil ediyordu. Savaşın ardından Avrupa'da kurulan yeni devletler bu anlayışın etkisinde kaldılar. 1920 Çekoslovakya ve Polonya, 1921 Yugoslavya anayasaları bunun örnekleriydi. Zamanın asıl prototip anayasası Weimar anayasası oldu. Klasik hakları bazı sınırlamalara tâbi tutarak kabul ettiği gibi sosyal, ekonomik ve kültürel haklarla da bunları tamamlıyordu. Benzer bir anlayış II. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Batı Avrupa devletleri anayasa-

larında da görüldü.

Milletlerarası alanda insan haklarının gelişmesi daha yavaş olmuştur. 1885 yılına kadar Batı dâhil dünyada köle ticareti varlığını hem hukuken hem de fiilen sürdürdü. 1885'te İngiltere'nin öncülüğüyle köleliğin değil köle ticaretinin milletlerarası alanda yasaklanması insanî olduğu kadar ekonomik sebeplere de dayanıyordu. Amerika kıtasındaki sömürgelerini kaybeden Avrupa, başka yerlerdeki sömürgelerinde köle ticareti olmadan da ucuz emek sağlayabiliyordu. Köle ticaretinin yasaklanması ile ucuz emeğin başka ülkelere gitmesi, böylece rakiplerinin ucuz üretim yaparak dünya pazarlarında kendileriyle rekabet etmesi önlenenecekti. Kölelik bir kurum olarak 1926 yılında yasaklandı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra işçilerin çalışma şartlarını iyileştirmek ve refahlarını sağlamak için kurulan Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı Batılı devletlerin ekonomik sebeplerle kurulmasına öncülük ettiği bir kuruluştur. I. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan bazı antlaşmalara azınlıkların korunmasıyla ilgili hükümlerin konulması ve Milletler Cemiyeti'ne bu gibi

antlaşma hükümlerinin icrasına nezaret etme imkânının kabul edilmesi, azınlık haklarının tanınmasının gerisinde insanî düşüncelerden çok siyasî sebeplere dayanıyordu.

Avrupa Devletlerinin yaptıkları anayasa ya da bu çerçevedeki düzenlemeler Nazizm'in ve faşizmin doğmasını önlemek şöyle dursun II. Dünya Savaşı öncesinde ve bu savaş sırasında en vahşi haliyle ırkçılığın kurumlaştırılmasına da mani olamadı. Bu aynı zamanda insan haklarının millî alanda etkin bir şekilde korunmasının yeterli olmadığı, milletlerarası alanda da korunması gerektiği fikrinin doğması ve hayata geçirilmesi için bir dönüm noktası oldu.

II. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda dünya barışı ile insan haklarına saygı arasında bir bağlantı kurulduğu gibi Birleşmiş Milletler'e insan haklarını geliştirme görevi de verildi. Ayrıca üye devletlerin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü getirildi. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun hazırladığı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda muhalefetsiz, fakat sekiz çekimser oyla kabul edildi. Otuz maddeden oluşan belge Batı'nın önem verdiği medenî ve siyasî haklardan oluşur. Ekonomik, kültürel ve sosyal haklar sosyalist bloğa verilen bir taviz sonucu belgeye konulmuştur. Batı'nın bu alandaki hâkimiyeti, üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanarak sayıca çoğalmaya başladığı 1960'lara kadar sürmüştür. Bu tarihe kadar belgelerde insan haklarını belirleyen standartlar hemen hemen bütünüyle Batı'nın damgasını taşımasıdır. Bunları kabul ederken kendi değerlerinden herhangi bir fedakârlık yapmayan Batı, eşitlik veya ayırım yapmama gibi en temel insan hakları bile 1945'ten sonra dahî uygulamamıştır. 1776'da Virginia Haklar Bildirisi'ni yayımlayan ve dünyanın en eski anayasasına sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'lara kadar siyah-beyaz ayrımı varlığını sürdürmüş, Güney Afrika'da ırkçılık politikası Batı'nın yardımları ile en ilkel şekilde kurumlaştırılmıştır.

Batılı devletler diğer taraftan, XVIII. yüzyıldan bu yana geliştirdikleri değerleri Avrupa çapında kolektif olarak yüceltmek ve hayata geçirmek amacıyla 1948'de Avrupa Konseyi'ni kurdular. Demokrasi ile yönetilen, insan haklarına saygı gösteren ve hukukun üstünlüğüne yer veren bütün Avrupa devletlerine açık olan Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasından sonra ekonomik konularla ilgisini kesmiş ve faaliyetlerini demokrasi ve insan hakları alanında yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede 1950 yılında imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi önemli yer

tutmaktadır. Bu sözleşme zamanla bütün Avrupa'nın insan hakları alanındaki anayasası haline gelmiş, taraf olan Avrupa devletlerinde insan hakları alanında aynı kriterlerin uygulanması yönünde ciddi mesafeler alınmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İnsan hakları konusundaki olumlu gelişmelerin önemli bir merhalesi sayılan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve tamamlayıcı protokoller sonucu garanti edilen haklar ve özgürlükler şunlardır: Yaşama hakkı, işkenceye ve zulme, gayri insanî muamele veya cezaya tâbi tutulmama hakkı, köle halinde bulundurulmama hakkı, zorla çalıştırılmama hakkı, kişi güvencesi hakkı, âdil ve tarafsız bir mahkeme önünde mâkul bir süre içinde yargılanma hakkı, kanunsuz suç olamayacağı, cezaların geriye yürüyemeyeceği ve kişinin suçluluğu ispat edilinceye kadar masum addedileceği ilkesi, özel yaşama, aile hayatına ve haberleşmenin gizliliğine saygı hakkı, düşünce ve din özgürlüğü hakkı, ifade özgürlüğü hakkı, toplanma, dernek ve sendika kurma hakkı, evlenme hakkı, etkin hak arama yollarına başvurma hakkı, ayırimcılığa tâbi olmama hakkı, eğitim hakkı, mülkiyet hakkı, seyahat ve yerleşme hakkı, ahdi yükümlülükler sebebiyle hapis cezasına mâruz kalmama hakkı. Devletler bu hakları yargı alanları içinde bulunan herkese tanımayı kabul etmişlerdir.

Sözleşme ile tanınan bu haklar, yine sözleşme ile kurulan ve daimî şekilde görev yapan Avrupa İnsan Hakları Divanı tarafından bağımsız olarak uygulanıp yorumlanmaktadır. Aynı şekilde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi divanın verdiği kararların icrasına nezaret etmektedir. Bu kurumlar, yarım yüzyıla yakın bir süreden beri sözleşmeyi yorumlayarak ciddi bir ictihad hukuku oluşturmuşlardır. Bu haliyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, şekli anlamda bir antlaşma olsa dahi gerçekten insan hakları alanında Avrupa kamu düzeninin temelini oluşturmaktadır.

Devletler sadece sözleşmede tanınan haklara saygı gösterme borcu altında değildir; aynı zamanda daha alt düzeylerde meydana gelen ihlalleri önleme ya da ihlâl ol-duysa bunun sonuçlarını giderme yükümlülüğü altına da girmişlerdir. Sözleşmenin getirdiği düzen, bir devletin ihlâli karşısında diğerlerinin onu komisyona şikâyet etmeleri veya fertlerin haklarının ihlâl edilmesi halinde ilgili devleti şikâyet etmeleri yoluyla etkin bir şekilde işletilmektedir. Devletlerarası şikâyet prosedürünü harekete geçirmek için sözleşmeye aykırı somut bir tedbirin alınmasını beklemeye gerek yoktur. Sözleşmede tanınmış olan haklarla veya özgürlüklerle bağ-

daşmayan tedbirleri öngören, emreden ya da bunlara izin veren bir kanunun varlığı prosedürü işletmek için yeterlidir. Bunun için aranan başlıca şart, söz konusu kanunun, ihlâli ortaya koyacak yeterlilikte açık ve kesin hükümler taşımasıdır. Buna karşılık ferdi olarak bir devleti komisyona şikâyet etmek için iki şartın gerçekleşmesi gerekir. Birincisi, devletin sözleşmeyi ihlâl edecek bir tedbir alması veya işlemi yapması, ikincisi ferdin bu ihlâlin mağduru olması. Bir kanun veya tedbirin bir ferdin zararına uygulanması onu gerçek mağdur haline getirir. Buna karşılık bir kanun veya tedbir fiilen bir kişiye zarar verecek şekilde uygulanmamakla beraber her

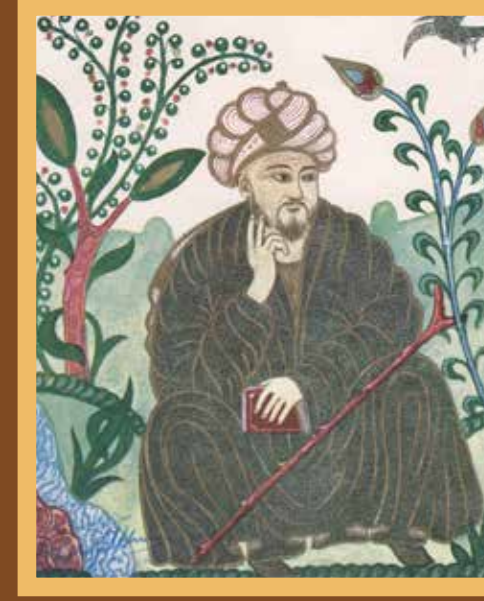

vermesi önlenmek istenmiştir. Bunların yanında özel hayata, aile hayatına ve haberleşmenin gizliliğine saygı hakkı, din ve vicdan özgürlüğü hakkı, ifade özgürlüğü hakkı, toplanma ve dernek kurma hakkı ve dolaşma ve yerleşme hakkı gibi sözleşmede garanti edilmiş hak ve özgürlüklerin, demokratik bir toplumda; millî güvenlik, kamu güvenliği, ülke bütünlüğü, düzensizliğin veya suçların önlenmesi, sağlık veya ahlâkın korunması, başkalarının hak ve şöhretinin korunması, gizliliği gerektiren bilgilerin ifşasının önlenmesi, adliyenin otorite ve tarafsızlığının muhafaza edilmesi gibi sebeplerle sınırlandırılması, zaruri ise kanunla bu gibi sınırların getirilebileceği

kabul edilmiştir. Ancak devletin bu sınırlama yetkisi, gerek madde gerekse yoğunluk itibarıyla sıkı kural ve kriterlere tâbi tutulmaktadır. Sınırlayıcı tedbir, zorlayıcı bir sosyal ihtiyacın varlığından kaynaklansa bile alınan sınırlayıcı tedbirle korunan meşru amaç arasında bir orantı olup olmadığı da önemlidir.

Soğuk savaş döneminde Batı, sosyalist bloğu yıpratmak için Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı (AGİK) yoluyla insan haklarını suiistimal derecesinde kullandı; bu ülkeler-deki muhalifleri destekledi, cesaretlendirdi. 1989 tarihli Viyana Belgesi ile kurulan İnsanî Boyut Mekanizması, Batı tarafından çok sık bir şekilde sosyalist ülkeler aleyhine kullanıldı. Komünizmin yıkılmasından sonra kabul edilen Paris şartı, Kopenhag bildirisi, Moskova belgesi, Cenevre Millî Azınlıklar Raporu gibi Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı belgeleri, demokrasi ve insan hakları alanında son derece ayrıntılı ve esaslı hükümler vazettiler. 1992 yılında kabul edilen Prag Belgesi ile kurulan Hür Seçimler Ofisi, 1992 İl. Helsinki Belgesi ile İnsan Hakları ve Demokratik Kurumlar Ofisi'ne dönüştürüldü. İnsanî Boyut Mekanizması daha da genişletildi. Buna paralel olarak 1992'de Millî Azınlıklar Yüksek Komiserliği kuruldu. Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Teşkilatı'nın bütün güvenlik kurum ve mekanizmaları insan haklarına riayeti sağlayacak şekilde oluşturulmuştur.■

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile tesis edilen objektif denetim sisteminin belki de en önemli tarafı, sözleşmede tanınan hak ve hürriyetlere imzacı devletlerin getirebileceği sınırlamaların sınırlarının çok iyi çizilmiş olmasıdır. Gerçekten sözleşmede yer alan hükümler, akdi imzalayan devletlerin üzerinde mutabık kaldıkları hakların ve hürriyetlerin en küçük ortak paydasını teşkil etmektedir ve bu devletlerin anayasalarında yer alan temel haklar ve hürriyetler genellikle hem kapsam bakımından daha geniştir hem de daha az sınırlamalara tâbidir. Akdi imzalayan devletlerin yapamaya-çağı şey sözleşmede tanınmış olan hak ve hürriyetlerin gerisine gitmektir. Sözleşme hak ve hürriyetlerin sınırsız olmadığı bilinciyle hazır-lanmış. Hiçbir kimsenin veya kuruluşun, sözleşmede tanınan hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmak amacıyla sözleşmede yer alan hiçbir hakka veya özgürlüğe dayanamayacağı benimsenmek suretiyle kötü niyetli kimselerin sözleşmeye dayanarak demokratik rejime zarar

MEDÎNETÜ'L-FÂZILA*

Fârâbî'nin (ö. 339/950) felsefî sistemini bütün yönleriyle yansıtan temel eseridir.

el-Medîne-tü'l-fâzıla genel muhtevası itibarıyla bir varlık, diğeri siyaset felsefesi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

el-Medîne-tü'l-fâzıla'nın ikinci bölümünü oluşturan siyaset felsefesi eserin son on iki faslında incelenmektedir.

Filozofun buradaki amacı ahlâkî ve fikrî erdemlere dayalı ideal bir devlet düzeninin projesini sunmaktır. Dolayısıyla bu eserde Fârâbî'nin kullandığı "medine"yi şehir antik Yunan'daki "polis" kelimesinin karşılığı saymak doğru olmaz.

Fârâbî, öncelikle devlet denen ve üst düzeyde teşkilâtlanma fikrini insana ilham eden sebepler üzerinde durur. Bunları ontolojik, biyoorganik, ihtiyaç ve adalet teorileri şeklinde nitelemek mümkündür.

Ardından filozof insan topluluklarını sınıflandırırken kriter olarak ihtiyaç, iş bölümü, dayanışma ve ahlâkî erdemleri gerçekleştirme olgusunu göz önünde bulundurur ve bu açıdan insan topluluklarını gelişmiş ve gelişmemiş diye iki kısma ayırır. Gelişmiş olanlar küçük (şehir), orta (devlet) ve büyük (birleşik devletler) olmak üzere üç grupta incelenir. Gelişmemiş olanlar aile, so-

kak, mahalle ve köy topluluklarıdır. Ahlâkî erdemlere bağlılık açısından devlet şekillerini erdemli olan ve olmayan diye iki kategoriye ayıran Fârâbî'ye göre erdemli devletin sadece bir şekli bulunmaktadır; bu da ahlâkî erdemleri ilke edinmiş, iş bölümü ve sosyal dayanışmanın en mükemmel düzeyde gerçekleştiği, hukukun ve sosyal adaletin tam olarak uygulandığı, bilgelerin başkan olduğu bir devlettir. Erdemsiz devlet şekillerini sapık, fâsık, değişebilen ve cahil olmak üzere dört grupta değerlendirir; cahil devletin de altı ayrı şekli bulunduğunu belirterek bunların niteliklerini ayrıntılı biçimde açıklar. Fârâbî'nin devlet felsefesinin merkezinde devlet başkanının rolü büyük önem taşımaktadır. Aslında devletin şeklini belirleyen başkanın zihni kapasitesi ve ahlâkî yapısıdır. Bu açıdan filozof, devlet başkanında bulunmasını öngördüğü on iki üstün niteliği maddeler halinde sıralar. Bu özelliklere sahip bir başkan bulunmadığı takdirde devleti iki kişi yönetecektir. Bunların sahip olması gereken altı nitelik vardır ki aralarında bilgelik vazgeçilmez bir özelliktir.

Ana fikir olarak Fârâbî'nin erdemli toplum meydana getirmek üzere tasarımını verdiği ideal devletin Eflâtun'un Devlet ve Kanunlar'da sözünü ettiği ütopyik devlet anlayışının izlerini taşıdığı görülmektedir.

*Dî'A'dan özetlenerek alınmıştır. Prof. Dr. Mahmut KAYA, "el-Medînetü'l-Fâzıla", XXVIII, s. 318-320.

□ Adalet meşruiyetini nereden alır?

Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in mesajının özünde yer alan temel kavramlardan birisi de adalettir. Meselâ adalet ile özgürlüğü terazinin iki kefesine koyarsanız, adaletin çok daha fazla gündeme geldiğini, ona çok fazla vurgu yapıldığını görürüz. Kur'an'da birey özgürlükleri, temel hak ve özgürlükler konusu dahî adalet içerisinde düşünülmüştür; çünkü adalet o günkü toplum yapısı açısından otoritenin gözetmesi gereken bir ilkedir. Öncelikli olarak otoriteye hitap etmek, onu adaletle çağırmak, adalet fikrini hatırlatmak zorundasınız. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de yöneticinin, aile reisinin, her kademede güç ve otorite sahiplerinin adaletli olması, şahitlerin de adaletli olması üzerine vurgu yapılır; çünkü yukarıdakine o hedefi göstermezseniz, tabana özgürlük vererek bunu sağlayamazsınız, tabandakiler daha fazla ezilir. Bu sebeple bir toplumda adaletin hakim olmasının en pratik yolu bu olduğu için Kur'an-ı Kerim'in adaletle vurgusu bu şekildedir. Din temel insanî ahlâkî ve felsefî kavramları ve ideleri tanımlamaz. Rahmetin de tanımı yoktur Kur'an'da merhametin de.

Peki bunların tanımı yapılmalı mı?

İnsan zaten bunlarla dünyaya geldi. Vahyin gelişile ilgili o tasavvurumuzu gözden geçirirsek, vahyin, peygamberlerin nübüvveti ile fitratının teyidi için insanın kâlû belâda- elest bezminde verdiği sözü hatırlattığını görürüz. Onun için Kur'an-ı Kerim adaletle işaret eder, adaleti hatırlatır, inşa etmez. Yani biz adaletin, İslâm diniyle, Kur'an'la ve Sünnetle inşa edildiğini söylersek isabetli olmaz. Meselâ nas, dinî olan ibadetler elbette şârinin şer'iyle, şeriat koymasıyla inşâ olur. Çünkü taabbüddir, rasyonel değildir, makuldür ama akli muhakemeyele üreteceğimiz birşey değildir. Elbette namaz, oruç, âhiret gibi konularda din, inşâ edici hükümler koyacaktır. Ama adalet konusu öyle değildir. Adalet insanın fitratıyla, özüyle alakalıdır. Allah'ın cemâl sıfatı vardır ve bu insanlara yansır, yansıdığı için biz eşyayı o cemâl sıfatının yansımaları olarak düzenli, dengeli ölçülü ve estetik kurallara uyarak tasavvur eder ve üretiriz. Tıpkı bunun gibi Allah'ın adalet sıfatının ruhumuza ve eşyaya tecessüsü söz konusudur. Biz adl-i ilâhî, adalet fikriyle dünyaya geldik. Adalet fikrinin menşei bizim içimizdedir. Bizim ruhumuzdadır. Bizim vicdanımızdadır.

O halde "İnnallâhe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsâni ve'l i'tâi zil kurbâ... âyeti bize ne söylemiş oluyor?

Allah tanım yapmıyor, adaleti emrediyor. İhsanı emrediyor. İhsan herşeyi Allah'ı görüyormuşçasına, o bilinçle en iyi şekilde yapmak ve yakınların ihtiyaçlarını gözetmek. Dikkat edilirse bu duyguların hepsi bizim iç dünyamızda vardır. Kur'an-ı Kerim ve nübüvvet bunları bize hatırlatır ve der ki "içinizdeki adaletle dönün. Sakın dünya hayatının cazibelerine ve nefsinizin tahriklerine kapılıp da adaletten sapmayın". Öyle olduğu için de Kur'an-ı Kerim adaleti tarif etmiyor, inşa etmiyor sadece ona vurgu yapıyor. Meselâ ihtiyacı olanın ihtiyacını giderme şeklindeki infak da adaletin bir parçasıdır. Adaletle rahmet iç içedir, suçluların cezalandırılması Kur'an-ı Kerim'de yok mudur, vardır. O da adaletin bir parçasıdır, hakkı olanın hakkını teslim etmek o da adaletin bir parçasıdır, aleyhine de olsa doğru sözden ayrılma, aleyhinize de olsa şahitlikte adaletten ayrılmayın hükmü de adaletin bir parçasıdır. Kur'an-ı Kerim adaletin bizim ruhumuzda fitratımızda mündemiç olduğunu, bir cevher olarak mevcut olduğunu, kabul ettiğinden onun üzerindeki külleri kaldırıyor, onun dış etkilerle zedelenmesini ve sapmasını önleyici tedbirler alıyor, bir de onun örneklerini belli alanlarda gösteriyor. Böylece bizi, iç dünyamızdaki adalet fikrine döndürüyor, onu hatırlatıyor, onunla bizi bütünleştiriyor. Tabi bunu yaparken ilk önce toplumdaki egemen güçlere, otorite sahiplerine adalet çağrısı yapıyor. Babaya, erkeklere adaletli olmasını söylüyor. Erkekler eşlerine, çocuklarına adaletli davransın. Birinin hakkını öteki ne vermeyin. Vasiyette ölçülü davranın, çok malınızı hayır yollarına harcayarak, çocuklarınızı mağdur bırakmayın, çocuklarınız arasında adaleti sağlayın. Birden fazla evliliğiniz varsa adaletli olun. Adaletli olmamızın bütün örneklerini Kur'an tek tek sayamaz. İpuçlarını ve kilometre taşlarını verir, o toplumda insanlık için çok önemli çok acil işaretler yapar. Geri kalan kısmını bize bırakır. Bunun için de Kur'an-ı Kerim'in adalet fikrini adaleti örnekledirmelerini bizim kendi medeniyet tasavvurumuzda devam ettirmemiz ve oradan aldığımız ruhu, oradan aldığımız çizgiyi bütün davranışlarımıza yaymamız gerekiyor. Nitekim hadis-i şerifler adalet uygulamasının çok güzel örneklerini içerir. Yeni bir durum ortaya çıktığında yeni adalet uygulamaları ortaya çıkacaktır. Meselâ bizim Edebu'l kâdi kitaplarımız vardır. Yargılama hukuku kitaplarımız vardır. Onlarda adaletin birçok uygulama örneğine rastlarız. İslâm âlimlerinin Kur'an'dan aldıkları, iç dünyalarında hadislerde birçok örneklerine rastladıkları adalet fikriyatını kendi dünyalarına ve kendi yargılama alanındaki sorunlara taşımasıdır.

ALİ BARDAKOĞLU İLE SÖYLEŞİ

1952 yılında Kastamonu-Tosya'da dünyaya geldi. 1970'te İstanbul İmam Hatip Okulu'ndan 1974'te İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden, 1975'te yılında da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu ve bir müddet stajyer hâkimlik yaptı. Bir dönem öğretmenlik de yapan Bardakoğlu, 1977'de Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde Fıkıh asistanlığına intisâb etti. 1982'de doktor, 1986'da doçent olan Bardakoğlu, 1993 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne atandı ve 1994'de profesör oldu. Bulunduğu üniversitelerde pek çok idari görevde yer alan Bardakoğlu 1991-1994 yılları arasında belli sürelerde İngiltere ve Amerika'da bulundu. 2003-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yürüttü. Halen 29 Mayıs Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak hizmet etmektedir. Ali Bardakoğlu, İslâm Hukuku dalında; İlahiyatçıların Din Söylemi, Kur'an ve Hukuk, İslâm Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü, İslam ve Demokrasi Üzerine, Teorik Açıdan İslam ve Demokrasi; Yasama, Türk Aile Hukukunun Tarihsel Gelişimi, Hukuki ve Sosyal Açıdan Boşanma, İslam Aile Hukukunun Oluşumuna Toplumsal Şartların Etkisi, İslâm Hukuku Araştırmalarında Gelenekçilik, Hanefi Mezhebi gibi başlıklar altında altmışın üzerinde ilmî yayın yapmıştır.

Hâkim öfkeliyken hüküm vermeyecek, taraflardan birine nasıl davranıyorsa ötekine de öyle davranacak. Birçok ayrıntı vardır ve bu ayrıntılar kutsal kurallar değildir. İslâm âlimleri ve İslâm mütefekkirleri Kur'an'dan aldıkları, iç dünyalarında bozulmamış olarak varolan, Hz. Peygamber'de birçok örneğini gördükleri adalet fikrini kendi dünyalarına indirmişler ve belli ölçüde uygulamışlardır.

Dünyada mutlak adaletin gerçekleşmesi mümkün müdür?

Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, “Siz zaman zaman tartışıyorsunuz, birbirinizle çekişiyorsunuz ve benden hüküm istiyorsunuz, ben de hanginizin delili daha kuvvetliyse ona göre hüküm veriyorum. Fakat herhangi biriniz kardeşinin hakkını böyle bir delil kullanarak alırsa o ateşten bir parça almıştır.” buyuruyor. Peygamber Efendimiz bunu Allah'ın elçisi olarak mı söylüyor? Bir toplumun yöneticisi, önderi olarak mı söylüyor? Allah'ın elçisi bunu, bütün insanlığa bir düstur olarak söylüyor. “Evet ben delillerinizi ileri sürseniz bile hanginizin haklı olduğunu bilirim, delillerinize bakmam, kendi bilgime göre hareket ederim.” deseydi, o zaman bu tehlikeli bir yol olurdu, herkes bu yolu kullanırdı, bu nedenle Peygamber Efendimiz, bizim fıkıh kitaplarında geçtiği gibi, zahire bakarak hüküm veririz demiştir. Bu O'nun imamet vasfıdır, bu O'nun kazâ vasfıdır, bu O'nun İslâm toplumunun yöneticisi olmasının yansımasıdır. Böyle olunca subjektif adalet vardır. Hiçbir insana biz mutlak âdil diyemeyiz Hz. Ömer de dâhil. Mutlak adalet Allah'a aittir. Sıfatların, tecellilerin kaynağı olan Allah, herşeyin mutlakına ve kemaline sahiptir. Mutlak

âdil olan Allah'tır ve mutlak adalet ahirettedir. Dünyada mutlak adalet olmaz. Sadece subjektif, olabildiğince ve ulaşabildiğimizce adalet vardır, o da görecedir. Bizim belli alışkanlıklarımız, örflerimiz, belli kanaatlerimiz oluşmuştur. Bu oluşurken etrafımızdan bir şeyler almışızdır. Onun için adaletli olduğumuzu zannederiz sadece, bir adalet severlik vardır. Onun için de insanlar âdil midir, adaletsever mi diye sorsanız, insanlar adaletseverdir derim. Adaletin peşinde koşarlar. Bu bir yarıştı, bu yarışta herkes vardır. İnsanlar birbirlerini âdil olmamakla suçlayabilirler. Halk İslâm tarihinde yöneticilere isyan ediyor ve adalet isteriz diyor. Şeriat isteriz diyorlar. Oradaki şeriatle adalet kastedilir. Çünkü şeriat mahs adaleti temsil ediyor. Bu uygulamaya yansırken mahs adalet olarak gerçekleşir mi? Hayır. Bütün kurallar insanların elinde belli bir sapmaya ve dejenerasyona uğrar. Çünkü kuralla idealleri ifade eder ama kuralın ayakları yere basmaya başladığı an, dünyanın halinden hallenmesi kaçınılmazdır. Dünyada mutlak kâmil bir insan yoktur, sadece müntesipler onu kâmil görmek ister. Ne kâmil padişah, ne kâmil idareci, ne de kâmil âlim ve şeyh vardır. İntisab ettiğimiz, yönetildiğimiz için yöneticilerin, peşinden gittiğimiz şahısların çok kemal sahibi olmasını arzu ederiz. Ancak o zaman o intisabı o tebaiyeti içimize sindirebiliriz. Yoksa ki bizimle aynı düzlemde aynı sıradanlık içinde olursa zaten o bizi rahatsız eder. İnsanoğlu peşinden gittiği, tabi olduğu yönetenlerini ve daha yukarıda gördüğü şahısları hep tebci etmiştir. Onlara bir kutsiyet veya yücelik ve yanılmazlık atfetmiştir. Aynı şey adalete de yansır. Onların uygulamalarına mutlak adalet gözüyle de bakılabilir. Tarihe baktığınızda adaletten sapmamış nice

kahramanlarımızın olduğunu düşünürüz değil mi? Aslında bu bir tasavvurdur, bir dua beklentisidir. Onların da beşer olduğunu, kendilerine ulaşan bilgiye göre ve ellerindeki imkânlarla göre, yani zahire göre hareket ettiğini bilmek zorundayız. Adaleti gerçekleştirmeye matuf karar ve hükümlerin hepsi zannî adalet kaidesidir veya adaletsever bir çabadır.

Dindarlık ile adaletli davranmak arasında bir paralellik var mıdır?

Bir insanın âdil olması için dindar olması şarttır gibi bir yargıya varamayız. Her dindar âdil olmalıdır, adaletten ayrılmamalıdır, ama her adaletli insan mutlaka dindar da olmalıdır gibi bir paralellik arayamayız. Çünkü adalet bizim fitrî yaratılışımızla ve vicdanımızla alakalıdır. Dikkat ederseniz âyetlerde ve hadislerde cezaî hükümlerde adaletten sapmayın, yanıltıcı merhamet duygunuz adaletten sapmaya sizi sevketmesin uyarısı dikkat çeker. Zaten adaletin kendisi mahsı merhamettir. Merhametle adaleti yerinden oynatmaya kalkarsanız, başka tarafın hakkını ihlal etme ihtimaliniz çıkar. Bir taraftan alıp, bir tarafa verdiğiniz vakit, terazi sapmaya başlıyor, hâlbuki adalet ta ilk çağdan bu tarafa teraziyle gösterilmiştir. Öyle bir dengede tutacaksınız ki, birine bir adım, bir gram bir milim fazla hak verdiğiniz vakit, ötekinden vermiş oluyorsunuz. Bu dengeyi insanları iyi yetiştirerek, merhameti, dinî duyarlılığı ve bilinci arttırarak sağlayabiliriz. İnsanları eğitse, adaletin fazileti hakkında, erdemliliği hakkında bilgi versek her insan âdil olur mu? Toplumda adalet duygusundan yoksun olanlar az okumuşlar ve eğitilmemişler mi? İnsanlar daha çok eğitim aldıkça daha vicdanlı ve daha adaletli oluyorlar diye bir garantiniz var mı? Hayır. Demek ki adaletten sapmaya yol açan şey sadece cehalet ve bilgisizlik değil. Bilgiden ziyade irfanla, vicdanla, merhametle, kişilikle alâkalı bir şey.

O halde adaleti tesiste sıkıntılar yaşanmasının temel sebebi nedir?

Adaletten ayrılmamıza yol açan en önemli sebep, kendi nefsanîyetimizdir, çıkar-haz ikileminde kalmamızdır. Dünyada adaletin timsali, adaletin hiç su kaçırmadığı, hiç sarsılmadığı bir toplum falan hayal etmeyin, öyle bir toplum olmaz. Bakara sûresine baktığımızda insanın yaratılışı ile ilgili melekler ne diyor? Yeryüzünü

kan gölü yapacak bu insanoğlu. Peki bunun sebebi nedir? Çünkü iki ayrı duygu insanın iç dünyasında var. İnsan o med ve ceziri yaşıyor. İyilik ve kötülük lehine ve aleyhine olan şeyler.

Adalet beklentilerinde belirleyici olan ne olmalıdır?

Her insan adaleti ötekinden ve ötekine karşı bekler. Herkesin adalet beklentisi ve talebi kendisinin çıkarından, kendisinin yararından sonra başlar. Böyle bir dünyada adalet nasıl gerçekleşecek? Hâlbuki hep erteleyen ve ötekiyle ilişkili görülen bir adalet duygusuyla biz toplumda adaleti hâkim kılamayız. Kur'an-ı Kerim “sizin aleyhinize de olsa.” ifadesini kullanıyor. Yani âdil olacaksan ilk sen ol diyor. Kendi aleyhine de olsa, akrabalarının aleyhine de olsa, doğru sözden şaşma diyor. Tartıda ölçüde haksızlık etme, doğru sözden ayrılma, yalan söyleme, eğrilme, o kadar çok prensibi var ki ve bütün bunların hepsi bizimle ilgili dikkat ederseniz. Dünyevileşmenin hayli arttığı bir toplumda, dinin, dindarlığın belli ibadetlere belli şekillere hasredildiği bir toplumda geri kalan alanda o dinî bilinç dinî sorumluluk duygusu zayıflayabiliyor ve çok bariz bir dünyevileşme yaşıyor. İşte İslâm dünyasının sorunlarından biri de budur. İslâm âlemi dini ve dindarlaşmayı, dine bağlılığı hayatın belli alanlarında belli davranışlarda belli ibadetlerde belli şekillerde görmeye başladı. Diğer alanları boşaltarak sanki diğer birinci alandaki dindarlığının mukabili bir boşluk ve serbestlik alanı meydana getirdiler. İslâm dünyası dine bağlılığı, dindarlaşmayı, günün yirmi dört saatine, hayatın tüm alanlarını kapsayan bir umumi rahmet, bir umumi disiplin olarak görme yerine, çok sınırlı alanda biraz da derinleştirilmiş ve yoğunlaşmış bir dindarlıkla yetinip, diğer alanlarda dünyevileşmeye doğru gidiyor. Bunun en büyük göstergelerinden biri de adalet duygusunun toplumda zayı olmasıdır. O zaman Allah'la olan hesabımız da dindar olmak değil, insanlarla olan ilişkilerimizde adaletli olmaktır. Dinin temel ayağı da budur. Allah hakkı

kul hakkı ayırımında hangi hak daha önemlidir? Kul hakkı daha önemlidir. Allah'ın hakkı Allah'ın lütf u keremiyle, af ve inayetiyle kapatılabilir ama, kul hakkını Allah'ın affetmesinin de yetmeyeceği, hakkı ihlal edilen kulun affının gerekeceği, hakkının helal ettirilmesi gerektiği dinimizin temel prensiplerinden birisidir.

Adalet insanın fıtratıyla, özüyle alakalıdır. Allah'ın cemâl sıfatı vardır ve bu insanlara yansır, yansıdığı için biz eşyayı o cemâl sıfatının yansımaları olarak düzenli, dengeli ölçülü ve estetik kurallara uyarak tasavvur eder ve üretiriz. Tıpkı bunun gibi Allah'ın adalet sıfatının ruhumuza ve eşyaya tecellisi söz konusudur.

Adalet düşüncesi ve dünyevileşme arasında nasıl bir ilişki olduğunu düşünüyorsunuz?

İslâm dünyasının dünyevileşmesinin bir sonucu da adalet duygusunun ciddi ölçüde zedelenmesidir. Çünkü dindar toplumlar bazen ideallerine ve inançlarına güvenerek o konuda yeterince kural da geliştirmeyebilir. Oysa adaleti iki türlü sağlarsınız: İnsanların vicdanındaki adalet duygusunu öne çıkarırsınız, bir de onun için dünyevî kurallar kaideler ve bir nizam kurarsınız. Fıkıh külliyâtımız kurallar yığındır, fakat onların arkasına baktığınızda adalet fikrinin insanlar arasındaki dengeyi nasıl korumuş olduğunu görürsünüz. Vakfın hukukunu koruma, devletin hukukunu koruma vardır. Komşunun hakkını koruma vardır. Akli, dini, nesli koruma ise zaten temel esaslardandır. İslâm dünyası, batı ve modernite ile teknoloji ve kapitalizmin imkanlarını yeni yeni tanıdığı için bir görgüsüzlük dönemi yaşamaktadır. Onun için de başta kapitalizmin ve modernitenin imkânlarını eleştirirken, şimdi sonuna kadar ondan yararlanma, ama bu arada dindarlığını da koruma gibi bir noktaya geldi. Hâl böyle olunca, dindarlığı belli bir alana hasredip, kapitalizmin ve modernitenin cazibesini de kendi dünyasına alma yoluna girdi. Bu, dünyevileşme süreci olarak karşımıza çıktı. Bunun adaletle çok yakın ilişkisi var. Çünkü adaletin dünyevî kurallarını önemsemezsek, dindar olmanızın toplumsal adaletin temini hususunda anlamı olmayacaktır. O sebeple hayatımızın bütün alanlarını kuşatan bir dindarlık bilincine ihtiyacımız var. Hak-hukuk, kul hakkı, Allah hakkı bilincine ihtiyacımız var.

İslâm'da sosyal adalet üzerinde çok konuşulan ve sık gündeme gelen bir konudur. Sosyal adaletin Müslümanlar arasında nasıl ve ne kadar gerçekleştiğini düşünüyorsunuz?

Sosyal adalet açısından İslâm dünyasının çok iyi bir sınav verdiğini söyleyemeyiz. Adaletin temeli merhamet ve paylaşmaktır. Kur'an'ın zekat, infak ve merhamet çağrısı adaletin bir parçasıdır. Peki İslâm dünyasında bugün sosyal adaletin gerçekleşme derecesinden hukuk bilincine, gündelik hayattaki kuralların ihlaline kadar hepsinin adaletle ilişkisi var. Meselâ fıkıhta alışveriş tipleri vardır: Maliyetine satış, zararına

satış, kârlı satış gibi. Derler ki bir adam maliyetine dedikten sonra kâr ediyor ve sırf müşteri kazanmak için öyle diyorsa, bu kazancı helal yani temiz değildir. Bu akdin geçerli olup olmadığını bile tartışanlar olmuştur. Bu da kurallı dünyada adaletin parçası değil midir? Adalet kavram olarak iyidir de biz, adaleti konuşmuş olmakla âdil bir toplum olmayız. Sadece adaleti çok konuşan bir toplum oluruz. Adaletli bir toplum olmamız için, adalet fikrinin bütün davranışlarımıza, kurallarımıza, hayatımıza yansımaları lazım. Yansımalarının bir çok alanı vardır. Meselâ bir kadroya insanlar başvuruyor, en layık olanımız girsin, ya da benim çocuğum lâıyk değilse girmesin. Benim çocuğuma kimse aracı olmasın noktasında herkes hemfikirse, o zaman adalet için ümitvâr olabiliriz.

İslâm dünyasına baktığımızda Allah'ın idareciler için âdil olun emrine pek de itaat edildiğini görmüyoruz. Madem ki halklar özgürlükle birşeyler elde edemiyorlar, bu durumda topluma düşen mesuliyet nedir?

O geçmiş dönemle ilgiliydi. Şimdi sadece yöneticiden âdil olmasını beklemek çözüm değil. Onu destekleyen bir toplum bilincinin daha da öncesinde birey bilincinin olması gerekiyor.

Hukukî düzenlemeler hukukçular eliyle yapılabacağına göre bahsi geçen düzelme aşağıdan yukarıya doğru mu gerçekleşecek?

Kur'an'ın nâzil olduğu dönemi, Emevî, Abbâsî ve ardından Osmanlı dönemlerini düşünürsek, fıkıh kitaplarının, İslâm külliyatının telif edildiği dönemde ulemâ tarafından yöneticilere nasihatnâmeler yazılması, siyâsetnâmeler, ahkâm-ı sultanîyeler ile idarecileri adalete davet etmesi çok anlamlıdır. Çünkü bireylerin temel hak ve özgürlüklere sahip çıkması çağrısı o dönemde çok rasyonel değil ve nelere yol açacağının hesabı yapılamaz. Temel hak ve özgürlüğün

tainini bireye bırakırsak, üstesinden gelinmez ve kargaşaya yol açar. İslâm dünyası kargaşadan çok çektiğinden kargaşaya ve kaosa yol açacak hiçbir ihtimali açık bırakmadı. İlk asırlardaki kaos ortamı, o acı hatıralar İslâm âlimlerinde çok derin iz bıraktığı için, tedbirli oldular ve sadece elinde güç olanları merhamete, adalete ve insafı çağırdılar. Onun için bizim İslâm

Kur'an-ı Kerim adaletin bizim ruhumuzda fıtratımızda mündemiç olduğunu, bir cevher olarak mevcut olduğunu kabul ettiğinden onun üzerindeki külleri kaldırıyor, onun dış etkilerle zedelenmesini ve sapmasını önleyici tedbirler alıyor, bir de onun örneklerini belli alanlarda gösteriyor.

geleneğimizde mutlak yönetici ya da mutlak iktidar sahibi pek olmadı. Niçin? Çünkü mutlak iktidar sahibi, iktidarını iki türlü kısıtlı gördü. Kendi dindarlığı ve kendi adalet fikri, Kur'an'ın, sünnetin ve kendi Müslümanlığının telkin ettiği kayıtlar ve şartlarla kendisine sınırlar koydu. Buna ilave-ten geliştirilen hukuk, fıkıh ve İslâmî tasavvur onun birçok alanda mutlak iktidar sahibi olmadığını kendisine sürekli hatırlattı ve kurallar geliştirdi. Onun için de İslâm toplumu mutlak iktidarların, monarşilerin olduğu bir toplum olmadı şimdiye kadar. Hep meşruti oldu, mukayyed oldu. "Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var" düşüncesi sürekli canlı tutuldu. Fıkıhın kuralcılığı ve fıkıh mezheplerinin toplumda belli bölgelerde, belli dönemlerde egemenliği hukukun üstünlüğünü ve adaleti sağlamaya matuf çok temel bir ayak oldu. Bugün biraz daha kurallar netleşmiş ve kural ağırlıklı bir adalete doğru gitmek durumundayız. Nüfusun arttığı, eğitimin insanları eğitmediği sadece bilgi verdiği, bilginin ahlâka dönüşmediği bir toplumda güçlünün hukuku mu, hukukun gücü mü tartışması hâlâ yapılıyor. Çoğu zaman güçlünün hukuku baskın gelebiliyor. Böyle bir dünyada mümkün olduğu kadar kurallarla toplumu yönetmek, kurallar üzerinden adaleti sağlamak zorundasınız. Kurallarla adaletimiz sadece subjektif ve zahiri bir adalettir. Kâmil adalete doğru bir çabadır. Onun için de günümüzde yöneticinin adaletli olmasından ziyade temel hak ve özgürlükler kavramı önem kazandı. Artık insanlara "Senin hakkın budur, sen bu

hakkını çiğnetme, bu hak sana kimse tarafından bahşedilmiş değildir. Bu hakkı sen temel özünde taşıyorsun. İnsan olarak taşıyorsun." denildi. İnsan hakları fikri, insan onuru fikri, temel hak ve özgürlükler fikri gelişti. Zaten bu eskiden de vardı. Eskiden başka türlü ifade ediliyordu.

Sizin şahsî olarak adaletli tutumunuz, adaleti hiçe sayan insanlara karşı nasıl davranmanızı gerekli kılar? Müdahale etmek mi gerekir?

Bir-iki kişinin adaleti çiğnediği ve kısa yoldan çıkarının peşinden koştuğu bir toplumda acaba diğer insanlar ona bakarak, aynı yollara mı girmeli? Yoksa o insanı engellenecek formüller kurallar mı üretmeli? Bence ikincisi daha doğru. Birincisi artık müteselsil haksızlıklar ve kaos ortamı demektir. Toplumda kısa yoldan adalet duygusunu rencide eder tarzda kendi çıkarının peşinden giden insanların hiç eksik olmayacağını, bunun Asr-ı Saadet'te de eksik ol-

madığını, bu dönemde de eksik olmayacağını bilmemiz gerekir. Herkesin ehliyet ve liyâkati ölçü alacağı, herkesin hak ve hukuka riayet etmesini beklemek ham bir anlayıştır. Mutlaka çıkarını, kendi hesabını düşünen birçok insan olacaktır. Önemli olan yanlış yapanın ve yanlışın önüne geçmek, onu teşhir etmektir. Bir müteselsil ve mütemâdi suç vardır, bir de anlık suç vardır. Bir insana yumruk vurdunuz, tokat

Halk İslâm tarihinde yöneticilere isyan ediyor ve adalet isteriz diyor. Şeriat isteriz diyorlar. Oradaki şeriatle adalet kastedilir. Çünkü şeriat mahz adaleti temsil ediyor. Bu uygulamaya yansırken mahz adalet olarak gerçekleşir mi? Hayır. Bütün kurallar insanların elinde belli bir sapmaya ve dejenerasyona uğrar.

attınız, bir anlık acıdır, helalleşirsiniz. Ancak bir insanın hakkına girerek onun yerine kadro aldınız. İşte bu mütemâdi bir ihlaldır. Siz otuz yıl görev yapacaksınız, öteki insan da otuz yıl mahrum kalacaksa, o hak ihlalinin otuz yıl devam edeceğini düşünceksiniz. Dikkat edin, birinin hakkını ötekine veriyorsunuz. Bu sizin tasarruf alanınız değil ki! Ama siz, birine infakta bulunacaksınız, birine 50 lira verirsiniz, diğerine merhametiniz galip gelir, 150 lira verirsiniz. O sizin bileceğiniz bir şey. Tamamen size ait bir takdirdir. Ama siz yönetici olarak insanlarla ilgili bir tasarrufta bulunacaksınız, meselâ belediye başkanısınız ve birine imar vereceksiniz, Hakimsiniz, birini haklı birini haksız çıkaracaksınız ya da üniversitede hocasınız bir öğrenci geçecek ya da geçmeyecek, birini asistan alacaksınız, diğerini almayacaksınız. Siyasetçisiniz veya bir genel müdürsünüz. Bunlar sizin tasarruf edebileceğiniz değil, en ehil, en liyâkatlinin hakkını vermek üzere yetkili olduğunuz alandır. Adaleti söylemek, konuşmak, her Cuma günü "innallahe ye'muru bi'l adli.." âyetini okumak değil, adaletin en küçük olaylara kadar, genlerimize işlemesi, olaylara tatbik edilmesi ve adaletin bizim dünyamıza inmesidir. Bu durum, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e indiği gibi bizim dünyamıza inmesi anlamına gelir. Bugün biz, Kur'an-ı Kerim deyince ya kiraatini anlarız ya da hattını anlarız. Muhteva, Kur'an'ın mesajı ve Kur'an'ın bizim dünyamıza inmesi ne kadar gerçekleşir? Kur'an'ın asıl amacı bu değil midir? Adaletin de asıl amacı bizim dünyamıza inmesidir. Realite ile hakikat her zaman aynı değildir. Keşke daha şeffaf, daha herkesin tatmin olacağı süreçler gerçekleşse ve insanlar da kendi adalet taleplerinde daha insaflı olabilse. Zaman zaman bizim adalet beklentimiz de insaflı olmayabiliyor. Hep ötekinin hata yaptığına yoruyoruz sonuçla-

rı. Bazen biz de hak etmediğimiz şeyleri adalet adına, din adına, nefsimiz adına, başka şeyler adına isteyebiliyoruz. Dindarlık, dini duygular bazen adaletin ihlaline de yol açabiliyor. Nasıl? Bir başkasının daha dindar olması, daha dine bağlı görünmesi, bizim adalet fikrimizi alt-üst edip, tarafgir olmamıza ve onu desteklememize yol açabiliyor. Aslında Kur'an'ın ve hadislerin bize öğrettiği adalet, daha ehil olan varsa onun hakkının verilmesidir. Bizim gibi düşünür, ya da düşünmez. Az dindar olur, çok dindar olur, onların cezası ve mükâfatı Allah'a aittir. Günümüzde dindarları da bekleyen bir tehlike dindarlık duygularının devreye girmesi, tıpkı cahiliye dönemindeki asabiyet, kabilecilik, ırkçılık gibi. Şimdi Türkiye'de ve İslâm dünyasında bunlar yok oldu mu? Falanca fakülte mezunu olma, falanca bölgeye mensup olma, falanca camiadan olma düşüncesi, falanca cemaate mensup olma düşüncesi yok oldu mu? Bunlar bir tercih sebebi olabiliyorsa, bizim dindarlığımızda da bunun karşılığı varsa, daha dindar davrandığımız, Allah'ın rızasına daha uygun davrandığımızı düşünüyorsak, artık adaleti ihlal etmede hiç pervamız, hiç sınırimız olmuyor. Hâlbuki bizim dindarlığımız daha âdil olmaya yol açmalı, daha adaletli olmaya sevk etmelidir. Dünyaya, bu adam müslümansa hiç doğruluktan şaşmaz, duygularının etkisi altında kalmaz, kendi kabilesini ya da cemaatini, kendi gibi düşünenleri değil, en ehil olanları, en hak sahibi olanları gözetir duygusunu, imajını verebildik mi? Bizim düşüncemizden, çizgimizden değilse onun hakkı bir adım geridedir. Bizim gibi düşünen, dindarlık tarzı bizim gibi olan, bizim bölgemizden olan ya da siyasi görüşümüzden olanın hakkı bir adım öndedir diye düşünmeye başladığımız an, kul hakkıyla ve ağır bir veballe karşı karşıyayız. ■

İSLÂM DÜNYASI YİTİRDİĞİ ADALET DUYGUSUNA MUHTAÇ

Ahmet KAVAS*

21. yüzyılın başında olduğumuz bir dönemde tüm dünyada yaşayan dört kişiden birisinin kendisini Müslüman olarak tanımlaması yüce dinimizi yerkürenin her tarafında kabul edenlerin bulunduğu anlamına gelmektedir ki bu büyük bir inanç gücünü temsil etmektedir.

*Prof. Dr., Çad Büyükleçisi.

□21. yüzyılın başında olduğumuz bir dönemde tüm dünyada yaşayan dört kişiden birisinin kendisini Müslüman olarak tanımlaması yüce dinimizi yerkürenin her tarafında kabul edenlerin bulunduğu anlamına gelmektedir ki bu büyük bir inanç gücünü temsil etmektedir. Büyük Okyanus'taki küçük ada devletlerinde bile az da olsa Müslüman toplulukların oluşmasıyla, birlikte yaşadığımız coğrafya artık üzerinde güneşin batmadığı, yani doğudan batıya doğru 24 saat 5 vakit ezanın ve Kur'ân-ı Kerîm'in okunduğu en geniş sınırlarına kavuşmuş bulunuyor. Atalarımız yakın geçmişe kadar başka bir dine inanırken herhangi bir vesile ile Müslüman olanlar için "şeref-i İslâm ile müşerref oldu" derlerdi. Hatta Osmanlı Osmanlı arşiv belgelerinde yer aldığı üzere bu önemli değişimleri kayda geçirirlerdi. Artık yaratılış gayesine uygun şekilde İslâmı şerefleyenlerin sayısı tarihlerindeki en kalabalık nüfuslarını oluşturuyor.

Bugün bir kimsenin hidayetine vesile olmanın yerine göre ne kadar imkânsız olduğuna, bazen de kendiliğinden küçük bir vesileyle ve suhûletle meydana geldiğine şahit olmaktayız. Kendince bir usûl geliştirerek bastırdığı kartvizitlerin ön yüzüne elinde büyük bir gül tutan resmini, arkasına ise farklı dillerden kelime-i şehadetin tercümesini koyan Nimetullah Halil İbrahim Yurt hoca ise alışılmışın dışında bir tebliğ metodu izlemektedir. Özellikle Japonya başta olmak üzere çoğu Asya ülkesinde yolda rastladığı herkese anladığı dilden bu cümleyi yıllardır sesli okutup "haydi sen de Müslüman oldun" diyerek çalışanlar da var.

Her renkten ve kültürden insanın kendisini İslâm dairesinde görmesi bu dünyada yapması gereken tüm sorumlulukları hakkıyla yerine getirdiği anlamına gelmiyor. Hatta çoğu zaman bu dairenin dışında kalmak için az da olsa heveslenenler, hiçbir temel bilgiye sahip olmadıkları için bilmeden ayrılıp kopanlar veya istemeden de olsa küçük yaşta ailelerinden eğitim gibi farklı amaçlarla alınıp dininden uzaklaştırılanlar da mevcuttur.

İlk Müslümanların, vahyin gelişmesiyle birlikte Hz. Muhammed'in et-

rafında kısa zamanda sağlam temellere oturan toplumlaşmaları sürecindeki samimiyetlerini her nesil iyi idrak etmelidir. Henüz o süreci yeteri kadar kavramadan dinimizin emirlerine gereği gibi sarılma ve nehiylerinden olabildiğince kaçınma kendiliğinden olamamaktadır ve ciddi bir gayret istemektedir. Zira azgınlaşmış putperest bir kavimde büyüyenlerin yerleşmiş adetlerini hızla terk ederek yeni dinlerini gönülden benimseyip uğruna canlarını feda ederek mücadele edecek seviyeye gelmeleri yıllar aldı. Mekke'nin fethine kadar İslâm'ı kabul etme konusunda yıllarca direnenler oldu. Gözlerinin önünde saygı için kurban kestikleri putlarını bırakmak bir tarafa, kalplerine dahi yerleşmiş putlaşmış fikirleri birer birer devirerek Asr-ı Saadet'in oluşmasına katkı sağlamaları, yani mutluluk asrını yaşamaları, nice engeller aşılarak gerçekleşti ve Allah'ın Resulü yegane önder olarak geçen tüm zamanlar içinde insanlığın tanıdığı en büyük şahsiyet olarak kalmaya devam etti. Ne var ki alemlere rahmet olarak gönderilen peygamberin vefatının üzerinden henüz bir çeyrek asır geçmeden başlayan bazı gerginlikler ve toplum içi kavgalar yaşandı. Tarihçilerin kaleminden ayrıntılı şekilde adeta efsaneleştirilerek yapılan anlatımlarla farklı coğrafyalarda gelişip büyüyen İslâm toplumları arasına zaman zaman ıslahı imkânsız denecek uçurumlar girdi. Öyle ki inanan deyince sadece kendisi gibi düşüneni ve yaşayanı algılayan Müslüman nesiller yetişti. Böylece hayatın farklı alanlarına yansıyan dengesizliklerin oluşması engellenemedi ve hâlâ buna rastlanabiliyor. Adalet kavramı en çok muhtaç olduğu dönemlerde neredeyse en az hatırlanır hale gelmektedir. Her şeyden önce insan olarak Müslümanların kendi şahsî haklarını koruduktan sonra etraflarındaki herkesin hakkına sahip çıkan anlayışları yaşatmaları gerekir. Bu uğurda kendini siper edip yüce dinimizin olabildiğince geniş coğrafyalarda yaşaması için bayraktarlık yapanlar sayesinde bugünlere gelebildik. Arapların Asr-ı Saadet'ten sonra Emevîler ve Abbâsîler ile başlattıkları ve Berberîlerle birlikte Endülüs Emevîleri, Murâbitlar ve Muvahhitler gibi nice devletlerle Afrika'nın kuzeyi ve güneybatı

daki herkesin hakkına sahip çıkan anlayışları yaşatmaları gerekir. Bu uğurda kendini siper edip yüce dinimizin olabildiğince geniş coğrafyalarda yaşaması için bayraktarlık yapanlar sayesinde bugünlere gelebildik. Arapların Asr-ı Saadet'ten sonra Emevîler ve Abbâsîler ile başlattıkları ve Berberîlerle birlikte Endülüs Emevîleri, Murâbitlar ve Muvahhitler gibi nice devletlerle Afrika'nın kuzeyi ve güneybatı

İlk Müslümanların, vahyin gelişmesiyle birlikte Hz. Muhammed'in etrafında kısa zamanda sağlam temellere oturan toplumlaşmaları sürecindeki samimiyetlerini her nesil iyi idrak etmelidir. Henüz o süreci yeteri kadar kavramadan dinimizin emirlerine gereği gibi sarılma ve nehiylerinden olabildiğince kaçınma kendiliğinden olamamaktadır ve ciddi bir gayret istemektedir.

Avrupa'da devam ettirdikleri dönemler, Selçuklular, Memlûklüler, Hindistan Türk Sultanlıkları ve Osmanlılar ile tarihe ihtişamlı sayfalar kattıkları asırlar hâlâ hayırla yâd edilmektedir.

Tarihin farklı dönemlerinde tecrübe edilenlere itibar etmeden, onlardan gerekli dersleri almadan sadece kendi kazançlarını önemseyen Müslüman idarelerin ömürleri kısa olmuştur. İletişim çağının en üst seviyeye ulaştığı günümüzde Müslüman toplumların yerkürenin en doğusunda yer alan Filipinler'de, Endonezya'da yaşayanlar sabah kalktıklarında hangi atmosferi teneffüs ediyorlar? Günün devam eden 24 saati tamamlanırken yeryüzünün en kalabalık inanan kitlelerine sahip Bangladeş, Hindistan, Pakistan, tüm Orta Asya devletleri ve İran'dakiler; Arap dünyası ile Afrika'dakiler ve Türkiye üzerinden Batı Avrupa ile Amerika kıtasındaki azınlık konumunda yaşayan dindaşlarımız nasıl bir günlük hayat geçiriyorlar? Bu atmosferin sadece bir günlük muhasebesini bile ortaya çıkarabilecek imkânlarla bir an evvel sahip olmak gerekiyor. İslâmiyet adına yaşanan nice gayri insani olayları gazetecilerin verdikleri sınırlı ve çoğu zaman da maksatlı verilerle yetinip vakit kaybedilmemelidir. Sabah yatağından kalktığında hazırladığı bomba düzeneği ile veya eline geçirdiği, belki de birileri tarafından tutuşturulan en hafifinden en ağırına kadar nice silahlarla donanmış vaziyette asırlarca medeniyete ışık tutmuş Pakistan'ın, Irak'ın, Suriye'nin, hatta Somali'nin sokaklarında İslâm adına Müslüman avına çıkanlar olduğu sürece gerçek huzuru yakalamak mümkün değildir. Çoğu zaman aralarına kendisini de dâhil edip onlarca

Tarihçilerin kaleminden ayrıntılı şekilde adeta efsaneleştirilerek yapılan anlatımlarla farklı coğrafyalarda gelişip büyüyen İslâm toplumları arasına zaman zaman ıslahı imkânsız denecek uçurumlar girdi. Öyle ki inanan deyince sadece kendisi gibi düşüneni ve yaşayanı algılayan Müslüman nesiller yetişti.

Müslümanı öldürdüğünde huzura kavuşacağını düşünenleri hangi ortamlar yetiştiriyor? Müslümanlıktan, hatta insanlıktan nasibini alamadan yetişen ve masum zihinlerine nice yanlış bilgiler yerleştirilerek toplumlarıyla aralarına büyük uçurumlar açan, din kardeşlerinin birbirlerine güvenini ortadan kaldıran hareketlere her gün bir yenisi eklenebilmektedir. Asgari bir emniyet ortamının sağlanamadığı toplumlarda en azından günlük hayat için gerekli ekonomik canlılık aniden sönmekte ve yerini tüm insanlığın geleceğini tehdit eden fakirlik ve yoksulluk belası almaktadır. Bugün tüm dindaşlarımızın arasındaki en büyük dengesizlik fertlerin birbirlerine güven veren ortamları bir türlü sağlayamaması ve tamamen dışa bağımlı hale gelmeleridir.

Fransızlar 1907 yılında yayın hayatına başlattıkları İslam Dünyası Dergisi'ni (Revue du Monde Musulman), 1945'ten sonra adını İslam Tetkikleri Dergisi (Revue des Etudes Islamiques) olarak değiştirerek 2000'lere kadar yayınladılar. Yine André Miquel isimli Fran-

sız şarkiyatçı 1973-1988 yılları arasında 11. yüzyıla kadar geçen dört asırlık dönemdeki Müslüman toplumların beşerî coğrafyası üzerine ana kaynaklardan hareketle 15 yıl çalışarak dört ciltlik kapsamlı bir eser yayınladı. Fransa Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Müslüman İşleri Dairesi (Affaires Musulmans) yıllarca faal olarak çalıştırıldı. Eğer sahip olunan en modern bilgi kaynaklarıyla dünya Müslümanlarının beşerî coğrafyası ayrıntıları ile bugün tespit edilmezse yaşanan nice olumsuzluklara hakkaniyet sınırları içinde yakın gelecekte nasıl cevap verilecektir?

Yeni nesillerin yetişmesinde en etkili unsur olan eğitim konusu bağımsızlığını 1950'li yıllarda elde eden Müslüman ülkelerde neredeyse tamamen kendi haline bırakılan, daha doğrusu pek çok kişinin istediği gibi cirit attığı bir alana dönüşmüştür. Dünyanın en gelişmiş modern eğitim imkânlarından istifade edebilen Müslüman çocuklarının yüzdelik oranı çok düşüktür. Öncelikli olarak İslâm dünyasında mevcut farklı eğitim sistemlerinin mercek altına alınması ve bunların güncel sıkıntıların çözümüne nasıl katkı sağlanacağı iyi belirlenmelidir. Geleceğin garantisi nesillerimiz arasında eğitim imkânlarındaki dengesizliği en aza indirecek okul ağları kurulması büyük bir ihtiyaç olarak 21. yüzyıl neslinin çözmesi gereken en ciddi sıkıntılarımızdan birisidir. Bugün neredeyse Müslümanlarla aynı nüfusa sahip olduğunu iddia eden Katolik Kilisesi dört kıtada kurduğu 200 bin ilköğretim okulunda iki milyonu geçen personeli, 40 milyon öğrencisi ve de 160 milyon veli ve diğer ilgililerine anında ulaşabilmekte, hatta 1000 üniversitesi ile gelecek kuşakları yetiştirmektedir.

Bugün servetinin miktarını bilmeyen Müslümanların ana hedefi gökyüzüne doğru daha fazla kat nasıl çıkabilirim hesabı olmamalıdır. Hâlâ nesiller boyu vatan bilip sınırları içinde yaşadıkları kendi ülkelerinde bile bir kimlik kartı sahibi olamayan onlarca milyon Müslümanın varlığından bahsediliyor. Haliyle yeryüzünde yaşayıp yaşamadığı henüz tespit edilememiş bu kimselere en tabii hakları nasıl sağlanacaktır? Milyon dolarlarla

büyük salonlarda yapılan geniş katılımlı çoğu akademik toplantılar Müslümanların kimliğini kayıt altına alacak konuları gündeme taşımaktan uzaktır. Kimliği olmadığı için kişiliği de yok sayılan bu insanların bir an evvel meşru haklarının sağlanması için önce nerede ve nasıl yaşadıkları belirlenmelidir. 1990'da faaliyete başlayan Pew Research Center (Pew Araştırma Merkezi) isimli araştırma kurumu ve 2001'de çalışmalarına başlayan The Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life (Pew Araştırma Merkezi'nin Din ve Toplum Hayatı Forumu) son derece önemli araştırmalara imza atmaktadır. 50 kişilik araştırma grubuyla 1500 ayrı veri kaynağını tarayarak Müslümanların 2009 yılındaki nüfusu, 2030 yılında ise dünya nüfusunda ulaşacakları oranla ilgili raporlar hazırlamaları konunun ciddiyetini göstermektedir.

Geçmiş asırlarda farklı inanç sahipleri kendi coğrafyalarında birbirlerinden ayrılmış bir vaziyette iken modern ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte herkes bilhassa inanca bağlı özel değerlerini daha çok iç dünyalarına çekerek ve beynelmilel hukuk değerlerine tabi oldular. Dahası asırlar içinde kendi adalet anlayışını oturtan özellikle Müslümanlar olmak üzere nice toplumlar mevcut değerlerinden sıyrılıp kendilerine dayatılan bu yeni hukuk kurallarını zorunlu olarak benimzediler. Yeni hukuk normlarını hemen benimseyenlerle benimsemek istemeyenler arasında giderek büyüyen uçurumlar oluştu. Uluslararası Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve bunlara benzer amaçlarla kurulan farklı hukuki müesseseseleşmeler Müslümanların bazı güncel meselelerine de müdahale edip bazı davaları masaya yatırıp kendi kurallarına göre karara bağlamaktadırlar. İslâm ülkelerinde özellikle din adına işlenen hukuk dışı her türlü hareket ve davranış genelde bu mahkemelerin insiyatifine bırakılmakta, ya da herhangi bir hukukî sürecin dışında dahî kalabilmektedir. Oysa ki devamlı karşılaşılan zararlı faaliyetler tüm Müslümanların geleceğini sıkıntıya sokabilecek boyutlara ulaşmaktadır. İslam İşbirliği Örgütü bünyesinde oluşturulacak bir hu-

Eğer İslâm ülkelerindeki yönetim biçimleri geçmişte nasıl oluştuklarına bakılmaksızın sosyo-kültürel, ekonomik ve dinî alanlardaki meselelerini bu alanlarda bilgi birikimi ve tecrübesi olan akademisyenlerin katkılarıyla çözmeye teşebbüs ederlerse dış bağlantılı etkileşimlere daha az açık olabilirler.

ları masaya yatırıp kendi kurallarına göre karara bağlamaktadırlar. İslâm ülkelerinde özellikle din adına işlenen hukuk dışı her türlü hareket ve davranış genelde bu mahkemelerin insiyatifine bırakılmakta, ya da herhangi bir hukukî sürecin dışında dahî kalabilmektedir. Oysa ki devamlı karşılaşılan zararlı faaliyetler tüm Müslümanların geleceğini sıkıntıya sokabilecek boyutlara ulaşmaktadır. İslam İşbirliği Örgütü bünyesinde oluşturulacak bir hu-

kuk birimi ile mevcut sıkıntılara adalet çizgisinde çözüm üreterek önemli aşamalar kaydedilebilir.

İki milyarlık nüfusuyla İslâm dünyasının 22'si Arap ülkesi olmak üzere toplam 55 ülkeyle kendi iç meselelerine hukukî açıdan İslâmî ölçülerde çare üretememeleri önemli bir çıkmazdır. Oysa ki tüm Müslüman toplumların dertleri de çözüm yolları da benzer özelliktedir. Yaşanan ülke içi kavgalarda ve dış etkenlerden kaynaklanan olayların müsebbiblerini daima dışarıda arayarak kaybedilen süreçte kitlelerin birbirlerine baskıları, adletsizlikleri ve aşağılamaları karşısında büyük bir zafiyet yaşanmaktadır. İslâm dünyasının 20. yüzyıl içinde sömürgecilerin idaresinde kalması menfi bir süreçti.

Medeniyetler arası çatışma genelde Siyonistlerin de katkıda bulunduğu İslâm dünyası üzerindeki bir karşı atak olarak algılanmaktadır. Bunun temelinde yatan sebep İslam dünyasının stratejik konumu ve tabii kaynakları ile ister istemez geniş coğrafyasının ateş hattında tutulma girişimidir. Çok yönlü karşı propagandalar yüzünden bazı Müslümanların sıradan hareketleri bile aşırı uçtakilerin davranışları ile harmanlanıp aynıymış gibi devamlı gündemde tutulmaktadır. Tarihte barıştan yana tavırlarıyla bilinen Müslüman imajı yok sayılarak ve görmezden gelinerek yerine her ortamı geren ve korkutan farklı boyutlarda da terörle özdeşleşen odaklar icat ediliyor. 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasıyla dünya genelinde esen barış rüzgarları İslam dünyasını da rahatlatmış ve bu süreç 2001 yılındaki Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıya kadar devam etti. O dönemde batılı haber ajansları ve stratejistler 21. yüzyılın İslâm asrı olacağını öngörüyorlardı. Son 12 yıldır ise geçmişteki uygulamaları aratmayacak şekilde yeniden üzerine gidilerek adeta laboratuvar ortamında gerçekleştirilen deneyler gibi ciddi araştırmalar yapılmaktadır. İslâm dünyası denek olarak görüldüğü sürece de sıkıntıları çeşitlenerek artacak ve çözümleri üretilemeyen ortamlara sürüklenecektir.

Yeryüzünde farklı inanç mensupları başta Batı Avrupa'da olmak üzere ilk defa birçok ülkede bu kadar bir arada ve karışık halde yaşamaktadırlar. Orta Çağ'ın en şiddetli hastalığı olan ötekileştirme ise bugün gelişmiş toplumların da vazgeçemediği bir huy halini aldı. Aralarında adalet tesis edilemeyen bu farklı inanç grupları özellikle azınlık halinde yaşadıkları her yerde çeşitli

sıkıntılara maruz kalmaktadırlar. Bugün en az 300 milyon Müslüman da farklı ülkelerde azınlık halinde ve de en tabii haklarını bile elde edemeden yaşamaktadırlar. Oysa ki insanlar arasında adalet mefhumu hakkıyla yerleşmedikçe orada huzurdan ve istikrardan bahsetmek mümkün değildir.

Müslüman toplumlar idarecilerinin yaptıkları tüm vaatlerine rağmen dünyadaki gelişmelere paralel olarak halklarının sosyal hayatlarının olmazsa olmazı reformları bir türlü gerçekleştirilemediler. Merkezî hükümetler genelde başkentlerin gözle görünen mekanlarına ağırlık verirken uzak çevreyi farklı bahanelerle ihmal etmektedirler. Bölgeler arasında ekonomik ve sosyal anlamda ciddi dengesizlikler oluşunda bütüncül bir istikrardan bahsetmek imkânsız hale geliyor. Başta hammadde kaynakları olmak üzere elde edilen tüm gelirler de ülkelerin her bölgesine eşit olarak dağıtılmadığı için toplumlar arasında ayrılık fikirleri kendisine kolayca zemin buluyor. Tetiklenen işsizlik oranları yükseldikçe toplumların dengesi sarsılıp aşırı hareketlerin suistimaline meyilli gençlik şekillenebiliyor.

İfade özgürlüğü, haksız kazanç ve ülke kaynaklarının ortak paylaşımı konularında sömürgecilik sonrası kurulan tek partili siyasi sistemler veya kraliyet yönetimlerinde ciddi zafiyetler oluştu. Ancak bu tür idarî yapılarda geniş kitlelerin tepkisini harekete getirecek fikrî zeminler fırsat verilmediği için aşırı baskılarla büyüyemedi, ya da oluşmalarına imkân verilmediği için ortaya bile çıkmadılar. Tüm medya organlarının devlet kontrolünde olması, rüşvet çarklarının genelde devlet içinde koruyucularının bulunması, devletlerin tabii kaynaklarının yöneticilerin çevresi dahil belli ailelerin ellerinde toplanması yüzünden herkesi kucaklayan sistemler bir türlü kurulamadı. 21. yüzyılın başında özellikle Arap dünyasındaki ve diğer İslâm coğrafyalarındaki başkaldırıların kendi insiyatifleri ile patlamalarına pek ihtimal verilmiyordu. Daha ziyade bunların dış bağlantılı küçük, büyük hamlelerle başlatıldığı görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır. Eğer İslâm ülkelerindeki yönetim biçimleri geçmişte nasıl oluştuklarına bakılmaksızın sosyo-kültürel, ekonomik ve dinî alanlardaki meselelerini bu alanlarda bilgi birikimi ve tecrübesi olan akademisyenlerin katkılarıyla çözmeye teşebbüs ederlerse dış bağlantılı etkileşimlere daha az açık olabilirler. ■

İSLÂM'IN KÖPRÜSÜ ZEKÂT VE SADAKANIN SOSYAL PAYLAŞIM AÇISINDAN ÖNEMİ

Mehmet ERDOĞAN*

Yoksullukla mücadelede en akıllı tedbir öncelikle üretimi artırmak olur. Komünizmin insanları yoklukta eşitlemesi gibi bir tavır erdemli ve hikmetli bir tavır değildir. Yetersiz bir üretim ne kadar hakça bölüşülse bile genel açlığı ve yoksulluğu ortadan kaldıramaz.

□Bütün insanlık, dünya dediğimiz yerkürede yaşayan asıl itibarıyla tek bir ailedir. Bununla birlikte hem coğrafi olarak hem de farklı din ve kültürel havzaları olarak ayrı kısımlara bölünmüş vaziyettedir. Ancak bazı problemler vardır ki, insanlık olarak tümünün başında çok acı bir şekilde varlığını hissettirmektedir. İnsanlığı en çok tehdit eden sorunların başında açlık gelmektedir. Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (WFP)'nin resmî sitesinden aldığımız bazı bilgiler şöyledir¹:

- Yedi milyar olan dünya nüfusundan 925 milyonu aç, 7,447,615 kişi ise açlık sebebiyle hayatını kaybetmiş.
- 10.9 milyon çocuk beş yaşına ulaşmadan ölmektedir ve bu ölümlerin % 60'ı yeterli beslenememenin yol açtığı hastalıklara bağlıdır.
- Beynin yeterince gelişmemesine ve zeka geriliğine sebebiyet veren iyot eksikliğine maruz kalanların sayısı dünya genelinde 1.9 milyardır.
- Buna mukabil 1,562,289,954 insan normalin üzerinde bir kiloya sahip iken bunların içinde 520,763,318 kişi obez olmaktadır.
- Yüzde 90'ı Afrika ve Asya ülkelerinde yaşayan 2,5 milyar insan günde 2 dolar veya daha azıyla geçinmek zorunda kalmaktadır!

Eğer insanlık tek bir aile ve hepimiz Âdem'in çocukları isek, genel durumumuz hiç de iç açıcı gözüküyor. Genel gıda üretiminin on milyar insana yetecek kadar olduğu da düşünüldüğü zaman bu denli yaygın bir açlığın sebebini izah etmek çok daha zorlaşıyor. Belli ki insanlar adaletli bir biçimde paylaşmıyorlar. Bunun sonucunda kimi aç yatarken kimi tok yatıyor. Kimi açlıktan kıvranırken kimi de fazla yemekten dolayı ıstırap çekiyor. Bu kabul edilemez görüntü müdahaleyi gerekli kılıyor. Varlıklı olanlardan yoksul olanlara aktarım sağlayacak bir araca, bir kuruma ihtiyaç olduğu anlaşılıyor.

Dünya açlık haritasına bakıldığı zaman Pakistan, Bangladeş gibi İslâm ülkelerinin de bulunduğu Asya'nın güney-doğu kısmı ve Afrika öne çıkıyor ne yazık ki.

Bu durum, müslümanlığın gereği veren el olmayı, îsârı, sadakamızı imanımızın sıdkına emare kılmayı, harcadıkça arkası gelecek olan infâkı, olması gerektiği gibi gerçekleştirememiş olduğumuzu gösteriyor. Yoksullukla mücadelede en akıllı tedbir öncelikle üretimi artırmakla olur. Komünizmin insanları yoklukta eşitlemesi gibi bir tavır erdemli ve hikmetli bir tavır değildir. Yetersiz bir üretim ne kadar hakça bölüşülse bile genel açlığı ve yoksul-

luğu ortadan kaldıramaz.

Bu anlamda komünizm gibi kapitalizmi de başarılı bulmak mümkündür. Çünkü hâlihazırda dünyada üretilen gıda miktarının üçte birinin israf edildiği, bir milyar nüfusa yetecek mısır, soya fasulyesi, şeker kamışı gibi gıda maddelerinin biyodizel üretimi için kullanıldığı, ayrıca mısır, buğday ve soya mahsulünün %50 ila %80'inin hayvan yemi olarak kullanıldığı biliniyor.

Bu rakamlar ve büyük fotoğraf, gıda üretiminde gerçekten başarılı olduğunu gösteriyor; ancak hakça bir paylaşımın olmadığı ve korkunç israfların yapıldığını da yüzümüze haykırıyor.

İslâm'ın Köprüsü Zekât

Nebevî bir benzetme ile namaz nasıl dinin direği ise zekât da İslâm'ın köprüsüdür. Gerçekçiliği her zaman dikkate alan İslâm, toplumu tekdüze kabul etmez. Onların değişik tabakalardan meydana gelebileceğini ilke olarak kabul eder; çünkü bilir ki insanlar yaratılışları, özellikleri, meyilleri ve kabiliyetleri itibarıyla farklıdırlar. Dolayısıyla mevcut olan bu farklılıkları yok sayıp bunları her yönden eşitlemeye kalkmak akım kalacak girişimler olup, insanlığa ve onun gerçekliğine saygısızlıktır. İslâm mülk edinme hakkını baştan beri kabul etmiştir. Ancak bunun meşrûyeti için kıstasları vardır. Hem kazanırken, hem kullanırken, hem de tüketirken ve bir bedel karşılığı elden çıkarırken uyulması gerekli kurallar koyulmuştur. Meşrû olmayan yollarla mal kazanılamaz. Meşrû olmayan şeylerin mülkiyeti söz konusu olamaz. Mülkiyet hakkının dokunulmazlığı, o hakkın üzerine terettüp eden hukukun yerine getirilmesine de bağlıdır.

Sosyal Dayanışmayı ve İnsanca Yaşamayı Sağlayan Bazı Kurumlar ve Düzenlemeler:

Nafaka Yükümlülüğü

İnsan saygın bir varlıktır. Allah'tan bir nefha taşımaktadır. Saygı görmesi için sırf insan olması yeterlidir. Dolayısıyla din, dil ve renk ayrımı olmaksızın her insanın insan onuruna yakışır şekilde yeme içme, barınma ve giyinme hakkı bulunmaktadır. Gücü olan kendi nafakasını kazanmaya çalışmalı ve kendi nafakasını kazanmaya gücü olmayan elini uzatmakla yükümlü tutulmuştur.

Eğer bir yerde tek bir kişi açlıktan ölürse o memlekette ona yardımcı olabilecekken olmayan herkesin mülkiyet hakkının meşrûyeti haleldar olur. Bu vazife bir farz-ı

kifâye iken, taayyünü halinde farz-ı âyna dönüşebilecek özellikte bir yükümlülüktür. Kendine yetecek miktardan fazlasında diğer muhtaç insanların da hakkı vardır. Bu hüküm şu âyetle sabitlenir:

“Neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Fazlasını!”²

Miras

Miras servetin yeniden dağıtılma yollarından biridir. İslâm servetin belli ellerde temerküz eden bir devlet olmasını istememektedir. O yüzden bir kişinin hayatı boyunca biriktirmiş olduğu mal varlığının tümünü arkasında bırakmış olduğu yakınlarına nafaka yükümlülüğü mukâbilinde dağıtmayı ilke olarak benimsemiştir. Böylece birikmiş olan servet bu yolla daha ufak parçalar halinde yeniden dağıtılmış ve varsa içlerinde yoksul olanlar, onların bir nebze de olsa nasiplenmeleri sağlanmıştır.

Riba Yasağı

Riba ve sâir haksız kazançların yasaklanması bir ilke olmuştur.

Adak

Mecburi olmamakla birlikte yapılan adaklar, tamamen yoksulların yararlanması amaçlıdır.

Kefâretler

Birçok vesile ile işlenilen günahların affı için belli ölçüde yedirme, giydirme, kurban kesme türünden tasadduk şartı getirilmiştir. Bunların verileceği kimseler de yine yoksul kesimdir.

Fidye

Bazı ibadetlerin ifâsı sırasında işlenen kusurların ya da oruç gibi tümünden yapılamayan ibadetlerin bir tür telafisi için belli bir miktarda tasaddukta bulunulması istenmiştir.

Fitre

Ramazan bayramına erişen yoksullar hariç herkes için bir tür baş sadakası verilmesi, bir gereklilik (vacib) olmaktadır. Gerek fide ve gerekse fitrede birim, bir yoksulun doyumluluğu miktardır.

Zekât

İslâm'ın sosyal güvenlik ve dayanışma alanında en önemli ve etkin kurumudur.

Zekât bir ibadet olmakla birlikte esasen mal üzerinde doğan, yoksullar açısından bir hak, mal sahibi açısından da bir borçtur. Zekât, bir angarya değildir; varlıklı kesimin topluma karşı olan bir borcudur; çünkü mal kazanabilmek ancak toplum içinde imkân ve anlam kazanır. Bu itibarla malın belli bir miktarını belirli şartlar dâhilinde, yoksul kesime aktarılacak üzere toplumu temsilen devlete verilmesi bir ödevdir. Zekât, basit bir sadaka değildir. Günümüzde daha çok vergiye tekâbül eder. Bir ibadet olması, onun bu özelliğine engel değildir. Mecburidir ve en az kırkta birden başlayıp beşte bire kadar değişen farklı oranlara sahiptir. Zekâtın her halükârda harcama yerleri belli bir kamu alacağı olarak devlet tarafından toplanması ilke olmalı ve ödenmemesi durumu müeyyideye bağlanmalıdır. Hz. Ebu Bekir'in zekâtı kurucu ilke olarak gördüğü ve onu vermeyenlere karşı bilfiil savaş açtığı unutulmamalıdır. Kimlerin zekât vereceği ve kimlerin alabileceği gibi konular, ülkedeki refah düzeyi ile karşılaştırmalı olarak devamlı güncellenmelidir. Keza havâic-i asliye denilen normal yaşam için zorunlu olan gereksinimler de çağın değerlerine göre yeniden belirlenmelidir.

Toplumlari iktisadî yapıları açısından farklı modellerle izah etmek mümkündür. Mesela günümüzde ekonomik yapı itibarıyla dünya insanları piramitsel bir durum arz etmektedirler. En tepede çok az sayıda bir zengin kitleye karşın en altta milyarlarca ifade edilen devasa yoksul bir kesim bulunmaktadır.³ Belirgin bir orta tabaka da mevcut değildir. Dünyanın sefasını en tepedekiler sürerken bütün cefasını da tabandakiler çekmektedirler. Böyle bir tablo İslâm'ın asla istemeyeceği bir durumdur.

İslâm dengeli bir toplum modeli öngörmekte ve bunun oluşması için de gerekli önlemleri almış bulunmaktadır. “Ümmeten vasatan = Denge toplumu”⁴ ifadesinde de işaret edilmiş olduğu gibi İslâm'ın öngörüsünde ekonomik açıdan toplumun yapısı küp benzeri olmalıdır. En tepede az sayıda bir zengin kesim olmalı, en altta da gene az sayıda bir fukara kesimi bulunmalıdır.

Orta kısmı ise olanca hacmi ile şişkin olmalıdır. Öyle ki her zengin bir fakiri ayağa kaldırma halinde toplumun tümüyle ayağa kalkabileceği bir yapı ideal bulunmaktadır. Nazari olarak bunun imkânı da vardır. Piramit modelinde ise bunun imkânı bulunmamaktadır; çünkü nispetler arasında yoksullar aleyhine olmak üzere korkunç farklılıklar vardır. O yapıda aradaki uçurumun kapatılması mümkün gözükmemektedir.

Bu ideal toplum öngörüsünde, alttaki yoksul kesim ile üstteki varlıklı kesim arasında atılmış olan zekât köprüsü ile iktisadî katmanlar arasında bir seyyâliyet (akışkanlık) oluşmalı, yoksulluk hiçbir zaman belli bir kesimin kaderi gibi algılanmamalıdır.

Zekât köprüsü sayesinde varlıklı kesimden yoksul kesime bir mal transferi sağlanırken buna karşılık olarak da yoksul kesimden kendiliğinden oluşacak bir ilgi, alaka ve saygı mukabelesi söz konusu olmalıdır. Böylece bu iki yaka arasındaki uçurumun büyüklüğü ile paralel olarak oluşacak gerilim azalmalı, bu şekilde toplum kendi dengelerini bularak huzur ve sükûna ermeli, bir taraftaki muhtemel bir mülkiyet düşmanlığı törpülenirken, diğer

taraftan da paylaşmanın, ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmanın hazzı yaşanmalıdır.

Her iki kesim de zekâtı kendileri açısından bir rahmet, bir lütuf görmelidir. Zengin açısından zekât bir üstünlük taslama unsuru olarak görülmemeli, fakir de zekât olarak kendisine ulaşan mala insanların kırı olarak bakmamalıdır. Zekât organizasyonunun bizzat devlet tarafından yapılmasının her iki kesim açısından da bu anlamda olumlu katkısı olacağı açıktır.

İktisadî açıdan ideal bir denge toplumu oluşturma İslâm'ın en temel hedeflerinden biridir. Yukarıda kısaca özet olarak verdiğimiz başta zekât olmak üzere kurumlar ve tedbirler böylesi bir toplumun inşasına katkıda bulacaktır. Bu ideal var oldukça, umut da var olacaktır. Umudun varlığı, insanımızı hayata daha bir sıkı bağlayacaktır. ■

D İ P N O T L A R

1. www.wfp.org
2. Bakara, 2/219.
3. Dünya nüfusunun %10'u dünya servetinin % 85'ine sahip bulunmaktadır.
4. Bakara, 2/143.

ADALETİN ÖĞRENİLDİĞİ YER: AİLE

Fatma BAYRAM *

Çocuklarımız sadece Allah tarafından özenle yaratılmış olmaları nedeniyle ilgi, bakım ve sevgiyi hak ederler. Onların bu ihtiyaçlarını âdil bir şekilde karşılamak, ebeveyn oluşun olmazsa olmaz şartıdır.

Âdil olabilmenin ilk şartı, adalet göstermeye çalıştığımız kişiyi bütün özellikleriyle ve mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde tanımaya çalışmaktır.

lukları ve başkalarına ait haklar söz konusu olduğunda durumu kurtarmaya yönelik geçiştirici yaklaşımlara başvurulabilir. İnsanlarla ilişkilerini sadece "almak" üzerine kurmuş ve başkalarını kendi amaçlarına ulaş-

ma aracı olarak gören bu kimselerin güce sahip olması durumunda yaptıkları haksızlıklar şiddetlenerek artar. İlk çağlardan itibaren gerçek adaletin hukuk, hâkim ve güç (para) arasında dengenin sağlanmasıyla mümkün olacağı üzerinde durulmuştur. Toplumsal barışın sağlanmasının ilk şartı olan adaletin (aile hayatı için de geçerli olmak üzere) güçlülerin delip geçtiği, güçsüzlerin ise takılıp kaldığı bir örümcek ağına benzememesi için 'hak' kavramı üzerine kurulması kaçınılmazdır.

Kur'an-ı Kerim'e göre de adaletin ölçüsü ve dayanağı güç değil, hakkaniyettir.² Adalet hakka uymakla sağlanır.³ Hakkın ölçüsü de Allah'ın sözleridir.⁴ Bir hak konusunda hüküm verilirken, kendi lehine hükmedilmesi halinde bundan memnun olan, fakat aleyhine hükmedilmesi durumunda bu hükmü tanımayan insanlar için "İşte bunlar zalimlerdir."⁵ denilmiştir. Ayrıca Rabbimiz adaletli olma sorumluluğumuzun sevgi, bağlılık ya da çeşitli önyargılar gibi duygularımızın etkisi altında kalmaması konusunda bizi uyarmıştır.⁶ İmanlarında zaaf taşıyan münafıklar hatta imansızlar hakkında bile âdil hüküm vermeyi emretmiştir.⁷ Kıyamet günü, insanlar hakkında adaletle hükmedilecek, herkes hak ettiğine ulaşacaktır.⁸

Anaokulu çocukları üzerinde yapılan araştırmalar, adaletin herkes için en temel ihtiyaçlardan biri olduğunu gösterirken, aynı zamanda insanların âdil ya da zalim varlıklar olarak doğmadıklarını, adaletin öğrenilen bir davranış olduğunu ortaya koyuyor. Kişiliğimizin diğer bütün unsurları gibi adaletin (veya zulmün) öğrenildiği yer de temelde ailedir. Âli olmak ailenin değerlerine bağlıdır ve bu değerler ancak ilişkiler yoluyla aktarılır. Yani biz yetişkinler, birbirimize ve çocuklarımıza davranış biçimlerimizle ya hakka hukuka riayet eden bireyler olmayı veya her zaman hakkı kendi yararları doğrultusunda dönüştüren benciller olmayı öğretiriz.

Normal şartlarda, insanın her manada

□ Ailedeki ilişkilerimizin niteliği, hayatımızın diğer tüm alanlarındaki varoluşumuzu etkileyen en önemli faktördür. Temel fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarımız içinde önde gelenlerden birisi ailenin, her yaş ve cinsiyetten fertleri içinde haksızlığa uğramadan varlığımızın korunmasıdır. Daha en baştan heyecanla beklenen ya da istenmeyen çocuk olma, kız ya da erkek, güzel ya da çirkin olma gibi avantaj ya da dezavantajlarla dünyaya geliriz. Bundan sonra göreceğimiz her muamele dünyayı algılayış biçimimizin değişmez kodları olarak kazanır zihnimize. İşte bu yüzden çocuklarımız sadece Allah tarafından özenle yaratılmış olmaları nedeniyle ilgi, bakım ve sevgiyi hak ederler. Onların bu ihtiyaçlarını âdil bir şekilde karşılamak, ebeveyn oluşun olmazsa olmaz şartıdır.

Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a.) rivâyet etmiştir: "Âilesi fertlerine ve idâresi altında bulundurduğu kimselere adaletli davranan kimseler, Allah katında nurdan minberler üzerinde otururlar."¹

Ne var ki, adaletli olmak bir zihniyet meselesi olduğundan daha fazla bir kişilik meselesidir. Evlilik ve aile ilişkilerinin adalet ve hakkaniyet prensipleri ile yürütülmesi gerektiğini aklı başında herkes kabul eder. Problem, adaletin gerekliliğini zihinsel olarak kabul etmekte değil, adalet göstermesi beklenen tarafların âdil bir kişiliğe daha en baştan sahip olup olmadıklarında (çünkü kişi kendinde olmayı veremez) ve buna ilaveten haklarına riayet etmesi gereken karşısındaki kadın ya da erkeği, çocuk ya da yaşlıyı bütün genel özellikleri ve bireysel farklılıklarıyla tanıyıp tanımadığındadır. Nasıl bir varlık olduğu ve nelere ihtiyacı olduğu konusunda bir fikrimiz yokken birisine nasıl âdil davranabiliriz ki? Âdil olabilmenin ilk şartı; adalet göstermeye çalıştığımız kişiyi bütün özellikleriyle ve mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde tanımaya çalışmaktır.

Sadece düşünce seviyesinde kalan, pratikte davranışlara ve ahlâka yansımayan bir adalet anlayışı ise daha çok hak talep etme şeklinde ortaya çıkar. Böyle bir zihne sahip olan insanlar kendi hakları konusunda milimetrik ölçülere dikkat kesilirken, sorumlu-

Evlilikler, erkek ve kadınlar birbirlerini tamamlayıcı farklılıkları kabul etmedikleri ya da bunlara içermeye başladıkları zaman bozulur.

sağlıklı bir birey olarak üretilebileceği tek yer ailedir. Aile de evlilik kurumuna dayanır. Kadın ve erkeğin toplum tarafından tanınan bir ilişki içinde hayatlarını birleştirmesi demek olan evlilik, hemen her yönüyle birbirinden farklı olan iki bireyin aynı temel hedefi, ki bu hedef huzura ulaşmadır,⁹ birlikte gerçekleştirmeye çalışmalarıdır.

Bir ilişkide insanın huzur bulması kişiliğine değer verildiğini ve haklarının korunduğunu bilmesiyle mümkündür. Bu gereklilik tüm ilişkilerin huzurla yürümesinin temel şartıdır. İnsan ilişkileri alanında yapılan çalışmalar iş ilişkilerinde dahi insanların vazgeçmediği temel isteğin maddî unsurlardan ziyade varlığının onanması ve haklarının korunduğundan emin olma ihtiyacı olduğunu gösteriyor. İnsan ancak haksızlığa uğramayacağından emin olduğu adaletli ortamlarda kendini güvende hissedebiliyor. Güven duygusunun olmadığı ortamlarda sevgi söylemleri bir anlam ifade etmiyor. Rabbimiz Nahl Sûresi 90. âyetle bizlere adl ve ihsan ile hareket etmeyi emrederken bize, başkalarına muamelemizde adaletin ihsandan bile önce geldiğini öğretiyor.

“Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlarla vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecaüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”

Âyet-i kerîmede üç davranışı (adalet, güzel davranma, verici olma) gerçekleştirmemiz, üç davranıştan da (hayasızlık, çirkin davranışlar, zulüm) sakınmamız isteniyor. Demek ki insanların asıl görevi adalettir. Adaletle riayet edilmeyen ilişkilerde sevgi gösterileri rahatsız edici bile olabilir.

Adalet ve eşitlik kavramları üzerinde çalışan sosyal bilimciler, eşitliğin aritmetik ve geometrik olmak üzere iki çeşidi olduğunu, herkese her şeyi eşit olarak dağıtmak demek olan aritmetik eşitliğin ancak hukukî alanda

geçerli olabileceğini; ekonomik ve sosyal hayatta ise herkese topluma katkısı oranında layık olduğunu vermek demek olan geometrik eşitliğin söz konusu olabileceğini söylerler. Haklar ve sorumluluklar arasındaki dengenin gözetilmesi demek olan bu ikinci durum, aile hayatı için de fazlasıyla söz konusudur. Evlilikte strese neden olan en önemli faktör çoğu zaman erkek ve kadının temelde aynı insanlar olduğu düşüncesidir. Kadın ve erkek doğasının farkları üzerinde yapılan çalışmalar ise bunun tam tersini göstermektedir. Fakat bilimin ortaya koyduğunun aksine dünyada hatırı sayılır bir aydın kitle sözgelimi kadın ve erkek beyni arasında hiçbir fark olmadığını ısrarla söylemeye devam etmektedir. Oysa beyinlerimiz farklı çalıştığı gibi biyolojilerimiz de her iki cins farklı görevler yüklemiştir. Biyolojik farklılıkların dışında uzaysal yetenekler, mekanik beceriler, söz yeteneği, duyarlılık düzeyi, problem çözme becerisi, öfke ve şiddet eğilimi, karakter okuma ve ilişki yönetme yeteneği gibi pek çok konuda iki cins arasında göz ardı edilemeyecek farklar vardır. Evlilikler, erkek ve kadınlar birbirlerini tamamlayıcı farklılıkları kabul etmedikleri ya da bunlara içermeye başladıkları zaman bozulur.

Kadın ve erkek doğasındaki temel farklılıklar ancak bir sentez oluşturduklarında huzura ve sosyal barışa ulaşılabilir. Erich Fromm bu sentezin gerekliliğini şöyle anlatır: “Tam anaerkil bir toplum, kişinin gerçek gelişiminde bir engeldir; çünkü tekniğe, rasyonelliğe ve mantıklı bir ilerlemeye engel olur. Saf ataerkil toplum da sevgiye ve eşitliğe önem vermez. Sadece insan yapısı yasalarla, devletle, somut ilkelerle ve itaatle ilgilenir. Ne var ki anaerkil ve ataerkil ilkeler bir sentez oluşturduklarında her iki ilke birbirini renklendirir. Bu sentezde ana sevgisi adalet ve akılcılıkla, baba sevgisi de merhamet ve eşitlikle renklenir.”¹⁰

Adalet eşitler arası ilişkilerde değil farklılar arasında ki ilişkilerde hayatî önem taşır. Bu nedenle ailede adalet,

kadın-erkek, çocuk-yetişkin, anne-baba gibi ailenin farklı unsurları arasındaki ilişkilerde herkese hak ettiği ilgi, sevgi ve saygıyı göstermektir. Adaleti her tür insan ilişkisinin en başına yerleştirmeyen insan kendine göre yaptığı fedakârlık ve hizmetlerle karşı tarafı mutlu etmeye çalışırken onu, bazı en temel haklarından mahrum ettiğini hiç görmeyebilir. Kendi rolünü benimsemekte ve yerine getirmekte isteksiz ve başarısız, karşısındakinin cinsiyet, yaş ve özel kişiliğine bağlı yapısından habersiz ya da haberdar olsa bile umarsız olan, sadece kendi konforuna ve isteklerinin gerçekleşmesine odaklanmış bir aile üyesi aile içi ilişkilerde adaletin gerçekleşmesi önünde en ciddi engeldir. Kadın ve erkeğin rolleri, çocuk ve yaşlıların yeri, sorumluluklar ve hakların dengesi konusunda aile bireyleri arasındaki görüş farklılıkları, ölçülerin ortak akıl yerine nefsânî çıkarlar üzerine kurulmuş olması, kolaya kaçma eğilimi, eğitilmemiş ilkel sertlikler, zihni felç eden korku, sevdiklerimize ve hoşlanmadıklarımıza yönelik önyargılar, kendini çaresiz hissetme ve sürekli savunma ihtiyacı, aşırı duygusallık, herkesin bize zarar vermek istediğini düşündüren algı bozukluğu, düşünceleri katılaştıran ve eleştirilere geçit vermeyen aşırı gurur, ihtiyaçların baskısı, eksik bilgilere dayanan genellemeler, ideolojik takıntılar gerçek fikirlerin gizlenerek karşı tarafı kandırma politikalarının izlenmesi gibi haksızlıkları besleyen tavırlar ailede ilişkilerin güven üzerinde yürümesine bağlı olan ruhsal doyum ve mutluluğun önündeki en büyük engellerdir.

Adaletli olmanın bir kişilik özelliği olduğunu söylemiştik. Bu durumda diğer kişilik özellikleri gibi âdil olma vasfı da aslında evlilik öncesinde aranmalıdır. Duygularıyla akıllı, prensipleriyle vicdanı, hayalleriyle sınırları, ailesiyle dostları vs. arasındaki ilişkileri hakkaniyetle yönetemeyen insanlar, işin içine bir de evlilik girdiğinde her şeye ve herkese hakkını vererek adaleti korumada daha da zorlanırlar. Bu nedenle İslâm fıkında evlenmenin hükmü kişilerin durumlarına göre değişiklik göstermiştir. Her insan teki, bir diğerinden farklı olduğu gibi her evlilik de bir diğerinden farklıdır. Durumunuz ne olursa olsun, ailenizi başka herhangi bir aile ile karşılaştırmamak hayatî bir önem taşımaktadır.

Adaleti sadece haklara değil, sorumluluklara da odaklanmadan sağlayamayız. Evlilik "verme" üzerine kurulmuştur. Bunun yerine evliliğin diğer aile üyelerine 'sahip olmak' olarak algılanması ve onların, yaratılıştan getirdikleri özelliklerini dikkate almadan, yönetilmeye çalışılması

çoğu zaman en hafifinden ayrılıklara, en kötüsünden ise şiddet ve cinayetlere yol açmaktadır. Kişisel ruh sağlığının en önemli şartı ferdin Allah'ın kendisine verdiği kapasite ve yetenekleri kullanabileceği bir ortama sahip olmasıdır. Ailelerin erkek, kadın, yaşlı, çocuk... tüm aile fertleri için bu en temel ruhsal ihtiyaçlarının dikkate alındığı âdil bir ortam sunması gerekir. İslâm felsefesinde de Allah'ın adaleti, var olan her şeye varlık hiyerarşisi içindeki durumuna göre tamlik ve mükemmellik kazandırmasıdır. Bu bakış açısıyla bir aileye mensup olan bütün fertler o ailenin bir üyesi olarak yaşamının Allah'ın onlara lütfettiği kapasite ve güçleri açığa çıkarmak için imkânlar sunduğunu, teşvik ettiğini duyumsamalı; haklarının yendiğini ve engellendiklerini düşünmemelidirler. Engin Geçtan'a göre “başarılı bir evliliği sürdürebilmek için çözümlenmesi gereken en temel sorun, eşlerin, dostça bir beraberliği zedelemeksizin kendilerinin ve karşı tarafın kişilik gelişimlerine olanak verebilmeleridir.”¹¹ Aile üyeleri kendi içlerinde yaşadıkları sorunları hakkaniyet esasına göre çözdükleri sürece bu örneği görerek yetişen çocuklarına sosyal hayatta haklarını nasıl aramaları gerektiğini de öğretmiş olurlar.

Son sözümüz Resûlullah'ın veda hutbesinde ümmetine yaptığı çağrıdır: "Benim sözlerimi iyi dinleyin ki, izzet ve şerefle huzurlu yaşamaya devam edesiniz. Sakın haksızlık yapmayın ve zulmetmeyin. Sakın baskı, zulüm ve işkenceye alet olmayın. Sakın zulme boyun eğmeyin. Haksızlığa rıza göstermeyin. İyice anlatabildim mi? Allah'ım, Sen de şahit ol.”¹² ■

D İ P N O T L A R

1. Riyazü's-Salihîn, Adaletli Devlet Adamı, 663.
2. Nisâ, 4/58.
3. Arâf, 7/159, 181.
4. En'âm, 6/115; Şûrâ, 42/17.
5. Nur, 24/48-51.
6. Nisâ, 4/135; Mâide, 5/8.
7. Mâide, 5/42; Mümtetine, 60/8.
8. Zümer, 39/69, 75.
9. Rûm, 30/21.
10. Erich Fromm, Anaerkil Toplum ve İnsan Hakları, İstanbul, 1998, s. 17.
11. Engin Geçtan, İnsan Olmak, İstanbul, 1993, s. 146.
12. Ahmet b. Hanbel, Müsned, 7, 307.

K A Y N A K L A R

- Anne Moir-David Jessel, Beynimizdeki Cinsellik, Cep Kitapları, İstanbul 1992.
- Bekir Onur, Gelişim Psikolojisi, İmge Kitabevi, İstanbul 2004.
- Doğan Özlem, Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2006.
- Engin Geçtan, İnsan Olmak, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Erich Fromm, Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları, Antan Yayınevi, İstanbul 1998.
- Erol Güngör, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.
- Hasan Mahmut Çamdibi, Din Eğitiminin Temel Meseleleri, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1994.
- İbrahim Ethem Özgüven, Evlilik ve Aile Terapisi, PDREM Yayınları, Ankara 2000.
- Nevzat Tarhan, Güzel İnsan Modeli, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, Duyguların Dili, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.

ADALETİ YAŞAYARAK ÖĞRENMEK

Ayhan BAŞAK*

□Geniş anlamıyla adalet ferdi ve içtimâi yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Nurettin Topçu "Ahlâkî hakikat önünde Sokrat'ın sorumluluğu, kendi vicdanı açısından sitenin aşılması gereken kanunları ve adaletine karşı onu isyana sevk etmişti. Adaleti kuran ve kanunların adaletini aşan sorumluluğun mahiyeti acaba tam olarak nedir?"² diye sorarken, Rousseau "Tanrı nizam, intizam ve ahengin koruyucusudur: Onun bu vassına adalet diyoruz"³ demektedir. Fârâbî insanın bio-psişik yapısının işleyişinde de adaletin bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre kalbin hizmetinde bulunan beyin, onun ısısını dengede (itidal) tutar ve bu sayede öğrenme ve hatırlama (hıfz, zikr), tahayyül ve düşünme (fıkr, reviyeye) gibi psikolojik aktivitelerin sağlıklı bir şekilde işlemesi

demek olan adalet gerçekleşir. Bunun sonucunda da insana yakışır fiiller, iyi ve dengeli davranışlar doğar.⁴

İslâm'da yaratma, emir ve hüküm Allah'a ait bulunduğu için "emir ve hüküm" çerçevesine giren "hak ve vazife" belirleme işi de Allah'a aittir. Hak ve vazifeyi belirleme işini bir fert veya zümre, yahut da toplum yerine Allah'ın üzerine almış bulunması, bir tarafa öncelik ve ağırlık verilerek diğer tarafın ezilmesini, haksızlığa uğramasını önlemektedir. Adalet herkese hakkını vermek, dengeyi sağlamaktır. Allah Teâlâ haksızlığı kendine de, kullarına da haram kılmış ve pek çok âyette adaleti emretmiştir.⁵

O halde adaleti öğrenmek, içselleştirerek yaşamak her Müslümanın görevidir. Hiç şüphesiz bu konudaki sorumluluğumuz öğrenmek ve yaşamak yanında bu bilinci çocuklarımıza da kazandırmayı içermektedir. Böylesine

önemli bir ahlâkî değer çocuklarımıza kazandırılması çabası başta eğitimciler olmak üzere tüm insanlarımızın ve kurumlarımızın görevidir. Zira toplumun geleceğinin iyi yetişmiş ve karakter sahibi insanlara bağlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. İnsanlar iyi ahlâkî karaktere kendiliğinden sahip olamazlar. Öğrenim çağındaki bireylerin ahlâkî kararlar ve davranışlar sergilemesine yardımcı olacak değerler ve becerilerle donatılması kaçınılmaz olarak toplumların/eğitim kurumlarının temel hedefleri arasında olmalıdır.⁶

Eğitimin benimsediği amaç ve değerler de ahlâkî amaç ve değerlerine paralel olmalıdır. Ahlâkî değerlerin yalnızca vaaz ve öğüt verme yoluyla öğretilbileceği anlayışı eksik bir görüştür. Toplumun değerleri, ancak eğitim yoluyla insanda/çocukta davranışa dönüşecektir.⁷ Bunun gerçekleşebilmesi çocuğun hayatındaki toplumsal aktörlerin iyi birer örnek/rol model olmaları ile mümkündür. Burada sadece anne-baba ya da öğretmen değil, çocukla temas eden tüm yetişkinlerin de benzer şekilde onu etkilediğini gözden kaçırmamamız gerekmektedir. Evde anne-baba ve diğer büyükler, okulda öğretmen, camide din görevlisi, yaz cami kursunda öğretici gibi...

Peki bu listedeki yetişkinler olarak bizler üzerimize düşeni hakkıyla yerine getirebiliyor muyuz acaba? Gelenek gereği ayıp kabul edildiği için büyükleri tarafından sevilemeden büyüyen çocuklar, okullarda/kurslarda çocuğun değersiz kabul edildiği davranışlar geliyor gözümüzün önüne. Daha yakın bir zaman önce öğretmeni tarafından nasıl aşağılandığını anlatan (bu yüzden okula gitmek istemeyen) yedi yaşındaki çocuğun gözyaşları gönlümüzü ıslatıyor. Bu ve benzeri olumsuzluklar yaşandıkça, çocuğu 'adam yerine koymayan' bakış açısı biz yetişkinlere hakim oldukça hangi ahlâkî erdemi, hangi mânevî değeri çocuklarımıza kazandırabiliriz?

Aliya İzzetbegoviç merhum ne güzel söylemiş: "Gökyüzünün öğrencisi olmayan, yeryüzünün öğretmeni olamaz" diye. Gelin çocuklarına/öğrencilerine değer kazandırma peşinde olan yetişkinler/eğitimciler olarak yönümüzü tüm insanlığın öğretmenine dönelim.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'e baktığımızda yetişkinler gibi çocuklara da selam veren,⁸ onlarla oynayan, yetişkinlere 'çocuklarla çocuklaşmayı' tavsiye eden, çocuklara sevgisini açıkça ifade eden, sarılan, torunlarını ve çocuklarını öpen,⁹ küçük yaşlarından itibaren yanında büyüyen Enes

(r.a.)'e kötü davranmak şöyle dursun bir kez olsun onu azarlamayan¹⁰ bir örnek görüyoruz. Arapların değer verme sembolü olarak kullandıkları, ilk mahsulün topluluğun büyüğüne verilmesi geleneği Hz. Peygamber döneminde de uygulanıyordu. Medine'de elde edilen ilk ürün Hz. Peygamber'e ikram edilirdi. Bu bir semboldü. 'Sen bu toplumun en değerlisin' ifadesinin sembolü. O bu davranışa nasıl cevap veriyordu? Kendisine ikram edilen tabaktaki yiyeceği etrafındaki çocuklara ikram ederek.¹¹ Tüm bunlar ne anlatmalı bizlere, onu örnek aldığını söyleyen yetişkinlere, eğitimciler?

Çocuklarımıza tüm ahlâkî değerleri olduğu gibi adalet bilgi ve duygusunu da kazandırabilmek için öncelikli olarak başlayacağımız nokta, onları "adam yerine koymak" olacaktır. Adalet herkese hakkını vermek ise; çocuğa gereken değeri vermek yetişkinin adaleti öğretme yolunda atacağı ilk adımdır kuşkusuz.

Çocuklara gereken değeri vermek konusunda ne durumdayız? Çocuklarımız bu konuda ne düşünüyorlar? Bakın on dört yaş çocukları üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre çocuklar arkadaş ortamında dürüstlüğü, aile ortamında güveni, okul ortamında saygıyı

yaşadıklarını ifade etmişler. Okul ve aileyi baskı, direniş ve kabullenmenin yaşandığı ortamlar olarak görmekteler. Dershane ve arkadaş ortamları ise sosyal diyalogun ve adalet dağılımının daha yaygın olduğu ortamlar olarak görülmekte.¹² Yani çocuklarımız aileye ve okula güven ve saygı duymakla beraber bu ortamları adaletin değil baskının ve boyun eğmenin hâkim olduğu ortamlar olarak algılamaktalar. Yani adaletin hakim olmadığı ortamlar olarak.

Hâlbuki adalet duygusunun temeli ailedir ve bu duygunun hayatın ilk (çocukluk) yıllarında şekillenir. Diğer bir anlatımla, adalet algısı, aile ortamında suç-ceza, başarı-ödüllendirme gibi olgular ile öğrenilen sosyo-kültürel bir üst denge arayışıdır. Bu anlamda sosyal ilişkilerin olmazsa olmaz bileşeni olan adalet kavramını doğuran ve yaşatan ailedir. Adalet duygusunun geliştirilmesinde ve güçlendirilmesinde etken olacak kurumlardan diğeri ise okullar olmalıdır. Bu amaçla geçtiğimiz günlerde Adalet Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında, "Hukuk ve Adalet Dersi" öğretim programı geliştirmek için işbirliği protokolü imzalanmıştır.¹³ Bu çalışmaların çocuklarımızın gelişimleri açısından hayırlı bir adım olmasını diliyoruz.

İlkokul çağındaki çocukların çoğu soyut işlem basa-

Hız Peygamber (s.a.v.)'e baktığımızda yetişkinler gibi çocuklara da selam veren, onlarla oynayan, yetişkinlere 'çocuklarla çocuklaşmayı' tavsiye eden, çocuklara sevgisini açıkça ifade eden, sarılan, torunlarını ve çocuklarını öpen, küçük yaşlarından itibaren yanında büyüyen Enes (r.a.)'e kötü davranmak şöyle dursun bir kez olsun onu azarlamayan b i r örnek görüyoruz.

mağına ulaşmamış durumdadırlar. Ancak 11-12 yaşlarında soyut fıkirlere ilişkin akıl yürütebilmektedirler.¹⁴ Adalet kavramı soyut bir olgu olduğundan tüm ahlâki değerler gibi aktarılmasında güçlükler vardır. Kavramın kazandırılmasında somutlaştırma son derece önemli bir yer tutar. Örnek kişi ve olaylar, hikâyeler, masal ve menkıbeler önemli somutlaştırma araçları olarak değerlendirilmelidir. Adalet anlayışını geliştirecek karakterleri ve olayları anlatan edebî eserler çocuklarımıza okutulabilir. Aynı amaca hizmet edecek görsel materyaller (çizgi filmler, çocuk filmleri ve videolar) izlettirilebilir. Çocuklarımıza önereceğimiz her ürünün önceden incelememiz gerektiğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Katılacakları sosyal aktiviteler, kurslar, geziler özenle seçilmeli, etkinliğin niteliği kadar çocuğun kimlerle birlikte olacağı, karar vermemizde etkili olmalıdır.

Aile içinde çocuklarımıza karşı tutarlı olmamız da, adalet kavramının yerleşmesi açısından son derece önemlidir. Yetişkinlerin aynı davranışa farklı tepkiler vermesi, doğru seçeneğin belirlenmesine engel teşkil eder. Bir davranışa anne ve babanın farklı yaklaşması, ya da bir konuda evin ya da okulun farklı yaklaşım göstermesi çocuk için zor bir durumdur. Çocuk yapısı gereği kolayına geleni tercih eder. Kolay olan da çoğu kez yanlış ya da yanlış en yakın olandır. Yetişkinler aynı davranışa aynı tepkiyi verme konusunda ortaklaşa hareket etmelidirler.

Adalet çocuğun dünyasında neye karşılık gelir? Kardeşinin kendisinden çok sevilmemesi, öğretmen hak-sızlık yapmaması, kendisi hakkında konuşan birinin ona iftira etmesi, oyun oynarken arkadaşının haksızlık yapması, sırada beklerken başkalarının (özellikle de büyüklerin) haksız yere öne geçmesi, kendisine hak etmediği şekilde davranılması gibi davranışları adalet/adaletsizliğe örnek olarak verebilir. Çocuğun âdil olması çokta kolay bir şey de değildir. Yapısı gereği benmerkezci olduğundan adaletin

kendi tarafına doğru eğilmesi eğilimi taşır. Kaybettiği her oyun için haksızlığa uğradığını söyleyebilir meselâ; fakat fitratında hak duygusu bulunduğundan gerekli uyarıları aldığı anda hakkı teslim edecektir. Bu yüzden çocuğun etrafında ona yol gösterecek rol modellerin, izleyeceği iyi örneklerin bulunması büyük önem taşır.

Tüm ahlâki değerler gibi adalet kavramını da salt bilgi ile kazandırılacağını düşünmek yanılgı olacaktır. Şunu asla unutmamalıyız ki, "değer/din eğitimcisinin işi beyinlerden çok gönüllerdedir". Bilgiyi gönle giden yoldaki araç olarak kullanmak gerekir. Son söz olarak Hz. Peygamber'in şu sözüne kulak verelim: "Adaletli kişi, yönettiklerine, ailesine ve sorumlu olduğu kişilere karşı âdil davranandır."¹⁵ Şimdi hadisi tefekkür etmekle işe başlayalım. ■

D İ P N O T L A R

1. Mustafa Çağrı, "Adalet", DİA, I, s. 341.
2. Nurettin Topçu, İsyân Ahlakı, İstanbul 1998, s.100.
3. J.J. Rousseau, Emile, çev. A. Rıza Ülgener, İstanbul 1956, s. 287.
4. Çağrı, A.g.m., s. 342.
5. <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0549.htm> çevrimiçi: 22.01.2013.
6. Halil Ekşi, Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları, DED, I (2003), sayı:1, s.79.
7. John Dewey, Demokrasi ve Eğitim, çev. M. Salih Otaraç, İstanbul 1996, s. 219.
8. Buhârî, İsti'zan, 15; Müslim, Selâm, 15.
9. <http://www.sonpeygamber.info/hz-peygamber-ve-cocuklar> çevrimiçi: 22.01.2003.
10. Buhârî, Kitâbü'l edeb, 2007.
11. Müslim, Hacc, 474, (1373).
12. Özlem Aydoğmuş, Sosyolojik Açından Çocukta Sosyal Diyalog, Adalet Duygusu ve İktidar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2010 s. 68-70.
13. http://www.tgrt.com.tr/news_viewng.aspx?newsid=837328.
14. Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, İstanbul 1991, s. 282.
15. Müslim, İmaret, 18, (1827); Nesâî, Âdab, 1, (8, 221)

K A Y N A K L A R

- Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Halil Ekşi, Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları, DED, I (2003), sayı:1.
- Mustafa Çağrı, "Adalet", DİA, I.
- J.J. Rousseau, Emile, çev. A. Rıza Ülgener, İstanbul 1956.
- John Dewey, Demokrasi ve Eğitim, çev. M. Salih Otaraç, Başan Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Nurettin Topçu, İsyân Ahlakı, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.
- Özlem Aydoğmuş, Sosyolojik Açından Çocukta Sosyal Diyalog, Adalet Duygusu ve İktidar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2010.
- http://www.tgrt.com.tr/news_viewng.aspx?newsid=837328.

Hat: II. Mahmud/"Allah, insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder" (Nisa 4/58.)

HZ. ÖMER'İN EBÛ MUSA el-EŞ'ARÎ'YE MEKTUBU*

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Allah'ın kulu, müminlerin emîri Ömer'den Abdullah b. Kays'a (Ebû Musa el-Eş'arî)

Allah'ın selamı üzerine olsun.

Yargılama, sağlam bir farz ve uyulması gereken bir sünnettir. Sana bir dava getirildiğinde onu iyice anla. Sence haklı haksız belli olunca kararını verip uygula. Çünkü uygulanmayacak bir hakkı söylemenin faydası yoktur. Duruşmada taraflara verdiği yer ve duruşma sırasındaki bakışlarında insanlara eşit davran ki, güçlü kendisini kayırbileceğin beklentisine kapılmasın, güçsüz de adaletinden ümit kesmesin.

Delil getirmek davacıya, yemin etmek ise davalıya düşer.

İnsanlar arasında sulh yapılabilir, ancak haramı helal veya helali haram kılan bir sulhun yapılması caiz değildir.

Dün verdiğin, sonra üzerinde tekrar düşünüp doğruya ulaştığın bir yargı kararı, seni hakka dönmekten alıkoymasın. Çünkü hiçbir şey hakkı iptal edemez. Bilesin ki, hakka dönmek, sonuna kadar yanlış sürdürmekten hayırlıdır.

Kur'an ve Sünnette hükmü bulunmayan ve vicdanen kesin bir kanaate varamadığın davaları iyice anla ve düşün. Emsal olayları araştır ve benzerlikleri bulmaya

çalış. Sonra bunları birbirine kıyas et. Bulduğun sonuçlar içinde Allah katında en sevimli ve senin kanaatine göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver.

Kim bir hak iddia ederse ona iddiasını ispat edebilecek kadar bir süre ver. Eğer delil getirirse hakkını alır, getiremezse aleyhine karar verirsın.

Müslümanlar şahitlikte âdildirler, ancak haddi gerektiren bir suçtan dolayı celde cezası infaz edilen, yalancı şahitlik yaptığı görülen, akrabalık veya velâ bağı sebebiyle töhmet altında olan kimse hariç. Şüphesiz Allah sıraları bilmeyi üzerine almış ve delillere dayanarak hüküm verdiğiniz takdirde sizden sorumluluğu kaldırmıştır.

Hak arama yerlerinde (mahkemelerde) sakın kızma, sesini yükseltme ve taraflar [ın davranışları] sebebiyle canını sıkma. Zira Allah bunlara katlanmaya karşılık mükafat verir ve âhiret azığını güzelleştirir. Kimin Allah'la arasındaki ilişkilerde niyeti iyi olursa, Allah da onun diğer insanlarla ilişkilerini iyileştirir. Kim dünyevî amaçlar için riyâkarca insanlara şirin görünmeye çalışırsa Allah onu küçük düşürür. Çünkü Allah kullarından sadece kendisi için yapılan amelleri kabul eder. Sen Allah'ın dünyada vereceği rızkı ve âhirette rahmet hazinelerinden ihsan edeceği mükâfatı tahmin edemezsin!

Bâkî selam...

*Tercüme, Yrd. Doç. Dr. Abdüsselam Arı'nın "Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Önemi", adlı makalesinden iktibas edilmiştir. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, s. 85-99.

KLASİK EDEBİYATIMIZIN AYNASINA YANSIYAN ADALET

انسانہ صداقت یا قشیر کورسہ دکراہ
یارد مجسید رطو غور کرک حضرت اللہ

Ahmet KARATAŞ*

Kutadgu Bilig alegorik bir eserdir. Buna göre eserde en üst rütbede bulunan hükümdar Kün-toğdı adaleti, vezir Ay-toldı mutluluğu, vezirin oğlu Ögdülmüş akı ve bilgiyi, vezirin yakını (zâhid) Odgurmuş ise kanaati temsil eder. Devlet idaresinde adaletin esas alınarak hareket edilmesi gerektiği eserde bu dört kişi çerçevesinde ele alınmıştır.

□Osmanlı dönemi sosyal ve kültürel hayatının en önemli kaynaklarından olan divan edebiyatı bu hayata dair her rengi bünyesinde barındırmaktadır. Bir dönem sadece divan ve mesnevî neşirlerinden ibaret olan akademik araştırmalar son zamanlarda bu eserlerdeki söz konusu renkler üzerine yoğunlaşmış, divan şiirindeki bir çok kavram, mefhum ve hayal, bu çalışmaların ana konusu olmuştur. Bu çalışmalar sayesinde bugün geçmişe dair birçok unsuru ve mefhumu zengin örneklerle görme imkânına sahibiz.

“Adalet”, divan şiirinin yukarıda bahsettiğimiz ana kavramlarından biridir. Ana konusu adalet olan eserlerimiz yanında adaleti işleyen sayısız beyitler de mevcuttur. Şairlerimizin bu mefhumu kullanma şekillerini ana hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz:

a) Hak ve adaleti bütün yönleriyle anlatmak üzere müstakil eserlerin kaleme alınması.

b) “Adalet” etrafında irili ufaklı şiirlerin yazılması, hayâl ve mazmunların oluşturulması.

c) “Adl, adalet, ma’delet, âdil” gibi aynı kökten türeyen kelimelerin ya başlı başına yahut çeşitli kelime ve eklerle (nizâm-ı adl, sırr-ı adl, devr-i adl, icrâ-yı adl, şemşir-i adl, adl-endiş, adalet-pîşe vb.) beyitlerde yer bulması.

d) Beyitlerin “hükm, dâd, hâkim, cevri ü cefâ, câir, merhamet, rahm, zulüm, zalim, lütf, ihsan, kerem, fazl, hışm” gibi adaletle doğrudan veya dolaylı olarak alâkalı mefhumlarla meydana getirilmesi.

e) Adaleti ve hakkaniyetli idarecilikleri ile şöhret bulmuş Hz. Süleyman, onun veziri Âsaf, Hz. Ömer, İran Şahları Nuşirevan (Kisrâ) ve Feridun, gibi bazı isimlerin örnek olarak zikredilmesi ve bunların âdilâne uygulamalarına telmihlerde bulunulması.

Türk-İslâm edebiyatında adalet konusu etrafında teşekkül etmiş ilk eser; Yusuf Has Hâcib’in 462/1069’da kaleme aldığı Kutadgu Bilig’idir. “Saadet Veren Bilgi” anlamına gelen Kutadgu Bilig’de ferdi ve cemiyeti her iki cihanda da kutlu kılacak temel fikrin adalet olduğu işlenmektedir. Kutadgu Bilig kuru bir nasihat ve ahlâk kitabı değildir. Eserde özellikle devleti idare edenlere adaletin en temel ahlâkî prensip olduğu anlatılmakta ve saâdetin öncelikle adalet ve iyilikle elde edilebileceği üzerinde durularak erdemli bir insan, ahlâklı bir cemiyet ve temelleri sağlam bir devletin ancak adalet ile mümkün olacağı belirtilmektedir. Bilindiği gibi Kutadgu Bilig alegorik bir

eserdir. Buna göre eserde en üst rütbede bulunan hükümdar Kün-toğdı adaleti, Vezir Ay-toldı mutluluğu, vezirin oğlu Ögdülmüş akı ve bilgiyi, vezirin yakını (zâhid) Odgurmuş ise kanaati temsil eder. Devlet idaresinde adaletin esas alınarak hareket edilmesi gerektiği eserde bu dört kişi çerçevesinde ele alınmıştır.¹ Muhammed b. Turtûşî’nin Arapça yazdığı Sirâcü’l-mülûk ile Hint edebiyatının en önemli örneklerinden olan Kelile ve Dimne’nin Türkçe çevirilerini, Büyük Selçuklu Devleti’nin meşhur veziri Nizâmülmülk’ün kaleme aldığı Siyâsetnâme’yi hem ana konusunu ahlâk ve adaletin oluşturduğu eserler hem de Türk edebiyatında bu tarz eserler üzerindeki etkileri bakımından zikretmemiz gerekir. Bunlar dışında Türk edebiyatında ayrı ayrı türler oluşturacak kadar fazla örneği bulunan siyâsetnâme, nasihatnâme, pendnâme ve fütüvvetnâmelerde, Süleymânâme, Selimnâme, Murâdnâme türü eserlerde adalet ve adaletle ilişkili tabirler, meseller, tesbitler oldukça geniş yer tutmaktadır. Hemen bütün siyâsetnâmelerde devletin temelini adalet olduğu vurgulanmış, halk Allah’ın sultanlara bir emâneti sayılmış, adaleti sadece dinin değil, ahlâkın da emrettiği anlatılmıştır. Bu tarz eserlerde saltanatın küfürle devam edebileceği ama zulümle devam edemeyeceğine dair birçok örneğe rastlamak mümkündür. Osmanlı’nın kuruluş devrinde yazılan, o devrin yaşayışını en iyi şekilde yansıtan ve Türk nasihat edebiyatının en önemli eserlerinden olan Garibnâme’de Âşık Paşa devleti idare edenlerin adaletli olması gerektiğini Nahl Sûresi’ndeki “Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği... emreder.”² şeklindeki âyeti de kaydederek şu beyitlerle ifade etmektedir:

Şoldur ol kim bir âdil sultân ola / Her dem anun yârdehi Sübhân ola

Degmiş ola Hak’dan ana adl ü dâd / İşiginde bulına cümle murâd

Kendü ola akı kâmil gönlü bay / Nimetinden halk doya yıl on iki ay

Zâlim elinden ala mazlumları / İrgüre maksûdına mahrûmları Ola ol sultân bu dünyâ direği / Bağlana anunla halkun yüreği Bekleye din ehlini adli ile / Besleye yohsulları bezli ile İşî anun adl ile ihsân ola / Derdlüler derdine ol dermân ola İnnallâhe ye’muru bi’l-adli ve’l-ihsân.³

Başlı başına adaleti konu alan eserler dışında klasik Türk edebiyatı şairlerinin divanlarında adaletin sayı-

sız beyte konu olduğunu biliyoruz. Şair, kasidelerinde padişahı veya vezirleri medhederken onların en üstün vasıfları arasında “âdil” oluşlarını, hak yememelerini, zulmetmemelerini sayar. Zira padişah Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir (Zıllullah), O’nun temsilcisidir (Halîfetullah), O’nun namına hareket eder, O’nun rızası doğrultusunda idârecilik yapar. Böylece halk kendini emniyette hisseder, bilir ki adalet ile hüküm süren sultandan kendilerine zarar gelmez. Ama, “Fesâd olsa esâsında binânın pâyidar olmaz” mısraında belirtildiği üzere, devleti ayakta tutan temel unsur olan adaletin yokluğunda ne o devlet bekâ bulur, ne o idareciler iflah olur. Fuzûli, Kanuni Sultan Süleyman’ı medhettiği bir kasidesinin aşağıdaki

hükümün temeli olmazsa zulüm dünyayı fesada salar, birlik yok olur, devletin işleyişi bozulur:

Hükmdür hüküm ki dünyaya virür zib-i nizâm

Hükmdür hüküm ki dîn resmini eyler ihyâ

Hüküm eğer olmasa dünyaya salur zulm fesad

Hüküm eğer olmasa bulmaz nesak-i mülk bekâ

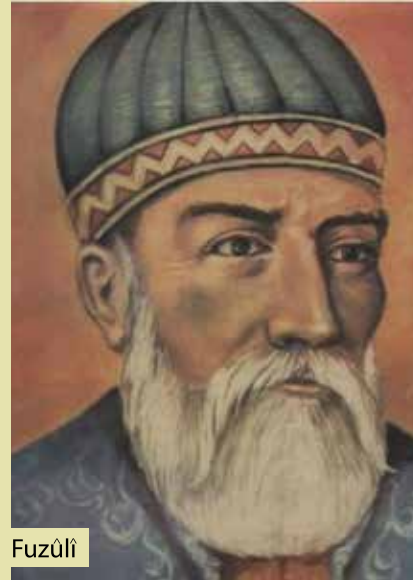
Nitekim Fuzûlî’den yaklaşık yetmiş yıl sonra vefat eden divan edebiyatının kadı şairlerinden Veysî, ahlâksızlığın, fık u fücûrun alıp yürüdüğünü, rüşvet ve cehâletin yaygınlaştığını, adam kayıрманın sıradan bir iş haline geldiğini, emanetin ehline tevdi edilmediğini anlattığı bir şikâyetnâmesinde ferdî ve ictimâî tefessühe adalet yoksunluğunun ve kadıların şahsî menfaatlerini

Yusuf Has Hacıp

Nizamülmülk

Fuzûlî

mülemmâ beyitlerinde onun adaletli yönetimi sayesinde karada ve denizde her şeyin yolunda gittiğini, su ve çamurdan ibaret cisme âdeta ruh üflendiğini, Ashâb-ı Kehf’in sağlam bir mağarada yüzlerce yıl emniyet içinde kalması gibi onun da kendi halkını her türlü tehlikeden koruyan muhkem bir kale olduğunu ve adaletinin gölgesine sığınan insanlara huzur bahsettiğini söyler:

Oldu hükünden revân-perver fezâ-yı berr ü bahr

Kad efâde’r-rûhu cismen kâne min mâin ve tîn

Her zarardan sâye-i adlünledür âsûde halk

İnnehüm ashâbü kehfîn innehu hısûn hasîn

Bir başka kasidesinde Fuzûli, Allah Teâlâ’nın peygamberleri ve sultanları adalet ile hükmetmeleri için vazifelendirdiğini söyler. Adaletli hüküm ile dünya nizamı süslenir, bu sayede dinî tarz ve üslup ihyâ bulur. Adalet

öncelemelerinin sebep olduğunu vurgular, aşağıdaki beyitlerle idârecileri uyarır:

Kuzât ahvâlini dirsen ne mümkündür beyân itmek

Eger hasmun ise kâdı efendi yarıcun Allâh

Kurup bir dâm-ı tezvîri dimişler mahkeme adın

Kanı seccâde-i Ahmed kanı ahkâm-ı şer’ullâh

Hudâ saklar hatâlardan adalet eyleyen şâhı

Ve hem dünyâ vü ukbâda olurlar fî-emâniillâh

Bugün adl eyleyüp halka idersen lutf u ihsânı

Yüzün ağ olisar yarın makamun zıll-ı arşullâh

Adaletli davranmak sadece sultanların vazifesi değildir. Her insan âdil olmak zorundadır. Âmir memuruna, patron işçisine, hoca talebesine, esnaf müşterisine, komşu komşusuna, eşler, kardeşler birbirlerine, hâsılı her insan diğerine karşı hakkaniyetle davranmalı, ada-

letin ölçüsünü şaşırarak zulümle iştigal etmemelidir. Zira zâlimin hasmı Allah’tır. Âdil-i mutlak olan Allah, bugün değilse yarın mağdurun hakkını gaddarın elinden alır. Bu sebeple, “zulm ile âbâd olanın âhiri berbâd olur” denmiştir.

Bu mücerredir ki bulmaz zulm bunda imtidâd

Bu mukarrerdir ki zâlim bunda olmaz pâ-y-dâr (Fuzûli)

Ziyâ Paşa da meşhur Terkib-bend’inde bu gerçeğe şu şekilde işaret eder.

Zâlim yine bir zulme giriftâr olur âhir

Elbette olur ev yıkanın hânesi vîran

Tarih kitapları ihtişamlarıyla göz kamaştıran, güçleriyle yürekleri titreten nice adamların, mazlumların âhiyla yerle yeksân oldularına, insanların rızıkına mâni olanların eninde sonunda kendilerinin fakr ü zillate düştüklerine dair sayısız örnekle doludur. Günümüzde de zaman zaman şahit olduğumuz bu tarz örneklerinden hareketle şairler çerçevelenecek beyitler kaleme almışlardır. Bunlardan birinde şöyle denmektedir:

Zâlimin ser-rişte-i ikbâlini bir âh keser

Mâni-i rızık olanın rızıkını Allâh keser⁴

Giritli Sırrı Paşa ise Allah Teâlâ’nın bir kader dahilinde zalimlere pişman olup zulümlerinden vazgeçmeleri için mühlet verdiğini, yoksa mazlumun âhının ok gibi hemen hedefini bulacağını ifade etmektedir:

Zâlimlere mehl olmasa matlûb-ı ilâhî

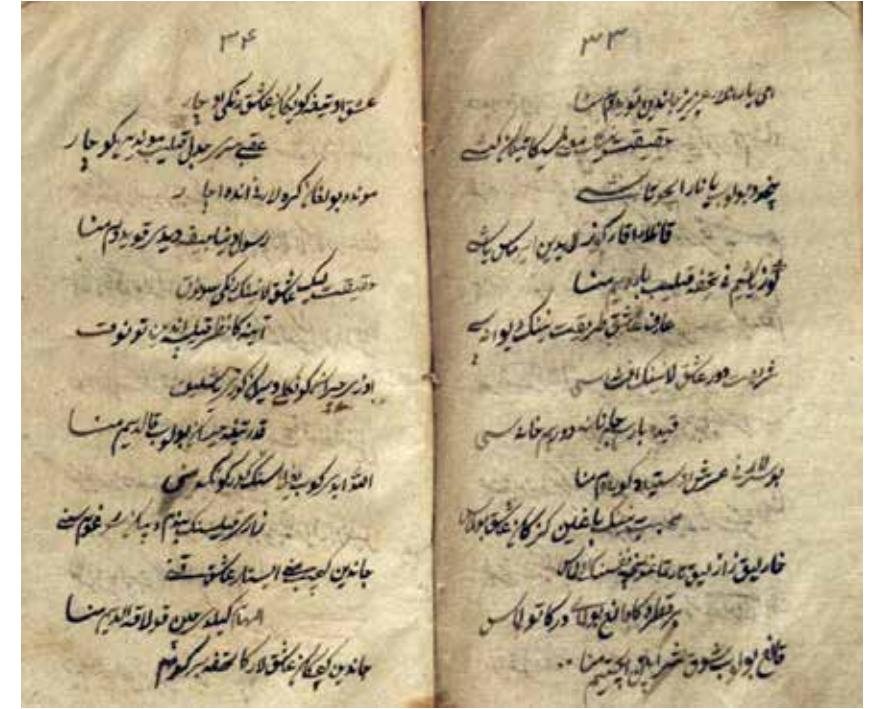
Bir demde yıkar âlemi mazlûmların âhı

Ancak bir gün o mühlet de bitecektir, -Ziya Paşa’nın aşağıdaki beyitte ifade ettiği gibi- ikbâl idbâra dönüşecek, elindeki imkânlarla insanlara kan kusturmayı itiyât hâline getirenlerin de sonu gelecektir. O halde Hak âşığı varlığa gönül bağlamamalı, imkânlarla aldanmamalı, her hâle hazırlıklı olmalıdır:

Ârif-i billâh olan bir hâlete dil bağlamaz

İnkılâb eyler zamân ikbâl olur idbâr olur

İmtihan dünyası sona erip dünyanın imtihanı başladığında “boynuzlu koç” bile “boynuzsuz”dan hakkını

alacaktır. Bu sebeple Ziya Paşa, ellerinde adalet terâzisini bulunduranların o büyük günün mahkemesini akıllarından çıkarmamaları gerektiğini ifade eder:

Dursun kefi-i hükmünde terâzu-yı adalet

Havfin var ise mahkeme-i rûz-i cezâdan

Kadı ola da’vâcı vü muhızır dahi şâhit

Ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet

XVIII. asır şairlerinden Bursalı Belîğ Mehmed Emin Efendi’nin aşağıdaki beyti ise gözümüzün önüne, düne kadar önünde saf bağladıkları “sevgili halk”ının “idbârı vaktinde” linç ettiği Kaddâfî’yi getirmektedir:

Komaz halk intikâmın zâlime idbârı vaktinde

Zahm-dâr olsa ef’ânı mûrân eyler efgende

(Kocaman zehirli yılan yaralanıp güçsüz düştüğünde, küçücük karıncaların üzerine üşüşüp onu lime lime ettiklerini görürsünüz. Zalim devrildiği zaman halk ondan intikamını bu şekilde alır.)

Gazel formuyla yazılmış şiirlerde “adalet” kavramı farklı bir şekilde karşımıza çıkar. Cihan sultanı yerini gönüllerin sultanına bırakır. Bu sultan “sevgili”dir. Cihân mülkünün sultanı hangi yetkilere sahipse gönül mülkünün sultanı da o yetkilere sahiptir. Şairin gazellerde divan edebiyatının klasik mazmunlarını kullanarak oluşturduğu bu sultanı Ahmet Hamdi Tanpınar şöyle vasfeder: “... Sevgilinin bütün davranışları hükümdarın

Leyla'nın Mecnun'u ormanda ziyareti

söylenmeye başlar. Meselâ ona göre sevgilinin kendisini öldürmemesi merhametli oluşundan değildir; aksine, âşıklarının âh u zârını ışıtip zevk almak içindir:

*Beni öldürmedüğün merhametinden sanman
Hoş olur gûş idicek hastelerün feryâdın
Sevgilinin zulmü bununla da sınırlı değildir:
Eşküm döker sitâre gibi cevri ile o mâh
Hûrşîd gibi hurrem ü handân gezer
Bâki-i dil-hasteye cevri ü cefâlar eylemek*

davranışlarıdır. Sevmez, bir nevi tabii vergi gibi sevilme-yi kabul eder. İsterse iltifat ve lutfeder. Hatta hükümdar gibi ihsanları vardır. Yine onun gibi isterse bu lütfu ve ihsanı esirger. Hatta cevri eder, işkence eder, öldürür. Kıskanılır, fakat kıskanmaz. Bir saray, bir yığın mabeynci, gözde veya gözde olmaya namzetlerle doludur. Sevgilinin etrafında da rakipler vardır. Âşık tıpkı bir saray adamı gibi bu rakiplerle mücadele halindedir. Hülâsa saray nasıl mutlak ve keyfi irade, hatta kapris ise, sevgili de öylece naza giden hür iradedir.” Sevgili bu kadar keyfi davranan bir sultan olunca daima çevre uğrayan bir kul durumundaki âşığın ömrü de yalvarmak, merhamet dilemek, feryâd ü figân etmek, sultanını adaletle davet etmek, kendisine vefa göstermesini, kerem kılmasını istemek, durmadan yorulmadan onun cefalarını sayıklamak, ne kadar zalim, merhametsiz olduğunu anlatmakla geçer. Kâh

*Ey bî-vefâ âdet olupdur cefâ sana
Billâh cefâdur olma demek bî-vefâ sana*
diyerek sevgilisinin yüzüne vefasızlığını,
*Beni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı*
beytiyle merhametsizliğini söyleyen; kâh
*Beni gel öldürüp kurtar belâdan çünkü ey hûnî
Ne sende merhamet şefkat ne bende sabr ü tâkat var
Efendim pâdişâhımsın kime varıp edem şekvâ
Bana çok cevri ü zulm ettin sana senden şikâyet var*
beyitleriyle isyânını haykıran Fuzûlî, bazen de
*Cefâ vü cevri ile mu'tâdim anlarsız n'olur hâlim
Cefâsına had ü cevrine pâyan olmasın yâ Rab
Demen kim adli yok yâ zulmü çok her hâl ile olsa
Gönül tahtına andan gayri sultân olmasın yâ Rab*
diyerek sevgiliden razı olduğunu ikrâr eder. Aynı kararsızlıklar, med-cezirler, coşup durulmalar Bâki için de geçerlidir. An olur

*Eylese cevri ü cefâ mihr ü vefâdur gâyeti
Hak budur kim âşık-ı gam-hâra gâyet hoş gelür*
beytiyle “Sevgili cefâ da etse gam yiyen âşık için gâyet hoştur, onun cevri ü cefâsı bana vefâ gibidir” der, ondan gelen eziyetleri başkalarının lütfuna değişmeyecek,

*Yârdan cevri ü cefâ lutf u kerem gibi gelür
Gayrdan mihr ü vefâ derdi ü elem gibi gelür*
şeklinde beyitler yazar; an olur o da sabr u sükûnunu yitirir, sevgilinin zulmüne hayretler eder,

*Ol güzeller pâdişâhınun düşer
mi şânına*

Ama meşhur lâftır; seven gönül katlanır. Bu belâya düşenin kurtulma şansı yoktur. Bu derdin devâsı, bu hastalığın şifâsı yoktur. Bugüne kadar hiçbir kitap bu ızdırabın çaresini yazmamış, hiçbir tabib derman bulamamıştır. Avni Bey'in dediği gibi:

*Yazmaz marîz-i aşka şifâ bir
kitâbda*

*Bu derd-i cân-hırâşa devâ kim
bilür nedür*

Bâki de netice itibariyle kaderin her hâline râzî görünmektedir:

*Cevri ü cefâni çekmege sevdi gönül seni
Der ü belâya geldüm efendi cihâne ben*

Divan edebiyatında “sevgilinin cevri ü cefâsı” mevzubahis olunca her divandan bin türlü feryâd dökülür. Gönül mülkünün sultanı asla âdil değildir. Kan dökmek, zulmetmek, merhametsizlik, istiğnâ, ağyara iltifat, âşığa eziyet bu sultanların ortak özelliğidir. Onlar bu tür âdetleriyle meşhur olmuş, saltanatlarını bu şekilde sürdürmüşlerdir. Divan şairine göre dünya, kurulduğu günden bu yana aşk şehidlerinin meydanı olmuştur. Ne yana baksak sevgilinin cefa okuyla kızıl kan içinde yerde yatan bir şehid-i aşk görürüz. Bu sebeple XIV. asırdaki Ahmed Paşa'nın âhiyla XV. asırdaki Necâtî'nin figânı, XVIII. asrın Nevres'inin feryâdıyla XIX. asırdaki Avnî'nin zârı aynıdır:

*Çeşm-i mestin zulm ile mülk-i dili virân eder
Adlin ile yine âbâd eyle kurbân olduğum
Cân ilini cevri ile nicesi kıldın harâb
Vaktidir ta'mire bünyâd eyle kurbân olduğum* (Ahmed Paşa)

*Âdeti hûbların cevri ü cefadır ammâ
Bana ettiklerini kimseye etmediler* (Necâtî)
*İltifâtı dâim ağyâra eder cevri bana
Güldürür kâfirleri zâlim müselmân ağladur* (Nevres)
*Ser-te-ser dünyâ şehâdetgâh-ı tiğ-i aşkıdır
Kande baksan kıpkızıl kan içre bir kurbân yatur* (Ye-nişehirli Avni)

Sonuç olarak, klasik Türk edebiyatının mensur

Türk edebiyatında ayrı ayrı türler oluşturacak kadar fazla örneği bulunan siyâsetnâme, nasihatnâme, pendnâme ve fütüvvetnâmelerde, Süleymânâme, Selimnâme, Murâdnâme türü eserlerde adalet ve adaletle ilişkili tabirler, meseller, tesbitler oldukça geniş yer tutmaktadır.

eserleri ile kaside ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış manzumelerin adalet kavramı Kur'an, hadîs-i şerifler ve genel-geçer ahlâk kriterleri gözetilerek ele alınmıştır. Bu tarz eserlerde öne çıkan husus, şairlerin idarecileri söz konusu kaynak ve kriterler doğrultusunda âdil olmaları yönünde uyarımları, yahut zaten öyle oldukları için medhettir. Ancak gazel tarzı şiirlerde adalet bütünüyle başka bir mahiyete bürünmektedir. Şair, gazel

formunun kendine mahsus hayal ve sembolleri içinde adaletle dâir mefhumları bu terâzinin sevgili eliyle kırıldığını anlatmak, maşukun cefâkâr, âşığın ise mazlum olduğunu göstermek için kullanır. Divan şairi adaletin neredeyse olmadığı “gazel dünyası”nda gönül mülkünün sultanına önce zulüm kaftanını giydirebilir, istiğnâ tâcını geçirir, kahr kılıcını kuşandırır, sitem hançerini taktırır, sonra da onu melâmet tahtına oturtur. Yay gibi gergin kaşları, ok gibi delici kirpikleri, can alan bakışları, v den yanakları, kan döken sözleri, akılları baştan götüren tavır ve endâmiyla yukarıdan aşağıya zalim bir sultan portresi oluşturur. Böyle bir sultanın mülkünde âşık için ne ikbâl, ne makam, ne saadet arzusu vardır. O, bütün varlığını bir gamzeye satmış müflis, bahtını bir kara zülfe dolamış perişan, aklını o sultanın ayak izinde yitirmiş bir dîvânedir. “Pâ”yına düşen, cevri ü cefâ zincirleridir artık. Sevgilinin ağyardan esirgemediği lutf u kerem, fazl u ihsân, merhamet ve insâf âşığın “külbe-i ahzân”ına uğramaz, oradan geriye arşa yükselen sâde bir “âh” kalır:

*Sanman taleb-i devlet ü câh itmege geldik
Biz âleme bir yâr için âh itmege geldik* ■

D İ P N O T L A R

1. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig, Ankara 1979, I, XXIII; Bekir Çınar, “Divan Şiirinde Adalet”, Türklük Bilimi Araştırmaları, X (2001), s. 298-301; Günay Kut, “Divan Edebiyatında ‘Adl ve Adalet’ Üzerine Kışeler”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, sy: 1 (2008), s. 192-193.
2. Nahl, 16/90
3. Örnekler eserindeki 9805-9815 arası beyitlerden seçilmiştir. Bk. Âşık Paşa, Garibnâme (haz. Kemal Yavuz), İstanbul 2000, II/1, 493.
4. Birçok berceste, güldeste tarzı eserde yer alan ve hem Osman Nevres'e hem de Ferid Kam'ı nispet edilen bu beytin ilk mısraı “Zâlimin rişte-i a'mâlini bir âh keser” şeklinde de kayıtlıdır.
5. Ahmet Hamdi Tanpınar, 19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 2001, s. 6.
6. Her şairin divanı başlıbaşına bir makale konusudur, burada birkaç örnek ile iktifâ edilecektir.

MÜLKÜN TEMELİ ADALET

Ali AKPINAR*

Kâinatta her şey birbiriyle uyumlu olarak fitrat üzere yaratılmıştır. Her şey tek bir yaratıcının varlığını/tevhidi haykıran bir yaratılış üzeredir. Yüce Yaratıcı, kâinattaki bu uyuma uygun bir din göndermiştir. Bu din fitrat dinidir.

□Yüce Yaratıcı, her şeyi yerli yerince ve dengeli bir biçimde yaratmıştır.¹ Yeryüzünün imarı ile görevlendirilen² ve halife olarak yeryüzüne atanan³ insana düşen, bu ilahî adaleti, ölçüyü, dengeyi muhafaza etmesidir. Bu sebeple insanın her bakımdan ölçülü ve dengeli olması gerekir.

Kâinatta her şey birbiriyle uyumlu olarak fitrat üzere yaratılmıştır. Her şey tek bir yaratıcının varlığını/tevhidi haykıran bir yaratılış üzeredir. Yüce Yaratıcı, kâinattaki bu uyuma uygun bir din göndermiştir. Bu din fitrat dinidir. Mümine düşen bu uyumu bozmamak, bu uyumla, uyumlu olarak yaşamaktır. Adaletli olmak, fitrat üzere kalmanın gereğidir. Zulüm ise fitrattan kopmak ve ona yabancılaşmaktır. Bu konuda Kur'ân, insanı şöyle uyarır: "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğru dine çevir: Allah'ın yaratma yasasına uygun olan dine dön ki O, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler."⁴

Adalet, dinen mahzurlu olan şeylerden kaçınarak hak yol üzere istikamette olmaktır. İfrat ve tefrite kaçmadan orta yolda olmaktır. Başka bir deyişle adalet, büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahlarda ısrar etmemek, ayak takımı sıradan insanların yapageldiği düşük işlerden sakınmak, her konuda itidal ve istikamette olmaktır.⁵

Sözü, malı, emeği, kısaca her şeyi yerli yerince kullanmaktır adalet. İnsanın kendisine ait olanı/hakkını alması, başkasına ait olanı vermesidir. İnsan-Allah, insan-insan, insan-varlık ilişkilerinde ölçülü olmak, düzenli ve dengeli olmaktır. Adalet, nizâm-ı âlem, kelime-i şehadet ve tevhiddir. Adalet Allah'a eş koşmamak, bütün putları kalpten, yaşayıştan atmaktır.

Adalet ölçülerini kim belirleyecektir? Elbette neyi nereye nasıl koyacağımızın ölçüsünü, her şeyi bütün ayrıntısıyla bilen Yüce Allah ve O'nun kutlu elçisi belirleyecektir. Yoksa herkes kendi keyfine göre ölçüler koymaya kalkarsa kargaşa olur ve hayata ölçsüzlükler egemen olur. Zaten adaletin karşıtı ölçsüzlüktür, dengesizliktir, zulümdür, haddi aşmaktır. Adalet ölçülerini belirlemek mücerret insan aklına bırakılmamıştır; ancak hak dinin adalet ölçüleri, selim akla aykırı gelmez.

Adalet Versiyonları:

Kişide sorumluluk bilincinin oluşmasıyla gerçekleşecek olan adalet, üç yerde kendini gösterir.

Kul ile Rabbi Arasında Olan Adalet: Bu, Allah'ın hak ve isteklerini, nefsin isteklerine tercih etmekle olur. Allah'ın rızasını nefsin arzularının önüne geçirmekle, yasakladıklarından kaçınmak, emrettiklerine sarılmakla olur. Aslında ilâhî ölçülere riayet etmek, kişinin kendisine, hemcinslerine ve diğer varlıklara karşı sorumluluklarını yerine getirmeyi de içerisine alır. Zira bu sorumlulukları da belirleyip emreden Yüce Yaratıcıdır.

Kul ile Kendi Nefsi Arasında Olan Adalet: Bu, nefsi helâke götüren şeylerden sakınmak, tamahkârlıktan uzak olmak, her hâlükârda kanaat sahibi olmaktır. Kişi, ruh ve bedeninin kendi üzerinde hakkı olduğunun bilincinde bu sorumluluklarını yerine getirmelidir. Zira kendini ihmal eden, kendisine zulmeden bir kimsenin başkalarına adaletli davranması hem zordur, hem de uzak bir ihtimaldir. O yüzden insan, tanımaya da sorumluluklarını yerine getirmeye de kendinden başlamalıdır. Bunun için "kendini tanıyan Rabbini tanımış olur" denilmiştir.

Kul ile Halk ve Diğer Varlıklar Arasında Olan Adalet: Sosyal bir varlık olan insan, birlikte yaşadığı varlıklara karşı sorumluluklarını bilmeli ve onları yerine getirmelidir. İnsanlara nasihat etmek, her konuda hıyaneti terk etmek, insanlara insafla muamele etmek, açık olsun-gizli olsun söz ve fiiliyle insanlara kötülük etmemek ve insanlardan gelen belalara zillete düşmemek kaydıyla sabretmek bu sorumluluklar arasında sayılabilir. Yine insanın kendisinden yararlandığı hayvan ve eşyaları yerli yerinde kullanması da bu grupta değerlendirilebilir. Bu, ekmeği çöpe atmamaktan, bir hayvana eziyet etmemekten, bir bitkiyi gereksiz yere koparıp atmamaya varınca kadar her şeyi içerisine alır.

Adaletli olabilmek için tevhid dininden beslenmek,

onun ölçülerine göre yaşamak gerekir. Bunun için insanın önce kâmil manada Yüce Allah'a inanması gerekir. O'na karşı sorumlu olduğunu bilmesi gerekir. Daha da önemlisi O'nun yaptığı her şeyin yerli yerinde olduğunu ve mutlak adalet sahibi olduğunu bilmesi, Yüce Yaratıcının

İnsanlara nasihat etmek, her konuda hıyaneti terk etmek, insanlara insafla muamele etmek, açık olsun-gizli olsun söz ve fiiliyle insanlara kötülük etmemek ve insanlardan gelen belalara zillete düşmemek kaydıyla sabretmek bu sorumluluklar arasında sayılabilir.

bu ahlâkını kendine mihenk edinmesi gerekir.

Yine insanın adaletli olabilmesi için sağlam bir âhiret inancına sahip olması gerekir. İyi kötü yaptığı hiçbir şeyin boşa gitmeyeceğini, zayi olmayacağına; karşı karşıya olduğu her şeyin kendisinde emanet olduğunu ve bunlardan bir gün sorgulanacağına inanan insan adaletten ayrılmaz, zulme sapmaz.

Adaletli olmak itidalli olmaktır. İtidalli olmak, önce inançta ölçülü olmakla başlar, söylemde ve eylemlerde ölçülü olmakla devam eder. Şimdi bunları kısa kısa açıklayalım:

İnançta ölçülü olmak: İmam Gazâlî, yazdığı bir eserine el-İktisât fi'l-i'tikâd adını verir. Yani inançta ölçülü olmak. Buna göre kişi önce aşırılıklardan uzak doğru bir Allah inancına sahip olmalı, Yaratıcısına karşı adaletli olmalıdır. Bu ise, Yüce Allah'ı doğru bir şekilde tanımak, şirke başlamadan O'nu birlemek, O'na inanmak, O'nun haklarına riayet etmekle olacaktır. Bu da Yüce Allah'ın ölçülerine uygun bir hayatın adamı olmakla, severek isteyerek, inanıp güvenerek O'na teslim olmakla olur.

İnançta ölçülü olmak ibadette, ahlâkta, amelde ölçülü olmayı da kapsar. Aşırılık ne inançta, ne ibadette ve ne de amelde iman adamına yakışmaz. Bu yüzden mümin, denge insanıdır. Öyle ki o, düşmanına bile ölçülü ve dengeli davranmakla yükümlüdür. Sözgelimi ke-seceği hayvanı bile en güzel şekilde kesmeli, cezalandıracağı düşman yahut suçlu birini de aynı titizlikle ölçülü ve dengeli bir biçimde cezalandırmalıdır.

Söylemde ölçülü olmak: İnanç ve düşüncede mutedil olmak, söylemlerimizde ölçülü olmayı beraberinde getirir. İman adamı, söylem dünyasını kontrol altında tutan kimsedir. Zira ya hayır söylemeli yahut susmalıdır. İmanın bir rüknü olan dil ile ikrar, tevhid doğrultusunda cümleleri söylemeyi de içerir. Buna göre dilimizle

ADALETİ AYAKTA TUTMADA ÖLÇÜ, HAK VE ADALETİN KENDİSİDİR. AKRABALIK İLİŞKİLERİ, DÜNYALIKLAR, MENFAAT VE ÇIKAR İLİŞKİLERİ YAHUT BİR KESİME OLAN HUSUMET ASLA ADALETTEN ALIKOYMAMALIDIR.

söylediğimiz tevhid cümlesiyle çelişen yalan, gıybet, boş söz, sövgü gibi sözler bu ikrarı zedeler. Kur'an söylem dünyamızı inşa eden pek çok âyetle doludur. Bunlardan biri şöyledir: *Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun.*⁶ Evet, mümin her hâlükârda hakikatin tanığıdır. Bir Kur'an âyeti, sözün frekansını değil kalitesini artırmanın gereğini vurgularken insanı şöyle uyarır: *Yürüyüşünde tabi ol; sesini kıs, bağırıp çağırma. Seslerin en çirkini şüphesiz merkeplerin sesidir.*⁷

Ahlâkta ölçülü olmak: İnanç, düşünce ve sözlerinde mutedil olan kimsenin davranışları da ölçülü olur. Sözgelimi sabır ahlâkî bir erdemdir, ancak zillate boyun eğmek, haksızlık karşısında suskun kalmak sabır değildir. Başa gelenler karşısında sızlanmak, feveran etmek de mümine yakışmaz. Tevazu ahlâkî bir erdemdir, ancak zelil bir halde durmak, kibirli olmak İslâm'ın istemediği bir şeydir. Zaten ahlâk disiplini, insanda var olan duygu ve tutkuların ölçülü olarak kullanmasını meleke haline getirmeyi hedefler.

İbadette ölçülü olmak: Kolaylık dini İslâm, ibadetlerle bile olsun

bir takım aşırılıklarla insanın kendine/nefsine eziyet etmesini istemez. Aksine o, nefsin ıslahını, arınmasını ve bu şekilde huzura ermesini ister. Bunun için ibadetlerde aşırılığı yasaklar. Yapılabilir ve yaşanılabilir hükümler koyar. Kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin ilkesiyle yola çıkan İslâm az da olsa devamlı olan ibadetleri bizden ister. Buna göre ibadetleri terk etmek de yanlıştır, ibadetlerde aşırı gitmek de.

Amelde ölçülü olmak: Kur'an ilâhî hükümleri bize açıkladıktan sonra, *"İşte bunlar Allah'ın sınırları/yasalarıdır, sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa zalimlerden olur."*⁸ uyarısını yapar. Peygamberimiz de

şöyle buyurur: *"Bütün işlerinizde ne geri kalınız, ne ileri gidiniz, orta yolu tutun ve dosdoğru olun. Şunu unutmayın ki, hiçbiriniz yaptığı ameller sayesinde cehennemden kurtulamaz. Evet evet, ben de kurtulamam. Ancak Allah, lütuf ve keremiyle kuşatıp beni bağışlarsa, o başka."*⁹

Ne Pahasına Olursa Olsun Adaleti Ayakta Tutmak

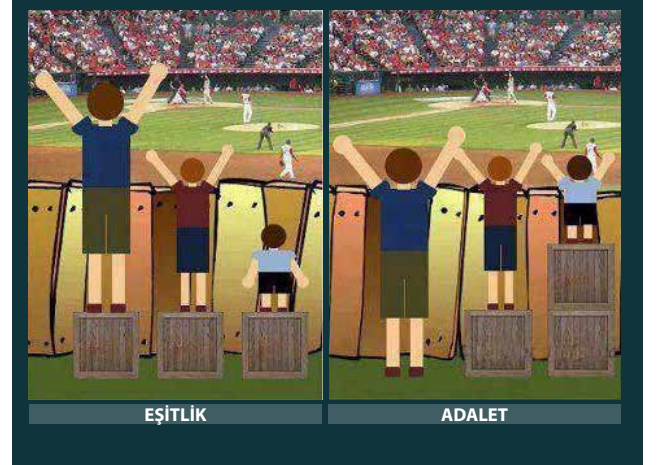
Her konuda adaletli olmayı bizden isteyen Kur'an'ın bir âyeti şöyledir:

*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan bir davranıştır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.*¹⁰

Âyet, ne pahasına olursa olsun adaleti ayakta tutmayı emretmektedir. İnsanlığın hayrına ve yararına seçilip çıkarılmış olan İslâm ümmeti, insanlığın şahitleridir. Onlar, hakikatin tanıklarındır. Her yere ve herkese hakikatin mesajını ulaştırmakla görevlidirler. İslâm ümmetinin fertleri, gidişata seyirci ve duyarsız kalamazlar, gündemi belirlemek ve gidişata yön vermek bu ümmetin asıl ve asil görevidir. Adaleti ayakta tutmada ölçü, hak ve adaletin kendisidir. Akrabalık ilişkileri, dünyalıklar, menfaat ve çıkar ilişkileri yahut bir kesime olan husumet asla adaletten alıkoymamalıdır. Adaletin hayata hâkim olması, herkesin hayrına ve yararınadır. Adaletin olmadığı yerde zulüm vardır, haksızlık vardır, kargaşa ve kaos vardır. Zulüm ise, toplumu çürüten bir virüstür. Bunun için zulümle âbâd olunmaz, hiç kimsenin yaptığı zulüm yanına kalmaz.

Yüce Kitabımız Kur'an'ın şu tek bir âyetinde İslâm nizamının, İslâm toplumunun temelleri veciz bir biçimde sıralanmıştır. *Muhakkak ki Allah, adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve taşkınlığı yasaklar. İyice dinleyip tutasınız diye size öğüt verir.*¹¹

Büyük devlet adamı Ömer b. Abdülaziz'in emri ile her cuma hutbeden sonra okunan bu âyet ne kadar veciz, azametli ve celalli bir âyet-i kerîmedir. Müslümanların gündemi bu âyetle belirlenir ve onlar bu âyetle geçen haftalarını test edip gelecek haftaya hazırlanırlar. Bu nedenle önemli olan, bu âyeti sadece okuyup dinlemekle kalmayıp onu gereği gibi anlamak ve davranışlarımıza ne kadar yansıdığını bakmak ve her cuma ken-

dimizi bu âyetin belirlediği esaslara göre test etmektir.

Müslümanlar arasında söz konusu olan bir kavgayı savaş olarak isimlendirip onu sulh ile sonlandırmayı emreden bir âyet şu cümlelerle son bulur: "Adaletli olun. Doğrusu Allah, adaletli olanları sever."¹² Bu âyetle adaletle onların arasını bulun emrinden sonra, adalet anlamına gelen kıst kavramı özellikle kullanılmıştır. Adalet anlamına gelen bu kavram, daha çok kişinin hakkindan feragat edip hakkindan fazlasını karşı tarafa vermesi anlamına gelmektedir. Demek ki Yüce Allah'ın sevgisini kazanıp O'nun dünya ve âhiret mükâfatlarını hak edebilmek için, tüm engelleri aşarak adaleti ayakta tutanlar safına katılabilmek için gayret etmeliyiz. Nefis ve hevaya uymayı, kin ve düşmanlıkları bir tarafa bırakarak, kötü gidişata aldırmadan, kınayanın kınamasına bakmadan adaletin şahitleri olmak için çırpınmalıyız. Bu konuda birbirimizin yardımcısı olmalıyız. Unutulmasın ki kâinattaki kozmik yapı adalet üzere kurulmuştur, İslâm insanı da bu yapıyı korumakla, yani mülkü adaletle ayakta tutmakla yükümlüdür.■

D İ P N O T L A R

1. Ey insanoğlu! Seni yaratıp sonra şekil veren, düzenleyen, mütenasip kılan çok cömert olan Rabbine karşı seni aldatan nedir? İnfitâr, 82/6-7.
2. Sizi yeryüzünde yaratıp orayı imar etmenizi dileyen O'dur. Hûd, 11/61.
3. Rabbin, meleklerle şöyle demişti: Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim. Bakara, 2/30.
4. Rûm, 30/30.
5. Cür'ânî, Kitâbü't-ta'rifât, s. 147.
6. Nisa, 4/135.
7. Lokman, 31/19.
8. Bakara, 2/229; Talâk, 65/1.
9. Müslim, Münâfikûn, 76.
10. Mâide, 5/8.
11. Nahl, 16/90.
12. Hucurat, 49/9.

KÖTÜLÜK PROBLEMİ KARŞISINDA ETKİLİ ÖĞRETİ: HİKMET ve ADALET

"HAKKA RİAYET ETMEK, DÜZENLİ VE DENGELİ DAVRANMAK, HER ŞEYİ YERLİ YERİNE KOYMAK, HER HAK SAHİBİNE HAKKINI VERMEK" GİBİ ANLAMLARA GELEN ADALET KAVRAMI HİKMET KAVRAMIYLA BİRLİKTE KÖTÜLÜK PROBLEMİ KARŞISINDA SAVUNULABİLECEK FİKİRLERİN TAM DA MERKEZİNDE YER ALACAK BİR AĞIRLIĞA SAHİPTİR.

Emine ÖĞÜK*

□ Kötülük konusunun felsefe tarihini uzun süre işgal eden ve inancı etkileyen noktası, "Kötülük Problemi ve Theodise" başlığı altında tartışılan ve adil bir yaratıcının varlığıyla evrende bulunan kötülüklerin bir arada bulunamayacağını savunan yaklaşımdır. Buna göre kötülük, yaratıcının varlığını, adaletini, kudretini veya iyiliğini ortadan kaldıran bir problemdir. Eğer mutlak adalet ve kudret sahibi hakim bir yaratıcı varsa âlemde kötülüklerin olmaması gerekir; çünkü sınırsız kudret sahibi iyi bir yaratıcı evrendeki kötülükleri yok etmeye muktedirdir. Eğer evrende kötülükler varsa -ki vardır- o halde zikredilen sıfatlara sahip bir yaratıcı olamaz. Yaratıcının iyi olduğu hükmü O'nun tarafından yaratılan şeylerin de iyi olması gerektiği fikrini beraberinde getirdiğinden, tabiatıta kötü olarak adlandırılan şeyler sahipsiz kalmaktadır.¹ Çünkü bu anlayışa göre mutlak iyi olan yaratıcı, evrendeki kötülükleri ortadan kaldırmak zorundadır.²

Din felsefesinde, bu probleme cevap bulma çabasına genel olarak "teodise" denilmiştir. "Teodise" kavramı, Grekçe'de Tanrı ve adalet anlamına gelen iki kelimenin birleşmesinden oluşmuştur.³ "Hakka riayet etmek, düzenli ve dengeli davranmak, her şeyi yerli yerine koymak, her hak sahibine hakkını vermek" gibi anlamlara gelen adalet kavramı hikmet⁴ kavramıyla birlikte kötülük problemi karşısında savunulabilecek fikirlerin tam da merkezinde yer alacak bir ağırlığa sahiptir. Yaratılıştaki bir denge ve ölçü bulunduğu, göklerin ve yerin adalet ile ayakta durduğu dikkate alındığında, bu kavramların ön plana geçme sebepleri daha da anlaşılır hale gelecektir. Yaratıcının isimleri arasında da yer alan bu iki kavram, yaratıcının adaletini zedelemeyen kötülük problemini izah etme noktasında bize ışık tutacaktır.

Bu problemin İslâm düşüncesine yansımada hayır ve şer tanrısı olmak üzere iki tanrının var olduğuna inanan Senevîler ve Mecûsîler ile yapılan tartışmaların rolü vardır. Sözü edilen din mensupları müslüman âlimlere "âlemde var olan şerrin yaratıcısı kimdir, dünyada insanlara acı veren kötü olayların kaynağı nedir" tarzında sorular sormuşlardır.⁵ Yine farklı din ve inanç grupları tarafından âlemdeki kötülüklerin varlık sebebi sorulmuş, insanları kötülüğe çağıran şeytan ile

zehirli ve yırtıcı hayvanların dünyada niçin bulundukları konuları gündeme gelmiştir.⁶

İslâm mezhepleri bu sorular karşısında farklı yaklaşımlara sahip olmuştur. Bunlar arasında "âlemde gerçekte şerrin olduğu/olmadığı, âlemde var olan şerhlerin yaratıcısının Allah olduğu/olmadığı,⁷ ilâhî iradenin takdir sonucunda gerçekleşen şerhlerin yaratılmasının bir hikmet ve amaca dayandığı/dayanmadığı"⁸ şeklinde birbirine muhalif bakış açılarını görmek mümkündür. Belli noktalardaki bu fikir ayrılıklarına rağmen İslâm âlimleri yaratılan şeylerin dünya ve ahirete yönelik mutlaka bir hayır içerdiği konusunda birleşmiştir.

Bu makalede kâinata düzensizlik ve bozuklukların sebebi, bunların kaynağının nereye dayandığı, âdil ve kudret sahibi bir yaratıcının kötülükleri neden ortadan kaldırmadığı sorularına cevap arayarak bunların Allah'ın adaletiyle olan ilişkisi ortaya konulacaktır.

Kötülüklerin Varlığı ve Mahiyeti

İyiliğin zıddı olan ve Arapça "şer" karşılığında kullanılan kötülük kavramı "herkesin hoşlanmadığı ve uzak durduğu şey" diye tanımlanır.⁹ İslâm düşüncesinde hayrın zıddı olarak görülen ve kötülük ve çirkinlik gibi anlamlara gelen "şer/kabîh" kelimesi¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de büyük oranda insanların bazı olumsuz fiillerine nispet edilmiştir. İnsanın şer olarak değerlendirilen fiilleri arasında cimrilik göstermek,¹¹ akletmemek,¹² insanlara vesvese vermek,¹³ üfürükçülük yapmak,¹⁴ kıskançlıkta (hased) bulunmak¹⁵ gibi davranışlar sayılmaktadır. Bunlar arasında en şerli fiil sahipleri olarak küfür ve şirkte bulunan kişiler¹⁶ ve münafıklar¹⁷ zikredilmiştir. Bu kimseler, inkârları sebebiyle Allah'ın lâneti ve gazabını hak etmişlerdir.¹⁸ Hadislerde de âyetleri teyid mahiyetinde toplumda fitne ve fesat çıkarıp ilâhî buyruklara aykırı davranmak şer kabul edilmiştir.¹⁹ Söz konusu şer unsurlarının büyük oranda insanın işlediği fiiller neticesinde ortaya çıkan bir sonuç olduğu dikkat çeker. O halde bunlar bizatihi varlıkları açısından değil, bu sonuçları hak eden kimselerin tutumlarının sebep olduğu netice olmaları açısından kötü nitelmesi-ne maruz kalmışlardır.

Kötülük problemi hakkında

Yaratma ve takdir açısından kötülük Allah'a izafe edilmekle birlikte kötülük vasfını alarak olumsuz bir değer kazanması, o nesnelerin taşıdıkları vasıflar, o nesnelerin sonradan kazandığı değerler veya o nesnelere yüklenen anlamla alakalı kabul edilmiş ve bu nedenle yaratıcıya nispeti uygun görülmemiştir.

fikir beyan eden düşünürler genellikle iki tür kötülükten söz etmiştir:

1. Doğal (Tabii, Fiziksel) Kötülük: Deprem, sel, heyelan, kıtlık, kuraklık, kasırga gibi doğal âfetler yanında körlük, sağırlık, dilsizlik, sakatlık, ölümcül hastalık ve delilik gibi insanda bulunan eksiklikler fiziksel kötülük başlığı altında incelenen kötülük türleridir.²⁰

2. Ahlâkî Kötülük: Ahlâkî kötülük insanda bulunan bencillik, hırsızlık, yalan, kıskançlık, açgözlülük, acımasızlık, aldatma ve korkaklık gibi zaaflardır.²¹ Bu tür kötülük, hem hırsızlık ve yalan gibi ahlâkî yanlış davranışları, hem de bencillik ve nefret gibi karakter zayıflıklarını içermektedir.²²

İslâm âlimleri şerri mutlak ve izafi şer şeklinde iki kısma ayırarak incelemiş olmakla birlikte âlemde mutlak mânada şerrin olmadığı, hastalık, fakirlik, tabii afet ve musibetler gibi izafi şerlerin bulunduğu görüşü hakim görüştür. Eş'ariyye âlemde şer olarak nitelenen olayların gerçekte şer olmadıklarını, bunların şer olduklarına dair düşüncenin insanın bunları şer diye nitelmesi ve algılamasıyla ilişkili olduğunu kabul etmiştir.²³ Günümüzde tartışılmaya devam edilen çeşitli konular tarihte de şerrin kaynağı ve Allah ile münasebetinin konu edildiği çeşitli sorular halinde kendini gösterir. Bu soruları şöyle özetlemek mümkündür: Hikmet sahibi olan Allah neden şeytanı yaratarak âlemde şerrin ortaya çıkmasına izin vermiştir? İnsanı niçin cennetten çıkarıp dünyaya göndermiş ve yeryüzünde kötülük yapmasına fırsat vermiştir? Allah neden çocuklara ve masum insanlara acı çektiirmektedir? İnsanların âhirette ceza çekmeleri için cehennem neden var edilmiştir?²⁴ Bu ve benzeri sorular kötülüklerin kaynağı problemini izah etmeyi gerektirmektedir.

Kötülüklerin Kaynağı

Herşeyin sahibi olan Yüce Allah kâinat ve içindekilerin de yaratıcısıdır. Şu halde kâinatta bulunan

Meydana gelen olaylarda kişisel sorumluluk ve iradenin payı yok sayılmadığından, insan yaşadığı bu kötü durumu düzeltme ve daha iyi imkânlarla kavuşma şansına her zaman sahiptir.

pislik, şeytan, çirkinlik gibi kötü şeyler de bir realite olarak kabul edildiği taktirde bu "her şey" içindeki yerini alacağından mutlak bir dille Allah'a izafe edilmek suretiyle ilâhî fiillerin bir vasfı kabul edilebilir mi? Bu soruya verilecek "evet" cevabı, kötülüğün failinin de kötü olacağı düşüncesine götüreceğinden yaratıcının da kötü olarak nitelenmesi sonucunu doğuracaktır. Oysa Kur'an'ın uluhiyet telakkisine

göre Yüce Allah kullarına zulmetmeyen, merhamet ve hikmet sahibi bir yaratıcı olarak dikkat çeker.²⁵ Bu noktada işaret edilmesi gereken hassas ayrımı İmam Mâtürîdî "şerri (kötülüğü) yaratmak şerir (kötülük sahibi) olmayı gerektirmez"²⁶ sözleriyle temellendirmiştir. Burada yaratma ve takdir açısından kötülük Allah'a izafe edilmekle birlikte kötülük vasfını alarak olumsuz bir değer kazanması, o nesnelerin taşıdıkları vasıflar, o nesnelerin sonradan kazandığı değerler veya o nesnelere yüklenen anlamla alâkalı kabul edilmiş ve bu nedenle yaratıcıya nispeti uygun görülmemiştir.

Kötülüklerin Varlık Sebepleri

Kötülüklerin varlık sebeplerini incelerken tabi ve ahlâkî kötülükleri ayrı ayrı değerlendirmek yerinde olur. Ahlâkî kötülük, büyük oranda insanların kendi eylemlerinden, ihmallerinden, hata veya günahlarından kaynaklanır. Burada sorulabilecek soru, belki şu olabilir: "Yüce Allah'ın insanları kötülük işlemeye müsait bir şekilde yaratması ya da kaderin baskısıyla kötülüğü işlemek zorunda bırakması kul tarafından işlenen kötülüklerden sorumlu kılınmasını gerektirir mi?"

Kulun işlediği fiillerden yaratıcının sorumlu olması için kulunu bu fiilleri işlemeye zorlamış olması gerekir. Oysa, Allah kullarına iyi ve kötüyü açıklamış, onları iyi ve kötüyü birbirinden ayırabilecek bir vasıfta yaratıktan sonra on-

Allah kullarını kötülük işlemeye mecbur bırakmaz. O halde kul tarafından gerçekleştirilen kötü fiiller kendi kazanımlarının bir sonucudur.

Şeytan Tasviri

ları iyi olanı yapmaya teşvik etmiş, zihni kapasitelerine de iyi olanı kötü olana tercih etme duygusunu yerleştirmiştir. İnsan sonunda ceza göreceği hiçbir fiilini ilâhî zorlama sonucu gerçekleştirmez. İnsanın bir şeyin hem kendisini hem de zıddını yapmaya muktedir olması özgür oluşunun delilidir. Bütün bu yönlendirmelere rağmen yine de kötü olanı tercih eden kişinin sorumluluğu kendisine aittir.

İnsanlarda bulunan arzuların baskısı, gaflet, öfke, acelecilik, tarafgirlik²⁷ gibi nedenler ahlâkî anlamda kötülük işlemenin gerekçelerini oluşturur. Bütün bu sebeplerin kişinin kendi fiili olduğu ortadadır. O halde günah ve kötülüğün sebebi de kader değil, kulun kendi tasarrufudur. Yoksa Cenâb-ı Hak insanlara kader gücüyle zorla günah işletip sonra da onu cezalandıracak değildir.

Allah kötülüğü ne murad eder ne de ondan razıdır. Yüce yaratıcının iyilikleri emredip kötülükleri yasakladığını beyan eden âyetler olduğu gibi²⁸ kullarının doğru yoldan sapmalarından razı olmadığına dikkat çeken âyetler de vardır.²⁹ Demek ki, Allah kullarını kötülük işlemeye mecbur bırakmaz. O halde kul tarafından gerçekleştirilen kötü fiiller kendi kazanımlarının bir sonucudur.

Deprem, sel ve sakat doğumlar gibi tabi kötülüklerin varlık sebepleri ve hikmetlerine ilişkin olarak, insanlar için dünyada "imtahan ve eğitim" sebebi olması, musibetlerle yüzleşen kimselerin bundan önemli dersler çıkarması, insanlara dünyanın geçiciliğini ve gerçek hayat olan ahirete odaklanmayı hatırlatması gibi nedenleri zikretmek mümkündür. İnsanların bu belâ, sıkıntı ve âfetlerin üstesinden gelememesi, doğumdan kaynaklanan hastalık ve kusurları tedavi edememesi, insanlara âciz olduklarını göstermek içindir. Bu acziyet zor zamanlarda her şeyin sahibi olan gerçek varlığa sığınmak gerektiğini hatırlatarak kişiyi yaratıcısına yaklaştırır.³⁰

Dolayısıyla dünyada karşılaş-

Cenâb-ı Hak insanlara dünyada yaşarken mükâfat ve cezayı hatırlatan öğütçüler göndermek suretiyle onlara kötü isteklerden ve gayr-i meşru zevklerden uzak kalmayı tavsiye eder. Bu anlamda ölüm ve ahiretin varlığı dünyada insan davranışlarını ve ahlâkını şekillendirmeye yardımcı olmaktadır.

tarlık, merhamet gibi güzel ahlâk vasıflarını kazanmaya vesile olmaktadır. Bu musibetler kendilerine bir belâ isabet etmediği halde buna şahit olanlar için de katkı sağlamakta, onları ahlâk ve karakter yönünden olgunlaştırmakta, epistemolojik açıdan bilgilenmelerine, sosyolojik açıdan ise birbirini tanıyıp, insanlar arasında dayanışma ve kaynaşma ruhunun artmasına ve toplum içindeki bağların kuvvetlenmesine imkân vermektedir.

Netice itibariyle tabi kötülüklerle yüzleşen birey bu imtihanda hem sinanmakta ve ders almakta hem de yakın ve uzak çevresindeki insanlar da bu yaşananlardan hissedar olmaktadır.³¹ Bu çerçeveden bakıldığında bazı kişiler tarafından kötülük olarak değerlendirilen ölüm, şeytan, cehennem gibi konular da anlam kazanmaktadır. Allah'ın rızasına uygun olarak güzel bir hayat yaşayan kimseler için ölümde birçok faydalar vardır: Bir kere ölümün varlığı dünya hayatında yaşayan insan unsurunu terbiye etmektedir. Ölümün ve ölümden sonraki hayatın bulunmadığı bir yaşam tüm hayatı sadece dünya ile sınırlı kabul edeceği için çok daha çirkin bir boyut kazanacaktır. Cenâb-ı Hak insanlara dünyada yaşarken mükâfat ve cezayı hatırlatan öğütçüler göndermek suretiyle onlara kötü isteklerden ve gayr-i meşru zevklerden uzak kalmayı tavsiye eder. Bu anlamda ölüm ve ahiretin varlığı dünyada insan davranışlarını ve ahlâkını şekillendirmeye yardımcı olmaktadır.

Şeytanın varlığı ve insanları kötülüklerle sürüklemesi de ayrıca tartışma konusudur. Acaba şeytan insanlara tuzak kurmak ve kötülükleri tahrik etmek suretiyle insanı kötülükleri işlemeye zorlamakta

Kulun işlediği fiillerden yaratıcının sorumlu olması için kulunu bu fiilleri işlemeye zorlamış olması gerekir. Oysa, Allah kullarına iyi ve kötüyü açıklamış, onları iyi ve kötüyü birbirinden ayırabilecek bir vasıfta yarattıktan sonra onları iyi olanı yapmaya teşvik etmiş, zihni kapasitelerine de iyi olanı kötü olana tercih etme duygusunu yerleştirmiştir.

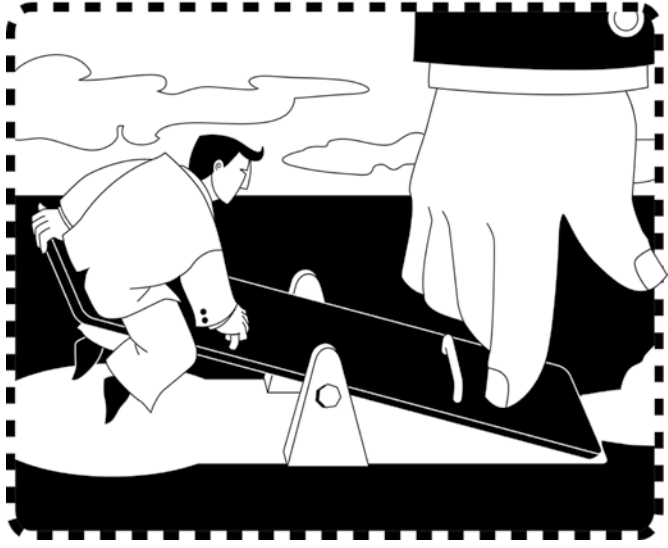
mıdır? Aslında insan şeytanın davetine ve nefsinin isteklerine uyarak fiilini kendi iradesiyle gerçekleştirmektedir. Fâil olarak da şeytan ya da nefis değil kendi iradesi devreye girmektedir; çünkü insanın, şeytanın çağrısına uyma ya da uymama serbestiyeti vardır.

Kur'an şeytanın kendisini değil, onun tarafından işlenen fiilleri şer olarak nitelendirir. İçki, kumar, fal okları,³² düşmanlık ve buğz,³³ kalplerin katılaşması³⁴ gibi çirkin ve şer olan şeyleri emreden şeytan³⁵ irade zayıflıklarından yararlanarak kötü amelleri süslü göstermek suretiyle³⁶ insanları saptırmak istemektedir. Bu, insanlar üzerinde mutlak bir tasarruf hakkı değildir. İnsan şeytan ve nefsinin bir takım hileleri karşısında korunma imkânına her zaman sahiptir.

Burada şeytan insanın gerçekleştirdiği kötülüğün fâili değil, sadece davetçisi konumundadır. Aklını kullanan insan bunların kandırmalarına aldanmaz, vesveselerin şeytana ait olduğunu kolaylıkla anlayıp hemen onlardan yüz çevirebilir.

Konu çerçevesinde şeytanın başkalarını kötülüğe sürüklemadaki rolünden ayrı olarak şeytanın varlığı ve yaratılışı da sorgulanmaktadır. Şeytanı yarattıktan sonra, onda isyan edecek kibrin oluşmasına ve insanları kötülüğe sürüklemesine izin veren yaratıcının, şeytan tarafından işlenen kötülüklere bir katkısının olup olmayacağı tartışılmıştır. Bu soruya "evet" cevabını vermek mümkün değildir. Zira isyan edebilme kudretine sahip olan şeytan akıl ve iradeden yoksun bırakılmış değildir. Hal böyle olunca şeytan ilâhî bir yönlendirmenin mahkûmu değil, kendi tercih ve iradesinin kurbanı olmuştur.

Şeytan imtihanın tamamlayıcı unsurlarından biri olarak yaratılmıştır.³⁷ Mâtürîdî, şeytanın insana kötülük karşısında sürekli uyanık olması noktasında yardımcı ol-

duğunu, onu gafletten uzaklaştırarak gerçek koruyucu olan Allah'a yönelmesine teşvik ettiğini ifade etmiştir.³⁸ Kötülük- lere davette bulunan bir hasımla uğraşmak zorunda kalan insan her an tetikte duracak ve uyanık olmanın yollarını arayacaktır. Bu nedenle şeytan veya nefis insanın dünyada daha dikkatli olmasına ve temkinli bir hayat sürdürmesine yardım eder. Böylelikle insanoğ-

lu bu ezeli düşmanına karşı verdiği mücadele ile yaratıcı katında yüksek dereceler elde eder. Bütün bunlara bakıldığında çirkin ve şer olan şey, şeytanın yaratılması değil, ona tabi olarak şeytanın oyuncağı haline gelen insanın iradesidir.

İnsanların büyük cezalar göreceği cehennemin varlığının hikmetine dair de ikna edici açıklamalar yapma imkanı vardır. Yüce Allah kullarına kurtuluşu ve ebedî hayatı kazanmanın yollarını göstermiştir. Buna rağmen kendi irade ve tercihleriyle kötüye yönelen kimseler varacakları sonuçları önceden tayin etmiş olurlar. Hak eden kimse için ilâhî azab adaletin tahakkuku açısından bir gereklilik hatta bir zorunluluk olarak kendisini gösterir: İlâhî ceza, kötülüklerden sakındırma amacına yöneliktir. Dünyada iyi işler yapan kimselerin kötülük yapanlardan ayrı olarak mükâfat göreceği bilgisi iyiliklere teşvik gayesi taşır. Diğer taraftan günahları sebebiyle ceza gören kimseler için bu azap, günahlardan temizlenme vesilesi olur.

Sonuç itibarıyla; kötülüğün ilâhî adaletle bağdaşmayan bir problem olarak yansıması ya fizik âleminin kriterleriyle metafizik âlemi değerlendirmekten veya

yaratıcı ile yaratılan varlıklar arasındaki ilişkiyi doğru biçimde kuramaktan kaynaklanmaktadır. Bu iki hususa dikkat ederek probleme yaklaşıldığında çözüme ulaşmak daha kolay hale gelecektir.

İslâm düşüncesinde kötülük

problemi ve yanlış kötülük algıları karşısında geliştirelebilecek en etkili öğreti olan hikmet ve adalet öğretisi, yeryüzünde insanoğlunun kulluk bilinci ile Allah'ın mutlak iradesi arasındaki dengeyi kurma noktasında büyük bir öneme sahiptir. Konuyu yalnızca bir doğa olayı olarak görme, acı ve ölümleri de sadece bu olaylarda tedbirini almamaya bağlama eğilimi ne kadar eksikse, yukarıda sayılan gerekçeler dikkate alındığında sosyal eşitsizlikleri ilâhî bir taksimat ve kaderin sonucuna bağlamak, doğal felâketler ve deprem hadiselerini de bütünüyle Allah'ın bir cezalandırması olarak yorumlamak da o oranda isabetten uzak olacaktır.

Hikmet ve adalet öğretisine göre bu dünyada tecrübe edilen ve anlamı tehdit eden kötülükler ilâhî adalet açısından anlamlı ve makul hale gelmektedir. Buna göre kötülüklerin iyiyi kötünden ayırma bilinci oluşturarak iyyinin değerini ortaya çıkarma, özgür iradeyi gerçekleştirme, Allah'ın varlığına işaret etme, dünyanın estetik görünümünü tamamlama, kulları eğitime sağlıklı inanç kazandırma gibi bir çok hikmetli sonuçları vardır. Yaşanan olaylara anlam atfetme, bu tecrübelerin ilâhî düzenin bir gereği veya parçası olarak yorumlanması suretiyle gerçekleştirilir. Olayların arkasında bir düzenin olduğunu bilmek, insanın başına gelen ölüm, yaralanma, sel, deprem gibi talihsizlik olarak algılanan tecrübelerin hikmetini ortaya koymaktadır.³⁹ Hayatın beraberinde getirdiği fizikî âfetler ve ahlâkî sıkıntılar ilâhî hikmetin ve kulluk sınavının bir yansıması olarak kabul edildiğinde, onları iyimserlik ve sabırla göğüslemek ve hayata pozitif bakmak daha kolay olmaktadır.

Hikmet ve adalet öğretisi, "insan hangi durumda yaşarsa yaşasın her durumun sonuçlarına mutlaka katlanmalıdır" tezini kabullenmeye kimseyi mecbur bırakmaz. Meydana gelen olaylarda kişisel sorumluluk ve iradenin payı yok sayılmadığından, insan yaşadığı bu kötü durumu düzeltme ve daha iyi imkânlarla kavuşma şansına her zaman sahiptir. İnsan düşünce ve iradesini kullanarak çocuk ölümleri, hastalıklar, kazalar karşısında çeşitli önlemlere başvurabilmekte veya deprem gibi felaketlerin zararlarını hafifleterek etkisini azaltabilmektedir. Kişinin olayların seyrinde ve niteliğinde değişim yapma gücüne sahip olduğu ilke olarak benimsendiğinde problemler karşısında elden geleni yapma konusunda da gayret edecek, bu gayreti sayesinde zorlukların üstesinden gelmeyi başaracaktır.■

D İ P N O T L A R

1. Bkz. Cafer Sadık Yaran, Kötülük ve Theodise, Ankara 1997, s. 22.
2. Problemi mantıksal bir önerme halinde formülleşiren ilk düşünür, Epicurus (MÖ. 270) olmuştur. Ondan sonra onsekizinci yüzyıl İngiliz filozofu David Hume (ö. 1776) ve çağdaş filozoflardan J. L. Mackie başta olmak üzere birçok filozof, kötülüğün tanrının varlığının inkârını gerektiren ciddi bir problem olarak ele almıştır. Değişik versiyonlarla defalarca tekrarlanan bu problemin önermeleri David Hume tarafından "Din Üstüne Diyaloglar" adlı eserde Philo'nun ağızyla şu şekilde formüle edilmiştir:
3. Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü yetmiyor mu? Öyleyse o güçsüzdür.
4. Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor? Öyleyse o iyi niyetli değildir.
5. Hem güçlü, hem de iyi ise, bu kadar kötülük nasıl oldu da var oldu?
6. (Açıklamalar için bkz. David Hume, Dialogues Concerning Natural Religion, (ed. Martin Bell) London 1990, Part X, s. 108-109).
7. Batı ve İslâm düşüncesinde teodise örnekleri için bkz. Cafer Sadık Yaran, Kötülük ve Theodise, Konya 1997, s. 79-173.
8. Allah'a nispet edilen hakîm sıfatı "bütün nesne ve olayları en üstün ilimle bilen" ve ayrıca "bütün tabiat nesnelerini âhenkli, sağlam ve sanatkârane yaratıp sürdüren" anlamlarına gelmektedir. Bu, Allah'ın hem ilminde hem de fiilinde hikmet sahibi olduğunu gösterir. Bu mânâyı destekleyecek şekilde Gazzâlî hikmet kavramını "eşyanın düzeni ve en ince mânâlarını kuşatmak ve onlardan beklenen gaye tamamlanmaya kadar ne şekilde olmaları gerektiği hususunda belli bir hükme varmak" şeklinde tanımlamaktadır (Gazzâlî, el-İktisâd fî'l-İtikad (nşr. İbrahim Ağâh Çubukçu, Hüseyin Atay), Ankara 1962, s. 165-166).
9. Nesefî, Tebsirâtü'l-edille (nşr. Claude Selamé), Dimaşk 1990, I, 94-96.
10. İlâhî adalet ilkesi ve Allah'ın kulları için en faydalı olanları yaratmak konumunda bulunduğu esas (aslah prensibi) ve ilahî takdir ve irade konusu şer problemini ele alan konu başlıkları arasında yer almaktadır. (bkz. Metin Özdemir, İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi, İstanbul 2001, s. 55-78, 98-160).
11. Mu'tezile'ye göre Allah şerri dilemez ve yaratmaz. (Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud, Kitâbü'l-Tevhid (nşr. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruç), Ankara 2003, s. 5).
12. Eş'ariyye ilâhî iradeyi öne çıkaran açıklamasında, meydana gelen fiillerde hikmet aramaya ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Buna göre âlemde şer olarak nitelenen olaylar insanın bunları şer diye nitelenmesi ve algılamasıyla ilişkilidir. Gerçekte şer değildir (Amîdî, Ebû'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim, Gâyetü'l-merâm fî ilmi'l-kelâm (nşr. Hasan Mahmûd Abdullatif), Kahire 1971, s. 65).
13. Bkz. Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, el-Müfredât (nşr. Muhammed Ahmed Halefullah), Kahire 1970, "şr" md.
14. İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali, Lisânü'l-'Arab, Beyrut, ty.: [Dâru Sadır], "şr" md.
15. Âl-i İmrân, 3/180.
16. Enfal, 8/22.
17. Nâs, 114/4-6.
18. Felâk, 113/4.
19. Felâk, 113/5.
20. Beyyine, 98/6.
21. Buhârî, "Edeb", 5598.
22. Mâide, 5/60.
23. Bkz. Buhârî, "el-Fiten", 11; Müsned, V, 391, 403.
24. Yaran, a.g.e., s. 25.
25. Yaran, a.g.e., s. 30.
26. Edward H. Madden, Evil and the Concept of God, Springfield 1968, s. 6; Yaran, a.g.e., s. 28-30.
27. Amîdî, Gâyetü'l-merâm, Kahire 1971, s. 65.
28. Sorular ve açıklamalar için bkz. İbn Kayyım, Sifâ'u'l-'allî, Kahire 1323, s. 184-185, 226-227.
29. Geniş açıklama için bk. Lütfullah Cebeçi, Kur'an'da Şer Problemi, Ankara 1985, s. 68-121.
30. Mâtürîdî, Kitâbü'l-Tevhid, s. 496.
31. Mâtürîdî, age, s. 527; Te'vilâtü'l-Kur'an (nşr. Bekir Topaloğlu ve diğerleri), VIII, s. 234-235.
32. Bkz. el-Arâf, 7/28; Nahl, 16/90.
33. Tevbe, 9/96.
34. Mâtürîdî, Kitâbü'l-Tevhid, s. 259.
35. Açıklamalar için bkz. Yaran, a.g.e., s. 114-123.
36. Mâide, 5/90.
37. Mâide, 5/91.
38. En'âm, 6/43.
39. Bakara, 2/268; Nûr, 24/21.
40. Âl-i İmrân, 3/175; Arâf, 7/20; Yûsuf, 12/42; Tâ-hâ, 20/120; Hac, 22/53; Neml, 27/24; Ankebût, 29/38.
41. Te'vilât, VIII, s. 31-32.
42. a.g.e., VI, s. 149.
43. İnsanlar tarafından kötülük olarak algılanan fizikî âfetler, ölüm, şeytan, cehennem gibi hadiselerin adalet ve hikmet açısından değerlendirilmesi için bk. Emine ÖĞÜK, Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer Hikmet ilişkisi, s. 214-228.

K A Y N A K L A R

- Amîdî, Ebû'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim, Gâyetü'l-merâm fî ilmi'l-kelâm (nşr. Hasan Mahmûd Abdullatif), Kahire 1971.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali, Lisânü'l-'Arab, Beyrut, ty.: [Dâru Sadır] "şr" md.
- Muhammed Fuad Abdullâkî, Mu'cemü garibü'l-Kur'an, Beyrut, ty.: [Dâru'l-ma'rife], "şr" md.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, el-Müfredât (nşr. Muhammed Ahmed Halefullah), Kahire 1970, "şr" md.
- Cafer Sadık Yaran, Kötülük ve Theodise, Konya 1997.
- David Hume, Dialogues Concerning Natural Religion, (ed. Martin Bell) London 1990, Part X.
- Edward H. Madden, Evil and the Concept of God, Springfield 1968.
- Emine Öğük, Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet ilişkisi, İstanbul 2007.
- Gazzâlî, el-İktisâd fî'l-İtikad (nşr. İbrahim Ağâh Çubukçu, Hüseyin Atay), Ankara 1962.
- Lütfullah Cebeçi, Kur'an'da Şer Problemi, Ankara 1985.
- Metin Özdemir, İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi, İstanbul 2001.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud, Kitâbü'l-Tevhid (nşr. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruç), Ankara 2003.
-; Te'vilâtü'l-Kur'an (nşr. Bekir Topaloğlu ve diğerleri), İstanbul 2005-2012.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl, Tebsirâtü'l-edille (nşr. Claude Selamé), Dimaşk 1990.

terir. Yani Allah bizi niye yaratmış-
tır? İmtihan olmamız için. En güzel
amel, ilâhî sevgi yolunda ilerle-
mektir. İlâhî sevgi yolunda ameller
yapmaktır. Çünkü Allah bizim yara-
tılışımızın hikmetinin sevgi ilişkisi
içine girmek olduğunu buyuruyor.
İşte kâinatın yaratılma sebebi bu

sevgi nurudur. Hz. Muhammed yeryüzünde örnek ola-
rak yaratıldığı ve "üsve-i hasene" olduğu için bütün bu
ahlâkın, hukukun temelinde sevgi ahlâkı vardır. Bu ilâhî
sevgi dairesine insanî olarak dâhil olabilmenin yolu da
yine Kur'an'ın buyurduğu gibi, "De ki; Allah'ı seviyorsa-
nız bana tâbî olun ki Allah da sizi sevsin." âyetidir. Yani
İslâm'ın sevgi ile ilişkisi yoktur, İslâm korku dinidir, Hiris-
tiyanlık sevgi dinidir diyenlerin düşünceleri tamamen
yanlıştır. Kur'an-ı Kerim'de işte bu âyet açıkça Allah ile
kulu arasında sevgi ilişkisinin olmasının insan hayatı-
nın temel amacı olması gerektiğini buyuruyor: "...Bana
tâbî olun ki Allah da sizi sevsin." Onun için ahsen-i amel
de sevgi ahlâkına uymak demektir. Demek ki adalet
kuru bir kavram olmayıp, başkalarını sevmek, Allah'ın
diğer yarattıklarının da aynı derecede insan onuruna
sahip olduğunu bilerek yaradandan ötürü hoş görmek
gerçeğinin ifadesidir. Adaletin birinci boyutu; insan
onurunun her insanda eşit olduğuna iman ve bunu be-
nimsemek ve bunu yaşamaktır. İkinci boyutu ise dünya
düzeninde liyakat ve istihkak adaletini temindir. İnsan
onuru bakımından insanlar arasında fark yoktur ama

meselâ kamu görevlerinin dağıtı-
mında emanetleri ehline vermek
gerekir. Ceza adaletinde herkesin
istihkakına göre ceza vermek gere-
kir. Herkese eşit ceza verirsiniz âdil
olmaz, zalim olursunuz. Demek ki
temel Osmanlıca'da "tevzîne-i ada-
let" denen denkleştirme adaleti,
dar anlamda adl'dir. Ama adl'den
öte bir de kıst vardır ki, emanetin
ehline verilmesi, herkesin hak etti-
ği cezayı bulmasıdır. Temel adalet
ilkesine uyarak kimseye insanlık

**En güzel amel, ilâhî sevgi yolunda
ilerlemektir. İlâhî sevgi yolunda
ameller yapmaktır. Çünkü Allah
bizim yaratılışımızın hikmetinin
sevgi ilişkisi içine girmek olduğunu
buyuruyor. İşte kâinatın yaratılma
sebebi bu sevgi nurudur.**

❑ **Bir ilke olarak adalet nedir
ve kaynağını nereden alır?**

Adalet, hukukun temel kav-
ramlarından birisidir. Hatta belki
başlıcasıdır ilke olarak. Bütün bu
değer ilkeleri, davranış kuralları,
normları, hukuk ve ahlâkta müşte-
rektir ve Allah'tan kaynaklanır. Niye
Allah'tan kaynaklanır; çünkü yaradılış zaten O'na aittir.
Aklen kainatı yaratanın Allah olduğu inkar edilemez.
Yani Allah'ın varlığı insanların kabul ettiği bir varsayım
değil, bir postüla değildir. Bir hareket noktası olarak
dünya düzenini sağlamak için bir tanrı kavramına ih-
tiyacımız var her şeyden önce. Kur'an-ı Kerim'de buy-
rulduğu gibi inanmayanların materyalistlerin, oportü-
nistlerin kurguları örümcek evi gibidir. En zayıf ev de
örümcek evidir. Hz. İsa da bunu İncil'de benim sözüm
üzerine binalarınızı kurun diyerek ortaya koyuyor. Yani
felsefî ve ahlâkî görüşlerinizi benim tebliğ ettiğim ilâhî
kelâm üzerine kurmazsanız, o yapı kum üzerine yapılmış
yapı gibidir. Bir dalga gelir kum üzerine yapılan
bina yerle bir olur. Yokluktan varlık doğmaz. Şu halde
mutlak varlık vardır. Asalet-i vücud denir buna. Mutlak
varlık ezeli ve ebedîdir. Materyalistler maddeye ezeli
ve ebedilik vererek yaparlar. Yani Allah'a ad değiştirir-
ler ama sonra materyalistler şuurlu aklın da kaynağı
ahlâkın da kaynağı ezeli ve ebedî varlığı kabul etme-
dikleri için öyle bir şey yoktur, derler. Yani madde ezeli
ve ebedîdir ama ahlâk, adalet kavramları, hukukun te-
mel ilkeleri hep insandan doğmuştur.

**Allah'ın yaratma iradesinin
hikmeti nedir?**

Allah'ın isimleri birbirinden
tefrik edilemezler, soyutlanamaz-
lar. Allah'ın esma-i hüsnâsından bir
isim de el-Vedûd'dur. Yani çok se-
ven ve çok sevilen olmak. Demek ki
yaratma iradesinin hikmeti Allah'ın
Vedûd ismidir. "Ellezi halaka'l mev-
te ve'l hayate" âyeti de bunu gös-

**Adalet kuru bir kavram olmayıp,
başkalarını sevmek, Allah'ın diğer
yarattıklarının da aynı derecede
insan onuruna sahip olduğunu
bilerek yaradandan ötürü hoş
görmek gerçeğinin ifadesidir.
Adaletin birinci boyutu demek;
insan onurunun her insanda
eşit olduğuna iman ve bunu
benimsemek ve bunu yaşamaktır.
İkinci boyutu ise dünya düzeninde
liyakat ve istihkak adaletini
temindir.**

HÜSEYİN HATEMİ İLE SÖYLEŞİ

1938 yılında İstanbul'da doğdu.
1960 yılında İstanbul Üniversitesi
Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu.
Hukukçuluğunun yanı sıra edebiyat-
la da yakından ilgilenen Hatemi; Ha-
reket, Milli Gazete, Zaman, Yeni Gün-
dem, Maver, Şehir, Yeni Asya, Yeni
Şafak gibi yayınlarda yazarlık ve köşe
yazarlığı yaptı. 1961 yılında İstanbul
Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mede-
ni Hukuk kürsüsü kadrosuna atandı.
Aynı üniversitede 1973 yılında do-
çent, 1981 yılında profesör oldu. 1985
yılında 1402 sayılı sıkıyönetim kanu-
nuyla üniversiteden uzaklaştırıldı.
Bir süre serbest avukatlık yaptı. 1990
yılında tekrar üniversiteye döndü.
2006 yılında yaş haddinden dolayı
emekli olmasına rağmen başta İstan-
bul Üniversitesi olmak üzere çeşitli
üniversitelerin Hukuk, Siyasal Bilgiler
ve İktisadi ve İdari Bilimler fakültele-
rinde dersler vermektedir. Hatemi,
Arapça, Farsça, Almanca ve Fransızca
bilmektedir. Humeyni'nin İslam Fık-
hında Devlet ve Ali Şeriatî'nin İnsanın
Dört Zindanı, Muhammed İkbal'in
Cavid'e Hitap, Henry Corbin'in İslam
Felsefesi Tarihi-I gibi kitapları Türk-
çeye çevirmiş, Hukuk Devleti Ara-
yırları, Şafak Yazıları Sevgi ve Küresel
Namerdlik, Batılılaşma, Çağdaşlaşma
Sorunu ve Toplum, İslâm Hukuku
Dersleri, İnsanlık ve Sevgi Dini İslam
İlâhî Hikmette Kadın vb. eserler telif
etmiştir.

onuru ile bağdaşmayan bir cezanın verilmemesi yine bu ilkenin bir gereğidir. Kaziğa oturtma, çengel üzerine atma gibi. Emîrül-Müminîn Ali'nin suikaste uğradığında İmam Hasan'a vasiyeti şöyle oldu: "İbn Mülcem'i affetseniz ne çıkar (affetme yetkiniz de vardır). Ben eğer bu darbeden kurtulursam ne yapacağımı bilirim (affedebilirim). Kurtulamazsam o zaman da siz affeder-seniz ne çıkar. Eğer affetmeyecekseniz, o bana nasıl bir darbe vurdu ise siz de onu tek bir darbe ile öldürebilirsiniz. Kısası o şekilde yaparsınız. Öldükten sonra be-denine hakaret etmeye hakkınız yoktur. Ölmeden önce işkence yapmak şöyle dursun, ölmüş bir kimsenin be-deninden bir uzvunu koparmaya saygısızlık yapmaya hakkınız yoktur; çünkü ben Resûlullah'tan duydum ki, kuduz köpeği öldürmek zorunda kalırsanız hiçbir uzvunu kesmeden Allah'ın yarattığı sulbe saygı göstererek öylece defnetmek zorundasınız." Şu halde adaletin gerçek anlamını bu iki boyutu ile bilmemiz lazım.

Bu çerçevede içerisinde ihsan kavramını nasıl an-lamak gerekir?

İhsan, hukuk ve ahlâkın temel kavramı olan ada-letin üzerinde insanlara emredilmektedir. Yani karşı

tarafın istihkâkı olmasa bile başka insanlara güzelli-ke ve ikramla davranmaktır. Hakkı olmadı diye bir şeyi vermezlik etmemek, onun hoşuna gidecek şeyi kendi mallarından fedakârlık etmek suretiyle vermek. Kendi nefsinizin sevdiği şeylerden başkasına infak etmedikçe o en yüce ahlâk derecesine yükselemezsiniz. Demek ki hukukun ve ahlâkın ortak ilkeleri aynı zamanda temel ilkeleridir ve yaptırımlıdır. Herkes âdil olmak zorunda-dır ama ahlâk sınırına gelince orası ihsandır. İnnalla-he ye'muru bi'l-adli vel'ih-san. Yani karşı tarafın hakkı olmasa bile başkalarına iyi davranmak, elinden gelen iyiliği yapmak ve nefsinin bencilliğinden kurtulmak ve bunu da gene eşitlik adaletine ahlâk alanında uyarak bütün insanlara yapmak. Yoksa kendi ırk, etnik grup hatta kendi dininden olanlara değil. Bunu en iyi Müm-tehine sûresinin sekizinci ve dokuzuncu âyetleri göste-riyor. Savaş, bir ganimet mücadelesi olamaz asla. Savaş sizi ancak yurdunuzdan çıkartmak, öldürmek, malınıza ve yurdunuza kastetmek isteyenlere karşı olur. Yoksa Allah bütün insanlığa karşı birr ile davranmanızı, o en büyük sevgi ahlâkı ile yaklaşmanızı yasaklamaz. De-mek oluyor ki adaletin iki boyutu vardır. Birisi eşitlik adaletidir. Kur'an'ın dar anlamıyla adl dediği, diğeri de

kıst kavramı. Bu da tevzî adaletini kapsar. Sosyal adalet de istisnasız eşitlik adaletinin bir boyutudur.

Hocam bize ait örneklerden gittik ilk soruda. Batı hukuku-nun, batı medeniyetinin temel-leri nereden geliyor, meşruiye-tini nereden alıyor ve adaleti uygulamada ulaştığı son nokta nedir?

Eski Yunan'a da bu kavramlar ilâhî vahiyden gel-miştir; çünkü Akdeniz bölgesinde ilâhî vahiy On Emir, Roma ve Yunan medeniyetinden önce tebliğ edilmişti. Gerek Yunanlıların gerek Roma medeniyetinin teme-linde daha önce Mısır medeniyetinin Hint ve Mezopo-tamya medeniyetlerinin temelinde olduğu gibi ilâhî vahiy vardır. Medeniyet, teknolojik üstünlük demek değildir. Medeniyet, ilâhî sevginin ahlâkı ile başlar. Onun için medeniyetin temeli, ahlâkın temeli, insan haklarının temeli Batı medeniyeti değil ilâhî vahiydir. Batılıların sözlerinin etkisinde kalmamalı. Hepimiz aynı ilâhî vahiy kaynağından aldık demeli.

Biz bu uygulamada niçin başarısız oluyoruz? Doğu toplumlarında hukukun uygulanması adale-tin gerçekleştirilmesi niçin olmuyor/olamıyor bir türlü..

Batı'da da bizde de olmuyor. Burada gerçek an-lamda medeniyeti karıştırmayalım. Hz. Ali'nin buyur-duğu gibi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kısa zamanda İslâm'ın uygulaması o hale geldi ki tersine çevrilip, bütün değerleri giyilen bir giysiye döndü. Nitekim Ömer b. Abdülaziz'e Mısır'dan valinin bir mektubu geliyor. Burada Hristi-yanlar fevc fevc İslâm'a giriyorlar. Ama bunların İslâm'a girmelerinin sebebi daha çok cizye vergisin-den muaf olmak için. Onun için biz bunların Müslüman olmalarını engelleyelim ki devletin vergi ge-lirleri azalmasın diyor vali. Ömer

Bizim amacımız ilâhî sevgi olmalıdır. Ondan sonra adaletin manasını anlayabiliriz. Yoksa Hitler de âdildi hak eden Yahudileri ortadan kaldırdı diyebiliriz. Adaletin ne olduğunu anlayamazsak zulme adalet ismi takarız.

b. Abdülaziz'den gelen cevap ise şöyle oluyor: "Çok kötü düşün-yorsun, Allah peygamberini vergi memuru olarak değil, hakkı tebliğ edecek peygamber olarak gönder-di." Osmanlıya da bu gözle bakmak lazım. Nasıl ki Emevilerin bütünü için hüküm veremezsek, Osman-lı hanedanının hepsini evliyaullahtan sayacağımız bir durum yoktur.

Kişi kendi vicdanında adaleti nasıl gerçekleştirir?

İnsan yanılmaz değildir. Sadece sevgi elçileri ya-nılmaz olarak yaratılırlar. Hz. Peygamber'den hiçbir zaman zulüm sadır olmaz. Diğer peygamberler de böy-ledir. Benim inancıma göre ehl-i beyt imamları da böy-ledir. Allah'ın Rahmân, Rahîm, Gafûr, Tevvâb isimlerini zikretmemiz lazım. Ama Allah'ı, Peygamber Efendimiz'i ve Ehl-i beytini seviyorsak zaten bilerek zalim olmayız. Allah'ı gerçekten seven birisinden Cengiz, Hülâgu, Ti-mur çıkmaz. Yezid de çıkmaz. Ama şimdi öyle bir hal-deyiz ki, Yezid'i bile savunanlar var kamu düzeni adına.

Dünyada mutlak adaletin gerçekleşmesi pek mümkün değil herhalde.

Bu dünya imtihan âlemi olunca "li-yeblüveküm eyyüküm ahsenu amelâ," bu âyet dünyanın bir imtihan salonu olduğunu gösteriyor. İmtihan salonunda bütün çocuklar yüz üzerinden yüz alacak kağıt mı doldurur? Hatta itişip kakışır, yanındakine dirsek atıp düşürürler. Hatta dünya imtihanında öldürürler. Kalemini defterini,

parasını gaspederler. Bütün bunlar meleklerin kamerasına geçer. Zu-lüm görenler imtihandan sonra tat-min edilecekler, mutmain olacaklar. Bizim amacımız ilâhî sevgi olmalıdır. Ondan sonra adaletin manasını an-layabiliriz. Yoksa Hitler de âdildi hak eden Yahudileri ortadan kaldırdı di-yebiliriz. Helal olsun ona bu yollar. Adaletin ne olduğunu anlayamaz-sak zulme adalet ismi takarız. ■

İhsan, hukuk ve ahlâkın temel kavramı olan adaletin üzerinde insanlara emredilmektedir. Yani karşı tarafın istihkâkı olmasa bile başka insanlara güzelle-ke ve ikramla davranmaktır. Hakkı olmadı diye bir şeyi vermezlik etmemek, onun hoşuna gidecek şeyi kendi mallarından fedakârlık etmek suretiyle vermek.

İSLÂM TARİHİNDE İSYANLAR VE ÂDİL YÖNETİM TALEPLERİ

Ünal KILIÇ*

Emevî idarecileri muhalif olarak gördükleri âlimleri kendi saflarına çekmek için uğraşmışlar, çeşitli yöntemlerle onların desteklerini sağlamaya çalışmışlardır. Kendi saflarına çekmede başarılı olamadıkları âlimlerin muhalefetlerini engellemek için ise caydırıcı tedbirlere başvurmuşlardır.

□ İslâm dininin en önemli özelliği hayatın her alanında adaleti gözetmesidir. Adaletin ayaklar altında çiğnendiği, zulmün yaygınlaştığı bir dönem ve ortamda risâlet görevi ile gönderilen Hz. Muhammed'in en belirgin niteliği de âdil olmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde adaleti emreden, adaletin faziletlerini anlatan o kadar emir ve tavsiye vardır ki bunlara bakan kimse herhalde, 'İslâm eşittir adalet' diye düşünebilir:

"Allah, âdil olmayı, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."¹

"Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun..."²

Bilindiği gibi Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirildiği dönem ve mekânda herhangi bir hukuk sistemi ve devlet nizamı yoktu. Güçlüler tarafından sınırları belirlenen ve duruma göre farklılık arz eden bir hukuk anlayışı söz konusuydu. Adalet, daha çok güçlülerin haklarını korumaktaydı, zayıflar ise haksızlığa uğradıklarında sığınacakları bir hukuk kurumundan mahrumdular. Bir Yunan filozofunun ifadesiyle bu dönemlerde adalet, "eşek arılarının delip geçtikleri, bal arılarının takılıp kaldıkları ağlara benzemekte", güçlüler her hâlükârda diledikleri gibi hareket ederlerken, zayıf ve kimsesiz insanlar için adalet tavizsiz bir şekilde uygulanmaktaydı.

Âdil Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm'in adaletle verdiği önem doğrultusunda zengin-fakir, hür-köle, yaşlı-geç, kadın-erkek ve hatta Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın yönetimi altındakilerin haklarına saygı göstermiş, herkese layık olduğu ve hak ettiği karşılığı vermiştir. Medine Vesikası gereği şehirde yaşayan Yahudilere aralarındaki hukukî problemleri halletme hususunda kendi şeriatlarına göre ve kendi din adamları tarafından yargılanma imkanı tanınmıştı. Bununla beraber adaletine duydukları güven çerçevesinde onlar, zaman zaman Yahudi din adamları yerine Peygamberimiz (a.s.)'e müracaat ederek davalarını çözüme kavuşturmasını talep etmişlerdir.

Aslında Hz. Peygamber'(a.s.)'in adalet anlayışı bakımından fazla söz gerek yoktur; onun tarafından söylenilen şu sözler her şeyi özetlemektedir:

"Sizden öncekilerin helak olma sebepleri şudur: İçlerinden şerefli kimseler (asilzadeler) hırsızlık yaptığında ona ceza vermezler, zayıf birisi hırsızlık yaptığında ise onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fatma bile olsa elini keser, onu cezasız bırakmazdım."³

Adaletin yerine getirilmesi bakımından en kapsamlı alan, yönetimdir. Bu sebeple hassasiyet sahibi İslâm idarecileri, yönetimde bulundukları dönemde adaletin tesisini birinci vazife olarak görmüşlerdir.

Râşid halifelerin adaleti gözetme hususundaki hassasiyetleri nedeniyle toplumdaki değişik gruplar arasında adalet talebiyle herhangi bir huzursuzluk veya isyan yaşanmamıştır. Örneğin Hz. Peygamber sonrası İslâm toplumunun başına getirilen Hz. Ebû Bekir, yaptığı ilk konuşmada şunları söylemiştir: "...Eğer hükümette iyi hizmet edersem bana yardımcı olunuz. Etmezsem beni doğru yolda gitmeye mecbur ediniz... Zayıfınız benim yanımda kuvvetlidir; çünkü onun hakkını kuvvetliden alırım. Kuvvetliniz ise zayıfın hakkını kendisinden alana kadar benim katımda zayıftır; çünkü zayıfın hakkını ondan alırım..."⁴

Hulefâ-yi Râşidîn'den Hz. Ömer, adaleti ile meşhur bir devlet başkanıydı. Nitekim o valilerini şu şekilde uyarmıştır: "Ben sizleri emirler ve zorbalar olarak değil, hidayet imamı olarak tayin edip gönderdim ki, halk sizlerle hidayete ersin. Müslümanlara haklarını verin. Onları döverek zelim duruma düşürmeyin. Kapılarınızı onlara kapatmayın, şayet kapatırsanız kuvvetliler zayıfları yer. Kendinize mal edinip onları mahrum etmeyin, aksi halde onlara zulmetmiş olursunuz..."⁵

Hz. Osman'ın idarede bazı uygulamaları adaletle aykırı bulunmuş, onu haksız yere şehid edenlerin yargılanarak cezalandırılmasında yaşanan gecikmeden dolayı Cemel topluluğu denilen ve aralarında önemli sahâbîlerin bulunduğu kimseler tarafından Hz. Ali'nin âdil olması ısrarla dile getirilmiştir.

Emevî Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin iktidara gelmesiyle birlikte Müslümanların toplumun hayat şartları ve olaylara bakış açıları derinden değişim sürecine girmiştir; çünkü onunla birlikte hilafet sisteminden hanedanlık ve saltanata geçilmiştir. Bundan böyle fert veya halk öncelikli siyaset veya hassasiyet yerine saltanatın menfaati ve geleceği için politikalar geliştirilmiş, halkın menfaati saltanatın

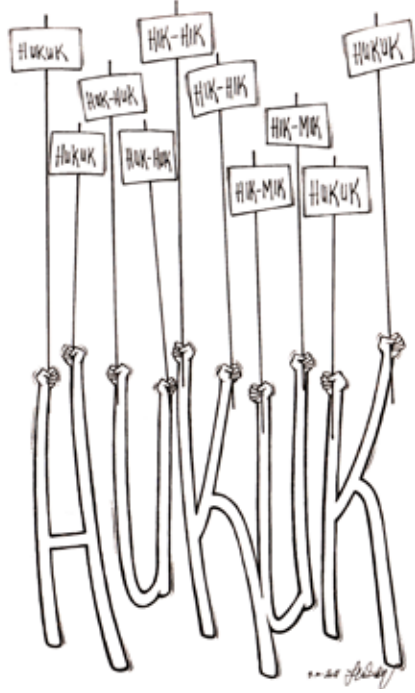
Hilafete gelişi diğer halifeler gibi saltanat usulü ile olan Ömer b. Abdülaziz'in yönetiminde bulunduğu zaman zarfında adaleti gözetmesi, toplumu oluşturan her kesime hak ettiği değeri vermesi vb. sebeplerle, diğer Emevî halifelerinden ayrı tutulmuş; gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde hep hayırla yad edilmiştir.

menfaatine feda edilmekten çekinilmemiştir. Bunun üzerine Emevîlere karşı çeşitli karakterlerde muhalefet hareketleri söz konusu olmuştur. Bunlardan bir kısmı dinî, büyük bir kısmı ise siyasî, idarî, malî, etnik ve toplumsal gerekçelerle ortaya çıkarken hemen hemen tamamında âdil bir yönetim talebi ve zulme başkaldırı söz konusu olmuştur.

Emevî Devleti, en fazla Ali taraftarlarının muhalefetiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Muaviye'nin Hz. Hasan'dan iktidarı devralması her ne kadar 'birlik yılı' olarak nitelendirilmişse de Ali taraftarları, belli bir sükût döneminden sonra Emevî Devleti'ne karşı harekete geçmişlerdir. Muaviye, Ali evladının muhalefetine toplumda yol açacağı tesirin farkında olduğu için onlara karşı tatlı sert davranarak icraatlarını onaylarsalar bile sessiz kalmalarını sağlamayı büyük ölçüde başarmıştır. Ancak Muaviye'den sonra iş başına gelen oğlu Yezid, babasının aksine iktidarı aleyhindeki teşebbüslere karşı müsamahasız davranmıştır. Yezid, Küfe'ye gitmek üzere yola çıkan ve sünnetin ihyası ve adaletin yeniden tesisi için harekete geçtiğini söyleyen Hz. Hüseyin ile görüşmek ve onun tarafından dile getirilen aksaklıkları gidermek yerine şiddete başvurmuştur. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve beraberindeki pek çok kimsenin acımasızca öldürülmesi kısa vadede Ali taraftarlarının Emevîlere karşı fiili mücadelelerine ara vermelerini sağlamakla birlikte muhalefetten vazgeçmelerini sağlamamıştır. Kerbelâ'da yaşananlardan sonra Ali evladının temsilcileri uzun süre sessizliklerini korumuşlarsa da bu zaman zarfında toparlanan aile fertlerinden, önce Zeyd b. Ali (ö.122/740) bilahare oğlu Yahya b. Zeyd (ö.125/743) Emevî Devleti'ne karşı fiili mücadeleye girişmiştir. Kerbelâ'dan sonra Ali evladına sempati beslediklerini söyleyen Tevvâbın grubu ile Muhtar b. Ebî Ubeyde es-Sakafî'nin isyanları da Emevî Devleti'ne karşı girişilen önemli isyanlar arasında yer almıştır.

Emevî Devleti'ne muhalif olan gruplardan bir diğeri de Hâricilerdir. Bu yönetimi İslâm dışı bir oluşum olarak gören ve idarede bulunanları tekfir eden Hâriciler, kuruluşundan yıkılışına kadar Emevî Devleti'ne karşı müzmin bir

Çizgi: Hasan Aycın

şekilde muhalefette bulunmuşlardır. Emevîler, Hâricilerle mücadelede anlaşma ve ikna yöntemi yerine şiddet ve baskıyı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte, 'bir ölürüz bin diriliriz' dercesine üç beş kişi kalan Hâriciler, hızlı bir şekilde taraftar toplayarak daha büyük kin ve nefretle mevcut yönetime karşı muhalefetlerini sürdürmüşlerdir.

Emevî Devleti'ne muhalefette bulunan bir diğer kesim de mevâlî denilen Arap ırkına mensup olmayan Müslüman vatandaşlardır. Devletin kuruluşundan itibaren ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören mevâlî, özellikle Abdülmelik (685-705) dönemiyle birlikte toplumda dışlanmaları ve mağdur edilmeleri sebebiyle devlete karşı nefret duymuşlardır. Bu nefretle mevâlî, yönetim aleyhtarı bütün

oluşumların gönüllü destekçisi ve etkin taraftarları haline gelmiştir.⁶ Muhtâr es-Sekafî, Abdullah b. Cârûd, İbnü'l-Eş'âs, Zeyd b. Ali ve Abdullah b. Muâviye tarafından gerçekleştirilen isyanlara destek veren mevâlî, ortaya çıkış gerekçesine bakılmaksızın Emevî yöneticilerine karşı gerçekleştirilen her isyana destek vermeye çalışmışlardır.

Emevîler döneminde muhalefeti oluşturanlar arasında âlimleri de zikretmek gerekmektedir. Ulemânın büyük bir kesiminin Emevî idarecileriyle iyi ilişkiler içerisinde olmadıkları görülmektedir. Ulemâ arasında dönemin yöneticilerini destekleyenler azınlıktaydı.⁷ Benzer şekilde fitneye yol açma endişesiyle devlet yöneticilerinin icraatları karşısında tarafsız kalmayı tercih edenlerin sayısı da çok değildi.⁸ Buna karşılık özellikle adaletsizlikleri sebebiyle idarecileri eleştiren ve muhalif gruplar içerisinde yer alan veya söz konusu gruplara maddî manevî destek sağlayan çok sayıda âlim vardı.

Emevî idarecileri muhalif olarak gördükleri âlimleri kendi saflarına çekmek için uğraşmışlar, çeşitli yöntemlerle onların desteklerini sağlamaya çalışmışlardır. Kendi saflarına çekmede başarılı olmadıkları âlimlerin muhalefetlerini engellemek için ise caydırıcı tedbirlere başvurmuşlardır.⁹ Bununla birlikte her türlü baskı ve şiddete rağmen ulemâyâ mensup pek çok kimse, Emevî yöneticilerinin dine ve adalete aykırı olarak değerlendirdikleri uygulamalarını eleştirmeyi sürdürmüşler, bu sebeple çeşitli baskı ve yıldırmalara ma-

ruz kalmışlardır. Bunlar arasında İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe, İmam-ı Mâlik ilk akla gelenlerdir.

İdareciler, özellikle âdil olmayan ve İslâmî prensiplerle çelişen ve toplumun tepkilerine yol açan icraatlarını âlimlerin onayını alarak sürdürmeye çalışmışlar, buna alet olmamakta direnen âlimlere ise zulmetmekten çekinmemişlerdir.

Emevîler döneminde idarede bulunanların haksızlık yapıp adaleten saptıkları dönemlerde çok sayıda isyan patlak vermiştir. Öyle ki isyanlar sürekli olarak birbirlerini izlemiş, devlet güç ve enerjisini ülkenin imarı ve insanların refah seviyesini yükseltmek, sınırlarda fetih faaliyetlerini sürdürmek yerine bu isyanları bastırmak için harcamıştır. Bastırılan isyanlar, yüreklerde acı ve kin bırakmış, mağdur edilen ve kanlı bir şekilde isyanları bastırılanlar veya onların yakınları kısa süre zarfında toparlanarak daha büyük bir kin ve nefretle mücadelelerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Devletin sosyal gruplar arasındaki ilişkilerde denge politikası gözetmediği, adalete titizlikle riayet edilmediği zamanlarda, insanlar kendi hallerinde hayatlarını sürdürmüşler devletle karşı karşıya gelmemişlerdir.

Hilafete gelişi diğer halifeler gibi saltanat usulü ile olan Ömer b. Abdülaziz'in yönetimde bulunduğu zaman zarfında adaleti gözetmesi, toplumu oluşturan her kesime hak ettiği değeri vermesi vb. sebeplerle, diğer Emevî halifelerinden ayrı tutulmuş; gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde hep hayırla yad edilmiştir. Hilafete geçtiği esnada yaptığı ilk konuşmasında Emevî halifelerinin ve yöneticilerinin haksızlıklarını dile getirerek adaleti esas alan bir anlayışla toplumu yöneteceğini söylemiştir.¹⁰

Ömer b. Abdülaziz, Ali taraftarlarının gönüllerini kazanmış; onların tepkisine yol açan pek çok uygulamaya son vermiştir. Meselâ minberlerden Ali ve soyundan gelenlere hakaret (sebbetme) geleneğine son vermiş, Fedek arazisinin tasarruf yetkisini tekrar onlara devretmiş, bu aileden hayatta kalanlara izzet-i ikramda bulunarak gönüllerini kazanmaya çalışmıştır.

Benzer şekilde gayrimüslimleri de memnun edecek icraatta bulunan Ömer b. Abdülaziz, onlardan haksız şekilde alınan vergilere son vermiş, gasp edilen mabetleri ve mülklerini iade etmiş, kendilerine tanınan güvencelerin takipçisi olmuştur.

Aynı şekilde o, Arap ırkına mensup olmayan Müslümanların yani mevâlînin diğer Müslümanlarla uyum sağlaması, kendilerini dışlanmış hissetmemeleri için de ciddi adımlar atmıştır. Abdülmelik b. Mervân'ın meşhur valilerinden Haccâc

b. Yûsuf tarafından başlatılan ve sonrakiler tarafından da devam ettirilen mevâlîyle ilgili haksız uygulamalara son vermiştir. Dinen Müslüman olmakla cizyeden muaf tutulmaları gerekirken hazinenin gelirlerindeki düşüş sebebiyle kendilerinden haksız şekilde cizye alınan, sosyal hayatta Müslüman Arapların sahip olduğu pek çok haktan mahrum bırakılan, askerî ve ekonomik bakımlardan da çeşitli şekilde adaletsizliklere uğrayan mevâlî grupların söz konusu mağduriyetlerini gidermiştir.

Onun döneminde Hâricilere karşı şiddet ve baskı politikası yerine diyalog, ikna ve onları oldukları gibi kabullenme yöntemi takip edilmiş, şiddet boyutuna varmayan söylemleri ve muhalefetleri sebebiyle onlara karşı askerî bir operasyon düzenlenmemiştir. Bu sebeple de Hâriciler, Hz. Ali dönemindeki ortaya çıkışlarından itibaren sürekli olarak gerçekleştirdikleri isyanlarına sadece Ömer b. Abdülaziz döneminde ara vermişlerdir.

Bununla birlikte Ömer b. Abdülaziz'den sonraki Emevî ve Abbâsî Devleti dönemlerinde de zaman zaman adalete gerektiği şekilde özen gösterilmemesi ulemânın tepkisini çekmiş, bu noktada ulemâdan beklediği desteği alamayan idareciler, pek çok ilim adamına mihne dönemi denilen sıkıntılarla dolu bir devir yaşatmışlardır.

Günümüze kadar Müslüman devletlerde şüphesiz çok sayıda âdil yönetimler sergilenmiş, ancak hak ve adaleten sapmalar da görülmüştür. Bu tür durumlarda başta ulemâ olmak üzere toplumun her kesiminden isyanlar söz konusu olmuştur. Fakat biz bunlardan sadece birkaçına işaret etmekle yetindik. ■

D İ P N O T L A R

1. Nahl, 16/90.
2. Mâide, 5/8.
3. Buhârî, Enbiya, 54; Müslim, Hudud, 2.
4. İbn Hişâm, es-Siyeretü'n-Nebevîyye, thk., M. Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1401/1980, IV, 340-341; İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut ty., III, 182-183.
5. İbn Sa'd, III, 294; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fî't-tarih, yay., Carolus Johannes Tomberg, Beyrut 1399/1979, III, 56.
6. Adnan Demircan, Arap-Mevâlî ilişkisi, İstanbul 1996, s.158-180.
7. Emevî yanlısı âlimler için bkz., Mustafa Özkan, Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ ilişkisi, Ankara 2008, s.211-221.
8. Tarafsız ulemâ hakkında bkz., M. Âbid Câbirî, İslâm'da Siyasal Akıl, İstanbul 1997, s.473-479; Özkan, s.202-211.
9. Emevîler ve Abbâsîler döneminde, çeşitli sıkıntılara maruz kalan âlimler hakkında müstakil eserler bile yazılmıştır. Bkz., Ebu'l-Arab et-Termîmî, Kitâbu'l-mihan, Beyrut 1988; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Mekatilü't-tâlibîn, Beyrut 1995.
10. Belâzürî, Ensâbü'l-esrâf, thk., Süheyl Zekkâr- Riyad Zirikî, Beyrut 1417/1996, VIII, 130.

K A Y N A K L A R

- Belâzürî, Ensâbü'l-esrâf, thk., Süheyl Zekkâr- Riyad Zirikî, Beyrut 1417/1996.
- Câbirî, M. Âbid, İslâm'da Siyasal Akıl, İstanbul 1997.
- Demircan, Adnan, Arap-Mevâlî ilişkisi, İstanbul 1996.
- Ebu'l-Arab et-Termîmî, Kitâbu'l-mihan, Beyrut 1988.
- Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Mekatilü't-tâlibîn, Beyrut 1995.
- İbn Hişâm, es-Siyeretü'n-Nebevîyye, thk., M. Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1401/1980.
- İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, Beyrut ty.,
- İbnü'l-Esir, el-Kâmil fî't-tarih, yay., Carolus Johannes Tomberg, Beyrut 1399/1979.
- Özkan, Mustafa, Emevîler Döneminde İktidar- Ulemâ ilişkisi, Ankara 2008.

HAK VE ADALETLE TAÇLANDIRILAN BİR İDARÎ PORTRE: HZ. ÖMER

İsrafil BALCI*

Hiz. Ömer hızlı gelişme ve değışmelerle birlikte bir taraftan Hiz. Peygamber ve selefi Hiz. Ebû Bekir'in izinden giderken bir taraftan da ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında yeni açılımlar sağlamaya çalışarak atmış olduğu adımlar ve aldığı radikal kararlar veya kendine özgü içtihatlarıyla, karizmatik bir lider olduğunu göstermiştir.

□ Hiz. Ömer'in (12-22/634-644) hilafet yılları İslâm tarihinde örnek gösterilen ve idealize edilen en müstesna dönemlerden birisi olarak kabul edilir. Hiç kuşku yok ki onu gönüllerin sultanı yapan en önemli vasfı, sergilemiş olduğu yönetim anlayışı ve bu yönetim anlayışını taçlandıran adalet konusundaki hassasiyetidir. Henüz hilafet makamına geçtiği zaman Hiz. Peygamber ve selefi Hiz. Ebû Bekir'in yolundan gideceğini beyan ederek,¹ idare anlayışının hangi zeminde yürütüleceğinin ipuçlarını vermişti. Şüphesiz Hiz. Peygamber'in uygulamaları Kur'ân-ı Kerim'in sınırlarını çizmiş olduğu prensiplere dayanıyordu.

Yönetimde Benimsenen İlke: Adalet

Hiz. Ömer'i mümeyyiz kılan en önemli vasıflarından birisi adalet ilkesi konusundaki hassasiyetidir. O, Arap halkını iyi tanıyan veya tahlil eden bir lider özelliği taşır. Henüz biat aldığı zaman mescitte yaptığı konuşmada deve örneğini vererek, deveyi güdenin onu ne tarafa çekerse o yöne gideceğine işaret etmiş ve kendisinin halkı hak yola ileteceğine dair Allah adına söz verip yemin etmiştir.² Onun sözünü ettiği "hak yol" hiç şüphe yok ki, Kur'ân ve sünnetin sınırlarını belirleyen Hiz. Peygamber'in karar ve uygulamalarıdır. Dikkat edilirse o, Müslüman olduğu ilk günden itibaren sürekli Resûl-i Ekrem'in en yakınında yer almış biridir ve bu beraberlik sürecinde Hiz. Peygamber'in vahyin prensiplerini hayata tatbikinden diğer karar ve uygulamalarına kadar hemen her konuda önemli bir tecrübe edinmiştir. Resûl-i Ekrem'e bu yakınlığı nedeniyle Hiz. Ebû Bekir'le birlikte Hiz. Peygamber'in veziri (yardımcısı) olarak nitelendirilmiştir.³ Hiz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde de halifeye en yakın kişidir ve önemli karar ve uygulamalarda etkili olmuştur.⁴ Böylesi bir geçmişe sahip olması ona pek çok deneyim kazandırmıştı.

Hiz. Ömer hızlı gelişme ve değışmelerle birlikte bir taraftan Hiz. Peygamber ve selefi Hiz. Ebû Bekir'in izinden giderken bir taraftan da ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında yeni açılımlar sağlamaya çalışarak atmış olduğu adımlar ve aldığı radikal kararlar veya kendine özgü içtihatlarıyla, karizmatik bir lider olduğunu göstermiştir. Böylece gelişen ve değışen şartların gerisinde değil, aksine bu gelişme ve

değışmeleri yöneten/yönlendiren bir idareci portresi çizmiştir. Müellefe-i kulûbe karşı tutumu, teravih namazının cemaatle kılınması, Iraklılar için mikat mahalli belirlemesi, savaşlarda elde edilen selebi⁵ ganimet malları statüsünde taksime tabi tutması gibi karar ve içtihatları bunlardan sadece bir kaçıdır.

Hiz. Ömer, şûrayı aktif halde işletmesiyle tanınan halifedir. Özellikle tartışmalı konuları veya önemli kararları mutlaka şûraya taşır ve danışma kurulunun görüşlerini aldıktan sonra uygulamaya koyardı. Aslında bu uygulama Hiz. Peygamber'in bir sünnetidir. Resûl-i Ekrem'den sonra Hiz. Ebû Bekir ve daha sonra Hiz. Ömer bu uygulamayı aynen devam ettirmişlerdir. Şûra üyeleri arasında Muhacirlerden Hiz. Ali, Hiz. Peygamber'in amcası Abbâs, Abbâs'ın oğlu Abdullah, Hiz. Osman, Zeyd b. Sabit, Abdurrahman b. Avf, Ensâr'dan Üseyd b. Hudayr gibi isimler bulunuyordu. Ancak bu isimler sabit değildi. Yeri geldiği zaman farklı kişiler de şûraya davet edilebilmekteydi. Hatta İran cephesinde devam eden savaş stratejisi hakkında esir alınıp Medine'ye getirilen Hüzmüzan'ın görüşüne bile başvurulmuştur.⁶

Müslümanları ilgilendiren önemli kararları şûrada tartışmaya açmak, göstermelik bir uygulama değildi. Şûra üyelerinin görüşleri mutlaka dikkate alındığı gibi, herkesin özgürce fikrini söyleyebileceği bir ortam sağlamıştır. Nitekim Halife şûra üyelerine şu uyarıyı yapmıştır: "Ben de sizlerden birisiyim. Sizden benim kararım ve arzuma uymanızı beklemiyorum. Elinizde hakkı söyleyen bir kitap var. Ben ne söylediysem bu kitaba göre söylemeye çalıştım. Siz de hak olan görüşü seçin ve tercih edin..."⁷

Adaletiyle meşhur olan halife, şeffaf bir yönetim anlayışı benimsemiş ve konuları ne olursa olsun halkın her kesimine eşit mesafede durmaya özen göstermiştir. Keza aynı anlayışı idarecilerinden de beklemiş ve insanlar

arasında ayırım yapmamalarını özellikle hatırlatmıştır. Örneğin Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye gönderdiği uzunca mektubun bir bölümünde aynen şu uyarıyı yapmıştır: "Toplantılarda veya işi için huzuruna gelen insanlara eşit muamelede bulun. Böylece zayıflar adaletinden ümit kesmesinler, güçlüler ise kendi çıkarları için başkalarına zulmedebileceğın hissine kapılmasınlar."⁸

Hiz. Ömer, şûrayı aktif halde işletmesiyle tanınan halifedir. Özellikle tartışmalı konuları veya önemli kararları mutlaka şûraya taşır ve danışma kurulunun görüşlerini aldıktan sonra uygulamaya koyardı. Aslında bu uygulama Hiz. Peygamber'in bir sünnetidir.

Kimi rivayetlerde Hz. Ömer'in genelde sert mizaçlı bir karaktere sahip olduğundan bahsedilir. Hatta bu özelliği nedeniyle kendisinden çekinen halktan bazı kişiler, Abdurrahman b. Avf aracılığıyla halifeye şikâyetlerini iletmışlerdir. Ancak Halife, yaptığı açıklamada herhangi bir art niyetinin olmadığını belirtmiş ve bazı konulardaki hassasiyetinin sadece Allah rızasını gözetme kaygısından kaynaklandığını söylemiştir.⁹ Özellikle vali, komutan, kadı veya zekât amilleri gibi üst düzey idarecileri titiz bir elemenden geçirdikten sonra sorumluluk makamına getiren halife, onları görev yerlerine gönderirken uzun uzun nasihatlerde bulunmuş ve halkın hizmetinde olmalarını, adaleti elden bırakmamalarını ve haksızlık yapmamalarını özellikle hatırlatmıştır. Ebû Ubeyd'in verdiği bilgilere göre, idarecileri görev yerlerine gönderirken şu uyarıları yapardı: "Ben sizi halk üzerine zorba ve zorlayıcı olarak göndermiyorum. Haksızlık ile bana bir iş getirmeye kalkışmayın. Hiçbir kimseyi sahip olduğu haklarından mahrum etmeyin."¹⁰

Halife, zekât amillerine ise ayrı bir ihtimam göstermiştir. Onlara nasihatlerde bulunurken görevleri sırasında halka karşı yumuşak davranmalarını ve kırıcı olmamalarını istemiştir. Vergi toplarken halkın en değerli mallarını almamalarını ve bu şekilde onları incitmemelerini, keza güçlerinin üzerinde vergi ödemeye zorlamamalarını hatırlatmıştır. Sadece Müslüman halka değil, gayri-Müslim tebaaya karşı da aynı hassasiyetle yaklaşımlarını ve onlardan da aynı ilkeler doğrultusunda vergi toplamalarını istemiştir.

Şeffaf bir yönetim anlayışı benimseyen halife, namazlardan sonra halkla oturup sohbet eder ve onların dertlerini dinlerdi. İdarecilerine de aynı tavsiyelerde bulunup kapılarını devamlı açık tutmalarını ve dileyen kişinin rahatlıkla gelip kendileriyle görüşme ve dertlerini anlatabilme imkânı tanımalarını istemiştir.¹¹ Hz. Ömer, idareye getireceği kişileri sıkı bir denetimden geçirdiği gibi, görev süreleri içerisinde de denetimlerini sürdürmüş ve özellikle halkın şikâyetlerini dinlemiştir. Hatta her hac mevsiminde halkla idarecileri yüzleştirerek varsa şikâyet veya sorunları dinlemiştir.¹² Bunun yanı sıra teftiş heyeti kurarak başına Ensâr'dan Muhammed b. Mesleme'yi getirmiş ve taşradaki idarî birimleri denetlemiştir.¹³ Ayrıca cepheden gelen haberciler vasıtasıyla merkezden uzak yerlerde olup bitenleri anlamaya çalışmıştır. Örneğin Kadisiye

H. Ömer, idareye getireceği kişileri sıkı bir denetimden geçirdiği gibi, görev süreleri içerisinde de denetimlerini sürdürmüş ve özellikle halkın şikâyetlerini dinlemiştir. Hatta her hac mevsiminde halkla idarecileri yüzleştirerek varsa şikâyet veya sorunları dinlemiştir.

savaşından sonra Medine'ye gelen Amr b. Ma'dikerib'i karşıladığı zaman ilk önce halkın Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan memnun olup olmadıklarını sormuştur. Amr, Sa'd hakkında övücü sözler söyleyince, kuşkulanan Halife 'Sanki sizler birbirinizi övüyorsunuz' diye çekincesini dile getirmiştir. Ancak Amr 'ben sadece gördüğümü aktarıyorum' diye gerçeği söylediğinde ısrarlı olunca, Hz. Ömer gelen haberin doğru olduğuna kanaat getirmiştir.¹⁴ Buna mukabil bir başka seferde Sa'd'la ilgili şikâyet gelince, Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye gönderip tahkikat yaptırmış ve valinin suçunun sabit olduğunun tespit edilmesi üzerine görevden almıştır. Benzer şikâyetler nedeniyle halifenin vali değişikliklerine gittiğine dair değişik örneklerden bulunmaktadır.¹⁵

Merkezden uzak yerlerde görevlendirilen idareciler, halifeyi temsilen önemli yetkilere sahip oldukları için, halife kontrolü elinde tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle sık sık mektuplar yazıp gelişmeler hakkında bilgi almış veya idarecilerinden haber beklemiştir. Hatta "Bana yazın, sürekli yazın. Öyle ayrıntılı yazın ki, adeta ben sizi görmüş gibi olayım"¹⁶ sözleriyle merkezle taşra arasındaki bağlantıyı sıcak tutmaya çalışmıştır.

Hz. Ömer tıpkı selefi Hz. Ebû Bekir gibi, akrabalarına idari görev vermemeye özen göstermiştir. Diğer bir ifadeyle makamını veya yetkisini adam kayırma yeri olarak kullanmamıştır. Özellikle Arap sosyal hayatında kabile asabiyeti gerçeği göz önünde bulundurulursa, bu konudaki hassasiyetinin ne derece önemli olduğu daha kolay anlaşılır. Dikkat edilirse kendisine teklif edilmesine rağmen, oğlu Abdullah'ı halife adayı göstermemiştir. Akrabaları veya yakın dostlarını iktidara taşımamaya özen gösterirken bu konudaki hassasiyetini şöyle dile getirmiştir: "Kim bir kişiyi sırf sevdiği veya akrabası olduğu için âmil yaparsa, Allah'a, Rasûlü'ne ve müminlere ihanet etmiş olur. Kim de kötü huylu birisini bile bile görev getirirse, o da onun gibi özelliklere sahiptir."¹⁷ Bir rivayete

göre halife seçilecek şûrayı oluşturduğu zaman, en kuvvetli iki aday olan Hz. Ali ve Hz. Osman'ı uyarak şayet halife olurlarsa akrabalarını işbaşına getirmelerini özellikle hatırlatmıştır.¹⁸

Hz. Ömer, valilik veya komutanlık gibi görevlendirmelerde veya görevden azil durumlarında kişilerin dinî, kabilevî veya toplumsal statüleri değil, temel ilke olarak hak ve adalet ölçülerini esas almıştır. Nitekim az önce zikre-

dilen örnekte görüldüğü gibi Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ilk Müslümanlardan olması, İran fatihi ünvanına sahip bulunması veya Hz. Peygamber'in ondan övgüyle söz etmesi gibi hususlar, görevden alınmasına engel olmamıştır. Şunu da hatırlatalım ki, aslında Hz. Ömer diğer insanlara oranla sahabeye ve özellikle ilk Müslümanlara ayrı bir önem vermiştir. Ancak idarî görevlendirmelerde samimiyet ve liyakati esas almıştır. Örneğin İran cephesine ordu göndereceği zaman, yapılan çağrıyı sahabe biraz ağırdan alınca, ilk gönüllü olarak ortaya çıkan Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfî'yi toplanan orduya komutan tayin etmiştir. Bazı sahabiler bu kararı eleştirip kendilerinin daha öncelikli olması gerektiğini söyleyince, Hz. Ömer onlara şu karşılığı vermiştir: 'Şayet sahabe Rasûlüllâh'ın arkadaşları olmaları nedeniyle kendilerini diğer insanlardan üstün görüyor ve kendilerinin daha öncelikli olduklarını düşünüyorsa, o zaman üzerlerine düşeni yapmaları gerekir. Şayet sahabeden beklenen bir davranışı sahabe olmayan birisi gösteriyorsa Ömer'in gözünde o şahıs sahabeden daha önceliklidir.'¹⁹

İdarî görevlerde bireylerin dinî veya toplumsal statülerini değil, göreve lâyık olup-olmadıklarını temel ilke olarak belirleyen halifenin bu tutumuyla ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Mesela vefatı sırasında halife adayı belirleyip-belirlemeyeceğini soranlara, herhangi bir kimseyi aday göstermeyeceğini belirtmiş ve ardından şayet sağ olsaydılar Ebû Ubeyde veya Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'i aday gösterebileceğini söylemiştir.²⁰ Daha sonra bu meseleyi oluşturmuş olduğu altı kişilik şûraya havale etmiştir.²¹ Dikkat edilirse halife bir köleyi Müslümanların idarecisi olarak atayabileceğini söyleyerek insanların statüsüne değil, liyakatlerini dikkate aldığını ve halkın her kesimine karşı eşit yaklaştığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra kendisine teklif edilmesine rağmen oğlu Abdullah'ı halife adayı göstermemesini de göz ardı etmemek gerekir.

Fethedilen Arazileri Kamulaştırma Gereçesi

Hz. Ömer'in idarî tasarruflarındaki en önemli kararlarından birisi, fethedilen toprakları ganimet malı statüsünde sayıp asker arasında paylaşmaması ve kamulaştırmasıdır. Oysa savaş yoluyla ele geçirilen ganimet mallarının beşte biri hazine payı olarak ayrılır, geri kalanı ise savaşanlar arasında paylaştırılırdı. Ancak Hz. Ömer fethedilen Irak, Şam ve Mısır toprakları gibi geniş arazileri paylaşmamıştır. Bu konuda almış oldu-

H. Ömer diğer insanlara oranla sahabeye ve özellikle ilk Müslümanlara ayrı bir önem vermiştir. Ancak idarî görevlendirmelerde samimiyet ve liyakati esas almıştır. Örneğin İran cephesine ordu göndereceği zaman, yapılan çağrıyı sahabe biraz ağırdan alınca, ilk gönüllü olarak ortaya çıkan Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfî'yi toplanan orduya komutan tayin etmiştir.

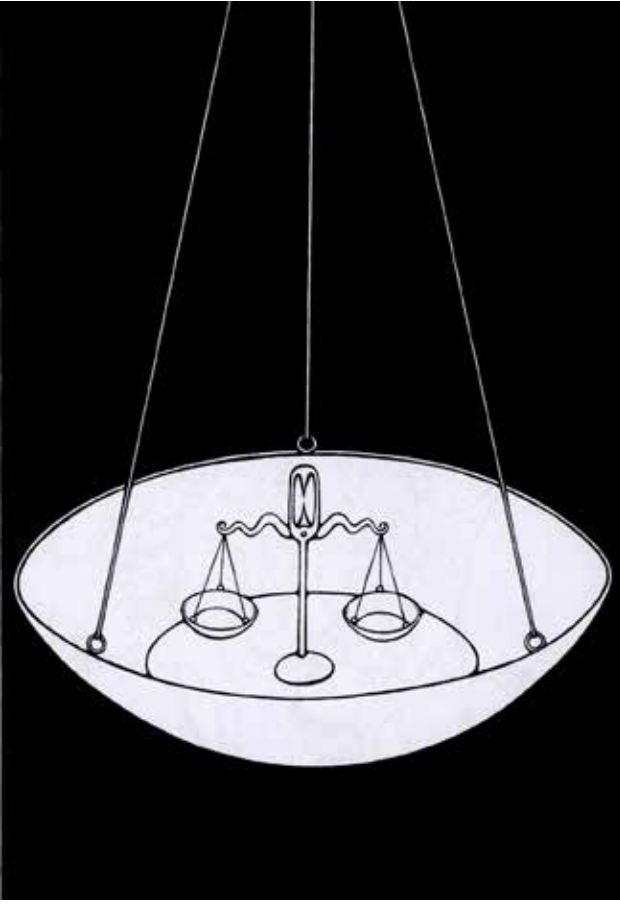
ğu radikal karar onun idare anlayışının hangi temel üzerine oturduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Örneğin Sevâd arazileri fethedilince askerler bu toprakların paylaşılmasını istemiştir. Sa'd b. Ebî Vakkâs Hz. Ömer'e mektup yazıp bu talebi iletmış ve görüşünü sormuştur. Halife konuyu şûraya taşımış ve burada uzun uzun tartışarak en uygun kararı almaya çalışmıştır.²²

Tartışmalar sırasında dikkat çeken hususlardan birisi ise, Hz. Ömer'in kendi görüşünü dayatmaması ve muhalif görüşleri dikkate alarak uygun bir çözüm bulmaya çalışmasıdır. Uzun müzakerelerden sonra toprakların taksiminin ileride büyük sorunlara yol açacağına işaret eden Halife, Haşr sûresinin 6-10. âyetlerini delil göstererek kendi görüşünü şer'î bir temelle dayandırmış ve taksime karşı çıkmıştır.²³ Onun yorumuna göre bu sûrenin onuncu âyetinde geçen 'onlardan sonra gelenler' ifadesi, Muhacirler ve Ensârdan sonra gelecek olan tüm Müslümanları işaret etmektedir. Dolayısıyla bu âyetler gereği topraklar paylaşılmalıdır.²⁴

Fethedilen toprakların paylaşılması durumunda gelecek nesillere verilecek veya paylaşılacak toprağın kalmayacağına dikkat çeken halife, bunun yanı sıra topraklar paylaştırıldığı zaman üzerinde yaşayan halkın da köle statüsüne düşürülmüş olacağına ve bu yolla ileride Müslümanlar'ın onlara zulmedebileceklerine dikkat çekmiştir. Buna mukabil topraklar paylaştırılmadığı takdirde üzerinde yaşayan halkın kendi yurtlarında ikamet edeceklerine, bu topraklara yerleştirilecek sınır birlikleri ile beraber tampon bölge oluşturmuş olacaklarına ve bu sayede sınırların korunacağına dikkat çekmiştir.²⁵

Hz. Ömer fethedilen topraklardaki halkın köleleştirilmesine karşı çıktığı gibi, köle statüsünde muamele edilen halkın da serbest bırakılmasını emretmiştir. Örneğin Ehvâz'ı fetheden Ebû Mûsa buradaki erkekleri köle, kadınları ise câriye

olarak Müslümanlar arasında paylaştırınca, halife valiye haber gönderip halkı köle statüsünden çıkarmasını ve onlara zimmî statüsünde muamele etmesini emretmiştir.²⁶ Böylece fethedilen bölgelerdeki halkın köleleştirilmesine ve topraklarının taksimine karşı çıkarak, gayri-Müslim halkı zimmî statüsüne dahil etmiş ve bu yolla arazilerin işletilmesini sağlayarak üretim karşılığı yıllık haraç geliri toplanmasını kararlaştırmıştır. Hatta fethedilen belde halkının üretime katılmaları için gerektiğinde devlet des-

teği bile sağlamış ve üretimi teşvik etmiştir.²⁷ Öte yandan zimmî statüsüne tabi olan halk, hem koruma karşılığı olarak cizye, hem de toprakları işletmek karşılığı olarak haraç vergisi ödeyerek hazineye önemli bir gelir sağlamıştır. Bunun yanı sıra halkın sosyal yaşantısına karşılımayarak onların düşman tarafına geçmelerinin önüne de geçilmiştir.

Hız. Ömer toprakların taksimine karşı çıkmakla birlikte, bu konudaki taleplere cevap vermek için yeni çözümler de üretmiştir. Örneğin halka yıllık atıyye (maaş) dağıtarak kamu gelirlerini doğrudan halka yansıtmıştır. Buna ilave-ten yoksullara ayrıca aylık yardımlar yapmıştır. Hatta bizzat kendisi erzak defterini alıp halk arasında dolaşmış ve muhtaçları tespit ederek kendi elleriyle yardımda bulunmuştur. Nitekim bu amaçla Huzaa ve Eslem kabilelerinin divan defterlerini alıp buralara kadar gittiği ve muhtaçlara erzak dağıttığına dair haberler aktarılmıştır.²⁸ Hatta bu haberler arasında Eslem kabilesinde fakir bir kadının ağıltan ağlayan çocuklarını kandırmak için ateşte yemek pişirir gibi davrandığını gördüğü zaman, bundan çok etkilenerek ona bol bol ihsanlarda bulunduğuna dair anekdotlar nakledil-

miştir. Medine'ye yakın kabileleri dolaşıp ihtiyaçlarını ve şikâyetlerini bizzat kendisi karşılar, uzak yerlerdeki halkın kendisine ulaşamadığını ve sırf bu amaçla Şam'a gidip orada iki ay kadar kalacağını, böylece halk arasına karışarak onların dertlerini dinleyeceğini söylemiştir. Ancak buna ömrü yetmemiştir.

Zimmî Tebaaya Muamelede Ölçü

Hız. Ömer, Müslüman halka karşı adalet ve eşitlik ilkele-ri çerçevesinde muamele etmeyi prensip edindiği gibi, aynı hassasiyeti zimmî tebaaya karşı da göstermiştir. Zimmî tebaanın haklarının korunmasına özel önem vermiştir. Örneğin onların malları, canları, kadınları ve çocukları devlet garanti-si altına alındığı gibi, bir başka yere sürülmeleri veya güçle-rinin üzerinde vergi yükü yükletilmemesi de taahhüt altına alınmıştır. Zimmîlere tanınan haklar anlaşmalarla kayıt altına alınırken, anlaşma ilkelerine uyulması için de özel tedbir-ler alınmıştır. Hatta anlaşmalarda taahhüt edilen hükümlere titizlikle riayet edilmesi konusunda vali veya komutanlara uyarılar yapılmıştır. Bu konuyla ilgili dikkat çekici örnekler bulunmaktadır. Örneğin Hims şehri fethedildiği zaman halka can ve mal güveliklerinin korunacağına dair garanti verilmiş, buna mukabil kendilerinden zimmîlik statüleri gereği yıllık vergi alınması kararlaştırılmıştır. Ancak Yermûk savaşı öncesi Bizanslı komutanların kapsamlı bir savaş hazırlığına giriştikleri haberi alınması üzerine, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah savaş stratejisi gereği fethedilen şehirleri boşaltmak kararı almış, ancak bu durumda halka verilen güvencenin yerine getirilemeyeceği gerekçesiyle alınan vergiler iade edilmiştir. Nitekim Hims halkının vergileri bu gerekçeyle iade edilmiş ve serbest bırakılmışlardır. Ancak Müslümanların idaresinden memnun olan halk, anlaşmanın aynen devam etmesini istemişlerdir.²⁹

Zimmî statüsündeki halktan vergi toplanırken adalet ve eşitlik ölçülerine riayet edilmesi konusunda da azami hassasiyet gösterilmiştir. Bunun yanı sıra fethedilen arazi-lerin geliri veya ziraata ele verişliliği dikkate alınarak yeni vergi düzenlemesine gidilmiştir. Nitekim Sevad toprakları fethedildiği zaman Osman b. Huveyris başkanlığında bir heyet gönderilerek buradaki araziler için yeni vergi düzenlemeleri yapılmıştır. Örneğin sulanan veya sulanmayan arazilere varıncaya kadar tüm hususlar dikkate alınarak alınacak vergiler belirlenmiştir. Hatta daha önce Sasânîlerin denetimindeyken ödenen vergi miktarları bile dikkate alınarak daha adil bir vergi yükümlülüğü getirilmiştir. Bununla

da kalmayan Halife, bölge halkından uzman ve temsilcileri Medine'ye davet etmiş ve tâbi tutuldukları vergi miktarla-rının adil olup olmadığını sorduktan sonra yürürlüğe koy-muştur. Dikkat edilirse Hız. Ömer döneminde Müslümanlar oldukça geniş coğrafyalara yayılmış ve farklı din ve etnik kö-kene sahip milletler devletin tebaası haline gelmiştir. Ancak yeni fethedilen yerlerde herhangi bir isyan hadisesinden bahsedilmez. Hiç şüphe yok ki, ele geçirilen toprakları as-keri güçle kontrol altında tutmak imkânsızdır. Kaldı ki, Müs-lümanların askerî gücü ele geçirilen toprakların tamamını kontrol edebilecek boyutta da değildi. Ancak sergilenen adil yönetim anlayışıyla bu bölgelerde sulh ve sükûn sağ-lanmış ve buralar birer İslâm beldesine dönüşmüştür.

Zimmî tebaanın inanç ve ibadet hürriyetlerine de özel ihtimam gösterilmiştir. İnançlarını yaşayabildikleri gibi, on-ların mabetleri ve din adamlarına zarar verilmemesi için tedbirler alınmıştır. Hatta Kudüs patriği Hız. Ömer'i kilisede ibadet etmeye davet ettiği zaman, bunun ileride istismara dönüştürülebileceği endişesiyle bu öneriyi uygun bulamış ve açık alanda halka namaz kıldırmıştır. Mısır fethedildiği zaman da Amr b. Âs buradaki kilise veya mabetlere dokun-mamıştır. Yeni fethedilen beldelerdeki halk yönetimden memnun olduğu için Bizans veya Sâsânîler yerine Müslü-manların idaresini benimsemiştir. Örneğin Şam'da yaşayan Cerâcime, Sâmirîler, Ra'bân gibi kabile veya topluluklar ile kimi Yahudi kabileleri Hız. Ömer yönetimini benimsemişler-dir. Hatta bu kabileler Bizans'ın askerî faaliyetleri hakkında casusluk yapmışlardır. Bu hizmetine karşılık olarak Hız. Ömer onlardan cizye vergisi almamıştır.

Öte yandan hazine yardımı sadece Müslümanlara de-ğil, zimmî tebaaya da yapılmıştır. Nitekim Şam'ı ziyareti sıra-sında halife, yaşlı ve aciz bir zimmîye yardım etmiştir. Bu muameleye karşı müteşekkir olan zimmîye karşı halife-nin şu sözleri hayli anlamlıdır: "Genç-liğinde senden vergi alıp yaşlanınca, seni terk etmek bizim anlayışımıza uy-gun değildir."³⁰ Onun içtihadına göre Tevbe Sûresi'nde geçen "Sadakalar ancak fakirler ve miskinler içindir"³¹ âyeti sadece Müslümanları değil, Ehl-i Kitap mensuplarını da kapsamaktadır.

Kamu Malı Hassasiyeti

Hız. Ömer'in en hassas olduğu konulardan birisi kamu malına karşı

gösterdiği hassasiyettir. Nitekim bu hassasiyeti nedeniyle özel işlerini yaparken kendi eşyalarını, devlet işlerini yürü-türken ise devlete ait malzemeleri kullandığına dair haber-ler aktarılır. Bu hassasiyetinin bir yansıması olarak fethedilen bölgelerdeki idarecilerin kendisine takdim edilmek üzere gönderdikleri hediyeleri kabul etmemiş veya gönderilen hediyeleri hazineye aktarmıştır. Hatta kendi adına hediye kabul edilmesini yasaklamıştır. Ayrıca valilerin de hediye almalarını men etmiştir. Nitekim Azerbaycan valisi Utbe b. Ferkad, halifeye hediye olarak un helvası gönderince, bunu kabul etmemiş ve ona gönderdiği mektupta 'Sen babanın emeği olmaksızın hediye helva mı yiyorsun?' diye eleştir-miştir.³² Bunun yanı sıra şayet daha önceden hediye al-mışlarsa miktarını tespit edip ödeyecekleri vergiden düşül-mesini emretmiştir.³³ Kendisi hediye kabul etmediği³⁴ için Medine'ye gönderilen hediyelerin miktarını tespit ettirip halkın ödeyeceği vergiden düşürmüştür.³⁵ Halifenin bu tali-matı gereği Tiflis bölgesinde fetihlere devam eden Habib b. Mesleme, kendisiyle anlaşma yapmak isteyen Cürcân idarecisine gönderdiği mektupta hediyelerle ilgili şu hususları kayıt altına almıştır:

Elçiniz Nuklî bana geldi ve talebinizi bildirdi... Sizler bana hediyeler göndermişsiniz ve bizim barışçı yaklaşımı-mızdan memnun olduğunuzu, bizimle barış yapmak iste-diğinizi belirtmişsiniz. Ben gönderdiğiniz hediyelerin de-ğerini tespit ettirdim ve bu değeri ödeyeceğiniz vergiden düş-tüm. Talebiniz üzerine size bir ahitname yazdım...³⁶

Hız. Ömer, kendisine sunulan hediyeleri kamu malı sta-tüsünde değerlendirip hazineye aktardığı gibi hanımı adına gönderilen hediyeleri bile aynı kategoride değerlendirmiş-tir. Nitekim Bizans İmparatoru ile yapılan mektuplaşmalar sırasında, Bizans kraliçesi Hız. Ömer'in

hanımına değerli hediyeler gönder-miş, ancak halife bunları kamu malı kapsamında değerlendirip hazineye aktarmıştır.³⁷

Öte yandan kamu görevlilerinin devlet malını istismar etmelerinin önüne geçmek için de sıkı tedbirler almıştır. Bu nedenle göreve getire-ceği kişileri özenle seçmiş ve onların tüm mal varlıklarını tespit ettirip kayıt altına almıştır. Hatta periyodik olarak müfettişleri vasıtasıyla mal beyanı istemiştir. Bunun yanı sıra görevden

Hız. Ömer fethedilen topraklardaki halkın köleleştirilmesine karşı çıktığı gibi, köle statüsünde muamele edilen halkın da serbest bırakılmasını emretmiştir. Örneğin Ehvâz'ı fetheden Ebû Mûsa buradaki erkekleri köle, kadınları ise cârîye olarak Müslümanlar arasında paylaştırdı, halife valiye haber gönderip halkı köle statüsünden çıkarmasını ve onlara zimmî statüsünde muamele etmesini emretmiştir.

aldığı kişilerin mal varlıklarını tekrar denetletip herhangi bir istismarın yaşanıp-yaşanmadığını kontrol etmiştir.³⁸ Nitekim Amr b. Âs'ın çok mal edindiğine dair şikâyetler gelince, halife teftiş heyetinin başındaki Muhammed b. Mesleme'yi Mısır'a gönderip tahkikat yaptırmış ve bazı mallarının kaynağını açıklayamaması üzerine Amr'ın malının bir kısmına el koymuştur. Keza Ehvâz'daki bir kamu görevlisinin fazla mal biriktirdiğine dair haber alınması üzerine, halife buraya da müfettişler göndermiş ve yapılan incelemelerden sonra görevlinin malının yarısına el konulmuştur.³⁹ Bunların yanı sıra halife, suiistimallere yol açacağı gerekçesiyle devlet memurlarının görevleri süresince bir başka işle uğraşmaları ve özellikle ticaret yapmalarını yasaklamıştır.⁴⁰

Yargının İşleyişi

Hz. Ömer dönemindeki en önemli gelişme ve değişmelerden birisi adli sahada yaşanmıştır. Örneğin ilk kez onun zamanında her vilayete kadı atanmıştır. Böylece yargılama yetkisi valilerden alınarak kısmen bağımsız mahkemeler olarak nitelenecek bir düzenleme yapılmış ve yargıçları doğrudan kendisi atamıştır. Ayrıca her ordu birliğinde de ayrı bir kadı görevlendirmiştir. Halife göreve getirdiği kadıların davaları hangi esaslara göre yürüteceklerine dair önemli esaslar belirlemiştir. Özellikle Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye gönderdiği mektup onun dönemindeki yargının işleyişi ve hukuki davaların hangi esaslara göre yürütüldüğüne dair önemli ipuçları vermektedir. Bu mektupta Halife, yargılamada Kur'ân'ın muhkem hükümlerini ve Hz. Peygamber'in sünnetinin esas alınmasını istemiştir. Yargıcın tarafsız ve adil olmasına özellikle vurgu yapmıştır. Halifeye göre yargıç tarafsız ve adil olduğu zaman kendisini güçlü görenler, adalet karşısında yargıcın nüfuzundan korkar ve aynı zamanda zayıf olanlar da bu sayede haklarını alabileceklerine inanarak adalete sığınır. ... Şayet yargıç yanlış bir karar alırsa bedeli ne olursa olsun bu yanlıştan dönmelidir. Bunların yanı sıra yalancılığı belgelenmiş olanların şahitliklerinin kabul edilmesini istemiş ve aksi sabit olmadıkça her Müslüman'ın şahitlik yapabileceğini belirtmiştir. Birçok talimat daha yer alan bu mektubun sonunda Halife, hâkimin görevinin Allah'ın rızık ve rahmet hazinelerini kulları arasında adaletle dağıtmak olduğunu dile getirmiş ve yargıçlık görevinin mesuliyetine vurgu yaparak mektubunu sonlandırmıştır.⁴¹

Benimsediği yönetim anlayışı, özellikle yeni gelişme ve değişmelere paralel olarak İslâm'ın hayata tatbiki ko-

nusunda sergilediği tutum, kendisine özgü yeni açılım veya yorumları, bu çerçevede serdettiği bazı fikhî görüşleri veya içtihatları, keza kimi idarî tasarrufları gibi hususlar Hz. Ömer'i nev-i şahsına münhasır kılan en önemli özelliklerinden bazılarıdır. Bu nedenle taraflı tarafsız herkesin takdirini kazanmış ve Müslümanların gönüllerinde idealize edilen ve örnek gösterilen bir idareci ve Müslüman olarak taht kurmuştur.⁴² ■

D İ P N O T L A R

1. İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, Dârüs-Sadr, Beyrut, t.y., III, 289.
2. Taberî, Târihu'l-ümmen ve'l-mülûk, Beyrut, t.y., IV, 54.
3. Suyûtî, Târihu'l-hulefâ, nşr. M. M. Abdulhamid, Mısır 1952, 61.
4. İbn Haldun, Kitâbu'l-İber, Beyrût 1971/1391, I, 197-98.
5. Hz. Peygamber zamanında beri var olan uygulamaya göre, bir Müslüman savaşta rakibini öldürürse üzerindeki eşyaları ona bırakırdı. Seleb olarak isimlendirilen bu eşyalar ganimet malları kapsamında dahil edilmezdi. Ancak Hz. Ömer, bu konuda farklı içtihatla bulunmuştur. Örneğin Berâ b. Mâlik mübareze sırasında rakibine galip gelince ve öldürdüğü şahsın üzerinden değerli eşyalar çıkınca, halife bunları fazla bulmuş ve ganimet mali statüsünde değerlendirip taksime tabi tutmuştur.
6. Belâzurî, Fütühü'l-büldân, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, 434.
7. Ebû Yûsuf, Kitâbu'l-harâc, Kahire 1936, 27.
8. Ebû Yûsuf, 126.
9. İbn Sa'd, III, 287-88.
10. Ebû Ubeyd, Kitâbü'l-ermvâl, thk. M. Halil Haras, Kahire 1975, 323.
11. İbn Sa'd, III, 288.
12. İbn Sa'd, III, 288.
13. Belâzurî, Fütüh, 495-96.
14. Belâzurî, Fütüh, 399.
15. Belâzurî, Fütüh, 400, 495-96.
16. Taberî, IV, 88; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, Beyrut 1966, VII, 37.
17. İbnü'l-Cevzî, Menâkıbu Emirî'l-mü'mininin Ömer b. el-Hattâb, thk. Zeyneb İsmail el-Kârûr, Beyrut 1987, 78.
18. İbn Sa'd, III, 343, 344.
19. Taberî, IV, 61, 63.
20. İbn Sa'd, III, 343.
21. İbn Sa'd, III, 332, 343.
22. Ebû Yûsuf, 25-29.
23. Ebû Yûsuf, 25-29.
24. Ebû Yûsuf, 151-53.
25. Ebû Yûsuf, 25-29; ayrıca bk. Belâzurî, Fütüh, 380.
26. Belâzurî, Fütüh, 546.
27. Bkn. Muhammed Abdullhay el-Kettânî, et-Te'râtîbu'l-idâriyye; Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar, çev. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 1991, II, 255-56.
28. Belâzurî, Fütüh, 660.
29. Belâzurî, Fütüh, 195-96.
30. Ebû Yûsuf, 136; İbn Sa'd, V, 380; Ebû Ubeyd, 121; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî, Ahkâmu ehlî'z-zimme, thk. Subhi Salih, Beyrut 1983, I, 38.
31. 9/Tevbe, 60.
32. Belâzurî, Fütüh, 470, 471.
33. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdullah Muhammed Râzî, Târihu Medineti San'â, thk. Huseyn b. Abdillâh el-Amrî, San'â, 1981, ss. 186-88.
34. İbn Sa'd, III, 308.
35. Taberî, V, 5; İbnü'l-Esir el-Kâmil fi'l-târih, Beyrut 1965, III, 43.
36. Belâzurî, Fütüh, 288; Ebû Ubeyd, 269-70.
37. Taberî, V, 52.
38. İbn Sa'd, III, 282, 307; Belâzurî, Fütüh, 514.
39. Belâzurî, Fütüh, 556-57.
40. Belâzurî, Fütüh, 314, 315.
41. Hz. Ömer'in bu mektubuyla ilgili birtakım makaleler kaleme alınmıştır. Mektubun içeriği ve bu konudaki değerlendirmeler için bk. Muhammed Hamidullah, "Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilât, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye Gönderilen Kazai Talimatnameler," çev. Fahrettin Atar, İlim ve Sanat, c. 4/23, İstanbul, 1989; aynı müellif, el-Vesâikûs-siyâsiyye, Beyrut 1985, ss. 425-436, no: 327; Mustafa Ekrûr, "el-Kadâ' fi Ahdi Ömer b. el-Hattâb," Muva fakât, sy. 2, Cezayir, 1413/1993, 455 vd.; Muhammed İzzet et-Tahtâvî, "Ömer b. el-Hattâb ilâ Ricâlî'l-Kadâ," Mecelletü'l-Ezher, c. 53, sy. 5, Kahire, 1981, 878 vd.
42. Geniş bilgi için bk. İsrâfil Balci, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer," Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (sayı: 16 yıl: 2003), s. 185-204.

Mustafa S. KÜÇÜKAŞCI*

□Klasik dönem İslâm hukukçuları, devletin ülke un-
suruyla ilgili tespit ve tasnifleri çerçevesinde İslâm dev-
letinin hâkimiyeti altındaki topraklara "dârülslâm", bu
hâkimiyetin dışında kalan ülkelere de "dârülharp" adını
vermiş ve buralarda yaşayanları inanç esasına dayalı
olarak müslim ve gayrimüslim şeklinde ikili bir ayrıma
tabi tutmuşlardır. Devletin kurucu ve aslı unsurunu
Müslümanlar oluştururken, gayri müslimler İslâm dev-
letiyle olan siyasî ve hukukî bağlarına göre zimmî ve
harbî olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Bu bağlam-
da dârülslâma girmek veya Müslüman ordusuna teslim
olmak isteyen gayri müslimlere can ve mal güvencesi
sağlayan taahhüt, bu güvenliğe bağlanan hak ve so-
rumluluklar ile bunu teşkil eden süreci ifade eden söz
veya işaret için kullanılan hukukî bir terim olan "emân",
Arapça "e-m-n" kökünden türeyen bir ad olup "güvence,
himaye, taahhüt, akit" gibi anlamlara gelir; emân isteye-
ne müste'min, emân verilene müste'men, emân verene
de müemmin adı verilir.¹

İnsanların bir arada yaşamaları ve birbirleriyle ilişki
kurmalarından itibaren var olan emân kavramı Kur'ân-ı
Kerim'de aynı anlama gelen civar kelimesiyle ifade edi-
lirken,² hadislerde ahit ve zimmet kelimeleriyle birlikte
kullanılmıştır. İslâmiyet öncesi Türklerde emân gelene-
ğinin varlığına işaret eden kesin bir bilgi bulunmamakla
birlikte eski Türkçede kefâlet anlamına gelen "oka" keli-
mesi günümüz Türkçesinde kullanılan "aman" kelimesi-
ne yakın bir anlamı ifade eder.³ Dede Korkut Kitabı'nda
yer alan "kırk yoldaşım aman", "ne aman dilersen",
"Aman deyeni öldürmedi" gibi örnekler bu hususu teyit
etmektedir.⁴

Ortaçağda emân terimi esas itibarıyla hukukî bir
terim olsa da ilk Müslümanlara yönelik Mekke döne-
mindeki baskılar, Medine dönemindeki savaflardan
başlamak suretiyle çeşitli kişi ve toplulukların farklı ni-
telik ve önemdeki ilişkilerinde belirleyici ve bütün ta-
raflarca kabul edilen etkin bir rol ve fonksiyona sahip
olmuştur. Bu bağlamda, "can ve mal güvenliği tanıma,
himayesi altına alma, bağışlama" gibi anlamlarda geniş
bir kullanım alanı bularak daha şümulü bir hâle gel-
miştir.⁵

İslâm öncesi dönemde siyasî birliğe sahip olmayan

Arap yarımadasında fert ve toplulukların asgari can ve
mal güvenliğini sağlayarak birbirleriyle ve yarımada dı-
şıyla ilişki kurabilmelerini mümkün kılan temel kurum
olan emân müessesesi civâr kelimesiyle ifade ediliyor-
du.⁶ Emân sayesinde çeşitli güçler iktidarlarını kendi
hâkimiyetleri altında bulunmayan fert ve topluluklara
yaymakta ve böylece yarımadada hayatın akışı sağla-
nabilmekteydi. Bedevî hayat tarzının hâkim olduğu
Arabistan'da kabileler arası savaflarda gereksiz yere kan
dökülmesini önleyen ve topluluklar arası ticarî ve sos-
yal ilişkilerin artmasına önemli katkıda bulunan emân
müessesesi, kabile veya şehir devletinin hâkimiyet alanı
içerisinde yabancıların güven içinde dolaşmasını sağ-
layıcı bir fonksiyon da üstlenmişti.⁷ Mekkeli tüccarlar
ticaret yapabilmek için güney ve kuzey ticaret yolları
üzerindeki kabilelerle kervanların himayesi konusunda
antlaşmalar yapmışlar ve yarımada dışındaki devlet-
lerden aldıkları emânlarla da ticaretlerinin daha geniş
alanlara yayılmasını sağlamışlardır.⁸

İslâmiyet'ten sonra ilk defa emân uygulamaları ör-
neklerine Mekke döneminde rastlanılmaktadır. İlk Müs-
lümanlardan bazıları kabileleriyle ilişkilerinin kesilmesi
nedeniyle emân aramış, bunu elde edemeyenler çeşitli
eziyet ve işkencelere maruz kalmışlardır. Mekke müşrik-
lerinin baskısından bunalan Hz. Ebû Bekir Habeşistan'a
hicret etmek için yola çıkmış, Mekke ile Yemen arasın-
daki Berkülgimâd mevkiinde karşılaştığı Kare kabilesi
ileri gelenlerinden İbnü'd-Düğunne'nin verdiği emân
üzerine geri dönmeye ikna olmuştu. Hz. Ebû Bekir'in
evinin bahçesine bir mescit yapması ve burada açıktan
Kur'ân-ı Kerim okumasından rahatsız olan müşrikler,
İbnü'd-Düğunne'ye giderek emânını geri almasını talep
etmişlerdi. İbnü'd-Düğunne'nin himayesinin sürmesi
için müşriklerin taleplerine uyması isteği Hz. Ebû Be-
kir tarafından kabul edilmemiş ve Allah'ın himayesinin
kendisine kâfi olduğunu belirterek emânı iade etmişti.⁹

Hız. Peygamber Tâif dönüşü Mekke'ye ancak
Kureyş'in ileri gelenlerinden müşrik Mut'im b. Adî'nin
himayesinde girebilmiş ve Resûl-i Ekrem müşrik olarak
ölen Mut'im'e karşı bu emânından dolayı duyduğu min-
nettarlığı her fırsatta dile getirmişti.¹⁰

Hız. Peygamber, hicreti sırasında Kureyş'in koydu-

ğu büyük ödülü kazanmak için kendisini takip eden ve karşılaştığı olaylar sebebiyle pişmanlık duyan Sürâka b. Mâlik el-Müdlîci'ye isteği üzerine deri bir parşömende yazılı bir emân vermiştir.¹¹ Enes b. Mâlik, İslâm tarihinde ilk defa yazılı olarak verilen bu emân sayesinde izi sıra geri dönen ve olan bitenden kimseye haber veremeyen Sürâka'daki bu ani değişimi şöyle anlatmaktadır: "Sürâka, günün başında Allah'ın Elçisi aleyhine çalışan, onun canına kasteden bir kimse iken, günün sonunda onun hayatını savunan bir silah olmuştu!"¹²

Hicretten sonra kaleme alınan ve dış tehditlere karşı şehirdeki bütün unsurların birlikte hareket etmelerini gerektiren Medine vesikası, Yahudilerin Mekke müşriklerine emân ve himaye hakkı tanımamalarını kayıt altına alıyordu. Bu bağlamda Medine döneminde kurulan İslâm devletinin iç ve dış politikasında emân önemli bir yer tutmuş, yabancı kişi ve topluluklara askerî ve sivil alanda verilen çok sayıda emânnâme örneği kayıt altına alınmıştır. Besmele ile başlayan ve bizzat Hz. Peygamber tarafından verildiği vurgulanan bu emânnâme örneklerini Muhammed Hamîdullah el-Vesâiku's-siyâsiyye unvanıyla bir araya getirmiştir.

Medine döneminde nazil olan, "Eğer müşriklerden biri senden emân dilerse Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona emân ver, sonra –İslâmiyet'i kabul etmezse- onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır"¹³ anlamındaki âyetin müşriklerle ilgili olması, emânın sadece Müslümanlarla müşrikler arasında bir akit olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber Müslüman olup önceki suçundan dolayı kalbindeki korkuyu atamayan amcası Hz. Hamza'nın katili olan Vahşî gibi tek bir şahsa ya da fetihten sonra Mekkeliler ile Ehl-i kitap'tan olan Necranlılar gibi grup ve topluluklara emân vermiştir.¹⁴ Ayrıca "Müslümanların zimmeti bir bütündür. Onların en aşağı seviyede olanları dahi bu zimmeti taşıyarak onlar adına emân verebilir. Her kim buna riayet etmezse, Allah'ın meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun" buyurarak emânın mükellef herhangi bir Müslüman ya da devlet başkanı veya temsilcisi tarafından verilebileceğini ve ahde vefa gösterilmesinin önemini vurgulamıştır.¹⁵ Böylece Hz. Peygamber, Mekke şehir devletinde sadece seçkin bir

sınıfa ait olan emân verme yetkisini, İslâm toplumunda eşit üyelik hakları bulunan bütün Müslüman fertlere tanıyarak bu konuda sınıfa dayalı bir ayırım yapmamış ve Müslümanlara bir ümmetin üyesi olma şuur ve sorumluluğunu kazandırmak istemiştir.¹⁶

Mekke'nin fethi öncesinde Resûl-i Ekrem'in ordu-suyla Merrüzzehrân'da konakladığını haber alan Kureyşliler büyük bir telaşla Ebû Süfyân'ı, "Muhammed'le buluşursan bizim için emân sözü al; fakat onları gevşek görürsen savaşılacağını bildir" diyerek Müslümanların karargâhına gönderdiler. Ebû Süfyân ve beraberindekiler Hz. Peygamber'in karargâhından İslâmiyet'i kabul etmiş olarak Mekke'ye döndüler. Ebû Süfyân'ın Kâbe'nin avlusunda Mekkelilere kendisinin İslâmiyet'i kabul ettiğini ve teslim olmaktan başka çarelerinin kalmadığını söyleyerek Mescid-i Harâm'a veya kendi evine sığınmalarını tavsiye et-mesi bir bakıma emân taleplerinin olumlu karşılandığı anlamına geliyordu.¹⁷ Böyle bir ortamda Mekke'ye giren Resûl-i Ekrem fetih gününün vefa ve iyilik yapma günü olduğunu söyleyerek Mekkelilere emân verdi; "demi heder edilenler" diye anılan, kendisine ve Müslümanlara karşı düşmanlıklarıyla tanınan on kadar kişiyi Câhiliye âdeti gereğince Kâbe örtüsüne yapışıp emân dilemiş olsalar bile umumi affın dışında bıraktı.¹⁸ Mekke'nin fethi günü Ebû Talib'in kızı Ümmü Hani'nin evine kocası tarafından akrabası olan iki kişi sığınmış ve Ümmü Hani de onlara sığınma izni vermişti. Kardeşi gelerek onları öldürmek isteyince Ümmü Hani mani olmuş ve Hz. Peygamber'e durumu anlatınca şu cevabı almıştı: "Senin himaye ettiğini biz de himaye eder ve emân verdiğine biz de emân veriz."¹⁹ Hırâş b. Ümeyye'nin Mekke'nin fethinin ikinci günü, kendisine emân verilmiş olan Cüneydîb b. Edla'ı öldürmesi Hz. Peygamber'i çok üzmüş ve Cüneydîb'in diyetini Hırâş'ın kabilesi olan Huzâa'ya ödettirmişti.²⁰

Hz. Peygamber Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul ettiklerini ilân eden heyetleri Medine'de ağırladıktan sonra başkanlarına veya temsilcilerine verdiği emânnâme ile onların can ve mal güvenliklerini teminat altına aldığı gibi Medine'ye bağlılıklarını da kayıt altına alıyordu. Mekke'nin fethinden sonra Bâhile kabilesini temsilen Medine'ye gelen Mutarrif İbnü'l-Kâhin, daha

sonra aynı kabilenin Benî Vâil koluna mensup Neşhel b. Mâlik Hz. Peygamber'i ziyaret ederek İslâmiyet'i kabul ettiklerini ilan etmiş ve kabileleri adına emânnâme ile İslâmî hükümleri ihtiva eden bir yazı almışlardı. Hz. Peygamber tarafından Necran halkına verilen ve oldukça uzun olan emânnâmenin özeti ise şöyledir: Yıllık 2000 takım elbise karşılığında Necran halkının canları, dinleri, toprakları, malları, aşiretleri ve onlara tâbi olanlar Allah'ın himayesi (civar) ve O'nun peygamberi ve elçisi Muhammed'in emânı altına alınmıştır.²¹

Bir kimseye emân verildiği, gönderilen bir hediye "emân yüzüğü", giyilen bir elbise "emân hırkası" veya gönderilen bir eşya "emân kâsesi" ile görünür hâle getirilir ve bu tür eşya emân verildiğinin bir kanıtı olarak muhafaza edilirdi. Resûl-i Ekrem, Mekke'nin fethedildiği gün hayatından endişe ederek şehirden kaçan Safvân b. Ümeyye'ye emân işareti olarak bir hırkasını veya sarığını göndermiştir.²² Hz. Peygamber'in Tebuk Gazvesi sırasında Eyle halkına gönderdiği emânnâme ile birlikte hediye ettiği hırka, Abbasî halifesi Ebû'l-Abbas es-Seffâh tarafından Eyle hâkiminden 300 dinara satın alınarak halifelik makamının hususi eşyaları arasına konulmuştu.²³ Ortaçağda hükümdar ve sultanların emân verip affettikleri kişilere emân kâsesi vermeleri veya göndermeleri âdettendi. Kâseyi alan içindeki şerbeti içir ve memnuniyetinden dolayı eğlenceler düzenledi. Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mes'ûd Abbasî halifesi Râşid-Billâh ve mütteliklerine üstünlük sağladıktan İsfahan Valisi Alp Kuş el-Kebîr başta olmak üzere emirlere emân kasesi göndermişti. Hille Emîri Dübeyş b. Sadaka kâseyi ağlayarak ve titreyerek içmiş ve sultanın gönderdiği atla huzura kabul edilmişti.²⁴ I. Alâeddin Keykubad Erzurum'a hâkim olduktan sonra Celâleddin Hârizmşâh ile ittifak yapan şehrin hâkimi Rükneddin Cihânşâh'a affedildiğine dair bir emân yüzüğü vermişti.²⁵

Hz. Peygamber'in verdiği emânlar, daha sonra hükümdarlar ve şahıslar tarafından verilen yazılı

emânların üslûbunun oluşmasında birinci derecede etkili olmuştur. Emânı veren halife veya devlet başkanı ise onları öven sözlerin de yer aldığı emânnâmeler, veren ve verilen tarafların durumuna göre değişiklik göstermekle beraber genellikle, "Bu falanın falan için yazdığı emândır" ibaresi, bazen ikisi bir arada olmak üzere besmele veya hamdele ile başlar, ardından güvence altına alınan şeyler ve tarih zikredilir, arkasından da bunların Allah, Resulü ve emân veren kişinin himayesi altında güvencede oldukları belirtilir; olayın şahitleriyle kâtipleri özellikle zikredilirdi.²⁶ Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde yaptığı gibi muhasara sırasında verilen umumi emânlardan bazı kimseler hariç tutulabilir ve kuşatma sırasında Müslümanlardan birinin söylediği

ve kinaye yoluyla da olsa emân anlamı taşıyan yahut bu şekilde yorumlanan söz, işaret veya davranış da emân gibi telakki edilirdi. Zikredilen emânnâmelerin yanı sıra seyahat ve ticaret için verilenler ile iç çatışmalar sırasında Müslümanların birbirlerine verdikleri emânların önemli bir yekûn tuttuğu ortaçağ teşkilat tarihi hakkındaki çalışmalarıyla tanınan Kalkaşendî'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır.²⁷

İslâm fütuhâtı sırasında Müslümanların özellikle kuşattıkları şehirlerde bulunan düşmanlara canlarına, mallarına, ibadethanelerine dokunmamak üzere emânnâmeler yazıp verdikleri ve bunun savaşı sona erdiren bir usûl olarak sıkça kullanıldığı yönünde kaynaklarda bir hayli bilgi ve rivâyet mevcuttur. Kudüs fethedilince Patrik Sophronios şehrin anahtarlarını o sırada inceleme ve görüşmelerde bulunmak için Suriye'ye gelen ve Cabiye'de bulunan Hz. Ömer'e teslim etmek istediğini belirtmiş, Halife de bizzat Kudüs'e giderek halka emân verip kendileriyle bir antlaşma yapmıştı.²⁸

Muâviye b. Ebû Süfyân yaklaşık yedi yıl süren Filistin'in sahil şehri Kaysâriye kuşatmasını ancak bir Yahudi ajanın kendisine emân verilmesi karşılığında şehre giren su kanalının yerini göstermesi sayesinde

İnsanların bir arada yaşamaları ve birbirleriyle ilişki kurmalarından itibaren var olan emân kavramı Kur'an-ı Kerim'de aynı anlama gelen civar kelimesiyle ifade edilirken, hadislerde ahit ve zimmet kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır.

fethe dönüştürmeye muvaffak olmuştu.²⁹ Fâtımîler'in ünlü devlet adamı ve kumandanı Cevher es-Sıkkîlî İhşîdîler'e üstünlük sağladıktan sonra kendisine Mısır halkının emân isteğini bildiren bir mektupla başvurumaları üzerine, şehrin yağmalanmayacağını ve önemli mevkilerin Mısırlılara verileceğini bildiren bir emânnâmeyi elçisi ile gönderdikten sonra Fustât'ı teslim almıştı.³⁰ Sultan Melikşah Tirmizî Eylül 1074'te Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr b. İbrâhim'in kardeşinden emânla teslim almıştı.³¹

Büveyhî hükümdarlarından Adudüddavle (ö. 372/983) affedip emân verdiği insanlara hıyanet etmekle itham edilirken,³² Selâhaddin Eyyûbî'nin emân verdiği kişileri kesinlikle cezalandırmaktan kaçındığı, hatta Haçlıların onun bu yönünü çok takdir ettikleri rivâyet edilmektedir.³³ X. yüzyıldan sonra başta Endülüs olmak üzere İslâm dünyasının istilaya uğramış bölgelerinde Müslümanlara yönelik hazırlanan emânnâmelerde verilen söz ve taahhütlere uyulmayarak toplu katliamların yapıldığı ve Müslümanların kılıç zoruyla Hıristiyanlaştırmaya çalışıldığı çok sayıda örnek vardır.³⁴ Üçüncü Haçlı Seferi esnasında I. Richard (Aslan Yürekli) emânla teslim olan Müslümanları Akka'nın dışında iplere bağlayıp kılıçtan geçirmişti.³⁵

İslâm'dan önce siyasî birliğin olmadığı ve bedevî hayat tarzının hâkim olduğu Arabistan'da fert ve toplulukların asgari can ve mal güvenliğini sağlayarak birbirleriyle ve yarımada dışıyla ilişki kurabilmelerini mümkün kılan emân kurumu Cahiliye döneminin inanç ve kabullerine göre şekillenmişti. Müslüman âlimler Tevbe sûresinin 6. âyeti ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayalı olarak emânın kapsamını genişleterek İslâm medeniyetinin uluslararası nitelikli ekonomik, kültürel, diplomatik ve adli ilişkilerini belli bir hukukî düzen içinde sürdürülür bir hâle gelmesini sağladılar. Böylece İslâm döneminde emânın savaş esnasında düşmandan belli bir şahsa, topluluğa veya bir bölge halkına tanınan dokunulmazlık güvencesinden ticaret diplomasi, eğitim, seyahat gibi çeşitli sebeplerle İslâm ülkesinde bulunmak isteyen yabancıya verilen imtiyaz ve güvenceye kadar geniş bir kapsam- lı bir kurum hâline geldi. ■

D İ P N O T L A R

1. Nebi Bozkurt, "Emân", DİA, XI, 75.
2. Tevbe, 9/6.
3. Kâşgarlı Mahmud, Divânü Lügati't-Türk Tercümesi, trc. Besim Atalay, Ankara 1940, I, 40.
4. Dedem Korkudun Kitabı, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1973, s. 13, 80, 93.
5. Bir söz ya da işaretle verilen güvenceye "emân bî'l-kinâye", düşmana yazılı olarak verilen güvenceye "emân bî'l-kitâbe", ülkeler arasında yerleşmiş bir geleneğe bağlı olarak var kabul edilen güvenceye "emân bî'l-ârf", güvence verilen kişinin ailesi ya da halkına tanınan güvenceye "emân bî't-tebâiye", düşmanın tümüne verilen güvenceye "emân-ı âm", yetkili birine ya da düşmandan belli kişi veya kişilere tanınan güvenceye "emân-ı hâs", süresiz güvenceye "emân-ı mutlak", geçici bir süre için verilen güvenceye "emân-ı muvakkat", iki tarafın barış yapmak için silah bırakmalarına "emân-ı müebbet", bir kişiye açıkça söylenmek suretiyle verilen güvenceye de "emân-ı sarîh" denir. Yaşar Çağbayır, Ötüken Türkçe Sözlük, İstanbul 2007, II, 1427.
6. Ahmet Yaman, İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler, Ankara 1998, s. 236.
7. Büşra Boztepe Kaya, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları", Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları, İstanbul 2009, s. 731-744.
8. Taberî, Târihu'l-Rusul ve'l-Mülûk (nşr. M. Ebu'l-Fadl), Beyrut ts., II, 252; Ya'kûbî, Târihu'l-Ya'kubi, nşr. M. Houtsma, Beyrut ts., I, 242-243; Mustafa S. Küçükşacı, Cahiliye'den Ermevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn, İstanbul 2003, s. 31.
9. Buhârî, "Kefalet", 4; "Menâkıbü'l-ensâr", 45; Belâzürî, Ensâbü'l-esraf, nşr. S. Zekkâr-R. Zirikli, Beyrut 1996, I, 235-236.
10. Buhârî, "Farzu'l-humus", 16; Belâzürî, Ensâbü'l-esraf, I, 273-274; Küçükşacı, Haremeyn, s. 185.
11. İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Beyrut 1990, I, 179; İbn Hişâm, es-Sîre, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Kahire 1987, II, 130-131; Muhammed Hamidullah, el-Vesâikü's-siyâsiyye, Beyrut 1985, s. 54.
12. Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 45.
13. Tevbe, 9/6.
14. Bozkurt, DİA, XI, 75.
15. Buhârî, "Cizye", 10; "Ferâiz", 21; Müslim, "İtk", 20; İbn Mâce, "Diyât", 31.
16. Vehbe ez-Zühaylî, "Emân", DİA, XI, 80.
17. Vâkıdî, Kitâbü'l-Megâzî, nşr. M. Jones, London 1965-6, C. II, s. 814; Belâzürî, Ensâbü'l-esraf, I, 451.
18. Buhârî, "Sayd", 18; "Cihâd", 169; Vâkıdî, II, 859; Belâzürî, Ensâbü'l-esraf, I, 453-461; Küçükşacı, Haremeyn, s. 155.
19. Buhârî, "Salât", 4; İbn Sa'd, II, 110.
20. Vâkıdî, II, 845.
21. İbn Sa'd, I, 219-220.
22. Muvatta', "Nikâh", 44; Belâzürî, Ensâbü'l-esraf, I, 459.
23. Zehabî, s. 495.
24. Aydın Tanerî, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teskilâtı, Ankara 1978, s. 88-89.
25. İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye, trc. Mürsel Öztürk, An-kara 1996, I, 413.
26. Taberî, III, 609.
27. Kalkaşendî, Subhu'l-a'sâ fi Sinâ'ati'l-inşâ, nşr. M. H. Şemseddin, Beyrut 1987, XIII, 329-351.
28. Ya'kûbî, II, 146-147; Taberî, III, 609.
29. İrfan Aycan, Saltanat Giden Yolda Muâviye Bin Ebî Süfyan, Ankara 1990, s. 80-81.
30. Şeşen, DİA, VII, 456.
31. Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye, trc. Necati Lugal, Ankara 1943, s. 42.
32. Abdülkerim Özeydin, "Adudüddavle", DİA, I, 393.
33. Ramazan Şeşen, Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti, İstanbul 1983, s. 94-95.
34. Mehmet Özdemir, "Endülüs", DİA, XI, 214-216; "Gimata", DİA, XIV, 53.
35. Şeşen, Salâhaddin, s. 85.

K A Y N A K L A R

- Vâkıdî, Kitâbü'l-Megâzî, nşr. M. Jones, I-III, London 1965-6.
- Dedem Korkudun Kitabı, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1973.
- Belâzürî, Fütuhu'l-buldân, trc. Mustafa Fayda, Ankara 2002.
- Belâzürî, Ensâbü'l-esraf, nşr. S. Zekkâr-R. Zirikli, Beyrut 1996.
- Taberî, Târihu'l-Rusul ve'l-Mülûk, nşr. M. Ebu'l-Fadl, Beyrut ts.
- Ya'kûbî, Târihu'l-Ya'kubi, nşr. M. Houtsma, Beyrut ts.
- Zehabî, Târihu'l-İslâm: es-Siretü'n-nebeviyye, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî v. dğr., Beyrut 1987.
- Cehşiyârî, Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-küttâb, nşr. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî ve Abdülhafiz Şelebî, Kahire 1980.
- Kâşgarlı Mahmud, Divânü Lügati't-Türk Tercümesi, trc. Besim Atalay, Ankara 1940.
- Ezdî, Târihu'l-Mevsil, nşr. Ali Habibe, Kahire 1967.
- İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- İbn Hişâm, es-Sîre, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Kahire 1987.
- İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, nşr. M. Abdülkadir Atâ, Beyrut 1990.
- Kalkaşendî, Subhu'l-a'sâ fi Sinâ'ati'l-inşâ, nşr. M. H. Şemseddin, Beyrut 1987.
- Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye, trc. Necati Lugal, Ankara 1943.
- Muhammed Hamidullah, el-Vesâikü's-siyâsiyye, Beyrut 1985.
- İrfan Aycan, Saltanat Giden Yolda Muâviye Bin Ebî Süfyan, Ankara 1990.
- Yaşar Çağbayır, Ötüken Türkçe Sözlük, İstanbul 2007.
- Aydın Tanerî, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teskilâtı, Ankara 1978.
- Ahmet Yaman, İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler, Ankara 1998.
- Büşra Boztepe Kaya, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları", Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları, İstanbul 2009, s. 731-744.
- Mustafa S. Küçükşacı, Cahiliye'den Ermevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn, İstanbul 2003.
- "Kâhir-Billâh", DİA, XXIV, 172.
- Ramazan Şeşen, Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti, İstanbul 1983.
- "Cevher es-Sıkkîlî", DİA, VII, 456.
- Nebi Bozkurt, "Emân", DİA, XI, 75-76.
- Mehmet Özdemir, "Endülüs", DİA, XI, 214-216.
- "Gimata", DİA, XIV, 53.
- Abdülkerim Özeydin, "Adudüddavle", DİA, I, 393.
- "Muhammed Tapar", DİA, XXX, 580.
- "Tutuş", DİA, XLI, 448.
- Vehbe ez-Zühaylî, "Emân", DİA, XI, 80.

"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar."

Nahl16/90

Hat: İbrahim Halil Umuç

OSMANLI DEVLETİ'NİN GELENEKSEL TEMYİZ UYGULAMALARI

**Payitaht dışında
olan idarî ve
kazaî bölgelerde
halkın hükümetle
münasebetlerini
sağlayan kadılar
da yargı ve icra
görevlerini yerine
getirmedikleri
takdirde merkeze
getirilerek yargılanırdı.**

İlhamî YURDAKUL*

□ Osmanlı mahkemesi İslâm devletlerine göre gelişmiş bir yapıya sahipti. Görev ve yetki alanları daha genişlemiş olmakla birlikte şer'î ve örfî davalara bakan tek mahkeme pozisyonundaydı. Bu iki hukuk alanının aynı mahkeme tarafından uygulanması adlî hayata güven ve istikrâr kazandırmakla birlikte idarî yapının merkezine kadıyı yerleştirmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nde şer'î ve örfî bütün davalar kadılar tarafından karara bağlanırdı. Kadılar, şer'î davaları fıkıh kitaplarına, örfî davaları da kanun mecmualarına başvurarak çözerdi. Dava görülürken davalı ve davacı kendilerini müdâfaa eder, şahitlerini dinletirdi. Ancak kurumlaşmayan bir vekillik vardı ki bunu avukatlık olarak kabul etme imkânı

yoktur. Vekil olan kimse bir gayri menkulü satışı ve senet vermeye veya konuyla ilgili hususları tasdik etmeye vekil olabilirdi.¹ Taraflar mahkemede bizzat hazır bulunur ya da bir vekille temsil edilirdi. Buna rağmen profesyonel vekillik olarak bilinen avukatlık, Osmanlı adalet sisteminde mevcut değildir. Hasımlar genellikle, müftülerin verdikleri fetvaları iddialarına delil olarak kullanırdı. Bu fetvalar yargı mercilerinde bağlayıcı etkisini gösterirdi. Davanın görülmesi esnasında hazır bulunan ve sicillerde "şuhûdü'l-hâl" olarak adlandırılan şahısların da kararın sıhhati açısından önemli bir rolü vardı. Davanın kadı huzurunda görülmesi sırasında umenâ-i şer', davalılar, ilgili kişiler ve mahkeme muhızları bulunurdu. Bununla beraber mahkeme, ehlivukûf diye ifade edilen bilirkişileri gerekli hallerde bizzat konuyu incelemek ve rapor yazmak üzere görevlendirirdi. Kadı da genellikle bunların raporuna uygun olarak karar verirdi. Bu yargılama davalılar olmadan da belgeler üzerinde yapılabilirdi.

Mahkemede bir hata işlenir ve Dîvân-ı Hümâyûn'a hatanın düzeltilmesi için bir müracaat olursa, yeni bir hüküm verilir ya da verilen hüküm onaylanırdı. Kadıya gönderilen hüküm uygulanmaz ise davacı İstanbul'a gelebilir veya mektupla merkezî idarenin himayesini isteyebilirdi.² Payitaht dışında olan idarî ve kazaî bölgelerde halkın hükümetle münasebetlerini sağlayan kadılar da yargı ve icra görevlerini yerine getirmedikleri takdirde merkeze getirilerek yargılanırdı.³

Bu arada çoğu zaman lehlerine hüküm verilen şahıslar da divana müracaatla kadıdan aldıkları i'âm gereğince kendilerine

ferman verilmesini isteyebilirdi. Buna karşılık merkezden “ellerindeki i’lâm gereğince amel olunmak için yazılmıştır” ibaresiyle i’lâm tasdik edilebilirdi (Evâhir-i Muharrem 1190 [11-21 Mart 1776]).⁴ Fakat divandan verilen hükümlere aykırı hareketlere devam edildiği de olmaktadır. Bunun üzerine davalı şahıslar yeniden Dîvân-ı Hümâyûn’a müracaatla, verilmiş olan fermana mugayir hareket olunduğundan yeniden ferman talep edebilmekteydi. Bu durum karşısında divandan, önceki fermanı tasdik eder mahiyette yeni bir ferman verilebilirdi (Evâhir-i Rebîû’l-evvel 1178 [7-17 Ekim 1768]).⁵

Bazı davalar mahallî mahkemelerde görülmeyip ilk ve son karar merkezi olarak Dîvân-ı Hümâyûn’da görülebilirdi. Bu tür davaların genellikle zimmî ve eşkiya davaları olduğu görülmektedir. Mahkemelerin istiklâlîne ve adaletin tecel-

5 Cemâziye’l-evvel 1173 [24 Aralık 1759] tarihinde Tikveş kazası kadısı Sadaret’e gönderdiği arzında; “eşirra ve zor-baların davaları” bulunduğunda, yargılama sonunda, “ta-raflardan biri memnun ve mesrur ve birisi mahzun ve me-yus” olduğunu, me-yus olanların da “Allahın emri ve şeriatın hükmü budur diye hâkimin hükmüne ve emr-i bâriye razı” olmadıklarını ve kadıları rencide ettiklerini vurguladı. Bu yüzden de Tikveş kadısı, bu tür davalara İstanbul’da Dîvân-ı Hümâyûn’da bakılması ve kazadaki benzer davaların da sadece divanda görülmesi için ferman talep etti. Bunun üzerine merkezden gereğinin yapılması yönünde bir karar çıktı.⁸

Vilayet divanları da taşradaki en büyük mülkî ve adlî görevlilerin huzurunda yapılan murafaalardı. Davalılar mahallî kazalarda görülen davalarını bu divanlarda yeniden gördürebilirlerdi. Şayet bundan memnun kalmazlar ise

Divân-ı Hümâyûn Çavuşları

Osmanlı Devleti’nde şer’î ve örfî bütün davalar kadılar tarafından karara bağlanırdı. Kadılar, şer’î davaları fıkıh kitaplarına, örfî davaları da kanun mecmualarına başvurarak çözerdi.

lisine engel teşkil etme ihtimali bulunan eşkiya davaları, merkez divanlarına havale edilirdi. Bizzat merkezden de bazı davalara belde mahkemelerinde bakılmayıp yargılamanın divanda yapılması istenirdi.⁶ Zaman zaman kölelik (cariye) ve hürlik davalarında hile ve adaletsizliklerin önlenmesi için davanın ka-dınlıklarda görülmeyip Rumeli kazaskeri huzurunda cuma divanında görülmesine karar verilirdi.⁷

Belde mahkemeleri de bir takım davalara bakmaktan kaçınıp bunları divana havale edilebilirdi. Öyle ki eşkiya davaları mahallî mahkemelerde görülmeyip ilk ve son karar merkezi olarak Dîvân-ı Hümâyûn’da görülebilirdi. Meselâ;

Dîvân-ı Hümâyûn’a müracaatla davalarının yeniden görülmesini talep edebilirlerdi. Meselâ, 1175 (M.1762) tarihinde, Antakya’da vefat eden Seyyid Ebubekir b. Osman Efendi’nin veraseti taksim olunmuş, beş sene sonra da Ebubekir’in amcasının oğlu olduğunu iddia eden bir kişi ortaya çıkmıştı. Mısır Valisi Ebubekir Paşa Antakya’da bulunduğu sırada davalıları meclis-i şer’e çağırılmış ve müddei Osman iddiasını ispat edememişti. Bunun üzerine bu ıslah olmaz müddei-nin davasının mahallinde görülmeyip Dîvân-ı Hümâyûn’da görülmesi için hüküm çıkmıştı.⁹

Bir başka örnekte ise Osman kızı Emine adlı bir hanım Dîvân-ı Hümâyûn’a sunduğu bir arzuhalinde; elinde

olan ferman hükmüne hasmının katiyen itaat etmediğini, İstanbul’da olan hasmı ile cuma günü arz odasında murafaa olunmak istediğini ve elindeki i’lâmı tasdik eder mahiyette bir ferman verilmesini talep etmişti.¹⁰

Huzur mürâfaası (huzur mahkemesi) nizamına aykırı davranan davalı ve şahitler cezaya çarptırılabilirdi. 1205 (M.1790) tarihinde mühtedi Mehmed divana verdiği arz- halinde; İslâmiyet’i seçtiğini, Hristiyan olan eşi Zuyuce ile kayınları Yorgi ve İstad’ın çocuğunu sakladığını ve mallarını aldıklarını vurgulayarak arz odasında davasının görülmesini istedi. Eşi ise Mehmed’in kendisini daha önce Patrikhane’de boşadığını, iddia eylediği 300 kuruşu da 100 kuruşa anlaşıp iken bir ay sonra tekrar boşadığını ve 300 kuruşu dava ettiğini, bir defa Kartal Mahkemesi’nde daha sonra da Üsküdar kadısının huzurunda “şuhûd-ı adl” ile boşandığını ifade etti. Rumeli kazaskerinin de Mehmed’i “şer’î muârazadan men” ettiğini belirtti. Padişah ise bu arz üzerine “Bir dahi arzuhal verir ise tedib ederim” hatt-ı hümayununu yazmıştı.¹¹

Diğer bir örnekte ise 1811 yılında “muzır bir dava” için arz odasında huzur mürâfaasında şahitlerin yalancı şahit oldukları anlaşıldı. Bunun üzerine “bakın yarın ahiret vardır bu maddeyi nasıl bilirsiniz, doğruca söyleyin sonra nedâmetini çekersiniz” diye kendileri uyarıldı. Şahitler “bizler hakk şahidiz ve âhireti dahi biliriz” diye yemin ettiler. Ancak şahidlerin şehadetinden şüphelenildiği için tomruğa konulduktan sonra tekrar ifadeleri alındı. Bu kez şahitler “maddenin künh ve hakikatini bilmeyiz, bizlere ellışer kuruş vaad ettiler bi-naenaleyh şahadete geldik yalan şahidiz” diye itiraf ettiler. 28 Safer 1226 [24 Mart 1811] tarihinde yalancı şahitlerin arz odasında vezîriâzam ve kazasker huzurunda yalan şahitliğe cesaret etmeleri üzerine başkalarına ibret olması için Magosa’ya sürülmelerine karar verildi.¹²

Pratikteki bütün bu uygulamalara rağmen bir beldeye ortaya çıkan bir anlaşmazlık, bir kez belde hâkimi huzurunda görülmüşse, başka yerde görülmesi kanuna aykırı idi. Yani kadının hükmü kesindi. Meselâ, zimmiler arasında cereyan eden bir mülk satışında davalılardan Yorgaki “bir defa şer’le fasl u hükm ve hüccet olunan davanın tekrar istima’ı caiz olmaz” şeklindeki fetvayı yargının tek dereceli olması gerektiği yönündeki talebi için delil olarak kullanmıştır.¹³ Ancak yukarıda görüldüğü gibi bazen davalılar bir belde hâkiminin verdiği hükümle yetinmeyip diğer belde hâkimlerine ya da divana müracaat ederdi. Bazen de lehlerine hüküm verilen şahıslar divana müracaat ederek kadıdan aldıkları ilâm gereğince kendilerine ferman verilmesini isterdi.¹⁴

Bu konuyla ilgili olarak 1213 (M.1798) tarihinde de Mustafa Âşir Efendi, “İlmiye Tarikinin İslahına Dair” takririnde; eskiden beri “bir defa şer’le fasl u hasm olunan davanın tekrar istima’ı caiz değildir” şeklinde verilen fetvanın yürürlükte olduğunu vurguladı. Ancak davalıların bunun hilafına şer’î senedlere ve şer’î i’lâmlara itibar etmeyip boşuna eziyet çektikleri ve sonunda yine ilk hükme döndüğünü ifade etmişti. Akabinde bundan böyle tüm mahkemelerde rüyet olunan davaların bir daha başka bir yerde görülmemesi için Rumeli kazaskerine, Eyüp, Galata, Üsküdar kadılarına ve Haremeyn müfettişi nâiblerine hitaben ferman yazılması istenmişti. Şeyhülislâm Mustafa Âşir Efendi’nin padişaha takdim ettiği takririndeki teklifleri ferman formunda yayınlanmıştır.¹⁵ Bu fetva ve fermana rağmen yukarıda görüldüğü gibi istisna kabul edilen davalar ya ilk kez veya son kez olmak üzere Dîvân-ı Hümâyûn ve bağlı divanlarda görülmeye devam etti. Dîvân-ı Hümâyûn’a gelen dilekçeler, ilgili görevliler tarafından formüle edilip yazılırdı. Toplantı sonrası kararları padişah onaylayınca yürürlüğe girer, padişah onaylamadan kararlar uygulanmazdı.¹⁶

Yukarıda görüldüğü gibi, davalılar kadının verdiği hükme kanaat etmediklerinde hükmün uygulanmadığı ya da eşkiyalık ve hürlik davaları gibi kadının vereceği hükmün sıhhatini etkileyecek bazı konularda, yargılamanın âdil olması açısından merkezde görülmesi gereken pek çok dava huzur mürâfaasının konusu olurdu. Bu davalar, vezîriâzamin ikinci divanında veya yine vezîriâzamin nezaretinde kazaskerlerin katılımıyla toplanan cuma divanında ya da İstanbul ve bilâd-ı selâse kadılarının katılımıyla çarşamba divanında görüldü. 1838 yılından sonra ise huzur mürâfaaları şeyhülislâmın nezaretinde Şeyhülislâmlık’ta yapılmaya başlandı. ■

D İ P N O T L A R

1. Ayrıca kimlerin hangi hususlarda vekil olabileceği konusu ve mezheplerin bu konudaki görüşleri için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye ve İslahat-ı Fikhiyye Kamusu, İstanbul 1970, VI, s. 322.
2. Cevdet Türkay, “Osmanlı Saray ve İdare Teşkilâtından Örnekler”, BİTD, III (1999), sayı: 24, s. 7.
3. BOA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 5, s. 280, hkm. 849.
4. BOA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 8, s. 379, hkm. 233.
5. BOA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 7, s. 123, hkm. 3.
6. BOA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 1, s. 128, hkm. 572; Cevdet-Adliye, nr. 1052.
7. BOA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 4, s. 320, hkm. 1191; İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 7, s. 344, hkm. 1073.
8. BOA, Cevdet-Adliye, nr. 1052.
9. BOA, Cevdet-Adliye, nr. 2072 Evâil-i Zilhicce 1175.
10. BOA, Cevdet-Adliye, nr. 30.
11. BOA, HH, 11527.
12. BOA, Cevdet-Adliye, nr. 3792; İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 5, s. 280, hkm. 849.
13. BOA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 7, s. 127, hkm. 3; Cevdet-Adliye, nr. 4815.
14. BOA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 8, s. 379, hkm. 233, Evâhir-i Muharrem 1190 [12-21 Mart 1776].
15. BOA, Cevdet-Adliye, nr. 4815.
16. Albert H. Lybyer, The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman The Magnificent, London 1913, s. 191-192.

OSMANLILAR'DA SİYASET KURUMU OLARAK ADALET DAİRESİ*

Ejder OKUMUŞ**

Osmanlılarda adalet dairesinin yönetimde ve toplumun, özellikle başta ulemâ ve mütefekkirler olmak üzere toplum önderlerinin yöneticileri denetlemesinde anahtar konumda olduğu görülmektedir.

*Bu yazı daha önce yayımlanmış olan "Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet dairesi" (The Circle of Justice as a Political Institution in the Ottomans), Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, (2005), sayı:5, s. 45-51) isimli makaleden türetilmiştir.

□ Toplum hayatının yapı, düzen ve sistem olarak sağ-
lıklı bir biçimde devam etmesinin en temel şartı; adalet-
tir. Adalet, bütün kurum ve süreçleriyle toplumun ikame
ve idamesinin yegane şartıdır. Denilebilir ki, toplumsal
hayat, adalet, hak ve fedakârlıklarla varlık bulur. Adaletin
hâkim olmadığı bir sosyal düzende zulüm ve haksızlık var
demektir. Zulmün egemen olduğu toplumda ise haksız-
lığa dayalı ilişkilerin belirleyici olması ve bunun da doğal
olarak kargaşa, fitne, kuralsızlık, huzursuzluk ve mutsu-
zuğu beraberinde getirmesi kaçınılmazdır.

Adaletin egemen kılınmaya çalışıldığı bir toplumsal
nizamda, siyaset kurumunun topluma karşı sorumluluğu-
nun gereğini yerine getirdiği söylenebilir. Tarih boyunca
siyaset kurumu gerek devlet ve devlet adamları gerek or-
ganizasyon düzleminde toplumun bütün kurum, kuruluş
ve gruplarının yönetim hayatı bağlamında ve kişiler arası
ilişkiler kapsamında "adalet mülkün temelidir" felsefesin-
den hareketle toplumda adaletin tesisinden birinci dere-
ce sorumlu tutulmuştur. Bundan dolayı toplumlar, kendi
anlayış, inanç ve hayat tarzlarına uygun biçimde adalet
felsefeleri geliştirerek bunu devletlerinin ve huzurlarının
kalıcı olmasının ön şartı olarak görmüşlerdir.

Adalet dairesini bu çerçevede anlamak gerek-
mektedir. Yani adalet dairesi, toplumsal hayatın varoluşu ve
devamı için gerekli unsurları içinde taşıyan hak sistemi-
nin, hak ve eşitlik üzerine kurulu toplumsal münasebetler
düzeninin adıdır.

Tarihsel olarak; Hz. Muhammed öncesi zamanlarda
tarım toplumlarında tarımdan elde edilen vergilerle des-
teklenen bürokratik imparatorlukların çalışma ahlâkını ve
halkla ilişkilerini yansıtan adalet dairesi,¹ İslâm toplumları
bağlamında, toplumun huzur ve mutluluğu, devlet, şeri-
at, saltanat, ordu, mal, halk ve hükümdarın adaleti şeklin-
de birbirine bağlı sekiz başlıktan oluşmaktadır. Bu sekiz
maddenin dört başlık halinde ele alındığı da görülmekte-
dir. Bu durumda halk/çiftçiler, hazine, ordu ve kralın ada-
leti, adalet dairesinin unsurları olmaktadır. Çiftçiler hazi-
neye vergi öderler, hazine kralın hükümrânlığını koruyup
genişleten askerlerin maaşlarını kar-
şılar ve kral, çiftçilere adalet dağıtır,
onları zulümden korur.²

Müslümanlar, adalet dairesini
Kur'an ve Sünnet'teki adalet anlayı-
şına referansla zenginleştirmiş, İslâm
toplumlarına özgü siyasal bir kurum

haline getirmiş ve Müslüman yöneticiler de siyasetlerinde
bu kurumu âzamî ölçüde işlevselleştirmeye çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde de adalet dairesi (dâire-i adli-
ye) İslâm'dan kaynağını alan önemli bir siyaset kurumu
olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de Osmanlılarda
adalet dairesinin yönetimde ve toplumun, özellikle başta
ulemâ ve mütefekkirler olmak üzere toplum önderlerinin
yöneticileri denetlemesinde anahtar konumda olduğu
görülmektedir. Bu makalede, Osmanlı siyaset felsefesi ve
yönetim geleneğinde adaletin merkezî bir yere sahip ol-
masını ifade eden adalet dairesi dinî ve toplumsal boyut-
larıyla ele alınmaya çalışılmaktadır.

Osmanlılar'da Adalet ve Adalet Dairesi

Osmanlı siyaset felsefesi ve yönetim geleneğinde
merkezî bir yere sahip olan adalet, bir siyaset kurumu ola-
rak adalet dairesinde ifadesini bulmuştur. Adalet dairesi,
din-devlet-toplum ilişkilerini, toplumun çeşitli sınıf ve
kesimleri arasındaki münasebetler çerçevesinde işlevsel
bir bakış açısıyla formüle etmektedir. Sosyal denge te-
melinde fonksiyonel bir bakış açısıyla toplum ve devleti
ele alan adalet dairesi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itiba-
ren Osmanlı yazarları tarafından ciddi olarak işlenmiş ve
Osmanlı Devleti'nin gevşeklik, bıkkınlık ve gerilemekten
kurtuluşunun bu daireyi bi-hakkın uygulamaktan geçtiği
ifade edilmiştir.

Adalet kavramı Osmanlı yöneticileri katında istikrarı
ifade etmektedir.³ Osmanlı ulemâsı ve mütefekkirleri dev-
letin ayakta kalması ve gerilemesi üzerinde kafa yorarken
genelde devletlerin, özelde ise Osmanlı Devleti'nin ayak-
ta kalması gereken esasları adalet dairesi (adalet çembe-
ri) dedikleri bir düstur ile izah etme yoluna gitmişlerdir.⁴
Adalet dairesinde adalet, yönetimde merkezî bir yere sa-
hiptir ve esasların esasıdır.⁵

Şarklı siyaset bilginlerinin eserlerinde geniş yer
kaplayan adalet dairesini⁶ Kınalızâde Ali Efendi (ö.1572)
şöyle ifade etmektedir:

1. Adl'dir mucib-i salâh-ı cihan (Adalettir dünya
düzen ve kurtuluşunu sağlayan.)
2. Cihan bir bağıdır dîvarı devlet
(Dünya bir bahçedir, duvarı devlet.)
3. Devletin nâzımı şeriattır
(Devletin nizamını kuran Allah kanu-
nudur.)
4. Şeriate olamaz hiç hâris illâ

**Adalet dairesi, toplumsal hayatın
varoluşu ve devamı için gerekli
unsurları içinde taşıyan hak
sisteminin, hak ve eşitlik üzerine
kurulu toplumsal münasebetler
düzeninin adıdır.**

mülk (Allah kanunu ancak saltanat ile korunur.)

5. Mülk zabt edilemez illa leşker (Saltanat -devlet- ancak ordu ile zaptedilir.)

6. Leşkeri cem' idemez illâ mal (Ordu ancak mal ile ayakta kalır.)

7. Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır.)

8. Raiyyeti kul ider padişah-ı âleme adl (Halkı idare altına ancak cihan padişahının adaleti alır.)

Ali Efendi, İbn Haldun'un da Aristo'dan naklen verdiği⁷ bu sekiz maddeyi, Devlet ve Aile Ahlâkı adlı eserinin sonuç kısmında, Aristo'nun İskender'e verdiği öğütte adalet dairesi olarak zikrettiğini belirtmekte ve daire halinde göstermektedir.⁸

Ali Efendi, adalet dairesini, başka bir yerde üç kısımda özetlemekte, adaletin korunması için toplumda üç şeyin gerekli olduğunu vurgulamaktadır: Bu üç şeyden birincisi nâmus-u Rabbanî, yani şer'-i ilâhîdir. İkincisi hâkim-i insanî, yani otoriter devlet başkanı ve adaletli hâkimdir. Üçüncüsü ise dinâr-mizânî, yani paradır. Üçüncüsü ikinci namusun, yani adaletli yöneticinin fermanında iken ikinci namusun, yani adaletli hâkimin hidayete ulaşabilmesi için birinci namusa uyması gerekir. Birinciye uymayan kâfir ve münafık; ikinciye itaatkâr olmayan isyankâr ve üçüncüye uymayan hain ve hırsızdır. Ali Efendi, Hadîd sûresinin 25.

âyetini⁹ de bu görüşleri doğrultusunda tefsir etmekte ve âyetle geçen "kitâb" kelimesinin ilâhî hükümlere işaret ettiğini; "mizan" kavramının, dünyadaki alıp vermelerin bir adalet ölçüsüyle yapılması gerektiğine işaret ettiğini, "hadîd" kelimesinin ise adaleti tahakkuk ettirecek otoriter devlet başkanına göndermede bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰

Bu noktada Osmanlı bilgin ve düşünürlerinin, özellikle devletlerin yükselme ve çökmelerine ilişkin konularda çok etkilendikleri¹¹ İbn Haldun'un adalet dairesi hakkındaki açıklamasına işaret etmek yerinde olur.

İbn Haldun, Mukaddime'sinde Mes'udî'den naklen Mûbezân'ın, Behram b. Behram'a baykuş hikayesi çerçevesinde söylediklerini aktarmaktadır: "Ey hükümdar! Mülkün izzeti ancak şeriatle, Allah'a itaat ederek Allah

için kıyamla ve Allah'ın emir ve nehyine uyarak tasarrufta bulunmakla; şeriatın ayakta kalışı ancak mülk ile; mülkün izzeti ancak ricâl (bağlı/tâbi insanlar ve ordu); ricâlin ayakta kalışı ancak mal ile; malı elde etmek ancak imaret ile; imareti sağlamak ancak adalet ile mümkündür. Adalet halk arasına konulmuş bir terazidir. Onu Allah koymuş ve hükümdarı da ona kayyım kılmıştır.¹²

Bu hikâyeden zulmün umran için tahrip edici olduğu ve umrandaki bozulmanın devlete fesat (bozulma) ve çökme biçiminde yansıyacağı hususlarını çıkartmak gerektiğini savunan İbn Haldun,¹³ aynı bağlamda Nûşîrevân'ın sözüne de yer vermiştir: "Mülk ordu ile; ordu mal ile; mal vergiyle; vergi imaretle; imaret adalet ile; adalet devlet görevlilerinin ıslahıyla; devlet görevlilerinin ıslahı vezirlerin istikamet etmeleri, doğru yoldan ayrılmamalarıyla mümkün olur. Bütün bunların temeli de hükümdarın raiyyenin durumunu bizzat

tedkik etmesi ve raiyyeyi tedib etmeye muktedir olmasıyla olur; ta ki hükümdar raiyyeye mâlik olsun, memlûk olmasın."¹⁴

Osmanlı vakanüvislerinden Mustafa Nâîmâ da adalet dairesi üzerinde özellikle durmuş, Ali Efendi'nin kaleme aldığı sekiz maddeyi daireyi dört maddede özetleyerek devletin gevşemesini ve zayıflayıp-gerilemesini bu rükünlerin bozulmasına bağlamıştır. Ona göre; (1) Mülk ve devlet asker ve rical ile dir.

(2) Rical mal ile varlık bulur. (3) Mal reayâdan gelir.

(4) Reayâ ise adalet ile muntazam-ı hal olur. Bütün bir devleti sarıp kuşatan zaaf, daima bu dört rükünün bozulmasından kaynaklanmıştır.¹⁵

İbn Haldun gibi organizmacı bir toplum ve devlet görüşüne sahip olan Nâîmâ,¹⁶ aslında devletlerin çöküşünü, özetle takip ettikleri siyasetin içeriğine, yani dil olup olmamalarına bağlamaktadır. Ona göre her devletin bekâsının şartı siyasettir. Bu ya hikmet-i ameliyeden bir kısım olan ilm-i siyaset-i mülûk gibi aklı olur ya da Kitabullah ve Sünnet-i Resûlullah'ta varid olan ahkâm-ı ilâhiyye gibi şer'î olur. Şer'î siyaset aklı siyasetten üstün olmakla İslâm padişahları için düsturulameldir. Her basiretli padişah ve uyanık vezir onunla amel ederek iki cihan saadetine ermişlerdir. İslâm hükümdarları, şer'î ahkâma göre

hareket ederler ve devletlerini şer'î nizamı göre idare ederler. Bu, onların müslümanlıklarının gereğidir. Şeriat adalet demek olduğundan İslâm yöneticilerinin şeriaten yüz çevirmeleri, devletlerinin yok olmasına neden olur. Kâfir devletlerin varlıklarını sürdürmelerinin temelinde ise onların aklî siyasetlerine itibar etmeleri yatmaktadır. Dünya küfür ile yıkılmaz, zulüm ile yıkılır söz bu husustan kaynaklanmaktadır. Şer'î kanunların ve aklın sınırlarından çıkan her vaz'u hareket kesinlikle zeval ve ihtilale yol açagelmıştır.¹⁷

Görüldüğü gibi Nâîmâ hem İslâmî yönetimler hem Müslüman olmayan devletler için de adaleti şart koşmaktadır. Devletlerin varlığını koruyabilmeleri ve çökmemele-ri için, âdil olmaları mecburidir; ancak Nâîmâ bu noktada Müslümanların devletleriyle kâfirlerin devletlerini ayırmaktadır. Ona göre Müslüman yönetici seçkinler, adaleti yalnızca şeriatle sağlayabilirler. Dolayısıyla devletlerinin devamı şeriate bağlılıklarına bağlıdır. Fakat Müslüman olmayanların devletleri, aklî siyasetle idare olunur. Onların devletlerinin devamı ise zulme meyletmemeleri ile sağlanır. Şu halde Nâîmâ devletlerin çöküşüne dair düşüncesinde büyük oranda devletlerin varlıklarının devamını adaletle bağlarken, Müslüman devletlerin ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin varlığının devamını şeriate bağlamaktadır.¹⁸

Sosyal olayları bio-organik bakış açısıyla ele alan¹⁹ Nâîmâ'ya göre 17. yüzyılda Osmanlı Devleti yaşlılık dönemini yaşamaktadır. Bu tavrın alametleri her şeyiyle ortadadır.²⁰ Ancak Osmanlı Devleti çökmeyebilir ve ömrü uzatılabilir. Bunu sağlayacak olan ise adaletle dönüştür.²¹ Buna vesile olacak büyük adamlardır.

Nâîmâ'ya göre Osmanlı Devleti şer'î bir devlettir. İslâm hükümdarları ilâhî ahkâma göre hareket ederler. Osmanlı Devleti için, 17. yüzyıl devşirmeler çağıdır. Devşirmeler, Osmanlı Devleti'ni idare eden Osmanlı sülalesinin asabiyyetinin yerine geçmiş ve bu sülaleyi etkileri altına almışlardır. Bu ise devletin geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat Nâîmâ'ya göre eski asabiyyete dönmek devleti ölümden kurtarmak için gereksizdir. Şeriatı ve onun gereği olan adaleti gerçekleştirmek kâfidir. Zulmü ortadan kaldırarak adaleti sağlayacak bir âkilin hüsn-i tedbiri devleti rahatlıkla çöküşten kurtarabilir.²²

Osmanlı yönetim geleneğinde, devletin, devlet adamları ve görevlilerinin adalet dairesi dışına çıkmaları zulüm olarak değerlendirilmiş; buna aykırı hareket eden yöneticiler zalim kabul edilmişlerdir. Bu sebeple Osmanlı

Devleti'nde haksızlığa uğrayanların şikâyetlerini divana yapmaları sağlanmıştır²³.

Bu noktada zikre değer bir başka husus, ulema ve mütefekkirler, Osmanlı Devleti'nin zayıflama gerileme zamanlarına girmesiyle birlikte bir öz-eleştiri yaparak devletin güçlü olduğu zamanlarda riayet ettiği adalet ilkelerini artık gözetmediği için kötü bir sürece girdiğini ileri sürmüşlerdir. Böyle düşündükleri için de sıklıkla adaletin önemine işaret etmeyi yeğlemiş ve yöneticileri uyarmışlardır.²⁴

Belirtmek gerekir ki, insanlığın, teorik ve yasal düzlemde insan hakları konusunda oldukça önemli gelişmeler kaydettiği halde pratikte ne yazık ki bütün dünyada küresel ölçekte yoğun ve şiddetli adaletsizliklerle hak ihlallerinin yaşandığı modern dünyada adaletle olan ihtiyacı vurgulaması, adalet ve eşitliğin insan ve toplum hayatı için ne kadar hayati olduğunu gündeme getirmesi ve yeni "adalet dairesi"lerine olan acil ihtiyaca işaret etmesi bakımından Osmanlılarda siyasî bir kurum olarak "adalet dairesi" önemli bir konu olarak önümüzde durmaktadır. ■

D İ P N O T L A R

1. Bkz. Linda Darling, "Do Justice, Do Justice, for That is Paradise, Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers", Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, (2002), sayı: 22, s. 3-19; John R. Perry, "Justice for the Underprivileged: The Ombudsman Tradition of Iran", Journal of Near Eastern Studies, 37/3 (1978), s. 203-215.
2. Douglas E. Strusand, "The Historical Muslim City: Lessons for the Discourse on Islam and Democracy", http://www.islam-democracy.org/4th_Annual_Conference-Strusand_paper.asp, 22 Mart 2005.
3. Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, çev. Ömer Laçiner, İstanbul 1996, s. 28-29.
4. Norman İtkowitz, Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek, çev. İsmet Özel, İstanbul 1997, s. 132.
5. Necmüddin İbrahim b. Ali et-Tarsusi, Tuhfetü'l-Türk fîmâ yecibu en yufmel fî'l-mülk, thk. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut 1992, s. 74 (Rıdvan es-Seyyid'in dipnotu).
6. Harun Han Şirvanî, İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1965, s. 106.
7. İbn Haldun, Mukaddime, thk. Derviş el-Cüveydî, Beyrut 1996, s. 43-44.
8. Kınalızâde Ali Efendi, Devlet ve Aile Ahlakı, haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ty., s. 282-283. Ayrıca bkz. N. İtkowitz, a.g.e., s. 132; Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, çev. Mümtazler Türküne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İstanbul 1996, s. 115.
9. "Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların Adaleti yerine getirip ayakta tutmaları için o peygamberlerle birlikte kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki, onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Kuşkusuz Allah kuvvetlidir, azîzdür." (Hadîd, 57/ 25)
10. Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk, Ahlâk-ı Alâî, haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, ty., s. 138.
11. Bkz. J. Obert Voll, İslam, Süreklilik ve Değişim, çev. C. Aydın-C. Şişman-M. Demirhan, İstanbul 1991, I, s. 59-60; Ümit Meriç Yazan, Cevdet Paşa'nın Tarih ve Toplum Görüşü, İstanbul 1992, s. 20-21, 27-28; Ahmed Cevdet Paşa, Mafuzat, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s. 34, 182; Süleyman Uludağ, "Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime", Mukaddime, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1988, I, s. 116-117; Ahmet Arslan, İbn-i Haldun, Ankara 1997, s. 7.
12. İbn Haldun, a.g.e., s. 43, 262-263.
13. A.g.e., s. 263.
14. A.g.e., s. 43.
15. Mustafa Naimâ, Tarih-i Naimâ (Ravzatü'l-Hüseynî fî hulâsati'l-ahbârî'l-hafikeyn), İstanbul 1283, I, s. 40.
16. Bkz. a.g.e., I, s. 27-31 vd.
17. A.g.e., I, s. 33. Yorum için bkz. Arslantürk, a.g.e., s. 66-67.
18. Ejder Okumuş, "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", Divan, 1999/1, sayı: 6, s. 183-209.
19. Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, Sosyoloji-Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler-, İstanbul 1999, s. 100.
20. Naimâ, a.g.e., VI, s. 46.
21. Zeki Arslantürk, Nâîmâ'ya göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul 1997, s. 77.
22. A.g.e., s. 98.
23. Şükrü Karatepe, Osmanlı Siyasî Kurumları (Klasik Dönem), s. 126.
24. Bkz. Ejder Okumuş, Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat, İstanbul 1999, s. 187-190.

ADALETE ŞAHİT MEKÂNLAR

**Padişah Dîvân-hâne'de
istediği zaman
toplantıya katılır,
salona açılan
kafesli pencereden
tartışmaları izler,
fakat toplantıya
katılanlardan hiçbiri
padişahın orada
olduğunu bilmezdi.**

Abdulkerim YATĞIN*

□ Adalet soyut bir kavram olmakla beraber bazı mekân ve yapılar adaletin somutlaşmış tezahürleridir. Adaletin tesisi, uygulanışı ve sonucu ile alakalı olarak İstanbul'da pek çok yapı örneği görülebilir. Bugün İstanbul'un bir yakasında Avrupa'nın, diğer yakasında dünyanın en büyük adliye sarayını inşa ederken, tarihî seyirde adaletin ve adli sürecin işleyişi ile alakalı yapılara göz atmakta fayda vardır. Yazımızda bazıları adaletin sembolü haline gelen, bazıları ise meçhul kalan yapılardan bir kısmını ele aldık.

Adalet Kulesi

Topkapı Sarayı'na uzaktan baktığımızda, adeta adaletin her şeyden üstün olduğunu ima edercesine, en yüksek yapı olarak üst katı dört pencere, kare, sivri külahlı, 42 metrelik adalet kulesi göze çarpar. Önceleri Kubbealtı, Dîvân-hâne-i Hümayun, Dergâh-ı Muallâ, Dergâh-ı Âlî; işlevini yitirdikten sonra da Dîvân-hâne-i Atik denilen ve sarayın en önemli kurumu olan Dîvân-hâne, Adalet Kulesiyle birlikte revaklı bir camiyi andırır. Topkapı Sarayı içinde Kubbealtı denilen yerde Adalet Kasrı'nın hemen yanında yükselen Adalet Kulesi, Osmanlı'nın yönetim kararlarının alındığı yer olmuştur. Burada Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar Dîvân-ı Hümayun toplantılarına padişah bizzat başkanlık etmiştir. Daha sonra

farklı nedenlerle padişahın divanı küçük kafesten takip etmesi uygun görülmüştür. Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde, Bursa ve Edirne Saraylarında padişaha mahsus bu tür localar vardır. Padişahların zaman zaman buradan oturumları izlerken kafese tıklayarak müzakere ve kararlara müdahil olduğu, bazen de kafes perdesini çekerek oturuma son verilmesini işaret ettiği ve vezîriâzamın elçi kabulünü bu kafesten izlediği olmuştur.

Padişah Dîvân-hâne'de istediği zaman toplantıya katılır, salona açılan kafesli pencereden tartışmaları izler, fakat toplantıya katılanlardan hiçbiri padişahın orada olduğunu bilmezdi. Bu meclis aynı zamanda yüksek mahkeme işlevi de görmekteydi. Taşra mahkemelerinde sonuçlandırılmayan mahkemeler burada karara bağlanırdı. Herkesin buraya başvurma hakkı mevcuttu. Hatta kaynaklarda "Dîvân-hâne-i Âmire'yi görmek için nice vilâyetlerden âdemler gelür, hem maslahatun görür, hem Dîvân-ı Âlî'yi temâşâ ederler idi" denilerek görmek maksadı ile de bazı davaların buraya taşındığı ifade edilmiştir. Yüzyıllarca Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda Adalet Kulesi'nin gözetiminde devam eden bu toplantılar 1800'lü yılların sonlarına doğru bugünkü İstanbul Valilik binası olan Bâb-ı Âlî'ye taşınmıştır.

* Maslak Camii İmam-Hatibi, Şişli.

Ağakapısı

Yeniçeri ağasının makamı olarak kullanılan Ağakapısı Sarayı, Yeniçeri Teşkilatı'nın 1826 yılında kaldırılarak yerine Asâkîr-i Mansûre'nin kurulması ile şeyhülislâma tahsis edilmiştir. Sultan II. Mahmud, Ağakapısı'nın şeyhülislâmlara tahsisi için yazdığı fermanla, yeniçeriliğin bütün hatıralarını silip unutturmak için Ağakapısı adını da yasaklayarak, buraya "Bâb-ı Meşihat-ı Fetvahâne" denilmesini istemiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde 3 Mart 1924 tarihinde şeyhülislâmlık lağvedildiğinde Ağakapısı'nda bulunan binalar "İstanbul Müftülüğü"ne tahsis edilmiştir. Halen Müftülük olarak kullanılan bina Şeyhülislâm Dairesi'nin fetvahâne bölümüdür.

Şer'iyye Sicilleri Arşivi

Ağakapısı'nın 1826 yılında şeyhülislâmlara, 1836 yılında kazaskerlere, nakîbü'l-eşrâf ve İstanbul kadısına sabit bir mekân olarak tahsisinden önce ilmiye sınıfına mensup yüksek dereceli bürokratlar resmî faaliyetlerini kendi konaklarında sürdürmüşlerdir. Bu sebeple bunlara

bağlı müesseselerin düzenli bir kurum arşivi oluşmamıştır. Ancak Osmanlı döneminde adı Sicillât-ı Şer'iyye Mahzeni olarak geçen ve 1892 yılında II. Abdülhamid Han'ın emriyle yaptırılan bina sayesinde şer'iyye sicillerinin kadı konaklarında veya çeşitli cami depolarında yok olmaktan kurtarılıp buraya nakledilerek mahkeme sırasına göre koruma altına alınmasıyla Şer'iyye Sicilleri Arşivi teşekkül etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'nın belli bir dönemdeki ve mahaldeki tüm mahkeme kayıtları burada arşivlenmiştir. Şer'iyye sicil kayıtları umumî, hukukî, idarî, iktisadî ve içtimâî tarihin yanı sıra; kamu, şahıs, aile, miras, eşya-borçlar, ticaret, ceza, usul, icra ve azınlıkların hukuku ile ilgili birçok vesikayı ihtiva etmekte olup, İstanbul'da kurulu 27 şer'î mahkemenin kararlarının yazılı bulunduğu toplam 9872 adet şer'iyye sicil defteri muhafaza edilmektedir. Aynı zamanda binanın zemininde bulunan mahzenlerin bazı suçluların hapsedilmesinde kullanıldığı ifade edilmektedir.

Şer'iyye Sicilleri Arşivi Süleymaniye'de, şeyhülislâmların görevlerini yerine getirdikleri tarihî

Meşihat binasında faaliyet gösteren İstanbul Müftülüğü bünyesinde; cümle kapısının girişinde, sağ taraftaki tek kat üzerine yapılmış müstakil, kârgir bir binada hizmet vermektedir. Sicillerin yerleştirildiği dolaplar II. Abdülhamid'in de iştirâkiyle Yıldız Sarayı marangozhânesinde imal ettirilmiştir.

Meşihat Arşivi

İstanbul Müftülüğü cümle kapısının sol tarafında bulunan Meşihat Arşivi'nde, Şeyhülislâmlık Defterleri, Sicil-i Ahvâl Müdüriyeti Defterleri, Nakîbü'l-eşrafık Defterleri, Anadolu ve Rumeli Kadiaskerliği Defterleri, Mühür Tatbik Defterleri, Sicillât-ı Şer'iyye Kayıt Defterleri ve 19. yüzyılda şeyhülislâmlıkta teşekkül eden meclis ve dairelere ait toplam 5211 defter mevcuttur. Ayrıca son dönem Osmanlı ulemasına ait yaklaşık altı bin civarında tercüme-i hâl (sicil) dosyası mevcuttur. Bu dosyalar içerisinde kadı, nâib, müderris, dersiâm ve vaiz gibi görevlilere ait çeşitli bilgiler yer almaktadır.

Hapishâne-i Umûmî

Sultanahmet Meydanı'nda bulunan, İbrahim Paşa Sarayı 16. yüzyıldan kalan önemli bir mimarî eserdir. Günümüz cezaevlerinin ilk örneklerinden olan Hapishâne-i Umûmî, 1831 tarihinde İbrahim Paşa Sarayı'nın arkasında bulunan avluda yer almaktaydı. Osmanlı'nın batı usûlü ilk modern hapishanesi olup, burada daha çok âdi vakalardan mahkûm hafif yükümlüler bulunurdu. Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi burası ile ilgili "İstanbul'un göbeğine hapishane yaptılar, bir de ne kadar güzel bir yer diye gezdiriyorlar" diyerek serzenişte bulunur. Bu hapishane kısa sürede dolmuş, güvenlik önlemleri yetersiz kalmış, iç işleyişinde sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Hatta o kadar ki mahkûmlar kapı önlerine nargile atarak tüttürmeye ve atölye çalışmalarına katılmamaya başlamıştır.

Hapishanedeki 14-21 yaş arası yükümlüler diğer mahkûmlardan ayrı olarak sıbyân koğuşunda tutulmuş, kadınlar için de ayrı bir bölüm oluşturulmuştur. 1 Temmuz 1922 yılındaki kayda göre hapishanede 3 kadın, 4 erkek icra-borç; 12 kadın, 551 erkek hafif suç; 6 kadın, 266 erkek ağır suç olmak üzere 861 kişi bulunmakta idi.

İstanbul'un nazım planını hazırlayan Henry Proust, Sultanahmet'in

kamu binaları için ayrılmasını uygun bularak Adliye Sarayı için bu mekânı önerince, 1939 tarihinde hapishane-nin tasfiyesine karar verilmiştir. Mahkûmların bir bölümü İmralı Adası'na, bir bölümü Üsküdar'daki Paşakapısı Hapishanesi'ne, sadece para borçları olup, salıverilmesi yaklaşanlar da geçici olarak başka bir bölüme nakledilmiş; Haziran ayında yıkımına başlanan Umûmî Hapishane'nin yerine yakın zamanda boşaltılan Sultanahmet Adliyesi inşa edilmiştir.

Sultanahmet Cezaevi

İstanbul Tevkifhânesi olarak bilinen Dersaadet Cinyet Tevkifhânesi ya da daha sonraki adıyla Sultanahmet Cezaevi 1919'da Mimar Vedat Tek tarafından yapılmış olup, 1919'daki açılışından 1969 yılında mahkûmların Sağmalcılar Cezaevi'ne nakline kadar geçen 50 yıl boyunca Türkiye'nin en ünlü cezaevi olmuştur. Nâzım Hikmet, Aziz Nesin, Kemal Tahir, Necip Fazıl, Vedat Türkali, Çetin Altan, Orhan Kemal gibi tanınmış pek çok kişiyi ağırlayan cezaevi, Sultanahmet Meydanı'nın Marmara Denizi'ne bakan tarafında olup bugün otel olarak kullanılmaktadır.

Baba Cafer Zindanı

Haliç kıyısında, bugünkü Eminönü Haliç İskelesi'nin hemen arkasındaki surların köşesinde kalan Bizans Kulesi, Baba Cafer Zindanı olarak anılır. Osmanlı kaynaklarına göre, Abbasi Hükümdarı Harun Reşid'in Bizans'a gönderdiği Cafer ve Şeyh Maksut isimli iki elçinin, İmparator I. Nikoforos'tan izin alarak Ayasofya'da namaz kılmalarına papazlar tepki gösterince, elçilerin zindana kapatılarak öldürülmeleri emredilmiştir. Cafer'in her gün kendisine vurulan zinciri yok ettiğini görerek Müslüman olup Ali adını alan gardiyanın yardımı ile hücreden çıkan Cafer ve Şeyh Maksut çarpışma sonunda şehit düşmüşlerdir. Osmanlı Dönemi boyunca Kanlıkuyu adıyla anılan kule-nin, zindan olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle bir dönem kadın suçlular bu zindanda hapsedilmiştir. Kaynaklarda Baba Cafer Zindanı'na daha çok borcunu ödeyemeyen kimselerin hapsedildiği de nakledilmektedir.

Yedikule Zindanları

İstanbul'u güneybatıdan çevreleyen surlar ve kuleler topluluğundan oluşan Yedikule Zindanları

Yeniçeri ağasının makamı olarak kullanılan Ağakapısı Sarayı, Yeniçeri Teşkilatı'nın 1826 yılında kaldırılarak yerine Asâkîr-i Mansûre'nin kurulması ile şeyhülislâma tahsis edilmiştir.

Bizans hükümdarı I. Theodosius tarafından yapılan zafer takına bitişik olarak II. Theodosius'un yaptırdığı iki kule ile ilk şeklini almıştır. Yine Bizans döneminde eklenen iki kuleye Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı üç ilave kule ile bugünkü hâlini almıştır. Kulelerden biri daha Bizans döneminden itibaren tutuklular ve idam mahkûmları için kullanılmış olup; içinde işkence aletleri, hücreler ve kuyular bulunmaktadır. Bu kuyulardan bir tanesinin deniz ile bağlantısı olduğu ve idam edilen kişilerin kafalarının bu kuyuya atıldığı buradan da denize ulaştığı rivâyet edilmektedir.

Yedikule Hisarı ve Zindanları, fethin ilk yıllarından başlamak üzere uzunca bir dönem devlet hazinesinin muhafaza edildiği ve ganimetlerin toplandığı bir hisar olarak kullanılmış olsa da hafızalara, yerli ve yabancı pek çok mahkûmun hapsedildiği bir zindan olarak kazınmıştır. Hisar, zindan olarak kullanıldığı yıllarda dönemin pek çok ünlü isminin mahkûmiyetine tanıklık etmiştir. Son nefesini cellâdın ellerinde veren meşhurlardan ilki Fatih Sultan Mehmed'in Sadrazamı Mahmut Paşa'dır. Mısır'dan İstanbul'a getirilen son Abbasi halifesi III. Mütevekkil bir müddet burada hapsolunmuştur. Buradaki mahkûmların şüphesiz en önemlisi genç yaşta tahta çıkan Genç Osman lakaplı II. Osman'dır. Genç Osman yeniçeriler tarafından tahttan indirildikten sonra Yedikule Zindanları'na getirilmiş ve burada cellâtlar tarafından katledilmiştir. Trabzon Rum İmparatoru David Komnenos ve oğulları, ve Kırım Hanı Mehmed Giray gibi önemli kişiler de Yedikule Zindanları'nda hapis hayatı yaşamışlardır.

Anames/Anemas Zindanları

Bizans dönemine ait eserler arasında en az bilinenlerinden olan Anames Zindanları, Blakernai Sarayı'nın bir parçası olarak 14 hücreli bir yapı halinde Fatih'de yer almaktadır. Bir yeraltı zindanı hüviyeti taşıyan yapı hakkında doğruluğu kesin olarak bilgilere sahip değiliz maalesef. Adını, Arap asıllı bir Bizans askeri olan Mikhael Anemas'tan aldığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Rivayete göre 1107 tarihinde İmparator Aleksios'a karşı tertip edilen suikast girişiminden dolayı yakalanarak

Osmanlı Dönemi boyunca Kanlıkuyu adıyla anılan kulenin, zindan olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle bir dönem kadın suçlular bu zindanda hapsedilmiştir. Kaynaklarda Baba Cafer Zindanına daha çok borcunu ödeyemeyen kimselerin hapsedildiği de nakledilmektedir.

bu zindanın kulesine hapsedilmiştir. Uzun yıllar ciddi anlamda bakımsızlığa terk edilip harabe halde kalan Anames Zindanları, tarihî filmler için plato vazifesi görmüştür. Halihazırda İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından başlatılan bir çalışma ile zindan ve çevresinin bir kültür sanat merkezi haline getirilmesi planlanmaktadır.

Cellât Çeşmesi

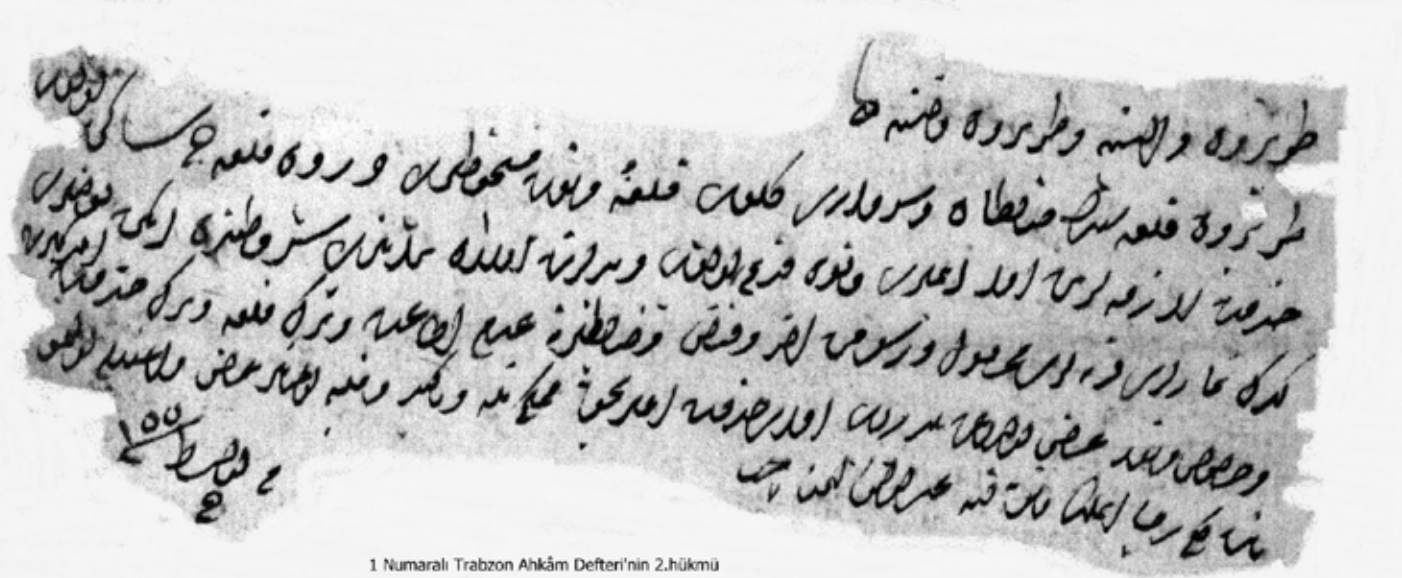
Osmanlı'da idam cezalarını infaz etmek üzere saraylarda cellât bulundurma geleneği XV. yüzyıldan 1826 tarihine kadar devam etmiştir. Siyaseten öldürülmeleri gereken kişiler veya Dîvân-ı Hümâyûn'da yargılanıp da, idama mahkûm olanların infazı, Topkapı Sarayı'nın birinci kapısı Bâb-ı Hümâyûnla ikinci kapısı Bâbusselâm arasında bulunan "Cellât Çeşmesi/Siyaset Çeşmesi" önünde yapıldı. Mahkûm Cellât Çeşmesi'nin önüne getirilir ve çeşmenin önündeki taşın üzerine başı konularak bostancıbaşının nezaretinde, cellâtbaşının kılıç darbesiyle idam edilirdi. İnfaz gerçekleşikten sonra cellâtlar, kanlı palalarını veya satırlarını bu çeşmede yıkadıkları için çeşmeye Cellât Çeşmesi denmişti. Bir rivayete göre siyâsî mahkûmların infazının burada olması, bir başka rivayete göre de, siyaset ve idam yetkisinin tek bir kişinin yani padişahın elinde toplanması sebebiyle bu çeşmeye Siyâset Çeşmesi de denilmektedir. Bir dönem cellâtlara da "meydân-ı siyâset ustası" denilmiştir.

Cellât Çeşmesi, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u 1892 yılında ziyareti esnasında saray ve avlu düzenlemesi sebebiyle Sultan II. Abdülhamid'in emriyle sökülerek Bâb-ı Hümâyûn'un içine taşınmış; yerine başka bir yerden getirilen Hamidiye Çeşmesi monte edilmiştir. ■

K A Y N A K L A R

- Ali KARACA, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahîşe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", Hapishane Kitabı, Ed. Ermine G. Naskali, Hilal O. Altun, İstanbul 2010.
- Gülru NECİPOĞLU, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2007.
- Halil Ethem ELDİR, Yedikule Hisarı, İstanbul 1932.
- J. B. TOURNIER, Topkapı Sarayında Yaşam, çev. Perran Üstündağ, İstanbul 1984.
- Muhammed PAMUK, Ölümün Soğuk Elçisi Cellât, İstanbul 2003.
- Mümin YILDIZTAŞ, Mütareke Dönemi Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ, SBE, İstanbul 1997.
- Necdet SAKAOĞLU, Saray-ı Hümâyûn, İstanbul 2002.
- Ömer ŞEN, Osmanlıda Mahkûm Olmak, İstanbul 2007.
- Yasemin SANER GÖNEN, "Osmanlı İmparatorluğunun Hapishaneleri İyileştirme Girişimleri", Hapishane Kitabı, Ed. Ermine G. Naskali, Hilal O. Altun, İstanbul 2010.
- Yunus UĞUR, "Şer'iyye Sicilleri", DİA, XXXIX, s. 8-11.

DİVÂN-I HÜMÂYÛN ŞİKÂYET DEFTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa KÜÇÜK*

Divân-ı Hümâyûn'un idarî ve siyâsî yetkileri yanında Batılı gözlemcilerde hayranlık uyandıran tarafı adlî işlerde kendini göstermektedir. Buraya sosyal mevki, yaş, din, dil, cinsiyet farkı kesinlikle gözetilmeksizin herkes yazı ile veya bizzat başvurabilirdi. Üyeler bütün şikâyetleri dinlemek zorundaydılar.

*Dr., Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

□ Osmanlı Devleti'nde siyasî, idarî, askerî, örfî, şer'î, adlî ve malî işlerle şikâyet ve dâvalar; hangi millet ve din ile tabakaya mensup olursa olsun, kadın-erkek herkese açık bulunan Divân-ı Hümâyûn'da görüşülür ve ilgili makamlarca incelendikten sonra burada karara bağlanırdı.¹ “Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören veya mahallî kadılarca haklarında yanlış hüküm verilmiş olanlar, valilerden, askerî sınıflardan şikâyeti bulunanlar, vakıf mütevellîlerinin haksız muamelelerine uğrayanlar”ın resmî veya hususî dâvaları Divân-ı Hümâyûn'da hal edilemezse veya padişaha arzedilmesi gerekmezse, “padişahın mutlak vekili olan vezir-i âzâmın ikindi divânında, yani kendi sarayında akdettiği divânda müzâkere ve hal edilirdi”.²

Divân-ı Hümâyûn toplantıları önceleri her gün icra edilirken, on altıncı asrın başlarından itibaren haftada dört gün olarak gerçekleşirdi. Kuşluk zamanında başlayan bu toplantıların bazen öğleye kadar devam ettiği görüldü ki akşama kadar süren toplantıların da olduğunu Feridun Ahmed'in Münşeât-ı Feridun'undaki Ruznâme'de zikr edilmektedir.³

Divân-ı Hümâyûn, pek çok kalemin bir arada bulunduğu bir teşkilâttır. Paşa Kapısı veya Bâb-ı Âsafî denilen Sadrâzam Dairesi'nin bütün devlet işlerini üzerine alıp merci olmasından evvel Divân (Beylik), Tahvil (Kese veya Nişancı), Ruûs ve daha sonra ilâve edilen Âmedî Kalemi olmak üzere dört kısımdı. Beylikçi Kesedârı, Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi'nin âmiri idi.⁴

Divân-ı Hümâyûn Kalemi'nin vazifelerine dair, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bir defterden hülâsa ettiği aşağıdaki malûmat, bu dairenin işleri hakkında oldukça aydınlatıcıdır:⁵

Divân-ı Hümâyûn kalemi öteden beri devletin mahzen-i esrandır; Osmanlı devletinin Avrupa devletleriyle musâlehası mün'akid olduğu tarihlerden itibaren eski ve yeni ahidnâmelerin hepsi bu dairede saklanır, İstanbul'daki elçilerin devletlerine müteallik işler ve ticaret muameleleri ve sair maddelerinin berat ve emirleri de burada bulunurdu. Bunlardan başka eyâlet ve liva mutasarrıfları yani vali olan vezir, beğlerbeği ve sancakbeğleri ve kale muhafızları ve sairenin azil ve nasb ve tebdilleri vukuunda vaziyetin icablarına göre kendilerine verilecek direktiflere ait hususlar, Anadolu ve Rumelide vuku bulan şer'î davalarla kanunî maddeler ve umur-ı idarenin rüyet ve tesviyesi zımında lâzım olan bütün emirler hep bu

Divân-ı Hümâyûn kaleminden yazılırdı.

Gizli tutulması icab eden mühim işlerle sair iktiza eden emirlerin ve tahriratın tanzimi reisü'l-küttâb tarafından Divân-ı Hümâyûn beylikçilerine havale olunup onlar da gündüzleri beylikçi odasında ve geceleri kendi evlerinde kaleme alıp yazılacak emirlerin müsveddesi makamında olan kalem buyrultusunu evvelâ reisü'l-küttâba arz edip yazılması muvâfık görülürse bu kalem buyrultusunun üzerine pençe koyup Sadârete takdim edilir ve oradan da bunun üzerine sahh-ı âlî denilen ve bizzat sadrâzam tarafından konulan ve yapılan işe kendisinin muvâfakat ettiğini belirten sah işaretinin ardından muamele görürdü.⁶

Padişah adına karar veren Divân-ı Hümâyûn'un, gelişmiş döneminde vezîriâzâmın da üstünde bulunduğu söylenebilir. Zira sadrâzam tek başına padişahı temsil ederse de Divân'da kararlar ilgili kişilerin katılmasıyla verildiğinden, Divân-ı Hümâyûn'un padişahıktan sonra en yetkili makam olduğu kabul edilmelidir. Öte yandan sadrâzamın şer'î konularda dâva görmesi mümkün değildi. Halbuki Divân-ı Hümâyûn kazaskerler dolayısıyla bu konuda da yetkiliydi.

“Divân-ı Hümâyûn'un idarî ve siyasî yetkileri yanında Batılı gözlemcilerde hayranlık uyandıran tarafı adlî işlerde kendini göstermektedir. Buraya sosyal mevki, yaş, din, dil, cinsiyet farkı kesinlikle gözetilmeksizin herkes yazı ile veya bizzat başvurabilirdi. Üyeler bütün şikâyetleri dinlemek zorundaydılar. İslâm hukukunda temyiz kavramı olmadığı, kadının verdiği hüküm kesin sayıldığı hâlde burada kadınların hükümleri de incelenir, haksız görülenler bozulur ve yeniden hüküm vermesi için kadıya gönderilirdi. Şeriat dışı örfî konularda ise nişancı ile vezîriâzam ve diğer vezirler karar verirlerdi”.⁷

Divân'da şikâyetçi fazla olduğu zaman sadrâzamın müsaadesiyle ikinci vezir de dâva dinlerdi. Ancak ikinci vezir azil, tayin ve yevmiye zammına dair işler hakkında bir karar vermez, bunları sadrâzama bırakırdı.⁸

Divân'daki müzâkereler esnasında her zaman bir ruznâme (günlük-gündem) mevcut olmakla birlikte, bunlar mutlak surette defterlere kaydedilmezdi. Bir örnek olması bakımından, 15 Muharrem 981 (18 Mayıs 1593) tarihli Divân-ı Hümâyûn toplantısında şikâyetçiye dair görülen konulara yer verebiliriz:⁹

1. Kıbrıs'ta tezkiresini zâyî edenin ruk'asıdır (istidâsıdır).
2. Yüzbaşı olanın ruk'asıdır.
3. Babam tımarı bana verilmişken âhara da verildi

1 Numaralı Trabzon Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Kapak Etiket

diyenin ruk'asıdır.

4. Otuz yıldan beri mülkiyet üzere mutasarrıf olduğum evimi vakfa çıkardı diye mütevelliden şikâyet edenin ruk'asıdır. İçinde fetvâ-yı şerîfe bile sarılıdır.
5. Küffârdan baha ile (fidye-i necât ile) çıkanın ruk'asıdır.
6. Şuhûd kadısından şikâyet edenin ruk'asıdır; bahçelerimi ve yerlerimi sipahiye hükmetti, deyü.
7. Tımarı sancağa ilhâk olundu diyenin ruk'asıdır.
8. Bal nâm yeniçeriden şikâyet edenin ruk'ası. Hatt-ı şerîf vardır.
9. Mülâzemet rica eden dânişmend ruk'asıdır.
10. Ayşe nâm hârun ruk'asıdır; yeniçeriden şikâyet eder. Hatt-ı şerîf vardır hüccetleri bile. Divân'da çavuşbaşına verildi.
11. Ayşe nâm hârun ruk'asıdır. Kite kazâsında bir yeniçeri zulüm eyledi deyü şikâyet eder.
12. Şaban nâm kimesneyi tımarını aldı deyü şikâyet eder. Hatt-ı şerîf vardır.

DİVÂN-I HÜMÂYÛN ŞİKÂYET DEFTERLERİ

Osmanlı Devlet sistemi adalet prensibi üzerine kurulmuştur. Bu adalet kavramı, halkın dilek ve şikâyetlerini icabında doğrudan padişaha sunabilmesi, onun emri ile isteklerinin yerine getirilmesi ve haksızlıkların giderilmesi prensibine dayanmaktaydı. Bu temel anlayış Osmanlı idaresinde bir takım teşekküllere vücut vermiştir ki, Divân-ı Hümâyûn Şikâyet Kalemi bu teşekkülün en başta gelenidir.¹⁰

Adalet ve devlet mekanizmalarının en iyi şekilde işlemesinde halkın şikâyetlerinin rolü büyük olup, şikâyetin ana esprisi otokontrolün sağlanması idi. Merkezden verilen bir emrin görevlilerce en iyi şekilde uygulanıp uygulanmadığı, yapılan şikâyetler dikkate alınarak değerlendiriliyordu.¹¹ Bir örnek olarak zikredersek: Divân-ı Hümâyûn'dan sâbık Özi Valisi Vezir Abdi Paşa'ya yazılan hükümde; kendisine Mısır eyaletini zabt etmek görevi tevcih edildiği bildirilmekle beraber, 1126 senesi Şaban ayının 29. gününde (9 Eylül 1714) vâki’ “tut zamanı” bir an evvel yola çıkması emredilmiş ve “esna-yı râhda ve menâzil ve merâhilde kimesneye te’addî ve tecâvüz” etmeyerek derhal memuriyet mahallinde görevine başlaması buyurulmuştur.¹² Böylece bir kargaşayı düzeltmek veya bir yerde intizam tesis etmekle görevli kişinin bu yolda bile her hangi bir haksızlığa ve şikâyete yol açmaması açıkça dile getirilmiştir.

Divân-ı Hümâyûn'da, 1059 (1649) yılına kadar فرمان, berat ve hükümlerin tamamı Mühimme Defterleri'ne kaydolunurken; bu tarihten itibaren yalnız devlete ait işler Mühimme Defterleri'ne yazılmış, şahsî dâvalara ait فرمان, berat ve benzeri kayıtlar için Şikâyet Defterleri adı verilen ayrı defterler tutulmağa başlanılmıştır. 1742 tarihinden itibaren ise şikâyetlerin eyaletlere göre ayrı defterlere kaydedilmesi usul edinilmiş ve bu defterlere Ahkâm-ı Şikâyet adı verilmiştir. Şikâyet konulu bir hüküm sehven Mühimme defterlerine kaydolunmuşsa bu husus belirtilerek hüküm iptal edilmiştir.¹³ Doğrusu, günümüzde gerçekleştirilen tasnif çalışmalarında da Mühimme ile Şikâyet defterlerinin kimi zaman karıştırıldıklarına şahit olunmaktadır.¹⁴ Şekilleri itibarıyla birbirlerine büyük ölçüde benzeyen¹⁵ ve aynı kurumdan çıkan bu defterlerin türünü ayırt etmenin, rutin bir tasnif çalışmasından çok muhtevaya dair müdekkik bir nazara bağlı olduğunda şüphe yoktur.¹⁶

Vilâyet Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinden birisinin kapak etiketi: [1 Numaralı] Trabzon Defteri. Min evâ'il-i Cemâziye'l-âhir sene 1155-ilâ evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir sene 1173 [3 Ağustos 1742-22 Kasım 1759].¹⁷

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Şikâyet Defterleri

Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve konu olara; idarî ve askerî yetkililerle ilgili şikâyetleri, soygunları, mahkeme kararlarına itirazı, borçlarla ilgili şikâyetleri, köylünün toprak anlaşmazlıklarını, tımarlı sipahinin vergiyi toplayamama şikâyetlerini ve esnaf şikâyetlerini hâvi bulunan defterler, aşağıda belirtilen kataloglarda yer almaktadır:¹⁸

1) 989 Numaralı Divân-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Şikâyet Defterleri

Bu katalogda, Atik Şikâyet Defterleri adıyla 1-213 sıra numaralarında kayıtlı 1059-1253/1649-1837 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 213 adet Atik, Ordu ve Rikâb Şikâyet Defteri mevcuttur. Bu seride yer alan defterler-

den 1649 ve 1652 yıllarına ait 1 ve 2 numaralı defterler, Şikâyet Defterleri'nin Osmanlı hukukundaki uygulamasını, Şikâyet defterleri ışığında Osmanlı hukuku ve uygulaması (1649-1653),¹⁹ adlı mühim bir doktora çalışmasıyla inceleyen Saliha Okur Gümrükçüoğlu tarafından ayrıca değerlendirilmiştir.²⁰

KATALOG NU.	SIRA NU.	FONUN KODU	TARİH	Defter Adedi	KATALOG TERTİBİ
989	1-213 ²¹	A. DVN. ŞKT	Hicrî 1059-1253 Miladî 1649-1837	213	Analitik Envanter

Nakledilen Şikâyet Defterleri

Defterin Eski Nu.	ORJİNAL ADI	HİCRÎ TARİH	MİLADÎ TARİH	Defterin Nakledildiği Fon	Yeni Numarası
5	Şikâyet	1069-1195	1659-781	Atik Şikâyet Defterleri	209
8		1115-1253	1704-1837	(Katalog Nu: 989)	210
23		1122	1710		211
25		1127	1715		212
24		1150	1737		213

2) 980 Numaralı Bâb-ı Âsâfi Defterleri Kataloğu'ndaki şikâyet defterleri

Bu katalogda, A. DVN. ŞKT koduyla 978-1014/A genel sıra numaralarında kayıtlı 910-1234 (1504-1819) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden bir kaç sayfa veya formadan müteşekkil 38 adet Şikâyet Defteri parçası mevcuttur.

KATALOG NU.	SIRA NU.	FONUN KODU	TARİH	Defter Adedi	KATALOG TERTİBİ
980	978-1014_A	A. DVN. ŞKT	Hicrî 910-1234 Miladî 1504-1819	38	Analitik Envanter

3) MAD (Maliyeden Müdevver Defterler) içerisinde mevcut şikâyet defterleri

DEFTERİN ADI	TARİHİ
Rusûm ve Harc-ı Berat, Tecdîd-i Berat ve Ahkâm-ı Şikâyet	1053 1326 (1643-1909)

Şikâyet defterlerinde yer alan hükümler, genel olarak bir kaza halkının şikâyetleri şeklinde olduğu gibi, kadın veya erkek, ferdî şikâyetler de görülmektedir. Gerek toplu şikâyetler (mahzarlar), gerekse münferid olanlar, mahallî kadı vasıtasıyla Divân'a gönderebilirlerdi. Ancak her hangi bir kişinin doğrudan Divân'a şikâyetle bulunması pekâlâ mümkündü.²²

Gümrükçüoğlu'nun incelediği 2215 hükmün 1793 adedi, Divân'a gönderilen şikâyetlerden oluşurken, geri kalan hükümler, Divân'dan mahallî mahkemelere gönderilen tayin, buyruk ve sair i'lâmlardan meydana gelmektedir. Şikâyet edilenler iki ana grupta toplanmıştır. Bunlardan birincisi devlet otoritesini temsil eden kamu görevlileri; ikincisi ise Müslim ve gayrimüslim, halkı temsil eden re'âyâ grubudur. 1793 şikâyet arasında 878 adet hüküm, kamu görevlilerinden; 548 adet ise re'âyâdan yapılan şikâyetler aittir. Kamu görevlileri arasında ise 733'ü Ehl-i örfü, 145 adedi ise Ehl-i şer'i konu alan şikâyetlerdir.²³

Divân-ı Hümâyûn'a gönderilen toplam 877 şikâyet arasında; görevi kötüye kullanma başlığı altında işlenecek kararların çokluğu açıkça görülmektedir. Alacak davaları dışında, yapılan şikâyetlerin büyük bir kısmı, görevi suistimal ve yetki tecavüzü alanına giren suçlardır. Özellikle görevi kötüye kullanma ile ilgili 486 adet şikâyet belirlenmiştir. Söz konusu şikâyetleri; kanuna aykırı akçe ve erzak toplamak için devre çıkmak,²⁴ haksız yere bir malı zimmete geçirmek, vakıf mallarında vakıf şartlarına aykırı olarak tasarrufta bulunmak, miras taksiminden haksız kazanç sağlamak, gasp, hırsızlık, yaralama, öldürme gibi olaylara karışmak şeklinde sıralamak mümkündür. Ayrıca özellikle sipahi gurubunun vergiler konusunda halka yaptığı haksızlıklar, mülkî âmirlerin genellikle yetkilerini aşarak re'âyâyı haksız yere cezalandırmaları, önde gelen şikâyetler arasında sayılabilir.

İdarecilerin yanında, kadınların da kanuna aykırı fiiller ger-

çekleştirdikleri, merkeze ulaşan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Kadıların bulundukları kazanın hem idarî, hem mülkî âmiri olmaları sebebiyle, vazifeyi suistimalin birden fazla alanda yapıldığını söylemek mümkün görülmektedir. Bununla birlikte görevde olan kadıların, usulsüz uygulamalarından dolayı beylerbeyi, sancakbeyi gibi ehl-i örfü şikâyet ettikleri ve yapılan şikâyetler sonucu idarecilerin cezalandırıldığı, mallarının müsadere edildiği veya azledildiği örneklerine de sıklıkla rastlanmaktadır. Genel bir değerlendirilme yapıldığında ise ehl-i örfün, ehl-i şer'e göre daha fazla şikâyet edildiği (733/145); Müslümanların gayrimüslimlere ve erkeklerin kadınlara göre daha çok şikâyetle bulundukları anlaşılmaktadır.²⁵

Bismihî Te'âlâ

Hazihî kuyûd-ı ahkâmü's-şikâyât der-zamân-ı Sadr-ı sudûri'l-vüzerâ Hazret-i Ali Paşa yessera'llâhu mâ-yeşâ' ve fi eyyân-ı Hazret-i Mehemed Râgıb Efendi Re'îsü'l-küttâb nâle mâ-yetemennâhu.²⁶

Bir örnek hüküm olmak üzere 1 Numaralı Trabzon Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'nin 2. sayfasında yer alan aşağıdaki hükmün transkribesine burada yer veriyoruz:

“Trabzon valisine ve Trabzon kâdisına hüküm ki:

Trabzon Kal'ası'nın zâbitân ve serdârı gelüp kal'a-i mezbûre müstahfızları derûn-ı kal'ada sâkin oldukları hıdmet-i lâzımelerin edâ etmeleri kânûn-ı kadim olunup ve yedlerinde olan berâtları şurûtundan iken ba'zıları gedik tımarları karyeleri mahsûl ve rusûmun ahz u kabz ve zâbitlerine adem-i itâ'at ve terk-i kal'a ve terk-i hıdmet eylediklerin de ve husûs-ı mezbûr arz olduğun bildirüp edâ-yı hıdmet etmeleri-çün muhkem tenbih ve te'kid ve mütenebbih olmayanlar arz ve i'lâm olunmak bâbında hüküm ricâ etmeğin kânûn üzere amel olunmak için yazılmışdır.

Fi evâsıt-ı C. Sene 1155 [13-22 Ağustos 1742].²⁷ ■

Sayfa Nu.	DEFTERİN MUHTEVASI	Hüküm Nu.
1.	İznik'de merhûm Eşrefzâde Mescidi mürtelikasının ulûfelerinin müfettiş tarafından kesilmemesi hususunda İznik kadısına hüküm.	2
2.	Karaman'a tâbi Yüzdeciler mukâtaasının iltizâma verilmesi hususunda Mukâtaât Nâzırı Konya Kadısı Mevlânâ Hacı Ali'ye hüküm.	3
3.	Arazi anlaşmazlığının halli hususunda Tatay ve Araç kadılarına hüküm.	4
4.	Bursa'daki Şerafeddin Paşa'nın Mescidi Evkâfı mütevellîsi üzerindeki zimmetinin tahsili hususunda Bursa kadısına hüküm.	9
5.	Kastamonu'da bulunan Toygar Ferhad Medresesi müderrisliği ve mevkûfçuların müderrislik ulûfesine dahl etmemeleri hususunda Kastamonu lıvası ve Çankırı mukâtaalarına müfettiş olan Mevlânâ Fazlullah'a ve Kastamonu'daki Göl kadısına hüküm.	12
6.	İnegöl'de vâki İshak Paşa imâreti ve evkâfının, mütevellî, câbi ve kâtiplerinin usulsüzlükleri ve mezkûr evkâfın irad ve masraflarının incelenmesi hususunda Bursa kadısına hüküm.	15
7.	Bursa'da bulunan Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa'nın Medresesi müderrisliği ve evkâfın işleri hususunda Bursa kadısına hüküm.	16
8.	Üsküdar'da Merhûm Davud Paşa Camii'nin imamının ulûfesinin verilmediğine dair Üsküdar kadısına ve sâbikan Ağlasun Kadısı Mevlânâ İvaz'a hüküm.	17
9.	Merhûm Davud Paşa Camii'nin müezzininin ulûfesinin verilmediği hususunda Üsküdar kadısına ve sâbikan Ağlasun Kadısı Mevlânâ İvaz'a hüküm.	18
10.	Mihaliç'te ihzârîye mahsûlüne zarar ve noksan getirilmemesi hususunda hüküm.	19
11.	Nâibin ölen bir kişinin malına el koymak için mahkeme sicilindeki o şahısla ilgili tereke sayfasını kesmesi ve nâibin ihzâr ve kaziyeyin tahkiki için Ayazmend kadısına ve Biga ve Karesi sancakları mukâataatı nâzırı Karacalar Kadısı Mevlânâ Kemal'e hüküm.	20
12.	Rodos Kalesi içindeki keferenin yetiştirdiği sebzenin şehre götürülmesi esnâsında kale kapıcısının Rodos'daki imâret-i âmire evkâfı için para aldığına dair Rodos kadısına hüküm.	24

D İ P N O T L A R

- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, TTK Yayınları, Ankara 1948, s. 13.
- Uzunçarşılı, aynı yer.
- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 14.
- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 39-40.
- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 51.
- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 51.
- Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümâyûn", DİA, c. 9, İstanbul 1994, s. 431.
- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 23.
- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 79'dan naklen: BOA, 21 Numaralı Mühimme Defteri, s. 3.
- Yusuf İhsan Genç-Mustafa Küçük vd, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Basımevi, Genişletilmiş 3. baskı, Ankara 2010, s. 21.
- "Şikâyet defterlerinde yer alan hükümlerin içerikleri Mühimme defterlerindekiler kadar önemlidir. Emirler, çoğu zaman, iki kişi arasındaki problemleri çözümlmek üzere alınmış gibi gözüke de aslında devletin iç düzenini sağlamaya ve korumaya yöneliktir". Emel Soyer, XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 98.
- BOA, ALİ EMİRİ, Sultan Üçüncü Ahmed, 1749.
- Bk. Mübahat Küçüköğlu, "Mühimme Defteri", DİA, c. 31, İstanbul 2006, s. 521'den naklen: BOA, MAD, nr. 103, s. 233/29.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin hâlen sürdürmekte olduğu tasnif çalışmaları Mühimme veya Şikâyet defteri olarak adlandırılan defterlerin değerlendirilmesi için bk. Emel Soyer, a.g.e., s. 79-88.
- "Şikâyet Defterleri ile Mühimme Defterlerini şekil özelliklerine göre ayırt etmek aralarındaki benzerlikten dolayı mümkün gözükmemektedir". Emel Soyer, a.g.e., s. 92.
- "Ancak bu iki defter arasındaki asıl farklılıklar muhtevalarından ileri gelmektedir". Emel Soyer, gös. yer.
- BOA, A. DVNS. TZ. d. Numara 1.
- Genç-Küçük, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 21-22; 267.
- Saliha Okur Gümrükçüoğlu, Şikâyet defterleri ışığında Osmanlı hukuku ve uygulaması (1649-1653), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2010.
- Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet defterlerine göre Osmanlı teba'sının şikâyetleri", AUHFD, sayı 61, yıl 2012 (1), s. 175-206. Makale başlığında yer alan teba' kelimesi, yaygın olarak böyle kullanılmakla birlikte, tabî kelimesinin çoğu olduğuundan, kaide gereği tebe'a (tebaa, tebea) şeklinde yazılmalıdır.
- 40 Numaralı Şikâyet Defteri, Mühimme 114-1'e nakledildi.
- Saliha Okur Gümrükçüoğlu, a.g.m., s. 180.
- Gümrükçüoğlu, a.g.m., s. 175.
- Bk. Feridun Ermece, "Devre Çıkma", DİA, c. 9, İstanbul 1994, s. 250-251.
- Gümrükçüoğlu, a.g.m., s. 190; 198; 201; 203.
- BOA, A. DVNS. TZ. d. Numara 1, s. 1.
- BOA, A. DVNS. TZ. d. Numara 1, s. 1.

İDEOLOJİLERİN ANLAM DÜNYASI VE ADALET

Emre BAĞCE*

İnsanı merkeze alan Yeni Çağ ve Rasyonalizm akımı ile birlikte gerçekliğin üzerindeki tüm bilinmezliklerin, evrenin bütün sırlarının doğru yöntemlerin uygulanmasıyla insan aklı tarafından çözülebileceği ileri sürülmüştü. Bu yaklaşım Aydınlanma döneminde pozitivizm ve deneycilik akımlarıyla birlikte çok daha iddialı bir hale gelmiştir.

İdeoloji, birbiriyle telif edilemeyecek ölçüde farklı anlamlar barındıran bir kavram. İdeoloji denince kabul gören tarifler arasında meselâ ‘zihinsel yol haritası’ da yer almaktadır; ‘gerçekliğin yanlış kavranması’ da. İdeoloji denince ‘fikir’ de anlaşılmaktadır, ‘fil’ veya ‘eylem’ de. Kendi içinde birçok tartışmayı barındıran ideoloji kavramı felsefe, ilahiyat ve bilim gibi insanın anlam dünyasını kavramaya veya inşa etmeye yönelik temel çalışma sahaları ile çevrelenmiştir; haliyle bu alanlarla ideolojilerin yolları sıklıkla kesişmektedir. Hem kendisinin karmaşıklığı hem de bir şekilde doğrudan veya dolaylı ilişki içinde bulunduğu alan ve konuların kapsamı hesaba katıldığında, ideoloji üzerine düşünmek, yazmak ve kavrama ilişkin çözümler yapmak hayli mesai gerektirmektedir.

İdeolojinin ne olup olmadığı, farklı ideolojilerin hangi noktalarda birbirlerine yaklaştıkları ve nerelerde birbirlerinden ayrıştıkları, problematiklerinin neler olduğu, diğer bir ifadeyle hangi konular üzerinde ısrarcı bir şekilde durdukları ele alındığında, aslında onların adalet anlayışları da büyük ölçüde tarif edilmiş olacaktır. Platon, Devlet adlı eserinde ‘adalet nedir?’ sorusunu cevaplamak üzere yola çıkar. Diyaloglarda, çoğu kez adaletin ne olmadığına işaret eder, parçanın bütün içinde görülebileceğini, bulunabileceğini muhataplarına sık sık hatırlatır. Devletin kaynağını, amacını ve işlevini adalet ile anlamlandırır. Bu yazıda da benzer bir yöntem benimsenerek, ideolojilerin anlam dünyalarına bir gezinti yapılarak, bu esnada adaletle dair neler söyledikleri veya söyleyebilecekleri de mümkün mertebe tasvir edilecektir.

İdeoloji nedir, ne değildir?

Tarihsel köken itibarıyla bakıldığında, ideoloji terimi ilk defa 18. yüzyıl sonlarında Antoine Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır. De Tracy bu kavramı hayli yansız bir bağlam içinde değerlendirmiştir. Hatırlanacağı üzere, belirtilen yüzyıl Aydınlanma dönemi olarak adlandırılır ve o dönemde insan aklına yönelik aşırı güven duyulur. İnsanı merkeze alan Yeni Çağ ve Rasyonalizm akımı ile birlikte gerçekliğin üzerindeki tüm bilinmezliklerin, evrenin bütün sırlarının doğru yöntemlerin uygulanmasıyla insan aklı tarafından çözülebileceği ileri sürülmüştü. Bu yaklaşım Aydınlanma döneminde

pozitivizm ve deneycilik akımlarıyla birlikte çok daha iddialı bir hale gelmiştir. Bu çerçevede, insan dâhil tüm canlılar mekanik birer aygıt veya otomat olarak değerlendirilerek düşünce ve davranış kodlarının çıkarılabileceği ve buna göre istenen biçimde şekillendirilip yönlendirilebileceği savunulmuştur. Bu kapsamda, varlığın tümünün denetim altına alınması ve bu dünyada bir yeryüzü cennetinin kurulabileceği fikri hâkim olmuştur. Bu bağlamda, La Mettrie’nin ‘Makine-İnsan’ eseri dikkat çekicidir; dönemin temel karakteristiğini yansıtacak biçimde, mekanik fizik anlayışının derin etkisiyle insan mekanik süreçlerle ilişkilendirilerek tarif edilmiştir. De Tracy de dönemin hâkim havası içinde fikirlerin nasıl oluştuğunun kesin olarak bilinebileceğini düşünerek idéologie terimini ‘idea+loji’ yani ‘fikirbilim’ anlamında kullanmıştır. Bu hususta o kadar emindir ki, Comte’un önceleri ‘sosyal fizik’ olarak nitelediği sosyolojinin yeni olmasına rağmen diğer bütün bilimlerin üzerinde yer alacağını iddia etmesi gibi, Tracy de fikirbilimin, yani ideolojinin gelecekte temel bilimlerle aynı konumda bulunacağını düşünmüştür.

Kavramın fikirbilim olarak sunulmasından kısa bir süre sonra, Napoleon Bonapart ‘ideolog’ terimini kendisini eleştirenleri ve hasımlarını aşağılamak ve gözden düşürmek için kullanacaktır. Bu tanımlamaya göre, ideologlar fikir bilimciler olarak değil, bugün de kullanıldığı gibi yararsız laf konuşanlar, anlamsız argümanlarla kendilerini haklı göstermeye çalışan safsatacılar biçiminde sunulacaktır.

İdeolojinin bugün de benimsenen tariflerinden biri bilgi felsefesi, sosyolojisi veya epistemolojiye ilişkindir. Bu yaklaşımda insanın gerçekliği nasıl anladığı veya kavradığı sorgulanır; bu çerevede insanın gerçekliği nasıl kavrayamadığı veya yanlış kavradığı gibi bir yöne doğru ilerler tartışmalar. Böylece ideoloji terimi fikirbilim olarak çağrıştırdığından çok farklı bir yöne doğru kaymış olur. Bu yaklaşımda bilim ve ideoloji birbirinden tamamen ve birbirini dışlayacak şekilde ayrışır. Dolayısıyla tartışmalar gerçeklik ve bilinç arasındaki ilişkiye odaklanır. Diğer bir ifadeyle, bilinçliliğin ne olduğu ve koşulları araştırılır; insanların hangi koşullarda bilinçli, hangi koşullarda bilinçsiz oldukları cevaplanmaya

Gerçekliğin bilgisine sahip olduğunu düşünen bir kişi bir başka kişi ile iletişim kurma ihtiyacı hisseder mi, başkalarını dinleme zahmetine katlanabilir mi? Ya da diğerinin görüşünün kendisinin görüşü kadar veya ondan daha geçerli olabileceğini düşünebilir mi?

çalışılır. Marx örneğin ideoloji terimini bilinçsizlik veya yanlış bilinç halini nitelemek için kullanır. Bu tartışmalar içinde kendisinin ileri sürdüğü görüşlerin gerçek gerçekliği resmettiğini, kendisinin dışındaki görüşlerin hatta diğer sosyalizm türlerinin gerçek gerçekliği kavramaktan uzak olduğunu savunur. Kendisinin ileri sürdüğü görüşleri bu nedenle bilimsel sosyalizm olarak niteler. Marx böylece hem bilim ve sosyalizmi birleştirmiş olur hem de diğer görüşlerin gerçekliği kavramaktan uzak olduklarını savunarak, kavramı sınıf çatışması ve tahakküm ile ilişkilendirir.

‘İnsanlar gerçeği neden ve nasıl yanlış görür?’ biçiminde bir soru esaslı ve meşrû bir soru olmakla birlikte kendi içinde birçok sorunu da barındırır. Bir defa böyle bir soruya cevap arayan kişinin kendini bilinçsiz görebilmesi pek muhtemel olmadığından, ironik bir şekilde bu sorunun muhatapları başkaları olmaktadır. Elbette bu, eleştiriyi teşvik eden, özeleştiriye ise arka plana iten ciddi bir kırılmaya işaret eder. Bu çerçevede başka sorular da cevaplanmaya muhtaç hale gelir: Gerçekliğin bilgisine sahip olduğunu düşünen bir kişi bir başka kişi ile iletişim kurma ihtiyacı hisseder mi, başkalarını dinleme zahmetine katlanabilir mi? Ya da diğerinin görüşünün kendisinin görüşü kadar veya ondan daha geçerli olabileceğini düşünebilir mi? Bu kişi diğerini kendi gerçekliği doğrultusunda dönüştürmek dışında bir amaç güdebilir mi? Böyle bir ilişki biçimi tepeden inmecî yol ve yöntemlerin, otoriterizm ve totalitarizm gibi meselelerin neden ve nasıl gerçekleştiği hususunda ne derece açıklayıcı olabilir? İster doğa üzerinde ister insanlar ve toplumlar üzerinde olsun, pozitivizm, paternalizm, otoriterizm gibi zor kullanımını esas alan tek biçimli ve tek yönlü uygulamaların esas bu şekilde daha anlaşılır olur mu?

Bu sorular ileriki sayfalarda biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacağından, şimdilik bilinç ve yanlış bilinç meselesine dönmek yararlı olacaktır.

Bilim, İdeoloji ve Ütopya: Kavramların Tersyüz Oluşu

Marx’ın tarifinde ideoloji gerçekliğin çarpıtılması, belki bundan da önemlisi gerçekliğin çarpık görülmesi olarak resmedilir. İdeoloji bu durumda mevcut durumun ya da statükonun benimsenmesi neticesinde, gerçekliğin aynen bir kamera görüntüsünde olduğu gibi baş aşağı görülmesi metaforu ile ifade edilecektir.

Temel-üst yapı çözümlemesinde, temel üretim ilişkilerini, üst yapı ise hukuk, din, siyasal sistemler gibi hâkim ideolojiyi temsil eder. Ekonomik üretim tarzı toplumda kendine uygun siyasal üst yapılar inşa eder, bu ekonomik ilişkileri sürdürecektir şekilde değerler sistemi oluşturur. Bu çerçevede, yönetici sınıfın düşünceleri yönetici düşünceler veya fikirler olarak işlev görür ve hem üst yapının hem de ekonomik temel veya yapının meşrulaştırılmasını sağlar. İdeoloji toplumda yanlış bilinç oluşturur; sömüren ve sömürülen sınıfların çıkarlarını birbirine karıştırır. Böylece yönetici sınıfın çıkarlarına uygun olan yapılar, ilişkiler, değerler tüm toplumun çıkarına işlev görüyormuş gibi görülür.

Lukács, ideolojiyi yönetici sınıfın sınıf bilinçliliğinin bir yansıması olarak tarif ederken, Gramsci her iki sınıf arasındaki ilişkileri hegemonya kavramı ile açıklar. Buna göre, işçi sınıfı kendisinin gerçek çıkarının nerede olduğu hususunda yanlış, ideolojik bir kavrayışa sahip olur. Bu analizler Marx’ın maddî üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da ellerinde tuttukları tezi ile ilintilidir. Yine bu kapsamda, Althusser İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları ese-

rinde ideoloji ya da ikna ile baskıyı birbirinden ayırıştırır. Bu görüşe göre devlet egemen sınıfın çıkarlarını gözetken bir aygıttır. Bu uğurda birbirinden bütünüyle farklı ancak birbirini tamamlayan iki yöneme başvurur. Olağan koşullarda üst yapıya ilişkin aygıtlar olarak nitelediği felsefe, sanat, eğitim, din, hukuk gibi alanları düzenleyerek insanlar arasındaki eşitsizlikçi ilişkilerin içselleştirilerek sürdürülmesini sağlar. Althusser bunları devletin ideolojik aygıtları (DİA) olarak betimler. Bu mekanizmaların yetersiz kaldığı, ideolojik aygıtların iş görmediği durumlarda ise devlet polis ve ordu gibi baskı aygıtlarına başvurur. Hukuk da ideolojik bir aygıt olduğu kadar, bastırma, kovuşturma ve cezalandırma gibi işlevleri dolayısıyla aynı zamanda devletin baskı aygıtı arasında yer alır.

Marx’ın çözümlemesinde bilim ve sosyalizm bir ve aynı tarif edilerek bir anlamda bilim ve ideoloji arasında karşıtlık kurulur. Dolayısıyla Marx’ın görüşleri ve tezleri doğru ve gerçek, diğerleri yanlış ve sahte kategorilerine yerleştirilmiş olur. İdeoloji de böylece gerçekliğin yanlış ve sahte biçimde resmedilmesi olarak görülür. Karl Mannheim bilim ve ideolojiye ilişkin tartışmaları üçüncü bir öge ekleyerek farklı bir zemine oturtur. Statükodan veya mevcut durumdan yararlananlar içinde bulundukları koşullar dolayısıyla gerçekliği yanlış kavırıyorlarsa, mevcut durumdan yararlanamadıkları için değişim talebinde bulunanlar da benzer şekilde içinde bulundukları koşulları ve gerçekliği yanlış kavıyor olabilirler mi? İlk gruptakilerin durumunu Marx ideoloji ile açıklamıştır; ancak kendisinin de içinde yer alabileceği ikinci seçeneği göz ardı etmiştir; kendisinin görüşlerini bilimsel kategorisine yerleştirmiştir. Bu durumda ikinci gruptakiler de bilimsel olmaktan ziyade yanlış bir bilinç içinde bulunuyorlarsa? İşte bu noktada Mannheim ütopya terimini kullanacaktır. Böyle olunca, bilim, ideoloji ve ütopya farklılaşmakta, bilim ve ideoloji, ütopyanın da işin içine katılmasıyla Marx’ın konumlandığından çok farklı bir noktada tarif edilmektedir. Bilimsel olan nedir? İdeolojik olan nedir? Ütopik olan nedir? Mannheim’ın ikili kategoriyi üçe çıkarmasıyla tartışmanın ciddi biçimde derinleştiği söylenmelidir.

İdeolojinin İşleyiş Biçimleri: Söylemler ve İşlevleri

İdeoloji, yukarıdaki tanım çerçevesinde, toplumda farklı tabaka veya gruplar arasında veya ülkeler arasında gerçekliğin iktidarlar ve güçlüler lehine yeniden tanım-

lanması ve inşa edilmesi işlevini görürler. ‘Aslanlar kendi hikâyelerini yazmadıkça, avcılarının hikâyeleri dinlenecektir’ sözünü doğrularcasına. Gerçekliğin ideolojiler yoluyla biçim ve içeriğinin değiştirilmesine ilişkin John Thompson farklı işleyiş biçimleri ve işlevler üzerinde durmuştur. İdeoloji büyük ölçüde gerçekliğin bozulması, değiştirilmesi ve yöneten-yönetilen ilişkilerinin yönetenler tarafından kendi lehlerine olacak biçimde yeniden kurgulanması süreçlerini içermektedir.

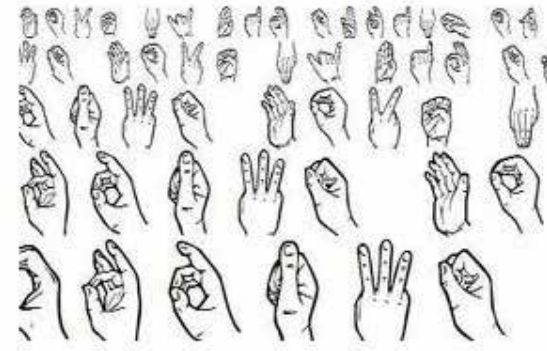
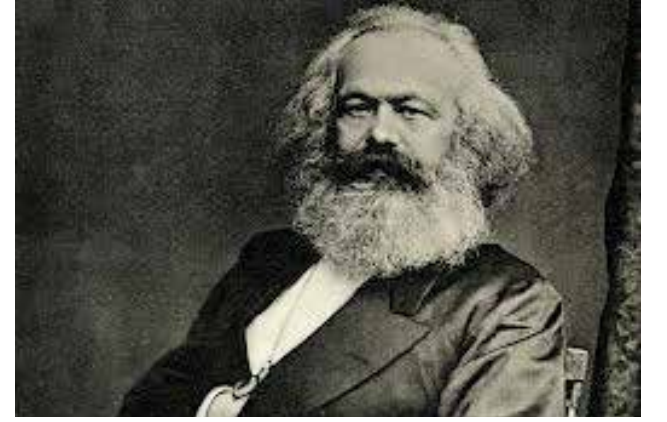
İdeolojinin başlıca işlevlerinden biri ‘meşrulaştırma’ ve ‘haklılaştırma’dır. Bu süreçte belirli akıl yürütme zincirleri kurularak varolan yapılar, ilişkiler haklılaştırılmaya, bir anlamda rasyonelleştirilmeye çalışılır. Belirli bir politikanın herkesin çıkarına hizmet ettiği savunulur örneğin. Bir anlamda tekil veya tikel olan genelleştirilir, evrenselleştirilir. Bu uğurda hikâyeler yazılır, savunucular çıkar, anlatılar üretilir.

İdeolojilerin diğer bir işlevi ‘çarpıtma’dır; bu süreçte var olanlar arasındaki ilişkiler saklanır, inkar edilir, müphem hale getirilir. Bir başka işlev ise ‘birleştirme’dir. Burada sembolik olarak standartlaştırma yoluyla farklılıklara rağmen insanların bir olduğu, aynı olduğu ve aynı isteklere, ihtiyaçlara ve taleplere sahip oldukları, bu çerçevede, aynı haklara ve imkânlarla sahip oldukları vurgulanır. Buna paralel olarak, ‘şeyleştirme’ veya ‘doğallaştırma’ işlevinde ise geçici olan bir şeyin sanki zaman dışı, tarih dışı, evrensel olduğu ileri sürülür. Böylece o durum sağlamlaştırılmaya çalışılır.

İdeolojinin bir başka işlevi ise ‘parçalama’dır; farklılaştırma yoluyla yabancı veya öteki inşa edilir. Bu şekilde ‘biz’ ve ‘onlar’ kategorileri üzerinden dışlama mekanizmaları işletilir. İç ve dış düşmanlar üretilmesi ve ona göre örneğin iktidarların kendilerini haklılaştıracak biçimde ifade etmesi söz konusu olur.

Dünya Görüşü Olarak İdeoloji: Zaman ve Mekâna Dair Bir Pusula

İdeolojinin olumsuz veya dar anlamları olduğu gibi, olumlu tanımları da yapılmaktadır. Geniş anlamda ideoloji bir ‘dünya görüşü’, ‘zihinsel yol haritası’ olarak da tarif edilmektedir. Bu kapsamda gerçekliği anlamlandırmaya yönelik zihinsel ‘koordinat sistemi’ veya ‘pusula’ olarak gerçekliği anlamlandırma ve düzenleme işlevi görmektedir. Diğer bir ifadeyle kişinin veya toplumun geçmiş, bugün ve gelecek arasında köprüler kurmasına, kişinin

di biçimde farklılaştığı görülebilmektedir. Bu kapsamda birinin değerli ve anlamlı gördüğünü, diğeri anlamsız, önemsiz hatta bütünüyle zararlı olarak sunabilmektedir. Çoğu zaman, ideolojilerin birbirini tanımlama veya adlandırma çabası da ideolojiler arasındaki ciddi çatışma ve tartışma noktalarından birini oluşturduğundan, ideolojilere karşı objektif ölçütlerle yaklaşmanın önemi bir kat daha artmaktadır. Dolayısıyla ideolojilere yönelik analizlerde yargılayıcı bir tutumdan ziyade, tanıma ve anlama çabası içinde bulunmak gerçek anlamda eleştirel yaklaşımın kapılarını da aralamaya imkân tanımaktadır. Bu şekilde bakıldığında, farklı ideolojilere ilgi veya âdiyet hissedenlerin toplumsal hayat içinde birbirlerine karşı tutum ve davranışları da daha makul ve ahlaki olacaktır.

İdeolojiler konusunda hatırdı tutulmasında büyük yarar bulunan bir husus, Hegel'in bir zamanlar filozoflar için ifade ettiği gibi, ideolojilerin ve ideolojik söylemlerin de kendi dönemlerinin çocuğu olduğu gerçeğidir. Fikirlerin, kavramların ve ideolojilerin de belirli ömürlerinin bulunduğunu, aynen insanlarda olduğu gibi zaman zaman obezite sorunu yaşadıkları, her şeyi açıklama iddiaları dolayısıyla hiçbir şeyi açıklayamaz hale geldikleri, bazen de kendilerini yenileyemediklerinden ötürü açıklama güçlerini yitirdikleri not edilmelidir. Bu husus dikkate alınmadan, ideolojilerin yükseliş ve çöküşleri, aynen paradigma kırılmalarında olduğu gibi karşılaştıkları değişiklikler ve krizler, kendilerini yaşatabilmek için diğere ideolojilerin sorularını cevaplamak zorunda kalmaları veya diğelerinden kavram ve terim ödünç almaları yeterince takdir edilemez. Böyle yaklaşılabilirse, meselâ 19 ve 20. yüzyılda gündemi farklı olan sosyalizmin, 21.

yüzyılda fikir ve eylem düzeylerinde kendini yenileme ve geliştirme çabasının bir parçası olarak anarşizm, çevre hareketleri ve feminizmden yararlandığı rahatlıkla gözlemlenebilir. Aksi takdirde, her bir ideolojiyle ilgili değerlendirmeler çoğunlukla slogan ve klişeler düzeyinde kalır.

İdeolojilere ilişkin tartışma ve literatür sosyal bilimlerde, hatta sağlık ve fen bilimlerinde, taşıdığı önemle uyumlu bir şekilde geniş yer tutmaktadır. Aynı ölçütlerle bakılabildiği müddetçe, ideolojilerin çaresiz kaldıkları anların tespiti, kendilerini var etmek için diğere ideolojilerden kavramlar almaları, fikirlerden yeni fikirler üretmeleri, bazen susmaları, bazen çoraklaşıp bütünüyle klişelere ve sloganlara sığınmaları ve kendi kendilerini tekrarlamaları hem ideolojilerin hem de o ideolojilere aidiyet duyan insanların anlam dünyalarının anlamlandırılması bakımından öğretici olabilmektedir.

İdeolojiler arasındaki fikir farklılıkları ve farklı bakış açıları insanın fikir dünyasını zenginleştirebilmektedir. Ancak tüm bu süreçlerde, 'sosyal gerçekliği anlama'ya ve 'iyi bir toplum inşa etmeye' yönelik sistematik fikir kümeleri olma iddiasındaki ideolojilerin birer araç olarak görülmesi ciddi sorunlara da yol açabilmektedir. Bunların başında ise sabit fikirlilik ve ideolojik körleşme gelir. Aynen Odyssea Destanı'nda olduğu gibi, tayfalar kendilerini sirenlerin şarkılarına kaptırıp denize atlayabilmektedir. İdeolojilerin kulakları tıkayan, gözleri körelten, dili bağlayan bir yönü de bulunmaktadır. Dolayısıyla insan ideolojinin bir aracı olarak görüldüğünde gerçeklik arayış çabasıyla çıkılan yolculuğun sonunda gerçekliğin bütünüyle kaybedilmesi de söz konusu olabilmektedir. Aslında kendisine bir koordinat sistemi kurmak üzere

kendisini belirli bir kozmoloji içine yerleştirerek sınırsız sayıdaki olguları birbiriyle ilişkilendirmesine ve bir anlam dünyası inşa etmesine yardımcı olur ideoloji. Böyle bakıldığında, insanın evrendeki (makro kozmos) yeri, kendi içinde ise bir evren (mikro kozmos) oluşu ve kendi varlığını anlamlandırma çabası ön plana çıkar.

İnsan, varlığı anlamlandırarak, kendisine bir koordinat sistemi çizer; böylece kendisini varlık âlemi içinde konumlandırır. Zaman ve mekânda kendisine bir yol haritası ve bir rota çizer. Bilim, ideoloji, din, felsefe tam da varlığın kendini konumlandırma hâlinde birbirine bir hayli yaklaşır; hatta birbirlerinden ayırt edilmez olurlar. O anda felsefeyle ideoloji birbirine karışır, bilim din haline alır, din ise ideoloji. Ya da tam tersine, ideoloji din olur. Bu yol haritaları ve insanlığın izlediği rotalar kimi zaman bol ve bereketli mahallerden geçer, kimi zaman da dipsiz uçurumlarda nihayet bulur.

İdeolojinin diğere bir tarifi ise 'iyi toplum tasarımı'dır. Bir başka tarifte ideoloji 'söylem'dir. En nihayetinde, daha rafine bir biçimde tarif edilecek olursa ideoloji 'eyleme yönelik düşünce'dir. İdeoloji yaygın kabul gören bir tanıma göre de 'sistematik bütünlüğe sahip fikirlerdir', 'fikir kümeleri'dir. Böylece siyasal ideolojilerin de bir anlamda tarifini yapmış, en azından siyasal ideolojilerin kapısına varmış oluyoruz.

İdeolojilerin Anlam Dünyaları: Kesişmeler, Ayrışmalar ve Reçeteler

Siyasal ideolojiler dendiğinde çoğu kişiye anarşizm, çevrecilik, faşizm, feminizm, kapitalizm, komünitaryanizm, komünizm, liberalizm, liberteryanizm, milliyetçilik, muhafazakârlık, sosyalizm veya sosyal demokrasi kavramları tanıdık gelecektir. Kimileri bu ideolojilerin arasından birini veya bazılarını benimseyip diğelerine ise karşıt bir tavır takınabilecektir. Birçok kimse de bu kavramları duyduğunda tümüyle ilgisiz kalabilecektir. Kişisel tercih ve yaklaşımları bir kenara bırakacak olursak, ideolojilerin adlandırılması ve sınıflandırılması başlı başına ciddi bir uğraş halini almıştır. İdeolojiler arasındaki kesişmeler, ayrışmalar, eklemlenme veya sentezler sürmektedir. Meselâ başlı başına bir ideoloji olan anarşizmin kendi içindeki ayrışmaları veya diğere ideolojilerle birleşmeleri sonucunda, birbiriyle uyumlu veya uyumsuz onlarca anarşizm türü ortaya çıkmaktadır. Aynısı li-

beralizm, milliyetçilik veya sosyalizm için de geçerlidir. Liberalizm örneğin, anarşizm, kapitalizm, milliyetçilik, muhafazakârlık ve sosyalizm arasında, zaman zaman bazılarına daha yaklaşıp bir konumda bulunmaktadır. Sosyalizm ise bir uça anarşizmin diğere uça Nazizm'in, başka uçlarda liberalizm ve muhafazakârlığın bulunduğu geniş bir aralıkta salınmaktadır. Bu kapsamda sadece ideolojilerin tasnifini içeren bir liste bile hayli dikkat çekici uzunluğa erişmektedir.

Her bir ideolojinin kaygısının ve dünyaya bakışının farklı olduğu, bazı ideolojilerin kendi anlam dünyasını inşa ettiği alanın daha geniş ve derin, diğelerinin ise daha dar veya sığ olduğu söylenmelidir. Öyle ki, bir ideoloji için önemli olan bir husus, diğere bir ideolojide hiçbir karşılık ve yer bulamıyor olabilir. Ya da aynı hususlarda, birbirlerine yakın veya çatışan reçeteler sunuyor olabilirler. Bu açıdan bakıldığında, ideolojiler arasında bir karşılaştırma yapabilmek ve aynı ölçütlere göre ideolojileri değerlendirebilmek amacıyla ideolojilere insan, toplum ve devlet anlayışlarını açığa çıkaracak sorular yönelmek faydalı olacaktır. Bu kapsamda şu sorular önemli görünmektedir: İdeolojilerin tarih felsefeleri, iktisâdî ve toplumsal hayatla ilgili kabulleri, varsayımları, öngörülleri nelerdir? İdeolojiler kişileştirilecek olursa aynen bir insan gibi, şu soru anlamlı olacaktır: Herhangi bir ideoloji yastığa başını koyduğunda zihnini meşgul eden ana sorun veya kaygı nedir? O ideolojinin cevap bulmaya çalıştığı sorunsal veya mesele nedir?

Elbette bu sorular, ideolojilerin iç dünyalarına girmek ve onları anlamak için önem taşımaktadır. Hatta bu kapsamda şu soruları da sormak mümkün ve meşru görünmektedir: Aynen insanlarda olduğu gibi, bir ideolojinin de korkuları, endişeleri var mıdır? Varsa bunlar nelerdir ve bu endişelere karşı diğere ideolojilerin herhangi bir hassasiyeti var mıdır? Yoksa bazı sorular belirli ideoloji kümeleri tarafından cevaplanırken, bu sorular bir başka ideolojinin anlam dünyasında herhangi bir karşılığa sahip değil midir?

İdeolojilerin, kendilerine özgü bir anlam dünyalarının bulunduğu, bir dillerinin ve terminolojilerinin bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bir ideolojinin benimsediği bir tanım ile bir diğereinki birbirini tutmayabilir; hatta aynı terimi veya kavramı kullandıklarında dahi o terime veya kavrama yükledikleri anlamların cid-

çıktığı yolda kişi yalnızca yolunu değil, yolunu kaybettiği bilgisini/bilincini de kaybeder. İşte tam da bu noktada, Platon'un mağarasına belki de yeniden dönmüş oluruz; zincire vurulmuş bir şekilde.

İdeolojilerin Resmî ve Fiilî Ortakları: Otorite-rizm, Totalitarizm ve Konformizm

İdeolojilerin birbirlerine ve diğer ideolojileri benimseyen insanlara yönelik tutumlarının da elbette adalet kapsamında tartışılması gerekir. Çoğu zaman 'biz' ve 'onlar' şeklinde ötekileştiren bir yaklaşım ideolojileri pençesinden yakalayabilmektedir. Evrensel hakları, insani değerleri, özgürlük ve eşitliği ilke edindiğini beyan eden ideolojiler dahi bu semptomları gösterebilmektedir; evrensel değerleri söylem düzeyinde kendine mal etme, kendilerinden olmayanları dışlama, yok sayma ve onlara yönelik adaletsiz davranış ve eylemleri âdil gösterme gibi. İdeolojilerin insanların veya grupların kişisel veya özel çıkarlarının bir aracına dönüşmesi de başlı başına tartışılması gereken bir sorun yumağı. İnsanlar kendi çıkarları için uygun olduğunda, bunu ideolojilerinin bir gereği olarak sunma eğilimine girebilmektedirler. Böylece kendileri için istediklerini ideolojilerinin talepleri ve gerekleri olarak sunabilmekte, gerçekliği böyle bir süreç içinde tümüyle müphem hale getirmekte ve çarpıtabilmektedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde, konformizm aslında totalitarizmin farklı ve postmodern bir görünümü olarak karşımıza çıkıyor. Kendisi bir ideoloji olmamakla birlikte, farklı ideolojileri kendi çıkarı doğrultusunda araç olarak kullanabilme, bu uğurda 'biz' ve 'onlar' şeklinde kategorilerin üretilmesine hizmet etme hali.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında sorulacak sorulardan bir kısmı şudur: herhangi bir toplumda hâkim

olan ideoloji ve onu üreten, sürdüren ideologlar açısından bakıldığında, elitin güç kullanımı ve uygulamaları hangi yollarla haklılaştırılmaya çalışılır? Herhangi bir yönetici kadro, dünyayı toplumu, bireyi nasıl kurgular? Hangi öncüllerden ve kabullerden hareket ederler, hangi sonuçlara ulaşırlar? Sistematik olduğu varsayılan veya öyle sunulan fikirler ve uygulamalar arasında ne tür uyumsuzluklar ve çelişkiler ortaya çıkar? Bu süreçte hem kendileri hem de üzerinde güç uygulayıp müdahalede bulundukları toplum bakımından ne tür beklenen ve beklenmeyen sonuçlar doğar? Aslında bu soruların birçoğu bir ideolojinin hangi koşullarda resmi ideoloji haline dönüştüğü sorusuna cevap bulmak açısından da değer taşır.

Kişilerin, grupların veya sınıfların ideolojisi olabilir ancak devletlerin zorunlu olarak bir ideolojiye sahip olması beklenmez. Belirli kişiler veya gruplar ideolojilerine göre devlete etkide bulunur, ona yön verebilirler. Bu durumda, herhangi bir grup tarafından savunulan bir 'eyleme yönelik inanç sistemi' devletin resmî, hukukî dokümanlarında ve kurumlarında yer alırsa; bir 'ideal devlet tasarımı', vizyonu sunarsa; ona inanç tüm üyeler için zorunlu olursa ve bir de ona inanmayanlar cezalandırılırsa işte böyle bir ideoloji resmî ideoloji olarak nitelenir.

Bu tanımlamadan önemli bir sonuç çıkarmak gerekir: Resmî ideolojisi olan bir devlet zorunlu olarak otoriter ve/veya totaliterdir. Bu noktada, konformizmin de totalitarizm için bir payanda veya üzerinde yükselebileceği bir zemin oluşturabileceğini yeniden kaydedelim.

Hemen belirtmek gerekir ki, totalitarizm bir ideoloji değildir. Yani kendisi başlı başına belirli yönde bir fikir bütünlüğü sunmaz veya eyleme yönelik bir fikir bütünlüğü oluşturmaz. Bazı ideolojilerin öncüllerinin, temel kabullerinin veya eylem planlarının kaçınılmaz kıldığı bir uygulama veya

sonuç olarak görülebilir.

Totalitarizm kişi ve gruplardan örneğin ya hiç ya da çok az farklılık bekler; bu kapsamda totalitarizm, monolittiktir. Güçlü bir merkez tasarımı ve tasavvuru bulunur. Merkez aynı zamanda devlet aygıtının merkezine yerleşmiştir ve bu merkez bütün bir toplumu kontrol eder, düzenler. Hem bilgi hem de iktidar tekel altındadır. Kendisini halkla, ulusla, devletle özdeşleştiren bir parti vardır. Parti devlet aracılığıyla bütün alanları kontrol etmeye çalışır. Buna rağmen kendisi bütünüyle denetim dışındadır.

Bu çerçevede otoriter ve totaliter yönetim arasında bir farklılık olduğunu da not etmek gerekir. Otoriter ve totaliter yönetimlerin her ikisi de halk denetiminden uzak olmalarına rağmen, otoriter yönetimin kontrolü daha ziyade siyasal alanda gerçekleşirken, totaliter yönetimde tüm alanlar kontrol atlına alınmaya çalışılır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, hangisinin daha kapsayıcı olduğu sorusu da açığa çıkar. Denebilir ki, bütün totaliter sistemler otoriterdir, ancak tüm otoriter sistemler zorunlu olarak totaliter değildir. Bunun nedeni öznel tercihler değildir; bilakis, totaliter olabilecek yapı ve koşullardan yoksun bulunmalarındır. Öyleyse totaliter sistemlerin aynı zamanda teknik olarak toplumu kontrol edebilecek, gözetleyebilecek durumda olması beklenir. Bu açıdan baktığımızda otoriter sistemlerin ve totaliter sistemlerin görece modern olgular olduğunu, postmodern bir yapı içinde ise bu denetim boyutlarının ortadan kalkmadığını tam aksine giderek kökleştiğini, yerleştiğini ve daha görünmez bir biçime geldiğini söyleyebiliriz. Gözetim ve denetim teknolojilerinin ulaştığı seviyeler hesaba katıldığında, gelecekte insanlığın çok daha büyük riskler ve tehditler altında olduğunu söylemek sadece malumun ilâmı olacaktır.

Liberalizmden Faşizme İdeolojilere Dair Bazı Tespitler

İnsanlar birçok bakımdan kavramları ve ideolojileri birbirine karıştırır. Örneğin liberalizm kapitalizmle,

İdeolojiler arasındaki fikir farklılıkları ve farklı bakış açıları insanın fikir dünyasını zenginleştirebilmektedir. Ancak tüm bu süreçlerde, 'sosyal gerçekliği anlama'ya ve 'iyi bir toplum inşa etmeye' yönelik sistematik fikir kümeleri olma iddiasındaki ideolojilerin birer araç olarak görülmesi ciddi sorunlara da yol açabilmektedir. Bunların başında ise sabit fikrillik ve ideolojik körleşme gelir.

muhafazakârlık dindarlıkla, sosyal demokrasi sosyalimle, anarşizm terörizmle eş anlamlı gibi kullanılır. Bu tür sorunlar kasıt yoksa muhakkak bilgi ve analiz eksikliğinden kaynaklanır.

Liberalizmin değer verdiği biricik varlık bireydir; bireyin özgürlüğü, eşitliği, yaşamı, emeği ve dokunulmaz hakları liberalizmin anlam dünyasını oluşturur. Liberalizm bir ideoloji olarak tarih felsefesinden ve ekonomik bir öneriden yoksundur. Bu yoksunluğundan doğan boşluk çoğu çevrelerce ekonomik bir sistem olan kapitalizm ile doldurulmaya çalışılır, kapitalizm adeta liberalizmin doğal müttefiki gibi sunulur. Anarşizmin ve sosyalizmin de merkezinde özne olarak insan yer alır. Ancak sosyalizm iktisadi yapılar üzerindeki vurgusu ve tarihsel çözümlemeleriyle anarşizmden ayrışır. Anarşizm insan iradesini ön plana çıkararak daha voluntarist bir yaklaşıma sahipken sosyalizm temel-üst yapı, sınıf çatış-

ması, tarihsel aşamalar, proletarya diktatörlüğü gibi çözümlemeleri nedeniyle yapısal ve tarihsel bir perspektif benimser.

Ülkemizde sıklıkla dindarlıkla karıştırılan muhafazakârlık bir ideoloji olarak değişime ihtiyatla yaklaşır. İnsan tabiatını zayıf, bencil ve irrasyonel olarak değerlendirir. Evrende herkesin ve her şeyin bir yerinin bulunduğu düşünülür. Bazı insanların doğal yetenekler bakımından üstün olduğu kabul edilerek hiyerarşik siyasal toplumsal kurumsallaşma haklılaştırılır. Muhafazakarlığa göre toplumda sınıf çatışması olmaz, böyle bir çatışma beklenmez, tabakalar arasında çatışma anomali olarak görülür; çünkü herkes kendine uygun olan yerde bulunacağından, organik uyum beklenir. Bireysel veya grup çatışması yerine bütünün sağlıklı birliği öne çıkarılır, siyasal ve toplumsal istikrar vurgulanır. Siyasetin amacı mevcut düzeni korumak biçiminde tarif edilir. Yöneten-yönetilen ayrımı doğal görülür; elitist bir yön güçlü biçimde vurgulanır. Organik toplum anlayışından dolayı

haklardan ziyade yükümlülükler ön plana çıkarılır. Muhafazakârlık cumhuriyeti benimser, demokrasi vurgusu ve algısı zayıf kalır. Demokrasiyi sınırlı temsil ve asgari düzeyde katılım olarak görülür. Muhafazakârlıkta güçlü lider vurgulanır; aksi takdirde düzenin bozulacağı, kaosun artacağı ileri sürülür.

Muhafazakârlığın güçlü bir tarih algısı vardır, ancak bu daha ziyade geçmişe yöneliktir. Geleceğe bakışı örneğin anarşizmin tam aksine karamsardır. İnsanlık başlangıcından bugüne birçok badireler atlatarak şu an içinde bulunduğu noktaya ulaşmış olmakla başarılı addedilir. Diğer taraftan, gelecek ise birçok tehlikeleri barındırıyor olarak tasvir edildiğinden mevcudun korunması önemsenir.

Muhafazakârlık ve faşizm arasında ciddi farklılıklar olmasına rağmen, bazı ortak noktalar da bulunmaktadır. Bunlar arasında patriotizm, ulusçuluk, eşitsizlik, geçmiş değerlere yönelme, katı kurallara duyulan inanç, organik birlik olarak toplum, elitizm, militarizm, azınlıklara veya farklılıklara karşı tahammülsüzlük sayılabilir. Sosyalizm, liberalizm ve anarşizme mesafeli veya karşı durulması da muhafazakârlık ve faşizmin çok temel bir ortak noktasını oluşturur. Her iki ideolojinin en temel farklılığı ise değişime yaklaşımlarında ortaya çıkar. Toplum hızla değiştirme, dönüştürme isteği her iki ideolojiyi keskin çizgilerle birbirinden ayırır. Faşizm, hemen ve hızlı bir şekilde toplumsal dönüşümü gerçekleştirme amacı taşımasına rağmen, muhafazakârlık geçmiş kazanım ve birikimlerin korunmasını önemseyip temkinli ve sınırlı değişimden yana tutum takınır. Radikal değişim talepleri bakımından anarşim, faşizm ve sosyalizm ironik bir şekilde aynı kulvarlarda yer alırlar.

Muhafazakârlık bir olay, bir düzen kurulduktan sonra onu korumaya yönelik bir ideoloji olduğundan, devrim hareketleri resmî bir ideolojiyi yerleştirdikten sonra onu korumaya yönelirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde, muhafazakârlık radikal ideolojiler de dâhil olmak üzere, adeta bütün ideolojilerin nihai uğrak noktasıdır.

‘Bir Adalet Kuramı’: Fakat ‘Kimin Adaleti? Hangi Rasyonellik?’

John Rawls’un ‘Bir Adalet Kuramı’ ve Alasdair MacIntyre’in ‘Kimin Adaleti? Hangi Rasyonellik?’ eserleri

Kişilerin, grupların veya sınıfların ideolojisi olabilir ancak devletlerin zorunlu olarak bir ideolojiye sahip olması beklenmez. Belirli kişiler veya gruplar ideolojilerine göre devlete etkide bulunur, ona yön verebilirler.

bilgelik içinde kalarak farklı ideolojileri ve düşünce geleneklerini anlamlandırmaya çalışan MacIntyre ise ‘Kimin Adaleti? Hangi Rasyonellik?’ eserinde rakip ve çoğunlukla birbiriyle uyumsuz olan adalet kavrayışlarının rakip ve birbiriyle telif edilemeyecek rasyonellik biçimlerinin bir sonucu olduğunu belirtir.

Rawls insanlar arasındaki kaynakların dağıtım sorununun toplumsal tabaka sisteminde altta bulunanlar gözetilerek çözülebileceğini, böylece adaletin tesis edilebileceğini düşünür. Rawls rasyonel tercih kuramlarına başvurarak adaleti temellendirmeye çalışır. İlk konum ve bilisizlik peçesi gibi kavramlar üzerinden, kişilerin birbirlerine nasıl davranacaklarına dair kural ve ilkeler konusunda insanları yeniden düşünmeye davet eder. Bunun için ise, mevcut sosyal konumların, statülerin, rollerin, âdiyetlerin ve kimliklerin dışında bir ilk konum, bir başlangıç noktası tahayyül eder. İnsanların ilk konumlarında, gelecekte sonuçlarını henüz bilmedikleri farklı koşullarda nasıl bir ilişki içinde bulunacaklarına, birbirlerine nasıl davranacaklarına ilişkin karar almalarını değerlendirir. Müstakbel toplumsal koşullarda, bir kişi o toplumun en üst noktasında olabileceği gibi en altında da yer alabileceğinden, dezavantajlı olanlarla ilgili iyileştirici mekanizmalara onay verecektir. Böylece Rawls bir anlamda dezavantajlılar aleyhine işleyen eşitsizliği onların lehine çevirmiş olur.

MacIntyre’in eseri ise başlı başına sorduğu sorular dolayısıyla önemli ve ufuk açııcıdır. Farklı rasyonelliklerin ve düşünce geleneklerinin, adalet anlayışlarının da farklı ve birbiriyle uyumsuz olduğunu tartışır. İdeolojileri Aristotelesçi, Agustinusçu, Thomasçı ve Humecu düşünce geleneklerinin birer parçası olarak konumlandırabileceğimiz gibi, her bir ideoloji aynı zamanda bir düşünce geleneği olarak da değerlendirilebilir. Elbette böyle bakıldığında, ideolojiler arasındaki farklılıklar, çatışmalar, eklemlenme ve ayrışmalar ile birlikte, adalet dâhil olmak üzere her birinin insanlara sunduğu reçetelerin mahiyeti de daha anlaşılır olmaktadır. ■

ideolojilerin adalet sorununa yaklaşımları konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Eserlerin isimleri bile adalet konusunun ne ölçüde farklı anlaşılabilirliğine işaret etmeleri bakımından anlamlıdır. Rawls ‘Bir Adalet Kuramı’nda liberalizmin eşitlik ve dağıtıma ilişkin felsefi kabullerini gözden geçirerek adalet sorununa cevap aramış ve bazı öneriler sunmuştur. Antik

BİR VEZİRİN OĞLUNA NASİHATİ

Özgür KAVAK*

Babaların oğullarına nasihatte bulunmaları geleneğinin İslâm medeniyetindeki izdüşümü Kur’ân-ı Kerim’deki Lokman Sûresi’ne kadar götürülebilir. Bu sûrede “kendisine hikmet verildiği” bildirilen Lokman, oğluna “Allah’a ortak koşmamasını, yani tevhid inancına sahip olmasını ve birtakım temel dinî/ahlâki ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalmasını” salık vermektedir. Bu hususa ilaveten Hz. Peygamber’in kendisinden nakledilen rivayetlerde hem tüm Müslümanları hem de özellikle siyasi idarecileri kastederek “Din nasihattir” buyurması ve emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i anî’l-münker ilkesinin temel bir dinî yükümlülük olması da, İslâm medeniyetinde nasihatnâme literatürünün ortaya çıkışındaki temel saikler arasında sayılmalıdır.

İslâm siyaset düşüncesinin ilk siyasi nasihatnâme örneklerinden birisi olan Abbâsî veziri Ebu’t-Tayyib Tahir b. Hüseyin’in, oğlu Abdullah’a gönderdiği bu mektup, Lokman’ın oğluna olan tüm öğütlerini de içeren, esas itibarıyla Kur’ân ve Sünnet merkezli bu dinî geleneğe yaslanmaktadır.

Raiyyeni gece gündüz muhafaza et. Allah sana dirlik ve düzenlik (âfiyye) vermiştir, bu vesileyle ahireti hatırında tut, ölüm sonrası gideceğin yer aklından hiç çıkmasın. Üzerine ne sorumluluk aldıysan, ne ile yükümlü kılındıysan bunları unutmamalısın. Her amelinin, seni kıyamet gününde Allah’ın elîm azabından kurtaracak bir amel olmasına dikkat et.

Tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan (Sübhânehû) Allah seni idareci yapmakla sana ihsanda bulunmuş ve emrin altına verdiği kullarına karşı şefkatli (re’fe) olmanı vacip kılmıştır. Onlara adaletle muamele etmekle yükümlü kılmış (ilzâm), onlarla ilişkilerinde seni Allah’ın hak ve hududuna riayetle sorumlu tutmuştur.

Bir işi tevdi ettiğin kişileri, durumları tam manasıyla açıklığa kavuşmadıkça itham etme. Çünkü suçsuz kişileri itham etmek, günahıdır.

Beraberindekilere hüsn-i zan besle, sû-i zandan kendini uzak tut. Böylece onların, verdiği emirlere itaat etmelerinin önünü açmış olursun... Raiyyeni her daim gö-

zetme gereğinin bir sonucu olarak yapılan işleri kontrol etmelisin. Raiyye için neyin iyi ve güzel olduğunu tetkik edip ona yönelmelisin. Raiyyeyi gözetmek için gereken ne varsa yapmak, din için de en uygun yoldur. Bu, sünneti de ihya etmek anlamına gelir.

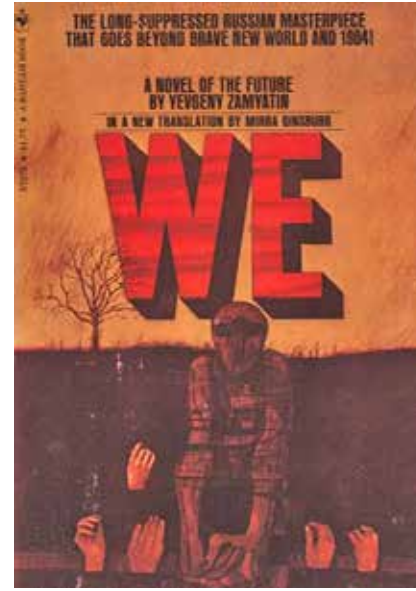
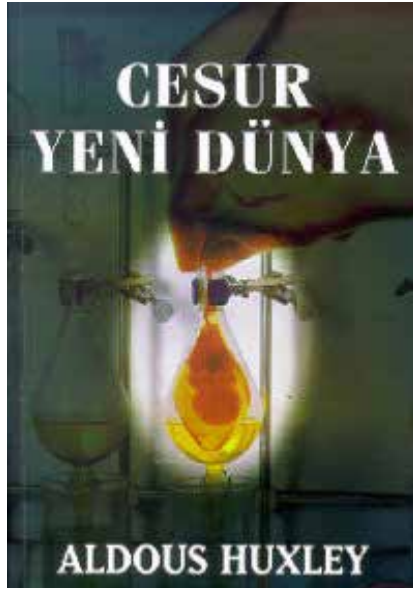
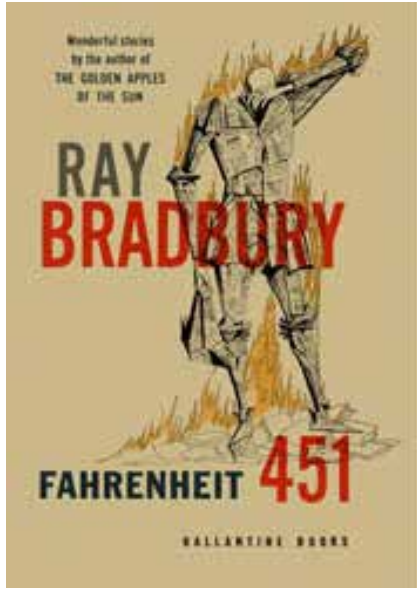
Suçlulara Allah’ın hadlerini tatbik et. Ancak bunu hak ettikleri oranda yap. Cezalandırmayı asla terk etme, gevşeklik gösterme. Cezalandırmayı tehir de etme. Eğer aşırı gidersen hüsn-i zannını ifsad etmiş olursun. Cezaî tatbikatta senden öncekilerin yoluna (sünen ma’rûfe) tabi ol. Bidat ihdas etme. Bu anlattıklarım doğrultusunda davranırsan dindarlığın baki kalır, mürüvvetine halel gelmez.

Bilesin ki mülk, Allah’ındır; dilediğine verir, dilediğinin (elinden) ise çeker, alır. En hızlı el değiştiren nimet, bu nimettir. İdareci ve maiyeti nimete nankörlük ederler, raiyyeye büyüklük tasarlarsa Allah’ın fazlından lutfettiği bu nimet hızla el değiştir(erek bir başkasının olur). Hırsa kapılma. En büyük hazinen iyilik, takvâ, adalet, raiyyenin maslahatını gözetmek, memleketini imar etmek, raiyyenin durumunu araştırıp soruşturmak, onların muhafazası ve mazlumlara yardım etmek olsun.

Fakihlerle sıklıkla istişâre et. Onlara hilm ile muamelede bulun. Tecrübe ehlinde, akıllı kimselerden, re’y ve hikmet sahiplerinden faydalı gördüğün her şeyi al, önemli konuları onlarla konuş. Müsrif ve keyfine düşkün, nimetler arasında refah hayatı yaşayan kimselerler cimrileri asla istişârene ortak etme.

İdareciye saadet olarak ordusu ve raiyyesinin kendi adaleti, muhafazası, insafı inayeti, şefkati, iyiliği ve onlara tanıdığı genişlik dâhilinde rahmet üzere olmaları yeter. Bilesin ki kazâ (yani insanlar arasında hükmetmek) Allah’tandır. Kazâ öylesine önemlidir ki, buna denk ehemmiyette bir başka konu daha yoktur. Çünkü kazâ, Allah’ın yeryüzünde insanların ahvalini düzenleyip düzeltene ve dosdoğru olmalarını sağlayan bir mizanıdır. Kazâda meselenin hükme bağlanıp adaletin uygulanması ile raiyyenin ahvâli salâh bulur, yol güvenliği sağlanır, mazlum hakkını talep eder, insanlar haklarını alır.

*Yrd. Doç. Dr. Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi. Bu yazı, yazarın Klasik Yayınlarından çıkan (2012) aynı adlı çalışmasından (s. 11-37) iktibas edilmiştir.

MÜKEMMEL TOPLUM ÖZGÜR BİREYE KARŞI: ANTI-ÜTOPYALARDA ADALET SORUNU

Alev ERKİLET*

Platon sonrası dönemin en bilinen ütopyaları yani Thomas More'un Ütopya'sı, Campanella'nın Güneş Ülkesi ve Bacon'un Yeni Atlantis'i bu tür var olmayan, ama gerçekleşebilirse insanlara nihai dünyevi mutluluk ve huzur sağlayabilecek devlet, ekonomi ve toplum düzenleri sunmuşlardır.

□ Toplamların daha âdil, daha doğru ve daha başarılı biçimde nasıl yönetilebileceği, siyasal düşünce tarihi boyunca önemli bir soru olagelmıştır. Örneğin, Platon'un Devlet'i -ki bilinen ilk ütopya olma özelliğini taşıy- yöneticilerin filozof ve bilge kişiler olması gerektiği tezine yaslanır.¹ Platon'dan bu yana hem Batı hem de Doğu dünyasından düşünürler, içinde yaşadıkları toplumların siyasal ve ekonomik sorunlarını analiz etmiş ve kendilerince daha âdil toplum tasarımları geliştirmişlerdir. Platonik bir gelecek olarak ütopyaları bir isme ve açık bir kadere kavuştu-

ran kişi ise Thomas More olmuştur. Somay'ın da belirttiği gibi² ütopya terimi, "eski Yunancada ou-(yok) ve eu-(iyi) öntakılarının ortalamasını alıp (u-) yer anlamına gelen "topos" ile birleştirmekten" doğmuş bir kelimedir ve "var olmayan güzel ülke" anlamına gelir. Platon sonrası dönemin en bilinen ütopyaları yani Thomas More'un Ütopya'sı, Campanella'nın Güneş Ülkesi ve Bacon'un Yeni Atlantis'i bu tür var olmayan, ama gerçekleşebilirse insanlara nihai dünyevi mutluluk ve huzur sağlayabilecek devlet, ekonomi ve toplum düzenleri sunmuşlardır. Bu toplumlarda

insanlar arası eşitsizlik giderilmekte, insanlar altın gibi değerli madenlere tapmaktan ve mal biriktirmekten kendi istekleriyle uzaklaşmakta, yeni ve âdil kentler kurulmakta, sokaklar, evler ve kamusal alanlar tüm ayrıntılarıyla tasarlanmakta, bazen çizime bile aktarılmaktadır. Özetle, More ve sonrasındaki ütopyalar -evrensel bir toplumsal sorun olan- insanlar arasındaki uçurumları adalet doğrultusunda aşmanın yolunu aramışlar ve bu çabaları, tüm boyutlarıyla tasarlanmış ve dolayısıyla tamamlanmış "ideal sistemlere" vücut vermiştir. Burada tartışmak istediğimiz asıl mesele, bu tür "ideal" sistemlerin gerçek olması halinde dünyanın neye benzeyeceğini irdeleyen anti-ütopyaların adalet-ferdiyet ilişkisine dair analizleridir.

Ütopyanın zıddı olan anti-ütopya (ters-ütopya, kara-ütopya) bazı önemli hususiyetleri bakımından istenmeyen ya da korkutucu olan bir topluma/ topluluğa göndermede bulunur. Ters-ütopyalar genellikle spekülatif bir gelecekte geçerler ve de-hümanizasyonla, totaliter yönetimlerle, çevresel felaketlerle ya da toplumdaki olağanüstü sarsıntılara bağlı çöküşlerle ilişkilenen karakteristiklerle nitelenirler.³ Bu sarsıntılar genelde büyük savaşlarla meydana gelmiştir. Savaşlardan sonra, kendini dış dünyadan soyutlamış, yüksek duvarlar ardına çekilmiş yeni topluluklar ve totaliter sistemler doğmuştur. Anti-ütopya geleneği H.G.Wells ile başlatılmaktadır ancak türün en gelişkin örneği, Yevgeni Zamyatin'in 1920 tarihli Biz kitabıdır. Zamyatin, kendisi de bir ütopyanın gerçekleşmesi anlamına gelebilecek olan Ekim Devrimi'nin Sovyetler Birliği'nde yol açtığı gelişmeleri, devrimin daha üçüncü yılında sezmiş ve ideal toplum tiplerinin taşıdığı totaliterleşme eğilimine dikkat çekmiştir. Ancak anti-ütopyaları sadece Sovyetler Birliği'yle hesaplasmaya çalışan muhafazakâr ve kapitalizm yanlısı eserler olarak görmek doğru olmaz. Örneğin Huxley'nin Cesur Yeni Dünya'sı, ABD kapitalizminin gelişimine yönelik bir endişe ve uyarı olarak okunmalıdır. Bradshaw'a göre⁴ Huxley California'yı "gezegenimiz üzerinde ütopyaya en çok yaklaşan yer olarak" tanımlamış ve Marxçı geleneğin de yabancılaştırıcı bir unsur olarak gördüğü Taylorist üretim biçiminin kut sandığı Amerika'yı alaycı bir yergiyle analiz etmiştir. Bilindiği üzere F. W. Taylor'un geliştirdiği bilimsel yöne-

tim ilkeleri, her işçinin yapacağı işin zaman ve edim bakımından minimize edilerek standartlaştırılmasını içeriyor, ücreti işçinin verimliliği için yeterli bir motivasyon kaynağı olarak görüyordu. Bilimsel yönetim ilkelerini fabrika üretimine uygulayan kişi, seri üretim bandında araba imal etmeye başlayan Henry Ford olmuştur. İşte Huxley'in Cesur Yeni Dünya'sı takvimin Ford'la başladığı, Ford'un -tanrı öldüğü için- bir ilâh haline geldiği; haç yerine Ford'un T-modeline gönderme olarak T çıkartıldığı, bilimci, denetimci, hazcı bir toplum modeline atıfta bulunur. Ford'dan sonra 632 yılında, tüketim ve uyuşturucu (soma) ile sınırları alınmış, genetik müdahale ile "imal edilen", "kuluçkadan çıkan" bir "şey" haline gelmiş olan insan(lık), birkaç kişilik beyin takımı tarafından sevk ve idare edilen bir güruha dönüşmüştür. Ancak tekrar belirtelim ki, bu sorunların farklı boyutları Zamyatin'in Biz toplumunda da görülmektedir. Yani anti-ütopyaların temel sorunu birer siyasal sistem olarak sosyalizm ya da kapitalizm olmayıp, totalitarizm, yönetimin diktalaşması, toplumsal hafızanın silinmesi, bireyliğin öldürülmesi ve kitle manipülasyonunun yükselişidir. Dönemin öne çıkan diğer anti-ütopyaları olan Ray Bradbury'nin Fahrenheit 451'ini (2012), George Orwell'in 1984'ünü (1985), ya da Ursula LeGuin'in Mülksüzler'ini (1999) farklı siyasi tercihlerine rağmen tam da bu bağlamda, yani ütopyaların barındırdığı totaliterleşme riski ve onunla beraber gezen bireyi yutma eğilimi açısından okumak gerekir. Zamyatin'in anti-ütopyası Tek Devlet adını verdiği ve Stalin'in tek ülkede sosyalizm düşüncesine gönderme yapan bir yerde geçmektedir. Diğer anti-ütopyalarda olduğu gibi burada da iç mekân, tehlikeli ve zapturapt altına alınamamış dış dünyadan duvarlarla ayrılmıştır; dışarısı tekinsizdir, asla geçilmeyen, bulaşılmayan ve hatta yok sayılan "ötedir/ötekidir". Huxley içinse bu öteki dünya Yerli Alt-bölgeleridir ve -ilginç bir tevafuk- New Mexico olarak adlandırılmıştır. Bu bölgeler, Amerika'da Kızılderililerin toplandığı sefalet içindeki rezervasyonları işaret eder. Duvarın içinde insanlar, her anlarının tanımlanmış olduğu "Zaman Tabloları"na göre yaşamaktadır: "Tek bir bedene takılmış milyonlarca el ve milyonlarca kafa, Zaman Tablosunun düzenlediği biçimde, aynı anda kaşıklarını ağızlarına götürür. Aynı anda yürü-

Anti-ütopyaların temel sorunu birer siyasal sistem olarak sosyalizm ya da kapitalizm olmayıp, totalitarizm, yönetimin diktalaşması, toplumsal hafızanın silinmesi, bireyliğin öldürülmesi ve kitle manipülasyonunun yükselişidir.

yüşe çıkar, aynı anda Taylor Eksersizleri Salonu'na ya da uyumaya gider".⁵ Cinsel hayat serbestleştirilmiş; doğumlar ise tümüyle denetlenmiştir. Huxley, normal doğumu sadece Vahşi Alt bölgeleriyle sınırlamış; "medeniyetin" geliştiği yerleri, insanların şişelerde üretildiği, gerçek doğumun bir müstehcenlik haline geldiği Londra örneği üzerinden ele almıştır. Dünya Devleti'nin sloganı 'cemaat, özdeşlik ve istikrar'dır ve bunların sağlanması için çocukların kuluçka makinelerinde döl lenmesi ve yetiştirme çağları boyunca Pavlovcu koşullamalarla şartlandırılması gerekir. Bokanovski işlemleri yumurtalar çoğaltılarak tek-tip gruplarda standart kadın ve erkekler yaratılmaktadır. Genetik mühendislik yoluyla geri bırakılmış tipler, toplumda kimsenin yapmak istemediği işleri severek yapmakta, çok az sayıda üretilen ve daha serbest yetiştirilen tiplerinse karar alıcılar olması beklenmektedir: "Ne kadar alt sınıfa aitse, o kadar az oksijen verilir, ilk etkilenen organ beyin olurdu".⁶ Uykuda öğretme (hipnopedya) yoluyla Pavlovcu şartlandırmanın yetersiz kaldığı detaylar işlenir ve toplumsal hafızası olmayan bu insanlar, mümkün olduğu kadar çok tüketmek üzere toplum hayatına salınırlardı: "Eski elbiseleri daima çöpe atarız, atıp kurtulmak onarmaktan iyidir".⁷

Bu yeni dünyalarda okumak ve düşünmek söz konusu değildir. Fahrenheit 451'de kitapları yakan itfaiyeciler

vardır; Cesur Yeni Dünya'da ise kitaplar, sayıları onu geçmeyen dünya denetçileri dışında kimsenin erişimine açılmaz; çünkü kitap hafızadır, düşündürmek; düşünmek ise birey olmaktır. Oysa ütopyaların belirleyici doğasında düşünmek ve kendi kaderi hakkında karar almak suçların en ağırıdır. Dinler tüketime karşı mesafeli olmaları nedeniyle "yetersiz tüketimin etiği ve felsefesi" diye nitelenip yasaklanmış; "tüm haçların üzeri kesilerek" Ford'un T-modeline gönderme olmak üzere T'ye dönüştürülmüştür.⁸ Dünya Devleti'nde, insanların yaşlanmasına -zamanlarının daha çoğunu düşünmeye ayırırlar endişesiyle- izin verilmemektedir. Genetik dopinglerle genç tutulan insanlar, bunun mümkün olmadığı ana gelindiğinde ölmeye gönderilmekte; yakılan cesetlerden çıkan fosfor da yine "toplum yararına" kullanılmak üzere depolanmaktadır. Juli Zeh'in Temize Havale (2011) adlı romanında olduğu gibi Biz'in Tek Devleti de, insanların sağlığını zorla güvenceye almaktadır; "kendini nikotinle özellikle de alkolle zehirleyen herkes Tek Devlet tarafından acımasızca cezalandırılır"; "geceleri uyumamak da ceza gerektiren bir suçtur".⁹ Zamyatin'in anti-ütopyasının putu Taylor; Huxley'inki ise Ford'dur ve hepimizin bildiği gibi, bu iki adam modern dünya-sistemin egemen üretim biçiminin kurucu beyinleridir.

Bütün bu olup bitenlere baktığımızda, anti-ütopya-

larda iki karşıt toplum/topluluk tipiyle karşılaşırız: Bir tarafta aile olmak, çocuk doğurmak ve yetiştirmek, okumak, düşünmek, toplumsal belleğe sahip olmak, sanat ve edebiyat, tasarruf, yamamak/ onarmak, yaşlanmak, öğrenmek ve özgür seçimler yapmak vardır. Dayatılmış dünya cennetinde ise, serbest çiftleşme, aralıksız tüketme, belleksizlik, soma

(özel olarak geliştirilmiş, devlet tarafından dağıtılan, sağlığı bozmayan bir uyuşturucu), belirlenmişlik, kuluçka makineleri, daimî gençlik, uykuda öğrenme, Pavlovcu şoklama, duygu mühendisliği, müzik yapma aletleri (müzikometre) vardır. Duygular yerini akla ve rasyonaliteye bırakmış, bu sayede istikrar ve düzen sağlanmıştır. Bu örneklerden çıkarabileceğimiz sonuç, anti-ütopyaların temel sorununun mutlak belirlenmişlik ve dayatma olduğudur: "İnsan özgürlüğü sıfırda olunca suç işleyemez. İnsanı suçtan kurtarmak için özgürlükten kurtarmak gerekir".¹⁰ Tek Devlet'in temel felsefesini özgürlük-mutluluk ikilemi çerçevesinde ele alırken, yukarıda işaret edilen tüm sorunları boydan boya kesen ana eksenin bu ikilem olduğunu ima etmektedir: "Cennetteki o ikiliye bir seçme şansı veriliyor: Özgürlüksüz mutluluk, mutluluk olmadan özgürlük. Üçüncü seçenek yok. O budalalar özgürlüğü seçti ve ne oldu? Tabii ki çağlar boyu zinciri arzuladılar...Ve yalnızca biz, mutluluğu geri verme yolunu bulduk...İnsanları zincirlerini kırıp yok edici özgürlüğü tatmaları için teşvik eden o kötü sürüngeni biz çizmele-rimizle ezdik!"

Ütopyaların (dolayısıyla anti-ütopyaların) bize sunduğu, en ince ayrıntılarına kadar işlenmiş, "kusursuz" kılınmış hayatlardır. Bu kusursuzluk arayışı, bireyin "mutluluğunun" ona rağmen sağlanması riskini içinde barındırmaktadır. Yarattığı insana Tanrı tarafından bahşedilmiş olan seçme özgürlüğünün, büyük, küçük başka Tanrılar adına insanın elinden alınması, adaletsizliğin en varoluşsal biçimidir ve tüm diğer adaletsizlikleri besleyen zemini oluşturur. Bu açıdan bakıldığında adaletsizlik, Tanrının bile seçme hakkı tanıdığı insana, kullar tarafından yaratılan düzenlerde hayatını düzenleme ve kendi kararlarını alıp/uygulama özgürlüğünün/hakkının tanınmamış olmasıdır. İnsanı özgürlüksüz mutluluğa yazgılı kılan, bu "makine gibi kusursuz insanlar" tasarımı,¹² bu Taylorist

Yarattığı insana Tanrı tarafından bahşedilmiş olan seçme özgürlüğünün, büyük, küçük başka Tanrılar adına insanın elinden alınması, adaletsizliğin en varoluşsal biçimidir ve tüm diğer adaletsizlikleri besleyen zemini oluşturur.

fantezi, "bu milyon ayaklı Leviathan",¹³ bu tek-tip insanların birbirini ihbar etme şevkinden beslenen azmanlaşmış sistemdir: "Bir kefedegram, ötekinde ton. Ben bir kefedeyim, Biz yani Tek Devlet ötekinde... Haklar tona, görevler grama düşer".¹⁴ Ütopyada, -murat edilen bu olmasa bile- hak, gücün fonksiyonu haline gelir. Anti-ütopyaların eleştirdiği

tam da budur ve her ne zaman "gücsüz" bir insan, haklar için bir adım öne çıkarak herkesin eşit bir renksizlik içinde tapındığı dünyevi gücün karşısına dikilir, işte o zaman o, "bir sayı olmaktan çıkıp bir birey" haline gelir".¹⁵

Ütopyaların riski, tasarladıkları toplumda, ferdiyetin ezilip yok edilmesi, "tarihe bir son, gelişmeye nihai hedef konulması" ve "devrim sonrasında evrensel bir durağanlık hali olarak algılanmasıdır".¹⁶ Bu açıdan bakıldığında, anti-ütopyaların temel katkısının, Tanrının insana bahşettiği ve kullanmasını bizzat istediği seçme/karar verme yetisini elinden alma eğilimi gösteren toplum ve siyaset tiplerine karşı bizi uyarmak olduğu söylenebilir. Yukarıda bu sorun sadece Sosyalist ve Kapitalist toplum tipleri açısından ele alınmış olmakla beraber, Müslüman dünyanın da kendi ütopyalarını aynı riskleri hesaba katarak yeniden gözden geçirmesi, bu toplumlarda ferdiyetin korunabilmesi açısından önemli katkılar sağlayacaktır. ■

D İ P N O T L A R

1. Bülent Daver, Siyaset Bilimine Giriş, 5.b., Ankara 1993, s. 23.
2. Bülent Somay, "Zamyatin'in Biz'i Biz Miyiz?" Biz içinde, Yevgeni Zamyatin, 3.b., çev. Füsun Tülek, İstanbul 2011, s. 11.
3. <http://en.wikipedia.org/wiki/Dystopia>.
4. David Bradshaw, "Cesur Yeni Dünya Üzerine," Cesur Yeni Dünya ekinde, Aldous Huxley, 4.b., çev. Ümit Tosun, İstanbul 2006, s. 338.
5. Yevgeni Zamyatin, Biz, 3.b., çev. Füsun Tülek, İstanbul 2011, s. 26.
6. Aldous Huxley, Cesur Yeni Dünya, 4.b., çev. Ümit Tosun, İstanbul 2006, s. 37.
7. Huxley, age, s. 78.
8. Huxley, age, s. 82.
9. Zamyatin, age, s. 59, 61.
10. Zamyatin, age, s. 44.
11. Zamyatin, age, s. 64.
12. Zamyatin, age, s. 81.
13. Zamyatin, age, s. 85.
14. Zamyatin, age, s. 108.
15. Somay, age, s. 11.
16. Somay, age, s. 26.

K A Y N A K L A R

- Bradbury, Ray (2012) Fahrenheit 451, çev. Zerrin & Korkut Kayaloğlu, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bradshaw, David (2006) "Cesur Yeni Dünya Üzerine," Cesur Yeni Dünya ekinde, Aldous Huxley, 4.b., çev. Ümit Tosun, İstanbul: İthaki Yayınları, s. 335-349.
- Daver, Bülent (1993) Siyaset Bilimine Giriş, 5.b., Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Huxley, Aldous (2006) Cesur Yeni Dünya, 4.b., çev. Ümit Tosun, İstanbul: İthaki Yayınları.
- LeGuin, Ursula (1999) Mülksüzler, çev. Levent Mollamustafaoğlu, İstanbul: Metis Yayınları.
- LeGuin, Ursula (2004) Hep Yuvaya Dönem, 2.b., çev. Cemal Yardımcı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Orwell, George (1985) Bindokuzüçseksendört, çev. Haldun Derin, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Somay, Bülent (2011), "Zamyatin'in Biz'i Biz Miyiz?" Biz içinde, Yevgeni Zamyatin, 3.b., çev. Füsun Tülek, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 7-15.
- Zamyatin, Yevgeni (2011) Biz, 3.b., çev. Füsun Tülek, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Zeh, Juli (2011) Temize Havale, çev. Sevinç Altınkeçiç, İstanbul: Metis Yayınları.

SACİT ADALI İLE SÖYLEŞİ

1945 yılında Isparta-Eğirdir'de doğdu. Yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde tamamladı. 1966'da başladığı İçişleri Bakanlığı İstanbul Maiyet Memurluğu'ndan 1967'de ayrılarak MEB hesabına doktora yapmak üzere Fransa'ya gitti. Rennes Üniversitesi'nde 1971'de doktorasını bitirerek yurda döndü. 1971'de Erzurum Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'ne intisâb etti. 1976'da Doçent 1983'te Profesör oldu. Üniversite-Sanâyi-Kamu Kuruluşları İşbirliği çerçevesinde DPT, Devlet Bakanlığı ve çeşitli kamu kurumları ile ilgili birçok proje çalışması ve hizmet-içi eğitim programını yürüttü; bazı belediyelerde ve KİT'lerde reorganizasyon faaliyetlerine katıldı; DPT Mahallî İdâreler ve Spor Yönetimi Özel İhtisas Komisyonları ile Spor Şûrâsı üyeliklerinde bulundu. 1992'de Bakü'de açılan Türk Dünyası İşletme Fakültesi Dekanlığı vazifesini üstlendi. 1993'te başladığı Anayasa Mahkemesi Üyeliği görevini 2010'da yaş haddinden emekli oluncaya kadar sürdürdü. 2010'dan bu yana Turgut Özal Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanlığını yürüten Adalı'nın 6 kitabı ve çok sayıda yayımlanmış makalesi mevcuttur.

❑ **İlk sorumuz temel bir soru olacak. Hukukun felsefesinden, maksadından, gayesinden bahseder misiniz?**

Hukuk, hakk'ın çoğuludur. İnsanlar doğuştan hak sahibi olarak doğarlar. Ne hakkı? En başta yaşama hakkı. Bu hak, hayatta olan bir insan hangi nimetlere erecekse hangi külfetlere uğrayacaksa, hangi yükleri taşıyacaksa, hangi görev, yetki ve sorumluluklara sahip olacaksa hepsini içine alır. Doğmakla ortaya çıkan yaşama hakkının, hayat hakkının içinde bütün anayasalarda mevcut bulunan hakların tamamı vardır. Seyahat hürriyeti, basın ifade hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, alabildiğine. Bütün bu haklar tek başına hayat hakkının, doğuştan gelen yaşama hakkının içinde vardır. Dolayısıyla hukukun var olması demek, insanın insanca yaşaması demektir. İnsanın iki şey elinde değil; biri doğumu, diğeri ölümü. Bunun arasındaki her şey onun elinde. Dünyaya geldiysek –ki elimizde olmayan bir şey- gereğini yerine getirmeli, doğan insanın sahip olması gereken bütün hakları ona tanımalıyız. Tabii, haklar aynı zamanda külfetlerle orantılıdır. Yükler, külfetler de var olacaktır, onlara da insanın katlanmasını beklemek, o da bir haktır. Bu arada katlanma, hoşgörü, sabır denilen kavramlar ortaya çıkıyor, tahammüllü, metin olma. Bu vasıflara da sahip olacak insanoğlu. Sadece hak sahibi iddiasına girerse, hayat cehenneme döner. Hak kavramı içinde, canlı olarak kim doğmuşsa, insânât, hayvânât, cemâdât, herkes ve herşeyden bahsetmek mümkün. Doğrudan doğruya Dünya'nın hakkı var. Dünya'nın da bizi taşıma gibi bir külfeti var ama bize aynı zamanda binbir nimeti de bahşediyor. Muazzam bir yaratılış sırrı var burada. Bu gücün dengesini bozmamak bize düşüyor.

Hocam, dünyanın yaratılışına baktığımızda ilâhî kitaplarda yazılı olan, Allah tarafından konulmuş ilâhî bir hukuk var ama bunun yanında insanların kendi eksikliklerine matuf olarak uyguladıkları beşerî hukuk var. Yaratılıştan bugüne gelindiğinde bakıyorsunuz, mevcut hukuk sistemleri, hukuku temin edemediği için dünyada nizam istenildiği gibi bir türlü kurulamıyor. Bu da herhalde ilâhî hukuku göz ardı ettiğimizden kaynaklanıyor. Ne dersiniz?

Göz ardı edildiğinden, zedelendiğinden... Evet, haklısınız, ben buna "denge hukuku" diyorum. Her şeyin dengede olması, taşların yerine oturmuş olması ideal olan. Ama olmuyor. Dediğiniz gibi birileri birilerini tırmalıyor, kemiriyor, ısırtıyor, kopartıyor, alıp kaçıyor, sen de peşinden koşuyorsun, mağdur duruma düşüyorsun. Bu da tabiatın yaratılış sırların-

dan biri. Eğer böyle olmasaydı, her şey tam yerine oturmuş, herkes yetkisini, görevini, sorumluluğunu tam bilmiş olsaydı bu bir melekût (melekler) âlemi olurdu. Veya tam tersi, her şey karmakarışık ve hiçbir taş yerine oturmamış olsaydı bu da şeytanlar dünyası olurdu. Biz ne melek, ne de şeytan dünyasındayız, ikisi arasında bir yerde, insanoğlunun yaşadığı dünyadayız. Meleklik de var şeytanlık da, iyilik de var kötülük de. Bu sırrı ben çözmem, çözebilen varsa ona köle olurum.

İnsanlara gerçekten adalet merkezli, herkesin hakkının teslim edildiği, beşerin oluşturduğu hukuk sistemi içerisinde böyle ideal bir hukukun sürdürülebilir olması için ana yapı taşları nelerdir sizce?

Mâdemki insan, hayvan, bitki, bütün dünya, kâinat yoktan vâ edildi ve bir denge üze işliyor, milyarlarca yıldan beridir salise sektirmeden güneş güneşliğini, ay aylığını, dünya dünyalığını yapıyor, mevsimler var, ağaçlara zamanı gelince su yürüyor, çiçekler açıyor, yapraklar gelişiyor, meyve veriyor, sonra sonbahar oluyor, dökülüyor, her şey bir düzen içinde yürüyor. Mâdem böyle bir âleme bizim müdahale imkânımız yok, onu biz yaratmadık çünkü, o halde onu tahrip etme hakkına da sahip değiliz. Biz o dengeye itibar ve itaat edeceğiz. Bunun altında aslında bir sevgi yatıyor. Her şey benim dışımda yaratıldıysa, ben yaratmadım, yaratma gücüm yoksa, hiç kimsenin kimseyi yaratma gücü yoksa, bu ne demek, o hâlde bir Yaradan olduğunu kabul etmek demek. Bir başka güç var ki, ulu, mutlak bir güç. Buna inandığımız zaman, yaratılan varlıklar olarak hepimizin eşit olduğu, bütün insanların rengine, ırkına, cinsine, cibilliyetine bakmadan eşit, hak ve hürriyet sahibi, şeref ve haysiyet mâliki olduğu kendiliğinden kabul edilecektir. İnsanlar yanlış bir iş yaparlarsa, tabii hukuka veya pozitif hukuka aykırı bir eylemde bulunurlarsa, yanlış bir fiil veya söz ortaya koyarlarsa, ancak, suçlu olduklarından ve müeyyide uygulamak gerektiğinden bahsedilebilir. Yoksa kötülük yapan adam ya da hırsız bile aslında şeref sahibidir. Onun vücut ruh bütünlüğüne, dokunulamaz. Ne yapılır? Sen çok kötü bir fiil işlediysen o fiil cezalandırılır, bir takım özgürlüklerinden mahrum bırakılır, yoksa hırsızın şahsı yani bedeni cezalandırılmaz. Eğer bu böyle anlaşılırsa dengeli bir hukuk ortamı meydana getirilmiş olur. Bana bağlı bir hukuk sistemi, sizin keyfinize kalmış bir hukuk anlayışı, bir diğerinin arzusuna dayalı müeyyide koyma, böylece şahsa mahsus bir hukuk faaliyeti olursa işte bugünkü beşerî nizamı yaşarız. Pozitif hukuk aşağı yukarı bu demektir. Toplumun genel değerlerine göre değil, zamâna, zemine, kişiye, ortama göre

hukukun, müeyyidelerinin değiştirilmesi/güncellenmesi demektir. Meselâ düne kadar zina yasaktı ve bunun cezası vardı. Anayasa Mahkemesi bir zaman zina yapan kadına erkekten daha fazla ceza verilmesini eşitlik ilkesine aykırı bularak maddeyi iptal etmişti. Bu, sistem olarak Meclise gidecekti, Meclis bu konuda yeni bir düzenleme yapacak, erkeğin cezasıyla eşitleyecekti. Aradan iki sene geçti, eşitleme falan olmadı. Bunun üzerine bir başka mahkeme, kadına fazladır diye verilen ceza ortadan kaldırıldı ve yeni düzenleme de yapılmadı, ama şimdi erkek ceza alıyor, kadın hiç almıyor, o halde erkeğin cezasını da kaldırın, yeni bir düzenleme yapın demeye getirerek başka bir dava açtı. Mahkeme bu itirazı yerinde bularak ve cinsiyet eşitliğini sağlamak için erkeğe verilen cezayı da kaldırdı. Büyük Millet Meclisi yine dokunmadı. İşte böyle bir durumda düne kadar zina suç iken, bugün serbest! Şimdi ne kadına ne erkeğe ceza var. Ancak Medeni Kanun'a göre zina boşanma sebebi kabul ediliyor, suçu yok.

Bu arada tabi evlilik dışı beraberlikler de serbestiyet kazandı değil mi?

Onlar apayrı, resmî nikahın dışında bir garabet. Resmî nikahtan önce dîni nikâh olmaz diyor Medenî kanun. Peki, “seviyeli birliktelik” diye bir lâf doğdu, hayat arkadaşlığı adı altında bir sürü insan yaşıyor. Bu ne perhiz bu ne lahana turşusu! Biz düzen mi kuruyoruz, yoksa kişiye, zamâna, zemine, devre göre pozisyon mu alıyoruz? Bu garabeti herhalde görüyor olmalıyız.

Güncel bir soru sorayım hocam. Malum yeni bir anayasa yapmak için çalışmalar var. Ancak Türkiye’de herkesi memnun edecek bir anayasa oluşturmak, yani bir konsensüs sağlamak mümkün gözüküyor. Şimdi her kesim adalet çağrısı yapıyor. Bu kadar adalet çağrılarının yapıldığı, her kesimden seslerin yükseldiği bir dönemde bir anayasa değişikliği de gündemde. Herkesi mutlu edecek bir anayasa olabilecek mi? Böyle bir anayasa, bir ütopya mı? Sizin özgürlükçü bir anayasa için teklifiniz veya vurgulamak istediğiniz vasıflar nelerdir?

Şunu kabul etmek lazım, herkesin kendi menfaatini koruyup gözetmesi çok makuldür. Her şahıs elbette ki kendi çıkarını önce düşünecek ve ona mahsus taleplerde bulunacaktır.

Pozitif hukuk insana inandığını yaşıtmıyor, yaşadığına inandırıyor. Halbuki doğal, tabîi hukuk denilen şey yaşadığına, kendi değerlerine inanmaktadır. Biz doğal hukuku tamamen iptal ettik hayatımızdan. Geleneklerimiz, göreneklerimiz, örflerimiz, âdetlerimiz hiç kimsenin umurunda değil.

Bunu partiler seviyesinde aldığınız zaman her parti de kendi dünya görüşüne, ideolojisine uygun bir anayasa isteyecektir. Burada mühim olan, gerek kişi gerek parti bazında, hangi seviyede alırsanız alın bir ortak tartışma zemini açmaktır. Herkesin bir araya gelmesi; sen ne istiyorsun, ben ne istiyorum, o ne istiyor, şu ne istiyor, dolayısıyla herkesin talebini, şikâyetini, temennisini, arzûsunu ortaya koymasından daha tabîi bir şey yok. Peki, herkesin bir dünya görüşü, duygusu düşüncesi var ama bir de beraber yaşama mecburiyetimiz ve mahkûmiyetimiz var. O zaman bunun gereklerini yerine getirmekle mükellefiz. Bunun yolu bir araya gelmekten geçer. Herkesin farklı düşüncesi olabilir ama bir araya gelelim, ortak noktayı, müşterek zemini bulmaya çalışalım. İşte demokrasi budur; çok farklı isteklere sahip menfaat gruplarının bir araya gelip kendi çıkarları uğruna yaptıkları mücadelenin adıdır. Demokrasi bir kavga rejimidir, bir çatışma, gürültü, patırtı sistemidir. Demokrasi, ballı baklava börek değildir, çok zor bir sistemdir. Önemli olan, her ağızdan lâf çıkan kafaların bir arada yaşamanın gerekliliğine inanmalarıdır. Yani demokrasi olgun insanlar rejimidir. Çiğ, basit, ham insanlarla demokrasi yürümez. Çiğ, haddini bilmez, sadece kendi dediğinde ısrarcı olan insanların rejimi kakafonidir, karmaşadır, kaostur.

Biraz da fedakârlık ve feragatte bulunacağız galiba.

Evet, fedakârlıkta bulunma mecbûriyetimiz var. Taviz vermeye mecbûr olduğumuzu bilmeye de mecbûriyetimiz var. Hem alacağız hem vereceğiz. Almadan vermek sadece Allah’a mahsus. Herkes hem alacak, hem verecek. Atalar derler ki: “Keser gibi, rabbenâ hep bana mı, yoksa testere gibi bir sana bir bana mı?” Hayat keser gibi değil, testere gibi olmayı icâb ettiriyor. Bu ne demektir? Hem haklarımızı koruyalım hem de diğer insanların yaşamasına fırsat tanıyalım. Sözümlün başında söylediğim gibi, onlar da benim kadar, aynı seviyede eşit hak ve hukuk sahibi varlıklardır. Onları ben yaratmadım. Ben yaşama hakkına sahipsem herkes de yaşama hakkına sahiptir. Biz şahısların şeref ve haysiyetleriyle oynamıyoruz, onların söylediği yanlış sözlerin, işledikleri yanlış fiillerin karşılığı olarak ceza koyuyoruz. Ama onları kaldır, yine herkese eşit muamele edeceğiz. En başta herkesin yaşama hakkını koruyacağız. Yaşama hakkını koruyorsanız, diğer hakları koruma zaten beraberinde gelecektir.

Aslında burada bahsettiğiniz gibi anayasa değişimiyle beraber bir zihniyet değişiminin de beraberinde gelmesi lazım. Sadece metinlerin değişmesi bir şey ifade etmiyor.

Lâfi oraya getirecektim. Demokrasi gerçekten olgun insanlar rejimidir dedik. Kavga edelim, dövüşelim, uzun müddet münakaşa edelim ama sonunda birbirimizi tekfir ederek, bıçakları çekerek üzerimize yürümeyi, birbirimizi reddetmeyi değil, o tartışmanın sonunda yine bir arada yaşamayı, birbirimize sarılma mecburiyetinde olduğumuzu bilelim. Konsensüs, mutabakat, uyuşma işte budur. Kavga, gürültü, patırtı ama sonunda mutabakat. Diyalog kuracaksın, her türlü tartışmayı yapacaksın fakat ne olursa olsun gök yarılrsa da ben seninle bir ortak noktada buluşacağım. Bu, beraber yaşamanın olmazsa olmaz şartı. Buluşamazsak, insanlar içine atıyor, zor altında - zor oyunu bozar- tehdit altında kabul etmiş görünüyor ama devir geçiyor, o zayıf varlıklar güçleniyor, güçlü varlıklar zayıflıyor, bu sefer onlar onlara zorluk çıkartmaya başlıyor. Bunların olmaması için herkes içinden geçen her şeyi döksün. İçine atmak kadar kötü bir şey yok. İnsanlık âleminin en büyük sosyal hastalığı takıntı’dır, bir şeye kafayı takmaktır. Konu hakkında muhâtabıyla tam bir açıklıkla konuşamayanlar, içini döküp boşalamayanlar, dolar, gerilir, ya stresten hastalanır ya da âni bir enerji boşalmasıyla kendisine ve karşısındakine zarar verebilir. Bâzen bu karşısındaki, devlet dahi olabilir.

Bizim toplum için “söylemekten çok söylenmeyi” sever diye söylenir. Zannedersenem durumu özetlemiş.

İnsanımız karnından konuşmayı sever. Zâfiyetimiz bu, buyurduğunuz husus. Açık açık, karşımızdakini kırmadan, öfkelenlendirmeden söyleyelim. Sen şu hatâyı yapmıştın, benim sende şu hakkım kaldı, sen şu işi yapmamalıydın, olmadı diyebilelim lisanı münasipte. O da bunu söyledi diye sana hasım kesilmemeli. Benim hatâmı da o yüzüme karşı söyleyebilmeli. Sen bana yan baktın, ben seni hemen düşman belledim. Bizim alışkanlığımız odur. Sen beni bir defa tenkit ettin, sen misin beni tenkit eden, “ne haddine beni tenkit etmen, ben koca devlet makamları işgal etmişim, sen kimsin, baldırı çıplak, sana mı düştü bu lâfları söylemek!”? Evet bana da sana da düştü tabîi... Her zaman her yerde söylerim. İnsanla-

Doğmakla ortaya çıkan yaşama hakkının, hayat hakkının içinde bütün anayasalarda mevcut bulunan hakların tamamı vardır. Seyahat hürriyeti, basın ifade hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, alabildiğine. Bütün bu haklar tek başına hayat hakkının, doğuştan gelen yaşama hakkının içinde vardır.

tün ârıza bizde Her insan kendine yakışanı yapar. Ben insan gibi insan değilsem sen de benzer muamele ile karşılık vermekte son derecede haklısın demektir. Sana sevgiye-saygıya dayalı bir muamelede bulunsam sen de aynısını herhalde yapardın bana. Koca Yunus’un dediği gibi; “Sen sana ne sanırsan, ayruğa da anı san/ Dört kitabın mânâsı, budur, eğer vârise.” Sen kendin için ne istiyor, düşünüyorsan başkaları için de aynı şeyi iste ve düşün. Mevlânâ Hazretleri’nin sözü ne kadar büyüktür: “ Hamdım, yandım, piştim”. Pişmek için cayır cayır yanmak gerekiyor. Bu da kolay değil, tahammül gerektiriyor. İşte bütün o kutlu hakların altında iyiliği aramak, hep iyiliği düşünmek yatıyor. İnsanlar, hayvanlar, bitkiler, kainât, bütün dünya için iyiliği düşünmek yatıyor. Sözümlüğün başında bir felsefe lâfi ettiniz, aslında hukuk salt teknik bir düzenleme değil. Madde madde, şu maddede bu var, bu maddede şu var, sadece kanun tedvini zannediyoruz biz hukuku, teknik bir işlem zannediyoruz. Hâlbuki, söylediğiniz gibi bir felsefedir, inanç manzumesidir, bir kavrayıştır, kabullenıştır, toplumun tüm değerleridir. Hukuk, insanın aynı anda hem hep, hem de hiç olduğunu kabul etmesidir. İşte bunu kabul ettiği zaman denge kurulur, herkesin hak ve hürriyeti korunur.

Osmanlı’ya, kendi medeniyet birikimimize, bir de geldiğimiz noktaya bakıyoruz; toplum olarak çok sindirildiğimiz, belki pısrıklaştırıldığımız, özgüvenimizi kaybettiğimiz için bazı şeyleri bahsettiğiniz gibi konuşmakta, anlaşmakta zorluk çekiyoruz. Düne baktığımızda Fatih’in yargılandığını biliyoruz meselâ. Bir kesimin eleştirdiği Osmanlı’da, adalet merkezli büyük bir sistemden bahsediyoruz. Kişi padişahın hakkını talep ediyor ve padişah da yargılanabiliyor.

O dediğiniz yapı olmasaydı bir sistem 632 yıl ayakta kalamazdı. Her şeyi bırakın, bütün değerlerini, cengâverliğini, kahramanlığını, bilgisini, ilmini, irfânını. Eğer adalet olmasay-

dı onların hiçbirisi kâr etmezdi. Gerçek bir adalet anlayışı vardı ki, Osmanlı altı asırdan fazla ayakta kaldı. Biz ise 90 yılda doksan defa sarsıldık. Bu ne iştir? Düşüyor muyuz, kalkıyor muyuz, iyi durumdayız da birileri mi korkutuyor? Endişe içindeyiz. Bırakın beni rahat yaşayayım. Beni yaşadığıma inandırmaya çalışmayın, inandığımı yaşamakta serbest bırakın. İşte pozitif hukuk bunu yapamıyor. Pozitif hukuk insana inandığını yaşatmıyor, yaşadığına inandırıyor. Halbuki doğal, tabii hukuk denilen şey yaşadığına, kendi değerlerine inanmaktır. Biz doğal hukuku tamamen iptal ettik hayatımızdan. Geleneklerimiz, göreneklerimiz, örflerimiz, âdetlerimiz hiç kimsenin umurunda değil. Ayıp, günah, haram lafının hiçbir ehemmiyeti yok. Bunlar aslında toplum müeyyidesidir. Toplumun sana karşı, bana karşı bir suç işlediğimiz zaman işlettiği müeyyidelerdir. O müeyyide ayıp olarak karşıma çıktığı zaman ben kendime çeki düzen veririm. Haram dendiği zaman ona yaklaşmamaya çalışırım. Haramın, günahın, ayıbın, ilgi ve karşılık görmediği bir sistem varsa oraya ne kadar kanun koyarsanız koyun, huzuru ve mutluluğu getiremezsiniz.

Mehmet Akif'in meşhur mısralarını hatırlıyorum "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı/ Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı". Yani İslâm'ı asrın idrakine söyletirken, beşerî hukuktan, doğal hukuktan destekle ve takviyeyle, yardımla bunu gerçekleştirmek zorundayız.

Nerede görülmüş, "bak şu şu cezalar var ha" diye hırsız caydırabilmek? Korkutabiliyor musun beni? Ben hırsızsam hırsızlığımı fırsatı geldiğinde yine yapıyorum. Ama Allah korkusunu bana verersen, önüme milyarları da dökse ben ona

herhalde el sürmem. Beni korkutma, sevdire, seni sevmeme fırsat ver. Bu da ne ile başlar? Senin beni sevmenle, saymanla başlar. Her şey karşılıklı. O karşılıklılık, karşılıklı etkileşim müsbet istikamette yürürse, Yunus Emre'nin, Mevlânâ'nın dediği gibi, güzel bir nizam kurulur. Din hiçbir zaman kötü emirde bulunmaz, yahut ben hiç bulunduğumu duymadım. Terbiyeli olun, edepli olun, ahlâklı olun, verdiğiniz sözde durun, bunlar var. Ben de insansam, işte insan olma vasıfları bunlar. Tercih bize kalmış. Doğduk, bir bakıyorsun seksen yıl yaşadık zannediyorsun, geriye bakıyorsun, bir arpa boyu yol gitmişsin. Bu kadar çabuk geçen o koca ömür içinde niye hep insanların haklarını hukuklarını çiğnedin, yedin, bitirdin? Sen iyi davransaydın sana da iyi davranırlardı. Şimdi bir de âhiret hesabı var, bu sadece ölüm-kalım hesabı değil eğer inanıyorsak. Şimdiye kadar hukukun müeyyidelerinden kaçtın, ne güzel. Toplumun o ayıp, günah, haram müeyyidelerinden, ithamlarından da kaçabildin, cin gibi adamsın mâşaallah, ama öbür tarafa gideceksin, çâresiz. Ya ilâhî adalet varsa ne olacak halin? Hayat sadece bu oturduğumuz, yediğimiz, içtiğimiz, zıpladığımız, hopladığımızdan ibaret değil. Tarlaya ekiyoruz, öldükten sonra bu tarlanın hasadını yapacağız. Pa-dışah olsan ne çâre?

Hukuk hakk'ın çoğuluysa, kendi hakkımı korumak için başkalarının hukukunu çiğnemeyeceğim, toplumun binlerce yıldır oturduğu değerlere karşı çıkmayacağım, her zerreye saygı göstereceğim, velhâsıl kaba, ham, softa değil, belki çok daha kolay becerilebilen ince, derin, zarif olacağım. "Dört Kitabın mânâsı budur, eğer vâir ise". Ciltlerce hukuk kitabının anlamı da herhâlde bu sözde yatıyor. ■

VEFEYÂT

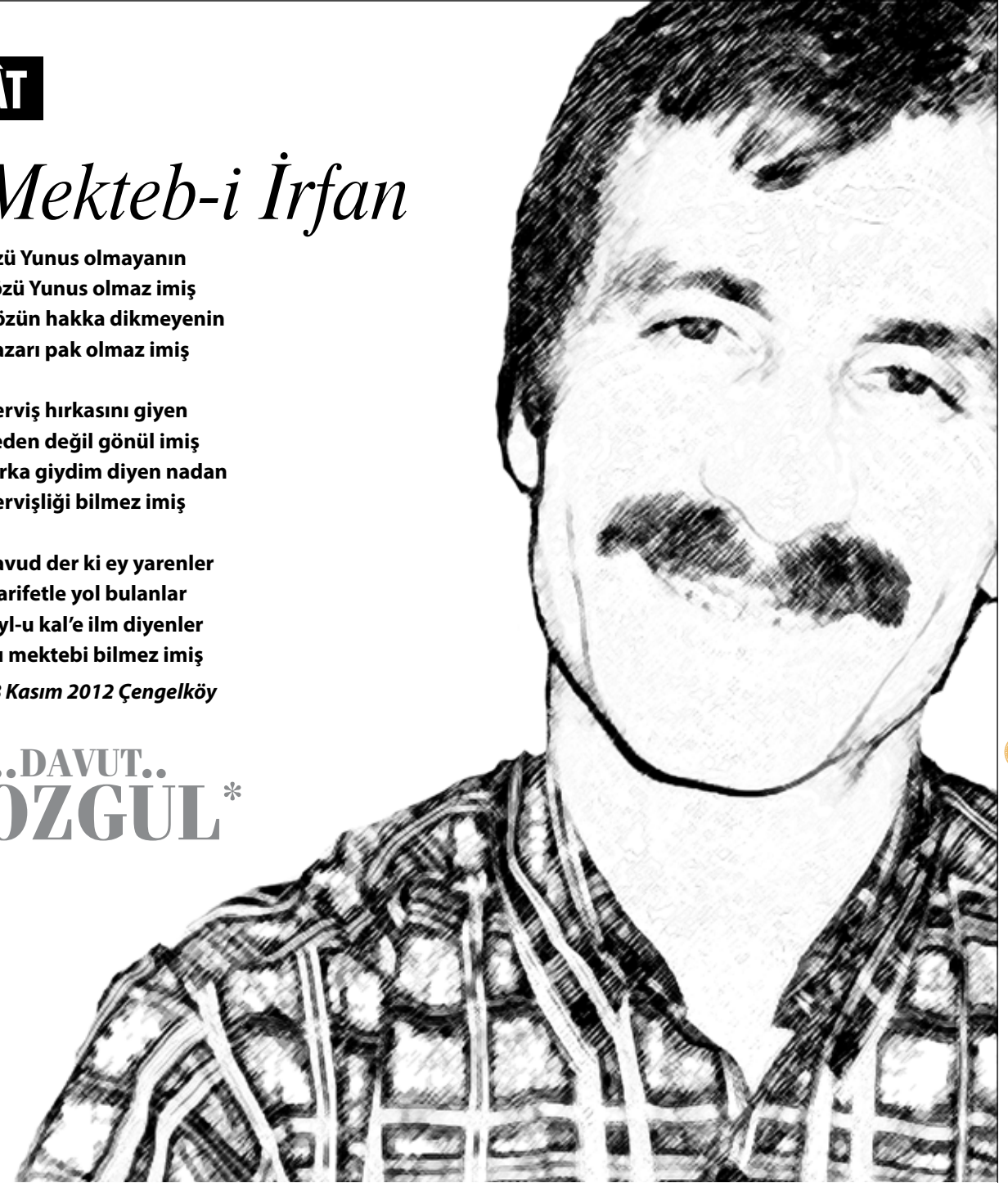
Mekteb-i İrfan

Özü Yunus olmayanın
Sözü Yunus olmaz imiş
Gözün hakka dikmeyeninin
Nazarı pak olmaz imiş

Derviş hırkasını giyen
Beden değil gönül imiş
Hırka giydim diyen nadan
Dervişliği bilmez imiş

Davud der ki ey yarenler
Marifetle yol bulanlar
Kıyl-u kal'e ilm diyenler
Bu mektebi bilmez imiş
28 Kasım 2012 Çengelköy

..DAVUT..
ÖZGÜL*

*1966 yılında Bozova Şanlıurfa'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Nizip Gaziantep'te tamamladı. 1987 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda imam-hatip olarak göreve başladı. 2003 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2006'dan itibaren İstanbul İl Müftülüğü tarafından yayımlanan Din ve Hayat dergisinin yayın kurulu üyesi olarak görev yaptı.

Sahâflıkla ciddi bir emek ve merakla uğraşan Davut Özgül, 1985'ten bu yana çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmış, "Bir İnsan Biriktirdim" isimli hatıratını vefatından iki ay önce yayımlamıştır. Çengelköy Çınaraltı Hamdullah Paşa Camii imamı olan Davut hoca, entelektüel insan, sıradışı din görevlisi olarak tanınmaktaydı. 5 Ocak 2013'te yaklaşık iki yıldır tedavi görmekte olduğu akciğer kanseri sebebiyle vefat etmiş ve Mersin Güzelyayla köyünde defnedilmiştir.

SİNEMANIN ADALETİ

Murat PAY*

Örümcek Adam'dan başlayalım. Filmin genel hikâyesinde ortaya çıkan adaletsiz durumu düzeltmek için bir örümcek ısırmasına ihtiyaç vardır. Bir ısırığın akabinde her şey değişmeye başlar ve birden olağanüstü bir güç, insana (örümcek adama) adaleti tesis etme şansı verir.

□ Sinemanın nasıl bir adalet terazisi kurduğunu, dolayısıyla adalet meselesini nasıl ele aldığını önceleri pek merak etmezdim. Üniversite yıllarında filmler arasında nitelik farkını gözetmeye başladığım zamanlarda sinemanın adalet terazisine dair düşünmeye başladım; çünkü Hollywood ve Avrupa sineması gibi oldukça yaygın ideolojik sinema örnekleri zihinleri ve görsel tercihleri, mihenk noktası Amerika ve Avrupa düşüncesi olmak üzere indirgenmiş tek yönlü bir alana hapse-

diyordu. Sinemayla daha yakından ve ciddi olarak ilgilenmeye başladığımda ise şunu fark ettim: Sinema, kendi anlam dünyasına göre bir adalet terazisi kuruyordu. O zaman sinemanın sürekli adalet dağıtması gerekmiyor muydu? Peki sinema, nasıl bir adalet dağıtıyordu? Düşünme serüveni ilerledikçe şunu fark ettim: Çift yönlü bir adalet mekanizması işliyordu. İlki, sinemayı yapan kişinin anlam dünyasını referans alan bir adalet düşüncesinin terazinin ana referansını belir-

lemesi. İkincisi, terazinin kefelerine yapılan adalet taksimi. Öyle ki bu taksim, ana referansın ışığında gerçekleştiriliyordu. Şimdiye kadar her şey anlaşılır gibi gözükse de terazinin kefelerine yapılan adalet taksimi aslında ana referansı belirleyen adalet düşüncesini perdeliyor olabilir mi sorusu yahut ihtimali meselenin biraz karışmasına sebebiyet veriyor. Böylece baktığınızda adaletli gözükken (terazinin kefelerinde yapılan adalet taksimi) ama arka planda adaletsizliğe kapı aralayan (teraziye tepeden tutan referanstan kaynaklanan) bir yapının önu açılmış olamaz mıydı?

Süper Kahramanlar

Meseleyi biraz somutlaştırmak için, daha çok Amerikan sineması mahreçli süper kahraman filmlerine bakalım. Meselâ Örümcek Adam'dan başlayalım. Filmin genel hikâyesinde ortaya çıkan adaletsiz durumu düzeltmek için bir örümcek ısırmasına ihtiyaç vardır. Bir ısırığın akabinde her şey değişmeye başlar ve birden olağanüstü bir güç, insana (örümcek adama) adaleti tesis etme şansı verir. Nitekim en sonunda örümcek adam sayesinde adalet yerini bulur, kötüler kaybeder. Filmi adalet terazisinin kefelerine bakarak değerlendirdiğimizde hiçbir problem görülmez; çünkü örümcek adam, nihayetinde pek itiraz etmeyeceğimiz adalet dağıtımını yapar. İyileri iyinin temsilcisi olarak korur, kötülerle mücadele eder. Fakat terazinin ana referansına gittiğimizde şu soruyu sormadan edemeyiz: Neden sadece tek bir ısırıkla böylesi bir 'olağanüstü güç' ortaya çıkıyor? Neden adalet fiziki güç üzerinden bir yenme/yenilme diyalektiğine mahkûm ediliyor?

Batman'ı düşünelim. Saf kötünün temsili olan Joker, şehrin aydınlığını karanlığa çevirerek müthiş bir adaletsizlik

kaynağı olmuştur. Batman ise şahsına münhasır kıyafeti ve arabasıyla bu adaletsizliğin yegâne şifasıdır. Terazinin keferlerine baktığımızda yine bir sıkıntı görülmez: İyi olan terazide ağır basar. Kötü, iyiyi biraz hırpalasa da terazinin hafif kefesine yerleşir. Ama terazinin ana referansına gittiğimizde şu sorular karşımıza çıkar: Neden, adalet fiziki güç üzerinden bir yenme/yenilme diyaloguna indirgeniyor? Adalet dağıtan merci bu gücünü hangi ahlâki ilkeye dayandırıyor?

Bir başka süper kahraman Süpermen'e bakalım. Bir gün şehre bir kötü/lük gelir. Bunu defedecek tek bir kahraman vardır: Süpermen. Çünkü o gücün en büyük sermayesini ismiyle müsemma kıyafetinde taşımaktadır. Adaletin kaynağı olduğu için adaleti hakkıyla dağıtmaktan başka eyleyeceği bir fiil söz konusu değildir. Görüldüğü gibi terazinin keferlerinde veya filmin zahirî katmanında hiçbir problem yoktur. Bir filmin sınırlarına sığacak şekilde varlığını ilan eden kötülük bertaraf edilir ve hak hukuk yeni baştan kurulur. Ama yukarıdaki sorulara ek, şu soru da belirir: Adalet dağıtan merci olarak Süpermen neden sorgulanamıyor?

Adalet teması çizgi film dünyasında da hiç şüphesiz sürekli işleniyor. "Gölgelerin gücü adına" nidasıyla adaleti, kaslı kollarının tuttuğu kılıca yükleyen "He-man" ya da çocuklara faydalı olduğunu düşündüğümüz İspanağı bir dikişte bitirip kendinden geçerek düştüğü haksızlık karşısında adaleti tekrar tesis eden "Temel Reis" bunlardan birkaçı. Zahirî planda her iki kahraman iyi ve güzel şeyler yapmakta ve adalet keferlerinde iyinin ağır basmasına vesile olmaktadır. Fakat adalet dağıtıcılıkları onların adaleti dağıtırken kullandıkları araçlara dönük muhtemel soruları sürekli ötele/orter. Adalet, güç, kas ve kılıca indirgenebilecek bir değer midir? Adaletin başladığı tek zemin bir kılıç, bir İspanak ya da başka bir şey midir?

Süper Olmayan Kahramanlar

Şu aşamada biraz aşına olduğumuz bu toprakların bazı kahramanlarına müracaat etmek faydalı ola-

bilir. Meselâ Keloğlan. Günümüzün yaşayan en kıymetli sanatkârlarından Hasan Aycın'ın deyimiyle, Keloğlan fakir ailesinin yanından çıkıp padişahın kızını alabilir. Bu bize garip gelmez. Neden peki? Keloğlan hikâyeye konu olan adaletle ilgili sorusunu/sorununu çözerken nasıl bir sermayeye sahiptir ki fakir

ve kimsesiz haliyle zamanının en değerli hediyesine kavuşur? Biraz düşününce Keloğlan'ın kel başının yanındaki tek sermayesinin doğruluk, saflık vb. erdemler olduğu fark edilir. Dolayısıyla zahirî plandaki adalet dağıtımında, süper kahramanlarda olduğu gibi Keloğlan'ın adalet terazisindeki keferlerde iyinin ağır bastığı fark edilir. Fakat arka planda yani terazinin ana referansı hususunda ciddi bir farklılık göze çarpmaya başlar. Adalet dağıtan kahramanın referansı ve dayanağı nedir sorusunda Batman, Örümcek Adam, Süpermen, He-man, Temel Reis olağanüstü güçlerine işaret ederken, Keloğlan doğruluğuna ve dürüstlüğüne işaret eder.

Battal Gazi'yi düşünelim. (Özellikle bu konuda yine Hasan Aycın'ın kaleme aldığı "Bin Hüseyin, Nam-ı Diğer Battalname" eserini referans verebiliriz.) Battal Gazi'yi Battal Gazi yapan kılıcı değil, imanıdır; imanından kaynaklanan fedakârlığı, cesareti, vefakârlığıdır. Maalesef Yeşilçam sineması bu tip kahramanları güç ve kılıca indirgemmiştir. Fakat işin aslına, çıkış noktasına baktığımızda bu tip kahramanların temel referans noktalarının erdemli hal ve tavırlar olduğu rahatlıkla görülebilir. Buradan şu tespiti yapmak da mümkün: Müslüman coğrafyadaki geleneği olan anlatılarda kahramanlara yer verilmiş, ama süper kahramanlara ihtiyaç duyulmamış; çünkü adaletin dağıtımı hususunda fiziki güç yerine insani erdemler merkeze çekilmiştir.

Bir Mukayese

Değişik adalet anlayışlarının konu edildiği süper kahraman ve süper olmayan kahraman hikâyeleri arasında bir iki hususun mukayesesini yapmak mümkün. Meselâ süper kahraman hikâyelerinde olabildiğince ak-

siyon ve şiddet ön plana çıkarılır, fiziki şartlara dönük olağanüstü hallerle bir özdeşleşme gerçekleştirilmeye çalışılır. Bu vesileyle buna muhatap olan zihinler üzerinden bir tahakküm zinciri kurulur. Böylece seyirci her zaman için kötü veya kötülükler karşısında süper bir kahraman beklemek üzere pasif bir konuma itilir. Süper olmayan kahramanlarda ise kahramanlar erdemleriyle öne çıktıkları için aksiyon ve şiddet arka plana, tâlî olarak yerleşir. Bu sebeple kahramanın insanî yönü sürekli vurgulandığından ona muhatap olan zihinler için temaşayı esas alan bir seyir zinciri kurulur. Böylece asıl sorumluluğun nihayetinde muhataba yüklendiği aktif bir konum gündeme gelir. Böylece süper olmayan kahraman hikâyelerinde her insan tekinin süper kahraman olmayan bir kahraman olabileceği vurgusu da işlenmiş olur.

Süper kahramanlı filmlerde güçleri kendilerinden menkul kılıç, kıyafet vb. eşyalar vardır. Öyle ki bu eşyalar, nesneler, kahramanın fiziki dünyadaki tanrılığını ilan ettiren bir ritüele sahiptir. Bu ritüellerin, muhatabı için uyuşturucu etkisi

yaptığı söylenebilir. Bu etkiden yola çıkarak ticari düzlemde bu ürünler üzerinden dönen ekonomik pazarı da not etmek gerekli. Muhatap bu eşyaların gün yüzüne çıktığı sahneleri ipe çeker. Süper olmayan kahraman hikâyelerinde ise bu eşya veya nesneler ya Keloğlan'da olduğu gibi bir şeye sahip olmamayı ima eder ya da Battal Gazi hikâyelerinde olduğu gibi daha çok bir erdemin, değerın temsili olarak ancak varlıklarını idame ettirirler. Meselâ kılıç kıymetlidir ama Hz. Ali'yi hatırlattığı için kıymetlidir. Böylece muhatap, eşyaya olduğundan fazla anlam yüklemekten uzaklaşır. Bu eşyaların konu edileceği sahnelere diğer süper kahramanlardaki anlamlar yüklenmez.

Sonuç itibarıyla günümüzde özellikle çocukların zihin dünyasını etkileyen süper kahraman filmleri

bambaşka bir anlam dünyasının adalet kodlarını saf zihinlere yerleştirmektedir. Süper olmayan kahraman filmleri ise yok denecek kadar az. Peki bu hal devam ederse sinemanın hangi adaletinden bahsedebiliriz ki? ■

Süper olmayan kahramanlarda ise kahramanlar erdemleriyle öne çıktıkları için aksiyon ve şiddet arka plana, tâlî olarak yerleşir. Bu sebeple kahramanın insani yönü sürekli vurgulandığından ona muhatap olan zihinler için temaşayı esas alan bir seyir zinciri kurulur.

ADALET Kitabın K'si KİTAPLIĞI

Kâmil BÜYÜKER*

□ Adaletin en ideal şekilde sadece kitaplarda yazılması değil, bizatihi topluma ve insanlığa tezahürüdür makbul olan. Ancak kitap olmadan adaletin tecelli etmesi de elbette düşünülemez. Bu meyanda bizi adalete, hakka, hukuka çağırarak metinlere de ihtiyacımız olacaktır.

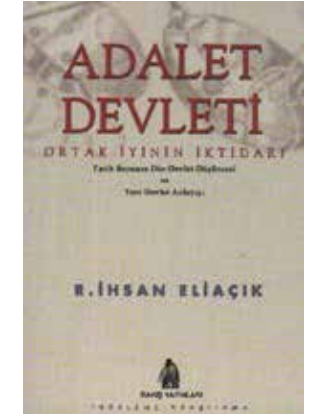
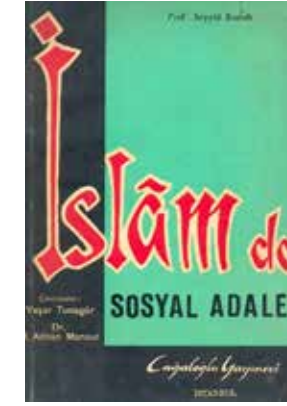
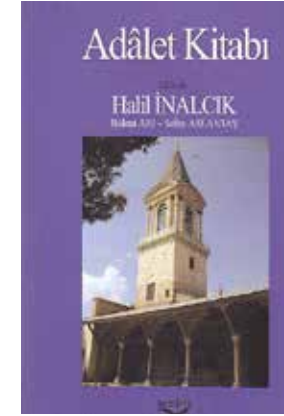
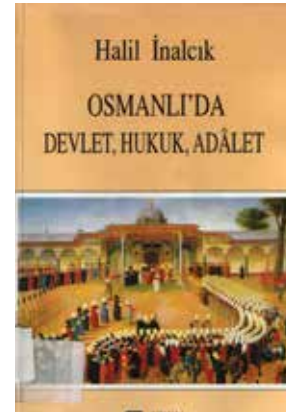
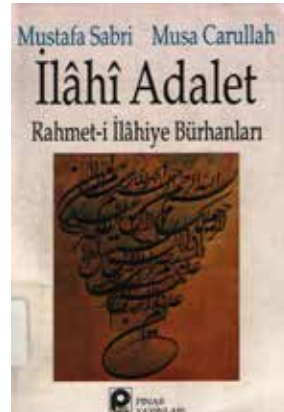
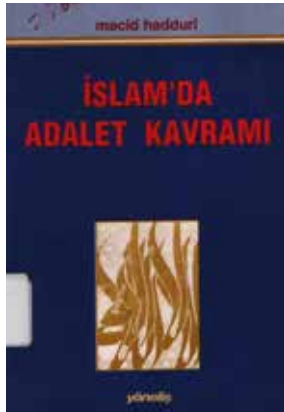
Temel Bir Hukuk Tarihi

Türk hukuk tarihini muhtasar bir şekilde okura sunan bir eser olarak hazırlanan “Türk Hukuk Tarihi” (Yrd. Doç. Dr. Abdullah Demir, Yitik Hazine yay. İstanbul 2011, 255 s.) bir ders kitabı hüviyetinde hazırlanmıştır. Türk hukuk sisteminin dününü anlayabilmek için okunması elzem olan eserde, Osmanlı hukuku ve Osmanlı hukukunu oluşturan ve besleyen kaynaklar ve İslam hukuku bahsi yer alıyor. Bugüne gelindiğinde ise Tanzimat Dönemi’nde hukuk alanında yapılan birtakım değişikliklere kitapta yer veriliyor. Kitapta, Osmanlı’nın 1868-1876 yılları arasında yürürlüğe koyduğu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’den bahisle, Mecelle’nin 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu tatbik edilinceye kadar 57 sene yürürlükte kaldığına vurgu yapılıyor. Mecelle’nin bir diğer hususiyeti, sarıhlik ve sehl-i mümteni olması açısından uzun süre tesirini devam ettirmiş bir kanun kitabı olmasıdır. Bu anlamda bir hukuk kitabının adaleti tesis etmede ne derece elzem olduğu, tesiri ve sürekliliği ile açığa çıkmış oluyor.

Osmanlı Adalet Sistemi

Osmanlı uzun asırlar hüküm sürdüğü topraklarda pek çok görünür eserle birlikte, görünmeyen ama tesiri devam eden bir adalet düşüncesini de silinmeyen bir iz olarak bırakmıştır. Osmanlı’nın adalet düşüncesine dair ilk önemli çalışma “Osmanlı Adalet Düzeni” (Marifet yay. İstanbul 1997, 174 s.) ismiyle yayınlanmıştır. Eser aslında klasikler arasında yer alacak bir muhtevaya sahiptir. Zira eseri hazırlayan Ahmet Lütfi, Sultan II. Abdülhamid devrinde Mülga Siroz Ticaret Mahkemesi Reisi yani hâkimdir. ve eseri 1887 yılında kaleme almıştır. Eser Dr. Erdinç Beylem tarafından yayına hazırlanmıştır. Eserin orijinal ismi “Mir’ât-ı Adâlet yahud Tarihçe-i Adliye-i Devlet-i Aliyye” dir. Kitabın önsözünde de belirtildiği üzere Osmanlı adalet tarihi diyebileceğimiz eserde, Osman Gazi’den başlayarak Sultan Abdülaziz devr-i saltanatına kadarki bütün devirler adalet ölçeğinde değerlendirilmiştir. Eserde farklılık arzeden husus her devrin adalet sistemi incelenirken o dönemin padişahının aynı devirdeki ecnebi hükümdarlarıyla kıyaslandığı/karşılaştırıldığı “Muvâzene-i Adalet” isimli bölümün eklenmiş olmasıdır.

Yine Şeyh’ul Müverrihin Halil İnalıcık’ın kaleminden iki farklı eser bu bahis içerisinde yer alıyor. İlk eser “Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet” (Eren yay. İstanbul 2000, 208 s.) başlığı altında, muhtelif yerlerde yayınlanan beş makaleden oluşan kitaptır. İkinci kitap ise “Adâlet Kitabı” (Kadim yay. Ankara

2012, 444 s.) ismiyle Selim Aslantaş ve Bülent Arı’nın katkılarıyla hazırlanmıştır. Kitap genel itibariyle Türklerin adalet anlayışı, idare geleneklerinde bu anlayışın yeri, tarihi süreçte yaşanan değişim ve dönüşümleri, yüz yıllar içinde teşekkül eden önemli hukuk ve adalet kurallarını inceleyen araştırmalardan bir demet sunmak üzere hazırlanmıştır. Osmanlıda adaletin beyan edilmiş sureti olan adaletnâmeler konusunda Halil İnalıcık hocanın makalesinden altı çizili birkaç satır: “Adâletnâmelerdeki emirlerin kesinlikle yerine getirilmesini isteyen Padişah, gizli teftiş yapacağını bildirir. “Tebdil-i sûret ile her diyâra mu’temed ve nâfizu’l-kavl kullarım ve kapıcılarım göndersem hufyeten yoklasam gerektir.” Sonuç olarak hangi şekilde olursa olsun Padişah’ın halkı zulümden korumak için çıkardığı hükümlere genellikle adâletnâme veya adâlet hükmü adı verilmektedir.” (s.122-123)

Osmanlı adalet sisteminin tezahürlerini ortaya koyan bir diğer çalışma “Karıncı Hakkını Arayınca” (Doç. Dr. Abdullah Demir, Yitik Hazine yay. İstanbul 2012, 160 s.), adıyla yayınlanmıştır.

Bizim medeniyetimiz bir adalet medeniyeti olunca bunun en güzel emarelerini kurumlarıyla, müesseseleriyle canlı bir organizma gibi karşınızda görebiliyorsunuz. Abdullah Demir’in hazırladığı bu kitap, Osmanlı adalet sistemini belgeler, fotoğraflar ve tanıklıklar ışığında ortaya koyuyor. Dîvân-ı Hümayun’u, Kasr-ı Adalet’i, âdil hükümdarları ile tarihte silinmez bir iz bırakan Osmanlı’nın adalet anlayışına sınırlı da olsa vurgu yapan kitapta enteresan hadiseler yer veriliyor. Osmanlı’da adaletin seri bir şekilde tecelli ettiği Avrupalı Sir Paul Ricaut tarafından şöyle dile getirilir: “En önemli davalar bir saat içinde hükme bağlanır. Hüküm derhal infaz edilir. Avrupa’da olduğu gibi hükmü geciktirecek oyunlardan hiçbiri Osmanlı sisteminde uygulanmaz.” İş ada-

let olunca hükümdar dahi olsa adaletin terazisi asla şaşmamıştır. Kanuni Sultan Süleyman’a Budin seferi dönüşü bağ ve bahçeleri askerler tarafından ezilen köylülerin meydan okuyan konuşmaları da kitapta yer alır: Köylü, ezilen ürünlerine binaen “ya bunları ödersiniz ya da sizi şikayet ederim” deyince Kanuni, “peki bizi kime şikayet edeceksin?” diye sormuş köylü ise “size Kanuni demezler mi? Sizi kanuna şikayet ederim, kanuna!” demiştir.

İslâm’da Hak, Hukuk ve Adalet

İnsanların birbirlerine karşı vazifeleri, görevleri, hak ve sorumlulukları Yaratıcı tarafından korunmuş ve teminat altına alınmıştır. Hakların hem bu dünyada hem de âhirette en büyüğünü oluşturacak kul hakkı ile ilgili aynı başlıkla bir kitap yayınlanmıştır: “Kul Hakkı” (Ahmet Kerem Sever, Işık yay. İstanbul 2012, 224 s.). Yazar, günlük hayatta bilerek veya bilmeyerek, üzerinde durduğumuz veya durmadığımız hakları ve hakların ihlallerini eserinde konu edinmiş. Kul hakkı bağlamında el kitabı diyebileceğimiz evsafıta bir çalışma olan eser, Kur’an’dan bir âyetle yola çıkmış: “O gün onların hiç hesaba katmadıkları öyle şeyler Allah tarafından ortaya dökülür ki tariflere sığmaz!” (Zümer, 39/47). Hesap ettiklerimizden başka bir o kadar da hesap etmediklerimiz eserde sıralanmış. Bu başlıklar arasında kardeşlik hakları, ticaret hakkı, çevre hakkı, kamu hakkı, karı-koca hakkı, işçi-işveren hakkı, öğretmen-öğrenci hakkı, yetim ve yoksul hakkı ve modern zamanların istismara meydan verilen en önemli alanlarından telif, tercüme hakkı, medyadaki kul hakkı gibi uzayıp giden bir silsile mevcut. Adaletin tesis edilmediği yerlerde kullar arasında hak ve hukukun tesisinin zor olacağı bir vakiadır. Ancak yine bunun temeli kitapta da nakledildiği üzere kulların birbirinin maddî, manevî haklarına riayet etmeleridir.

İslâm adalet üzerine bina edilmiştir. İslâm'da adalet vurgusu Kur'an'da ve Resulullah'ın örnek hayatında önemli bir yer tutar. Bir dönem çok konuşulan sosyal adalet kavramı üzerinden "İslam Dini ve Sosyal Adalet" (Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara 1992, 52 s.), başlığıyla verilen bir konferanstan kitaplaşan eseri Prof. Dr. Ali Şafak kaleme almış. Yazar, İslâm'ın sosyal adalet duygusunu eserinde şu ifadelerle temellendirir: "Gerek ferdi, gerek sosyal hayatta ölçüyü kaçırmama, adaletli davranma, zulme ve haksızlıklara son verme İslâm'ın temel ilkesi olmuştur. Kişilerle olan ilişkilerde veya şahsımıza olan görevlerimizde âdil harekette bulunma, Allah'ın yasaklarından sakınmanın ve O'na yaklaşmanın en yakın ve en önemli bir yolu olarak belirtilmiştir." (s. 9)

Yine yayınlandığı yıllarda büyük yankı uyandıran ve tartışmalara sebep olan "İslâm'da Sosyal Adalet" (trc. Yaşar Tunagür, M. Adnan Mansur, İstanbul 1962, 2 cilt.) kitabı Seyyid Kutub'un Türkiye'de klasikleşen ve hâlâ okunan eserlerinden biridir. Bir dönem Diyanet İşleri Başkan Vekili olan Tunagür'ün tercümesi ile yayınlanan eser, 1958 yılında Kahire'de "İslâm'da İctimaî Adalet" ismiyle yayınlanan kitaptan tercüme edilmiştir. Mısır'da o tarihlerde 2 milyon üzerinde baskı adedine ulaşan çalışma, bizde öncelikle iki cilt olarak neşredilmiştir. Kutub, İslâm'ın sosyal adalet vurgusunu şu ifadelerle dile getirir: "Milyonlarcasının basit bir meskene yirminci asırda sac veya adi tenekeden, kerpiçten başını sokacağı bir elbiseye muhtaç bulunduğu bir memlekette, milyonlarca lira sarf ederek muhteşem köşkler ve saraylar yaptırmak israf ve haramdır. Ölçü budur." (s.189) Dünyanın muhtaç olduğu adalet duygusunun temininin İslâm'a yaklaşmakla mümkün olduğunu ifade eden Kutub, çıkış yolunu şu cümlelerle ifade eder: "İzdirap ve korku içinde bunalan hür dünya kâmil İslâm nizamına dönünceye kadar, selâmet,

huzur, emniyet ve adalete asla ulaşamayacaktır." (s.126) İslâm'ın sosyal adalet düşüncesini İslâm tarihinden örneklerle, emir ve yasakların ardındaki hikmetle temellendiren Kutub, tarih ve tarihî vakıalar anlaşılmadan İslâm'ın sosyal adalet düşüncesinin layığıyla anlaşılamayacağını söyler.

Bu bahis altında değerlendirilmesi gereken diğer kitaplar ise şunlardır:

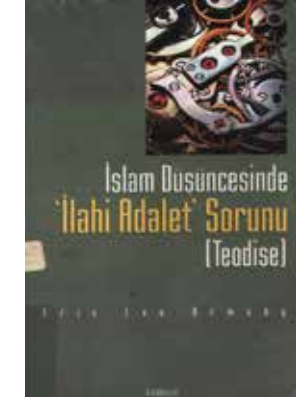
-İslâm'da Adalet Kavramı, Macid Hadduri, çev. Selahattin Ayaz, Yöneliş Yay. İstanbul 1991, 319 s.

-Kur'an Açısından Adalet ve Zulüm, Kadir Polater, Doğu Yay. Erzincan 2008, 266 s.

-Sosyal Adalet Üzerine, İmaduddin Halil, çev. Vecdi Ak-yüz, Mehmet Erdoğan, Akabe Yay. İstanbul 1987, 110 s.

İlâhî Adalet Sorunu

Ulema arasında sıklıkla gündeme gelen ve çözümün kolay gibi görüldüğü ama neticenin hiç de öyle olmadığı bir meseledir; ilâhî adalet meselesi. Zira bu meselenin zorluğunu bu konuda fikirlerin sadece farklılaşmakla kalmayıp, derin ihtilaflara ve mezhep ayrılıklarına varmasından anlayabiliriz. Tanıtacağımız ilk eser Mustafa Sabri ve Musa Carullah'ın ilâhî rahmetin boyutları üzerinden yapılan tartışmanın yer aldığı kitaptır, eser, "İlâhî Adalet -Rahmet-i İlâhiye Bürhanları-" (sad. Ömer Hakan Özalp, Pınar yay. İstanbul 1996, 362 s.) ismini taşıyor. Bugüne kadar muhtelif ilim dallarına konu olan ve yine muhtelif mahfillerde tartışılan Allah'ın rahmetinin müşrikleri dahi kuşattığı, cennet-cehennemde ebedî azabın olmadığı gibi konular Müslüman Türk düşünür Musa Carullah Bigiyef'in eserine konu olur. Rahmet-i İlâhiye Bürhanları isimli eserde, cehennem azabının bir gün son bulacağı, kafir ve müşriklerin orada ebedi kalmayacağı, her inanç ve görüşün hak olduğu vs. bir takım müfrit görüşlere yer verilir. Bu

görüşlerin merkezinde de Muhyiddin İbn Arabi vardır. O, bu görüşün yıllar önce hararetle savunucusudur. Eserle ilgili bir takım koğuşturmalar, müsadereler olmuş ve Osmanlı coğrafyasında da büyük bir infial uyanmıştır. Musa Carullah'a en büyük cevap "Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi" isimli eserle Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi tarafından verilmiştir. Yayınlanan kitapta iki farklı düşüncenin savunucularının metinlerini ve getirdikleri delilleri görmek mümkün. Bu tartışma devam ederken Said Nursî'nin değerlendirmesi önemli. Said Nursî, Musa Carullah'ın "İfrata kaçarak Muhyiddin'in Ehl-i sünnet'e aykırı olan görüşlerine fazlaca yapışıp bazı İslâmî hakikatleri yanlış te'villerle tahrif ettiğini" belirttikten sonra Mustafa Sabri Efendi'nin de "Ehl-i sünnet'e taassubundan dolayı tefrite düştüğünü ve İbn Arabi gibi, İslâmî ilimlerin mucizesi olan zatı tezyifte haksız olduğunu" iddia eder. (s.13) Kelamî, tasavvufî tartışmalara çok önemli bir katkı sunan eserin okunması bu açıdan elzemdir.

Bir diğer çalışma ise "İslam Düşüncesinde 'İlahi Adalet' Sorunu (Teodise)" (çev. Metin Özdemir, Kitabiyat yay., Ankara 2001, 292 s.) adını taşıyor. Eserin yazarı Eric L. Ormsby. McGill İslâmî Araştırmalar Merkezi'nde (Kanada) profesör olarak çalışmaktadır. Yazarın çalışmasının esasını Gazâlî'nin 'İmkan dâhilinde var olandan daha harikası yoktur' ifadesi üzerinden süregelen tartışma oluşturuyor. Eserde Gazâlî'nin bu tartışmalı ifadesinin imâ ettiği anlamların, Müslüman düşünür ve kelimcilerin zihninde doğurduğu şüphelerin ve bu şüpheleri gidermek için ileri sürülen karşıt argümanların bir dökümanı sunuluyor.

Adaleti Beklemek mi, İstemek mi?

Adaletle olan imtihanla belki en zor olanı her şart ve

ortamda adaleti istemek ve haykırabilmek olsa gerek. Yönetici elitlere hakkı haykırabilmek, ezilen horlanan kadının yanında yer alıp onun için adaleti ve hak ettiği yeri isteyebilmek her şeyden öte insan olma hakkının teslimi ve gereğinin yapılmasını talep etmek, en zor tavır olsa gerektir. Bu konuda bir dizi yayını –yetersiz de olsa- zikretmekte fayda görüyoruz:

-İnsan Doğası: İktidara Karşı Adalet, Michel Foucault, Noam Chomsky, çev. Tuncay Birkan, Bgst yay. İstanbul 2005, 71 s.

-Adalet Devleti: Ortak İyinin İktidarı: Tarih Boyunca Din-Devlet Düşüncesi ve Yeni Devlet Anlayışı, R. İhsan Eliaçık, Bakış yay. İstanbul 2003. 592 s.

-Adalet Öğretisinde İnsan Olma Hakkı, Prof. Dr. Muhammed Umara, çev. Ali Aslan, Denge yay. İstanbul 1996, 220 s.

-Ahlak ve Adalet, Sercan Güler, Legal yay. İstanbul 2007, 130 s.

-Toplumsal Adalet ve Totalitarizm, Betül Karagöz, Di-van yay. İstanbul 2011, 367 s.

-Kadın ve Sosyal Adalet, Prof. Dr. Enis Ahmed, çev. Murat Çiftkaya, Beyan yay. İstanbul 1993, 160 s.

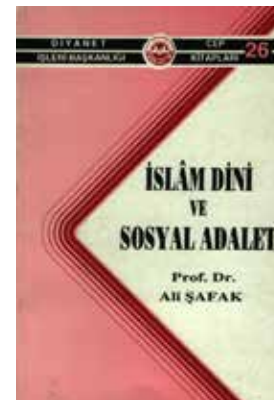
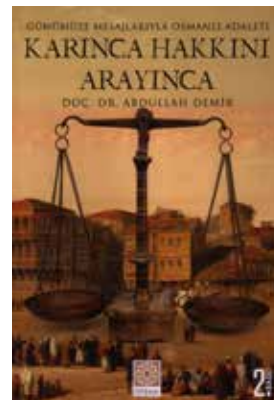
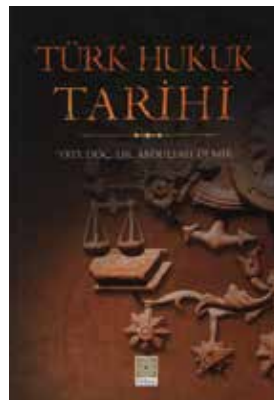
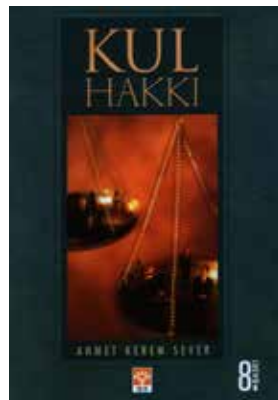
H. Ömer'in (r.a.) Adaleti

İsmi neredeyse adaletle özdeşleşmiş olan Hz. Ömer'i ve dönemini iyi okumak için ise birkaç kitap:

-Adalet Örneği Hazreti Ömer, M. Kemal Pilavoğlu, Güven Matbaası, Ankara 1967, 57 s.

-Adalet Timsali Hz. Ömer, Murat Sarıçık, Nesil Yayınları, İstanbul 2009, 479 s.

-Hz. Ömer Döneminde Diplomasi, İsrail Balcı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, 480 s. ■

Soldan Sağa: 1- Osmanlı döneminde mahkeme kararlarının kaydedildiği ve bu gün İstanbul Müftülüğü girişindeki arşivlerde muhafaza edilen defterlere verilen isim/ Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç, dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk, Emek karşılığı ücret, Doğru, gerçek 2- Edebiyatla uğraşan, edebî eser veren kimse, yazar / Cami mescit vb. / (Tersi) İslam inancına göre cennet ile cehennem arasında bir yer. 3- Yürüyerek / Arap ulusunun tek bir sosyalist devlette birleşmesini amaçlayan siyasal milliyetçi sol parti / Mevsîlî'nin Hanefî fıkına dair kaleme aldığı Kitabının ismi. 4- Koşan atlar manasına gelen kuranın 100. Suresinin ismi / (Tersi) temel, ana / Yetinme 5- Alışkanlık, yakınlık / Çizgi, yazı, sınır/ İhtimal, olasılık/ Hayvanlar anlamına da gelen kuranın bir suresi. 6- Binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne / Kâbe hizmetlerinden hacılara su içirme vazifesi / (Tersi) Utanma duygusu. 7- Bir şey gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenen bir söz, aha, ahacık / "Yiğit ol, doğru ol" anlamında kullanılan bir ad/ Keskin bir şeyle veya bir vuruşla vücutta oluşan derin kesik. 8- Müzikte Bir nota / Sonsuzluk/ Hastalıktan yeni kurtulmuş zayıf ve hâlsiz olan kimsenin durumu, durgunluk. 9- Geveze / (Tersi) Yemek, azık / Kısır; verimsiz, kumlu toprak / Klasik Türk müziğinde bir birleşik makam. 10- Belli bir taşınır malın kullanımının geri verilmek şartıyla bedelsiz olarak bir kimseye bırakılması / Bir kimseden miras kalma, mirasa konma, kalıtım yoluyla birinden diğerine geçme / Dört kutsal kitabın dışında Allah'ın dört peygambere Allahın gönderdiğine inanılan risaleler. 11- Yetki / Rafizi fırka İsmailiyyeden etkilenecek Hamdan tarafından kurulan fırka ve devletin adı. 12- Bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleriyle oluşturan kelimelerin bütünü. / (Tersi) Evlenmemiş olan/ (Tersi) Araç, silah, zırh vb. savaş aracı, giysi veya giysilik kumaş. 13- Mizaç, huy, tabiat, karakter, baskı / Özgü, katıksız / Kimsesiz, zavallı, garip / Mısır Güneş Tanrısı. 14- Ermişler, bilgiler / Hüküm koyma/ Ruh, birtakım fizik ötesi kurucularının, gerçeği ve evreni açıklamak için her şeyin özü, temeli veya yapıcısı olarak benimsedikleri madde dışı varlık / Açıklama, sırrı ifşa. 15- (Tersi) Kaynağı mitolojik çağlara dayanan kırıltı bir çalgı / Maydanozgiller familyasına ait 1-2 m boyunda, sarı çiçekli, parçalı yapraklı, yaprakları yemeklere koku ve tat vermek için, meyveleri ise gaz giderici olarak kullanılan bir bitki / Azerbaycanlı/ Yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş. 16- (Tersi) Muhyiddin İbn Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler gibi kitapları Türkçeye de tercüme edilen Mısırlı alim. / Düşüncesizce her işe atılan, cüretkâr, saldıran. / Kalay elementinin simgesi/ (Tersi) Türk musikisinde bir makam. 17- Büyük zarar, üzüntü ve sıkıntılara yol açan olay veya durum, yıkım, bela / Kuru tütün yaprağını andıran kızılımsı kahverengi, tütün rengi / Delgi aleti. 18- Bir okyanus / Bir duyguyu, bir düşünceyi aşılama / Gereksiz, yersiz, boş. 19- Bataklık yer, köşk, bağ, bahçe kulübesi, sığır konulan, üstü açık kenarı çitle çevrili yer / Önce, mukaddem, evvel, bir şeyin esas tutulan yönü / Rodyum elementinin simgesi, rhesus faktörü / Anıt. 20- İlenme, beddua / Kalıtım / Kuram / Erkek, işini iyi bilen, yetenekli kimse.

Yukarıdan Aşağı: 1- Osmanlı Devleti'nde, kabinede sadrazamdan sonra yer alan ve genellikle din işlerinden sorumlu olan üye / S. Şerif Cürçânî'nin kelimelerin ilimlere göre manalarını açıklayan ansiklopedik eserinin ismi. 2- Verme, ödeme, yerine getirme / Uyuş, düşünüş ve inanıştaki ayırıcı özellik, belgi, ülkü, düstur / Uсталık, hüner, uzmanlık. 3- Başkanlık, önderlik / Allah yolunda 4- Günümüzde az da olsa Umman ve Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde bulunan Harici bir fırka / Belirtiler, nişanlar / Aktif, işlek. 5- Niçin, neden / Öncesiz / (Tersi) Başkentimiz 6- (Tersi) Kağına tekerleklerini birbirine bağlayan ağaç, dingil / Sultanahmet'te bulunan sarnıcın ismi / Hangi şey / Bir kimse veya nesnenin başka bir kişi veya şey üzerindeki gücü, tesir. 7- (Tersi) Arapçada yok olma, helak olma fiili / İsviçre Alp'lerinde doğup, Lihtenştayn ve Fransa sınırlarından; Almanya ve Hollan-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1																				
2																				
3																				
4																				
5																				
6																				
7																				
8																				
9																				
10																				
11																				
12																				
13																				
14																				
15																				
16																				
17																				
18																				
19																				
20																				

da topraklarından geçtikten sonra Rotterdam' da Kuzey Denizi'ne dökülen nehrin ismi / Kendine özgü, kişiye ilişkin, kişisel, özel 8- Zamanı ölçmeye yarayan alet / Harf, şifre / Kur'an'ı güzel ve yüksek sesle, usulünce okuma / Savaşlarda, alaylarda at, deve veya araba üzerinde taşınan ve işaret vermek için kullanılan büyük davul 9- (Tersi) Değersiz, kötü, sıradan, hiçbir özelliği olmayan/ (Tersi) Sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk / Bir duygu, tasarı, güzellik vb.nin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı veya bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üstün yaratıcılık 10- Ahkâmü'l-Kurân, Usûlü'l-fık gibi eserlere sahip 10. yy'da yaşamış önemli bir Hanefî alimi / Yardımcı, emir subayı / İslam'ın beş şartından biri 11- Köpek / İhsan, lütuf, bağışlama, armağan / (Tersi) Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin kısaltılmışı / İçinden çıkılması güç, sakıncalı durum, imtihan 12- (Tersi) Kolaylık / Tren, yığılmış, üstüste dizilmiş odun / Toprakla ilgili, berri 13- Lale yetiştirilen yer, lale bahçesi / Yelken bağı / Çinko elementinin simgesi / (Tersi) Su yolu 14- Küçük kardeş, ne soru edati / Eşyanın ezelden beri Allah'ın ilminde sabit olan mahiyetlerine (Muhyiddin Arabî'nin kullandığı) verilen isim/ Müslüman bir erkeğin nikâh esnasında eşine vermeyi kabullediği mal veya para. 15- Bir anlaşma, sözleşme veya isteğin yerine getirilmesini sağlamak için güvence olarak ele geçirilen kimse, tutak / Rütbesiz asker / "Sabahın ilk aydınlığı gibi yakışıklı olan" anlamında bir erkek ismi 16- Takı'nın ünsüzleri / İlave / Şeytana tapan / 30 gün 17- Asıl itibarıyla "deneme, bela, fitne, anarşi" gibi manalara gelen, cami türü hadis kitaplarında Hz. Peygamber devrinden sonra meydana gelmesi muhtemel hadiselerle dair hadisleri bir araya getiren ana bölümün adı/ Gökyüzü / Tehlikeli, sarp ve zor geçit, Hz. Peygamberin Hicret öncesi Medineliler ile görüştükleri yerin adı 18- İlyliğe karşı nankörlük eden, kötülük yapmaktan hoşlanan kimse / (Tersi) Kütüb-ü Sitte'ye verilen diğer isim / İhsâü'l-ulûm, el-Medinetü'l-fâzıla gibi eserlere sahip 10. yy'da yaşamış önemli bir İslâm filozofu . 19- Hacıların Kurban Bayramı'nın arife günü toplandıkları Mekke'nin doğusundaki tepe / Hz. Ali'ye Hz. Peygamber (sav)'ın vermiş olduğu künye / Toplum töresine uygun davranma, terbiye incelik. 20- Padişah IV. Mehmet döneminde 7 yıl sadrazamlık yapan, adı II. Viyana Kuşatması ile özdeşleşen ve kuşatmanın hüsrana sonuçlanması üzerine idam edilen paşa/ Başı, kafa.